83.3Аб
К20

РУСЛАН ҚАПБА

Апстазаара ахаҽсахьакуа

დააბრუნეთ წიგნი დანიშნულ ვადაზე
ВОЗВРАТИТЕ КНИГУ В НАЗНАЧЕННЫЙ СРОК

83.3Х
К 26

РУСЛАН ҚАПБА

Апстазаара ахаҧсахьақуа

АРҦИАРАТӘ ПОРТРЕТ
АЛИТЕРАТУРАТӘ-КРИТИКАТӘ СТАТИАҚУА
АОЧЕРККУА

Сухумская районная
L. 3 6

Арецензиаҟаҵа® **В. Агрба,**
афилологиатә наукақуа ркандидат.

БИБЛИОТЕКА
АБХАЗСКОГО ИНСТИТУТА
ГУМАНИТАРНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ

Ашәкуҭыжьырҭа «Алашара»
АҚУА — 1989

83.3Аб7
К 20

Акритик Руслан Қапба ишәҟу ҽыц «Аҧстазаара ахаҽсахьақуа» еиднакылоит еиуеиҧшым алитературатә-критикатә статиақуа. Урҭ зегь ирзеиҧшу, ихадоу азҵаара ду ргулсуеит — аҧсуа литература аизҳазыҧьареи аҭагылазаашьеи ирыхцәажәоит.

АХҚУА

Самсон Ҷанбеи уи изкыу ашәҟу ҽыци . 3
«Аҧсны гухьаазҭоит...» . . . 13
Аҧсадгьыли ахаҵара ашәеи . . . 19
Аиаша ам◌а тҵрауп 27
Аҭәымҭа 33
Акьыҧхьи алитературатә критикеи . . 102
Зыҧстазаара ҽырҧшыгаз аҵеи . . 107
Асолдат имра ҭашәаҙом 111
Аедыгь ҵарауа◌ аҧсшәа лҵоит . . 117
Мартон Иштвановичи аҧсуа бызшәеи . 119
Ҳҵабыргхаҭеи ҳалшарақуеи . . . 125
Аҧсра азхуцха анумам 154
Аҧстазаара ахаҽсахьақуа . . . 173
Ҭоурыхтә лахьынтцала 197

К 4702030600 / М 623(06)-89 053-89

© Ашәкутыжьырта «Алашара», 1989

Смаҭа Даур ихьзныз◌ылоит

САМСОН ҶАНБЕИ УИ ИЗКЫУ АШӘҚУ ҼЫЦИ

Аҧсны аҵеи ду Дырмит Гулиа иаамышьҭахь аҧсуа литература аҭоурых раҧхьаза зыхьз гуадурала иаҳәо С. И. Ҷанба иоуп, избанзар уи а◌ажәатәи ашәышықуса аҵәылашамҭазы Д. И. Гулиа игени иалҵшәаханы ихацыркхаз аҧсуа сахьаркыратә литература аҧеиҧш бзиаху шазыҧшыз, милаҭ шьаҭамырзганы ишықалоз, ахаҽра аманы наунагза а◌ешышьақунарҕуҕуоз гурагарала дацәым◌ашьо идырит, насгьы адырра мацара азмырхакуа, усҟан Аҧсны аполитикатә, асоциалтә уеиа баапсы аҭагылазаашьаҽы ихы-иҧсы дамеигзакуа, ауада◌рақуа дырҽагыланы дырҕьажә◌аха Д. И. Гулиа днаивагылт.

Ишдыру еиҧш, аҧсуа литература аизҳазыҧьараҽы С. И. Ҷанба илиршаз рацәазоуп, иара иоуп аҧсуа милаҭ драматургиа шьаҭазыркызгьы. Аҧсуа литература аба◌хатәра змоу абиҧара ҽа аҵагылауа, ҧхьаҟа инаскьацыҧхьаза уи ашьаҭарк◌ы Д. И. Гулиа есааира ихьзиҧша гуадураны ишышьтытцуа еиҧш, С. И. Ҷанбагьы аҧсыуа шәкү◌◌ы дук, патриотк иаҳасабала дыҕуҕуаза ҳмилаҭ культура далагылазаауеит дыхьзырҳәагаха.

С. И. Ҷанба иҧстазаареи, ирҽиамҭеи, ашьха зыхь еиҧш ицкьаз, ихаҭареи аҧсуа культуразы акыр шаҵанак'уа дырны урҭ рытцаара ҳнаукаҽы игуцаракыуп. Абри аус аҽы аҧьабаа ду рбахьеит ҳҵарауаа Ш. Иналиҧа, Х. Бҕажәба. Афилологиатә наукақуа ркандидат Н. Лакоба лакузар — С. И. Ҷанба иҧстазаареи ирҽиамҭеи ирызкны амонографиа ҟаимаҭ 1972 шықусазы Аҟуа урыс бызшәала итлыжьит. Уажәы ааскьа аҧсышәала итытцит А. Аншба, В. Дарсалиа ршәҟуы «Самсон Ҷанба».

Ари уа◌ дзеигурҕьо акоуп, ҳлитератураҭцаара иацхрааua усуп. Итцабыргытцәкьаны, ари а◌ыза —ҳлитера-

тура иаҭахыу — аус бзиақуа маҷымкуа иҟарҭахьеит абаҩхатәра змоу ҳҭарауаа А.Аншба, В. Дарсалиа. Урҭ зегьы араҟа ҳазрылалом, мацара ҳазаатгылап ашәҟуы «Самсон Ҷанба».

Иага иазыҟаҭоу ҭарауаазаргьы, аҧышәа рымазаргьы, С. И. Ҷанба иеиҧш иҟоу ашәҟуҩы, ауааажәларрратә усзуҩы, насгьы зырҿиамҭақуа ҩ-епохак ирыҭаркʻуа (акы, ииаҙааува аамҭа, егьи зеышьақузырҧуҧуо аҧсҭазаара ҿыц) иҧсҭазаареи ирҿиамҭеи рыҭҭаара мариам, иацуп ауадаҩракуа. Ауадаҩракуа ҟазҭо аобиективтә мзызкуа иреиуоуп акыр шықуса иҩымҭақуа ахьыбжьарҙызи, нас иара иахьагьы инагҙаны, ихартәааны иҩымҭақуа ахьтыжьми, акырҙа иапҳсаз ихатә библиотекеи, ихатә архиви, инапылаҩырақуеи, идокументқуеи жәпакы лыбжьахуаша иахьцази.

С. И. Ҷанба ахшыҩ змаз, зинтеллект ҳаракыз шәҟуҩын. Уи инапы рылакын алитературатә жанрқуа зегьы, иҩуан апублицистикатә статиақуа, аочеркқуа, арҭага шәҟуқуа... Убри ахыхьгьы, С. И. Ҷанба ҳәынҭқарратәуажәларратә усзуҩын, ҳреспублика анҭытҵгьы дырдыруан, ҳтәылаҟны ҙыхьз, зыҧша наҩхьаз аҙәырҩи иареи аиҿцаара рыман, еиҳарак ашәҟуҩцәеи аҭарауааи рыҩнутҵка. Абарт еиқуаҳаҧхьаҙаз афактқуа зегьы идырҭабырг'уеит ҳашәҟуҩҩ ду, ҳпатриот иаша С. И. Ҷанба изкны ашәҟуы аҩра шымариам, уажәгьы уашьтангьы ауадаҩракуа маҷымкуа ишацу.

Заанатҵгьы иҳәатәуп, ашәҟуы «Самсон Ҷанба» аҧҵарааи авторцәа шықунықуаз ҳнаука зегьы хәаақузҵо марксист-ленинтә методологиа. Уи апринципқуа рыла иҭырҭаанит ҳашәҟуҩҩ ду иҧсҭазаареи ирҿиамҭеи иахьатәи алитературатҵаара аҩазараҿы инаганы.

А. Аншбеи В. Дарсалиеи рмонографиаҿы имҩашьо иубоит С. И. Ҷанба иҧсҭазаареи ирҿиамҭеи ирызкны иҭыцхьоу, иаадыруа аусумҭақуа рышьтра ишықумлаз, аха урҭ зынҙагьы хырхарҭа рырымтеит ҳәа узҳәом. Амонографиа композициалагьы иманшәаланы еиҿкаауп, ишьақуғылоит хы-ҟушак рыла — «С. И. Ҷанба ибиографиа», «Адраматургиа», «Апрозеи апоезиеи», нас урҭ аҟушақуа хаз-хазы ирымоуп досу ирышьашәалоу ахқуагьы.

А. Аншбеи В. Дарсалиеи рнаукатә усураҿы аханатәгьы ирцәаҩуп ажәақуа еилацаланы ахшыҩцакқуа нарҵауланы раарҧшра.

Арҭ аҭарауаа (штрихла акузаргьы) аинтерес зҵоу афактқуа рыла иаҳдырбоит С. И. Ҷанба иҧсҭазаара,

даныхуҷыз ашықусқуа инадыркны аҵыхутәантәи амшқуа рҟынҙа: иҵара, иреволиуциатә, ирҿиаратә усура, Аҧсны Асовет мчра шьақугылаанҙатәи иҧсҭазаара, аҵьажәлар ринтересқуа рыхьчара уҳәа убас иҵегьы. С. И. Ҷанба даргурҧьон, бзиахук ишазҳәаз ибон аҧсуа жәлар рполитикатә хдырра аизҳара иахьаҿыз. Уи жәлары зегьы еицырзеиҧшу аус аҿы аидгылара шаҭахыу рабжьигон «Аидгылара» зыхьзу истатиа хиркушон ...ижәдырааит, жәлары еидгыларoуп мчыс иҟоу ҳәа.

Амонографиаҿы ҷыдала инартбааны ирзаатгылоуп С. И. Ҷанба идраматургиатә рҿиамҭақуа. Ус ииашаҵгьы иҟарҵеит, избанзар уи зегь раҧхьаҙагьы аҧсуа драматургиа дашьаҭакѡуп.

С. И. Ҷанба ҳадраматургиа ашьапы икит аҧсуаа ртрагедиа — амҳаҵьырра атемала. Аѡымҭа асахьаркыра (уи амч ду амоуп, ҳәарада) адагьы, ажәлар изеицгуарҭаз, ирылазырҭәаз изызкыз атема акун. Автор ипиеса аниѡыз, ианикьыҧхьыз ашықусқуа рзы урҭ ауаҩеимшхаракуа ирхаанызгьы ыҟан...

С. И. Ҷанба «Амҳаҵьыр» аниѡуаз аамҭазы уи ажәлар ртрагедиа аҭоурых наукала иҵаамызт, иҟамызт асахьаркыратә ѡымҭақуагьы.

Абарҭқуа зегьы гуаҭаны, амҳаҵьырра азҵаара иазкыу аусумҭақуа жәпакы рхаҿы иааганы, иара адрама хуҵ-хуҵ еиҿыршәшәо, авариантқуа зегьы еиҿырҧшуа, анализ азыруит. Иара убас ирывымсит адрама иагыуп ҳәа ргуы иззаанагақуоз агхақуагьы.

С. И. Ҷанба «Амҳаҵьыр» аҧитҵаанҙагьы ихьз Аҧсны ирдырхьан ипублицистика-патриоттә статиақуа рыла. Аха иҭоурыхтә драма акьыҧхь анаба, асценаҿы ианнеи ашьтахь иаҟара ицлеит ижәлар рҿаҧхьа, агурагьы, ргеит апатриот иаша, абаѡхатәра змоу ашәҟуѡуы дышцәырҵыз. Ус шакуу арҵабырг'уеит Заз Дарсалиа ишәҟуы «Аҧсҭазаара аҟнытә» ахьтә аҭарауаа иаарго афакт амацарагьы.

Амоногрaфиа авторцәа зынҙа ииашаны иазгуарҭоит аменшевикцәа Аҧсны имѡаҧыргоз аполитика аарҧшра хықукы хадас измаз аѡымҭақуа рахьтә ишраҧхьазатәиз С. И. Ҷанба ипиеса «Аҧсны-Ханым», насгьы машәырны ишыҟамлаз ашәҟуѡуы ари атема зегь раҧхьаҙа иазхьаҧшрагьы, избанзар уи ареволиуциа ҟалаанҙагьы Аҧсны жәлар р-Совет иатәыз «ахьыҧшымратә» фракциа иалаз иѡызцәеи иареи аменшевикцәа рдемагогиеи рполитикеи ҿаҧырҿуан, изакуҵәҟьаз иаахтны ажәлар иддырбон. Аусумҭаҿы «Аҧсны-Ханым» иазаа-

тгылоуп уи зыхҳәааy аамтазы Аҧсны аполитикатә тагылазаашьа зеиҧшраз, социалла измырбзазоз, чыдала Аҧсны-Ҳаным дызмыртынчуаз, нас изустцәаз, иаахтцәаны иртахыз уҳәа жәпакы. Урт ртакқуа зегьы авторцәа иҳархәоит аҩымта иалоу, ицәыргоу афырхацәеи аперсонажқуеи реиҿаргыларала.

Атцарауаа апиеса ахьеилдырго ииашаны иалыркааyеит С. И. Чанба иҩымтаҿы иаразнак ишааирпҧшыз игуҧхои, ицәымҧыуи, дызҿагылои, дзыдгылои. Ашәкуҩҩы исахьаркыратә лшарақуа зегь зызкыу Аҧсны аменшевикцәа еиқудыреаеаз аус хумгақуа апублицистикатә ҟазшьа змоу ажәала реаҧероуп. Имҩашьо иубоит «Аҧсны-Ҳаным» ишынанагӡо С. И. Чанба агазет «Аҧсни» Аҧсны жәлар р-Совети ртрибунала аменшевикцәа дырҿагыланы, абольшевикцәа ридеиақуа ажәлар рылартцәара иазкыз аус. Апиеса афырхацәа хадақуа — абольшевикцәа Астамыри Картвелешвилии ражәақуа — уи автор ихата иажәақуа роуп.

А. Аншбеи В. Дарсалиеи ирхадмырштит апиеса иалагалоу асимволтә сахьақуа ртакгьы, урт аҧстазаара атцабырг аарпҧшра ишаҧырхагамхаз, уимоу, иаҳагьы ишартцарыз азгуартеит уи аидеиа-политикатә цакы.

Алитературатцаҩцәа иахутаны иалыркааyеит С. И. Чанба ипиеса иатцоу актуалра, ишдыру еиҧш, аҧьажәлар агуаҿанызаара шырнатоз, ишыднартцоз изыдгылаша, изҿагылаша зустцәоу, насгьы ихадоу — аҧстазаара ҿыц аргылараҿы амҩа иаша ишыкунатцоз. Амонографиаҿы, имачны акузаргьы, атып амоуп апиеса «Иҳаҩсхьоу амшқуа рахьтә акы», иаазырпҧшуа Асовет мчра Аҧсны ашьақугыларазы акупҧара, ҳхьазырпҧшуа аменшевикцәа раамтахьы, аха автор чыдала иаҳирбо аменшевикцәа рейҳабыра рыкуҙаара атцыхутәантәи амшқуа руакоуп. Амала, мачк ианымаалозар ҟалап уи аилыргаҩцәа Гоголь икомедиа «Ревизор» аҟнытә иҟартцо апаралеллқуа.

Адин аҿагыларатә ҟазшьа змоу акомедиа «Анцәа Саваоф» лагала бзианы ишыҟалаз рхадмырштит аусумта авторцәа. Абар ирыҩуа: «Усҟангьы иахьагьы ҳара иҳамам абас еиҧш иҟоу акомедиа ахкы — агротесктә комедиа».

С. И. Чанба ипиесақуа («Амҳацьыр» аламтцақуа) А. Аншбеи В. Дарсалиеи ианеилдыргоз ииашаны иазгуартеит уи асимволтәи агротесктәи елементқуа ихы ишаирхуоз, насгьы аурыс совет драматургиа анырра шыҟанатцаз, иаҳҳәап, «Анцәа Саваоф» аҿгьы чыдала

ишаабо В. Маиаковски ипиеса «Мистериа-Буфф» анырра шыҟанатцаз.

С. И. Чанбеи В. В. Агрбеи иеицырҩыз апиеса «Аиааира» инартцауланы анализ азыруеит алитературатцаҩцәа А. Аншба, В. Дарсалиа. Аҿатә ҧстазаара иазкыу ари аҩымта ҟаимат еицырдыруа аурыс совет драматург В. Киршон идрама «Ача» шьатас иамоуп, аха ҟазарыла иаанарпҧшит аҧсуа қыта цкар рацәала еилаз, аитакра дукуа зцыз усҟантәи аҧстазаара. Иашатцәкьаны, алитературатцаҩцәа ишазгуартаз еиҧш, абри апиесоуп изыбзоуроу аҧсуа милатцә драматургиа изаамтанутәи атемахь ахьапҧра, усҟантәи аамтазы ихадаз, актуалра змаз, еилаз апроблемақуа рыкургылареи рыҙбареи. Усҟантәи аамтазы, аҧсуа шәкуҩцәа аурыс совет драматург ипиеса иахьазхьапҧшыз машәырны иҟамлеит, атцатцуы амоуп, иртабыргыуп.

А. Аншбеи В. Дарсалиеи абас еиҧш иҟаз атагылазаашьақуа рхаҿы иааганы, тематикала апиеса «Аиааира» иашьашәалаз, чыдала В. Киршон идрама «Ача» иаҿырпҧшуа, аамта иадҳәаланы, ахаҿсахьақуа еиҿаргылауа, иагыу-иабзоу уҳәа акы аанмыжькуа еилдыргеит. Урт зыхцәажәоз апиеса амацара акумкуа, имҩашьо ҳалаҧш иаатцагылт, зеиҧш хҳәаала ҳналадырпҧшит 30-тәи ашыкускуа рзы аурыс, иара убас асовет драматургиа зегьы атагылазаашьа, аиҿыхарақуа, рхы аилассрақуа уҳәа жәпакы. Хәарада, ари зыбзоуроу зегьы рапҳьаҙагьы еилдыргоз апиеса «Аиааира» ауп, уи аҳәатәы рнатеит, аха дара амонографиа авторцәагьы разыҟатцара бзиа, изыхцәажәо аобиект иатцанак'уа аамтеи иаланагалаз аҩымтақуеи еилырфача иахьырдыруоуп.

А. Аншбеи В. Дарсалиеи иазгуартеит «Аиааира» усҟантәи аҧсуа қытақуа рҿы апартиа аусмҩаҧгатәқуа чыдала рынагӡаразы ицхыраагӡа дуны ишыҟалаз. Ус шакуу дыртцабырг'уеит аконкреттә фактқуа — ахуаҧшцәа ргуаанагарақуа ҳазҳәо аҿырпҧштәқуа иааргогьы.

«Самсон Чанба» авторцәа иатцшьны иазаатгылеит ҳмилат литератураҿы, чыдала апрозаҿы, С. И. Чанба илагала шдуу. Урт ишхатәааy дырны, чыдала иалкааны иахцәажәеит аҧсуа литератураҿы ареалисттә метод шьақузырбуҕуаз иҩымтақуа зегьы иреиҳау аповест «Сеидыҟ».

А. Аншбеи В. Дарсалиеи аповест «Сеидыҟ» аилыргарааи изавымсит уи азы мацара акумкуа, алитературатцаараҿы еимакхаз зцаарақуак. Абар уигьы: «Сеидыҟ» аҿы Ш. Д. Инал-иҧа иазгуеитеит С. И. Чанба дышь-

тракуланы ихы ишаирхуо иара ихата иажәабжьқуа рҟны ууанза ихы иаирхуахьаз аиҿырҧшрақуеи асахьа бзиақуеи. Алитературатцаа©ы уи автор иццакра иахкьеит ҳәа иҧхьазоит. Уи ақушаҳатра уада©уп, избан акузар алитература ацоурых аҟны ирацәоуп ус еиҧш иҟоу аҿырҧштәқуа. Иуҧылоит ас еиҧш аҿырҧштәы аҧсуа литератураҿгьы», — иры©уеит амонография авторцәа. Иаагоу ацитата аладагьы иацыртоит ргуаанагара зладыртцабырг'уа аҿырҧштәқуа. Иҟалап ииашазаргьы, аха сара сыхутаахьала еиҳа ииашоуп ҳәа исыҧхьазоит апроф. Ш. Д. Инал-иҧа игуаанагара. Сгуанала, дарбан шәҟу©©заалакгьы ихуҷы-иду и©ымтақуа рҿы ииҳәахьоу, иаҳирбахьоу аиҿырҧшрақуеи асахьақуеи ©аҧхьа даҽа ©ымта ҿыцқуак рҿы ҳарбара иаанаго — ашьтрақуларопп. Ишдыру еиҧш, аҟазараҿы ашьтрақулара бзиам.

Аҧсуа жәабжь ашьақурбубуаразы С. И. Ҷанба иажәабжьқуа рроль ҳакритикцәа иатцшьны иазгуартеит, иалыркаауеит урт ирымоу рҷыдатә ҟьазшьакуа, ҳлитератураҿы иҟартцаз анырра.

Имачзаны акузаргьы ҳазҿу амонографиаҿы атыҧ роуит С. И. Ҷанба итынханы иҟоу ипоезиатә рҿиамтақуагьы.

С. И. Ҷанба иҧстазаареи ирҿиамтеи ирызкыу А. Аншба, В. Дарсалиа рмонография ҿыц, итцабыргытцәҟьаны, аҧсуа литературатцаараҿы илагала бзианы иҟалеит. Ари аҳәгьы мап изацәк'уам, дамеигурьозар. Аха убри инаваргыланы истахыуп, сара сгуанала аусумта авторцәа ироурыжьит, ирыгхеит ҳәа исыҧхьазо зтцаарақуакгьы сырзаатгыларц, цьара хуартарак рылазар ҳәа иҧхьазаны.

«Самсон Ҷанба» акритикатә-биографиатә очерк анакуха, сгуанала, итцегьы иагулахаланы, инартбааны ииарҧштәын ҳашәҟу©©ы ду ибиография. Ашәҟу©©ы ибиография иатцанак'уа амехак дууп. Ари аусумтаҿы иаабо С. И. Ҷанба ибиография, ҳәарада, имачуп, штрих-штрих ҳасабла иҟатцоуп. Ус акумкуа, аханатә аҧстазаара м©аду ианысыз С. И. Ҷанба ибиография итцегьы аинтерес атцатцаны, насгьы ирҿиамтақуа ирыдҳәаланы, аҧхьа© аинтерес икыртә, дазҿлымҳахартә аҟатцара хымҧада иатахын, ус иагьрылшон аусумта авторцәа. Абраҟа чыдала иазаатгылатәын Сталини Бериеи Аҧсны им©аҧыргоз аус хумгақуа дшырҿатцахухаз, иара убас уи аҳәынтқарра-ууажәларратә усурагьы, иҿахытцәтцәаны акумкуа, ихәоу-ҧшьоуны, аҧсыҧха аланы.

Ишдыру еиҧш, С. И. Ҷанба Аҧсны антытцгьы ибзианы идыруан, асовет литература, акультура ахатарнакцәа азәыр©ы. Урти иареи алитературатә еимадарақуеи аизааигуареи рыбжьан. Убартқуа рахьтә ҧытк ирыдамхаргьы ҳавторцәа рышәҟуаҿы иаабазтгьы, заҟа ибзиаз, заҟа ихатәааз С. И. Ҷанба ихаҿсахьа, ибиография.

Еилкааy усуп С. И. Ҷанба цкар рацәала еилоу ирҿиамтақуа зегьы макьанагьы иҧшааны, еизганы ишцыжьым. Ҳәарада, ари афактгьы аҧышькласуеит уи ибиография хартәааны аҟатцараҿы[1].

С.И. Ҷанба итоурыхтә драма «Амҳаҷьыр» инартцауланы ишеилыргоугьы, иуҧылоит рылаҧш итцдмыршәашаз, а©ымта аидеиа хада иузадымх'уа даҽа хшы©цакыкгьы. Сгуанала, зегь раҧхьазагьы иара убри акузаргьы ҟалап С. И. Ҷанба амҳаҷьырра атемахь дхьазырҧшызгьы. Абар ахатагьы.

Ишдыру еиҧш, адрама аҧцан Аҧсны аменшевикцәа рдиктатура ашыкуску раан. Цоуп, Урыстәыла Октиабртәи асоциалисттә революциа Дузза аиааира агахьан, аха уи ашәахуақуа Аҧсны имазацызт, аменшевикцәа ахаҧан, иҟамызт ахақуитра, ажәлар хуаҿын. Абри еиҧш аполитикатә тагылазаашьаҿы, асоциалтә еиҟарамраҿы иит С. И. Ҷанба идрама «Амҳаҷьыр». Цоуп, уи конкретла изызкыу аҧсуа жәлар еи©ызшаз, ибҕаҧцәаганы ирызкалаз амҳаҷьырроуп. Аха автор идрама аконтекст иатцубааyеит аменшевикцәа рдиктатура иаҿагылоу аидеиа, даҽакала иуҳәозар, атоурых ахьгьы ишыҧшуазгьы, аҧсуаа зтагылаз аамта амыкумабара атәгьы заманала иаҳәон, ихьанарҧшуан уахь, ахақуитрахь ирыҧхьон. Убри азоуп ҳажәлар ари а©ымта лымкаала ргуатцан изнеиз, изрыдыркылаз, иаҧызцаз ауа©гьы рыблаҿы иаразнак изизҳаз, изыгудуны ихьз рҳәо дзыкалаз!

С. И. Ҷанба ибзоуралоуп аҧсуа литератураҿы раҧхьаза акуны абольшевик ихаҿсахьа шаланагалаз. «Аҧсны-Ханым» актәи авариант аҟынгьы далан аҧсуа большевик Астамыр . Ашьтахь, а©батәи авариант аҟны уи дивагылеит ақыртуа большевик Қартвелишвили. А. Аншба, В. Дарсалиа иазгуартоит урт рхаҿсахьақуа асахьаркыра аганахьала ишхьысҳау, исхьематәқуаны

[1] Ас анысы©уаз итымтзацызт С. И. Ҷанба и©ымтақуа реизга. Актәи ашәҟуы аҧьа адбаланы еиқудыршәеит Х. С. Бҕажәба, С. Л. Зыхуба (Аҟуа, 1986), а©батәи ашәҟуы еиқуиршәеит Х. С. Бҕажәба (Аҟуа, 1987).

ишьҟоу. Уи иашоуп. Аха узрыкушаҳатҳом анаҩс: автор ақыртуа большевик Қартвелишвили иалагаларала итахын иааирҧшырц, аҧсуааи ақыртқуеи еидгыланы рреволиуциатә куҧара, аха игутакы ишахутоу изынамыгзеит: акы, Қартвелешвили ижәлала дышқыртуоу узырбо акгьы далаҟазам ,ҩбагьы, уи ида уаха ақыртуа жәлар рхатарнак хәа апиеса уаҩы далам хәа ахьырхәо.

Избан ас агуаанагара зыҟала? Хыҧхьазара рацәала иалазтцаз еиха еиҧьны изырбеи? Азәы еизакыу хаҿсахьаны далазар, уи зегьы рхатарнакра ааирҧшыр алымшои? Уеизгьы-уеизгьы ҩымтак аҿы арык атахны изырбазеи?

Сгуанала, С. И. Ҷанба ишәа-иза дазхуцны иҟаитцеит Қартвелишвили ихаҿсахьа. Уиалагьы иатцшьны ииаирҧшит ҩ-жәларык — аҧсуааи ақыртқуеи жәытә-натә аахыстәи реиҩызара, реизааигуара адацқуа.

Исзеилкаауам, С. И. Ҷанба 1930 шықусазы иаҧитцаз акомедиа «Аҩы иашьыз иҧсцәа итцәыуан» ауааажәларратә цак ду амам хәа изырыҧхьазаз хакритикцәа. Ари анекдот ҟазшьа амазаргьы, иахьатәи хаҧстазааратҿы иханахәо рацәоуп, иахҧырхагоу сахьақуак ирҿаастаны иахнарбоит. Изааҙарызеи, аҩыжәраҿы ҳазынтәык гха ҳамаҙамкуа, ҳгуы цқьа, ҳхы цқьа, хкеикеиуа ҳаҟазтгьы, анормақуа аадыруазтгьы уи азы азакуан цыда ҿыцхахараза итытцрымызт. Рыцхарас иҟалаз, аҩы аҿаршьра жәытәза аахыс хьымзҕы дуны изыҧхьазоз хажәлар рҿгьы атыҧ аанахуеит уацәшәартә аҟынза. Иахгуалахаршәапи ҳқытақуеи хақалақьқуеи рҿы ицьбароу арыжәтә иахҟьаны заҟа арыцхаракуа ҟалахьоу, заҟаҩ рыҧстазаара ҿахцәахьоу! Аҧсуаа рҿгьы иатаххазаап арыжәтә цьбаракуа аҿырцәыхьчара! Ус анакуха, ҳашәкуҩы ду импытцыз акомедиа хуҷы иахьагьы ауааажәларратә цакы мызҙац, уимоу, иахагьы хуартара алаиы аҩы иазымииаиуа рҿаҧераҿы, рырҿаастараҿы ицхыраагзаны иҟоуп.

Сгуанала, С. И. Ҷанба иажәабжьқуа, иаагап «Аҕуаҟ ашәа», «Ыы, аллах, аллах», «Сабду ихуштаара ахаҳә» — иклассикатә ҧцамтақуахахьоу — ҳкритикцәа инеилагуаны, ҩ-бҕьыцк инартагзаны ирыхцәажәеит, урт итцегьы ридеиатә цакы, рсахьаркыратә ҟазара, еиҳаракгьы аҧсуа жәабжь ажанр ашьақургыларақҿы иҟартцаз аныррa, рроль уҳәа рзаатгылара иаҧсан. Дара ажәабжьқуа рышәагаақуа маҷзаргьы, ирытцарк'уа шьарда ыҟоуп, ҩ-епохак ҳаргуладырҧшуеит, ажәытәи аҿатәи рконтрастқуа заманала ишьтқааны.

Иара убас ишдыру еиҧш, С. И. Ҷанба имоуп аочеркқуагьы, уртгьы иҧшааны ирыхцәажәазар ахутан, уигьы иарбеион, иартбаауан ҳашәкуҩы ду ирҿиаратә биографиа.

А. Аншба, В. Дарсалиа рышәкуы «Самсон Ҷанба» аҟны, ишыҟала сыздыруам аха, 1972 шықусазы урыс бызшәала итытцыз Н. Лакоба лмонографиа «Самсон Ҷанба» азбаху цьара иуҧылом. Устцәкьа уи ахаштра ҳақымзар ҟалоит, избанзар зызбаху ҳамоу аусумта иагқуоу акык-ҩбак ыҟазаргьы, С. И. Ҷанба изкыу раҧхьатәи монографиоуп. Иара убас С. И. Ҷанба идраматургиа, асценахь инеиз, инартбааны ирыхцәажәоуп аҟазара ттаара адоктор А. Аргун иусумтақуа рҿгьы. Сгуанала, иҟоу ыҟазамшәа рывсра иашам, уимоу, урт рызхьаҧшра, ргуалашәара еиҳагьы иарҧшзон, иханартәаауан ҳазҿу аусумта.

А. Аншба, В. Дарсалиа игугутарыжьит С. И. Ҷанба ипублицистикатә статиақуа. Иаҳдыруазароуп ари ашәкуҩы ду ууажәларратә усзуҩык иаҳасабала ижәлар рҿаҧхьа дцәырызгаз, ипублицистикатә статиақуа шракуу. Машәыршақу акузам изиҩуа Қыртәылатәи ССР анаукақуа Ракадемиа ачлен-корреспондент, апрофессор Г. А. Зизариа абас: «Публицистика С. Я. Чанба представляет большую ценность для раскрытия мировоззрения автора и как материал для освещения целого периода истории Абхазии. Она имеет важное значение также для понимания направления общественной мысли Абхазии той поры»[1].

С. И. Ҷанба, поетк иаҳасабала, ипоезиатә тынхагьы зынза иҟунушьо иҟам. Абраҟа рылшара иагдырхеит ҳцарауаа, даҟьабжакгьы азырымкит ирҿиамта. С. И. Ҷанба ипоема «Ашьха тыҧха» аус шадиулоз» ҳәа Х. С. Бҕажәба ииҩыз астатиаҿы хаҧхьоит: «Апоема акыр иҿырҧшыгоу, аҧсуа шәкуҩы бзиаху Самсон Ҷанба илитературатә напҟазара аҿиара узырбо ҩымтоуп».

А. Аншба, В. Дарсалиа «Ашьха тыҧха» ҳәоуқуак рыла атцакы аитаҳәара аздырхеит, аилыргара ацынхурас. Егьи ажәеинраала «Аколнхара ашәа» — иргуаладыршәеит аҟароуп...

Ашәкуҩы иҧстазаареи ирҿиамтеи анахцо, уи изкны ашәкуы анааҩуа, ҳәарада, исахьаркыратә ҩымтақуа иага аҧхьа игылазаргьы, хра злоу, итынхаз ҳалаҧш

[1] С. Я. Чанба. На пути сознательности, «Алашара», Аҟуа, 1982, ад. 5.

итԥаагароуп. С. И. Ҷанба итәы ҳҳәозар, уи асахьаркыратә ҩымтақуа аԥитԥаанза, икьыԥхьаанза ииҩыз апублицистикатә статиақуа ирҳәоит имилат ртоурыхтә лахьынтԥа заҟа даргуаҟ'уаз, даргуатеиуаз, рсоциалтә закуандарақуа дырхашшаауаз, реиԥьтәра иахуаша азтԥаарақуа шышьтиххьаз.

Ашәҟуы «Самсон Ҷанба» бызшәа цқьала ишҩугьы, цьарак-ҩыцьарак иаҳԥылоит итԥегьы ираҙаны, ирапҳысшәаны иҳәандаз ҳәа ззуҳәаша тыԥқуак. Иаагап ҿырԥштәқуак: «Иепохеи итәылеи дрыԥаны, дыргражданинны...» (ад. 41). Избан атәыла дауаҩытәыҩсан рҳәар залымшои! Ари ажәа аԥсуа литература иалалахьеит, иаҳгуалаҳаршәап В. В. Маиаковски иҩымта «Ажәеинраала асовет паспортазы».

Адеталқуа, аҟурҷахақуа ратԥкыс ахутаҷқуа еиҳа иазааигуазар ауеит, избанзар аҟурҷаха ихуҷы-иду акы ишамԥыҿеу убоит. Ахутаҷқуа — уи зхала ишьақугылоу акы акуны иаапшуеит. Ажәа атуцьаргьы ҳара иаҳтәуижьтеи акыр цуеит, убри аҟынтә иапшьтәым ажәа купецгьы. «Иҟалараны иҟаз ацәгьоура аналмшаха»... (ад. 68). «Аналмршаха» акузар? «Иԥҳәыси иареи реимаабра» (ад. 91). «рымааибра» еиҳа уҿаҿы иааиуеит.

Иара убас иԥшҙамзар ҟалап абри аҳәоугьы: «Самсон Ҷанба ибзианы идыруан ижәлар рымдырра...» (ад. 111). Ажәлар зегьы еилагуаны ас аҳәара иашам.

Иҳәатәуп, иахьа даҿа аамтанык еиԥшымкуа ишатахыу ҳашәҟуҩцәа (зыԥсы тоугьы зыԥсы тамгьы) рбиографиақуа, рырҿиамтақуа рытԥаара. Уи аҧсуа литературатԥаареи акритикеи рырҿиареи, асахьаркыратә ҩымтақуа рылааҙареи, ахалтура рацәыхьчареи аус иахьацхрааува анаҩсангьы, ҳашколқуеи еиҳау ҳԥараиуртақуеи рҿы аҿар иртԥоит. Ус анакуха, ҳмилат литература ашкол ҳәаақуа иртысхьеит, еиҳау ҳԥараиуртақуа рҿгьы ихадароу матәарны иахысуеит. Ари уаҩ дзеигурҧьо акоуп. Ҳмилат литература аҧсынтԥы ду шамоу ҳзырбо факторуп. Убри еиҳагьы атакпҧхықура ҳаракы ҳанатоит ҳмилат литература аҿиаратә ҧстазаара знапы алакыу зегьы. Абри ахшыҩтԥак итԥегьы ишьақунарҧуҧуоит. А. Аншба, В. Дарсалиа С. И. Ҷанба изкыу рмонография ҿыц.

1985 ш.

«АҦСНЫ ГУХЬААЗГОИТ...»

Аҧстазааратҿы, еиуеиԥшым амзызқуа ирыхҟьаны, иалшоит ауаҩы илахьынтԥа еижьар, дшымгуҧзо ишьамхы итԥаҟуалар, адгьыл иқузаара амшқуа аркьаҿзар, изаацәаҙан адунеи даҩнахыр. Ари иԥьбароу аҧсабара азакуан мчыдоуп, аиааира нагҙаны иазгом апоет (ашәҟуҩы) иашатәҟьа иҟны. Избан акузар уи ижәлар гуакьа рдоуҳатә культура иазынижьуеит игу-иҧсы иалхны, ашьаԥқьа рылатԥаны, иҧымтәаҙо аҧстазаара иазышәаҳәо аҩымтақуа. Абас иҟаз поетын Л. Қутԥниа. Уи аамта маҷк иалагҙаны иаҧитԥаз, итынхаз исахьаркыратә ҩымтақуа рыла еснагь гуахуара дула дыргуалашәо аҧсуа литератураҿы даанхоит.

Апоет дшыҷкунҙаз даҧхеит иҧсеиҧш бзиа иибоз, дзыҿгуҳәаауаз, аапсарак изымдырзо иҳы-ихшыҩ азышьтны, имч-илша здитԥоз аҧсуа литература. Уи иҧсадгьыл ихы акуитԥеит ашәартара ду иантагылаз, ахьчара анатахыз.

Абар уи аахыс уажәшьта итуеит 47 шықуса. Л. Қутԥниа, ишиԥәаҩаз еиҧш, ибаҩхатәра ишицнанагоз еиҧш, имилат литература 47 шықуса дазышәаҳәаазтгьы, иахьа меижьарада асоветтә поетцәа дуқуа рыгута дгылазааӡын, аҧсуа литературагьы заҟа амтәыжәҩақуа еитԥнахрыз уи ибзоураны. Аха ус изыҟамлагушьеит, насыҧс ирмоуит апоетгьы аҧсуа литературагьы.

Араҟа сара сырзаатгыларц стахыуп Л. Қутԥниа иҧстазаара аҟнытә хтыс хуҷқуак, штрих ҳасабла акузаргьы, иаазырҧшуа салам шәҟуқуак.

Ахулбыеха иҩызцәа, итахцәа дыргулак Аҟуатәи аихамҩа станциахь днаскьаргон апоет Л. Қутԥниа. Уи гублыла, игуазхара изымбауа дыкуҧшуан иҧсадгьыл гуакьа Аҧсны! Изаҟаразаалак гуалаҟамрак инубааломызт, длахҿыхҙа дыҟан. Итԥаулан аҧстазаара иагулаҧшуаз уи ибла гук'уа меижьарада ирхыубаалон «Абзиараз ҳаиниаait Аҧсны ҧшҙа».

Абри амш апоет Алықьса Ҷьонуа игуалаиршәоит: «Леуарса Қутԥниа данцоз иартмаҟ ду игуцхуцәа руаҙәы икын. Уи итаз зегьы, шамахак акумзар, аҧсыуа шәҟуқуан. Днаскьаганы ханиҧыртцуаз, даасыхуаҧшын, хара ахуцра здыубалоз илакта ихааҙа иаапышәырччан ҿааитит: «Аҩра, абаапҳсқуа, аҩра, аҳаҳаи шәацәымшәан. Саргьы, сартмаҟ итоу «сымҩаныфа» ауп хәа дахыхумаруа, атыгу-тыгу ҳәа ишәҟуқуа днарысит иҳарбауа».

Ааи, ари апоет куҧш, Аҧснытәи ашәкуҩцәа Реидгыла аиҳабы, иҧстазаара зегьы поезиала иҭәын.

Л. Куҵниа арра данцоз ашыкускуа рзы Мраҭашәаратәи Европаҿтәи атәылакуа аҭынчра рцәызхьан, афашизм ашҳам рыланаҵахьан. Ахы цәырнагахьан ишәарҭаз аибашьра ду.

Ҳтәыла Мраҭашәарахьтәи аҳәаакуа лымкаала ихьчатәын. Иадгалатәын ар мчы, абҧьар. Аҧсуа поетгьы ҳ-Аҧсадгьыл ду мраҭашәаратәи аҳәаакуа зыхьчоз асовет ры дрылан.

Ҳәарас иаҭахыузеи, арратә ҧстазаара — абжьаа-ҧынтәи аҧстазаара еиҧшым, аҭакҧхыкура ҕуҕуа аҭахыуп иарбан аамҭазаалакгьы азы. Аҭынч нхара иаҿу, акоммунизм зыргылауа ҳажәлар рыҧсадгьыли рхакуиҷреи абла ҷыц еиҧш ихьчатәын.

Л. Куҵниа хьызла-ҧшала инаигзон иҧсадгьыл аҿаҧхьа идыз иуалҧшьа. Ҳнапаҿы иҟам абри аамҭазы апоет ибиографиа иҭкааны иҳазҳәаша адокументкуа, арра иҟаз дыздыруаз ауаа ргуалашәаракуа, мамзаргьы арратә рхивкуагьы. Урҭ зегьы аибашьра мцабз иалазит. Амала, насыҧны, иҳамоуп абжьазра иацәынханы арратә маҵура анихигоз Аҧсныҟа, изааигуаз иҩызцәа раҳь ииҩуаз иҫалам шәкуқуак. Нас арра данықаз ицаны дырбеит иҧҳәыс Ҭамареи иабхуа Мышьа Гулиеи. Убри иҧҳәыс лгуалашәаракуа ҧытк хадырҭәаауеит.

Алада иааго апоет исалам шәкуқуа (иркьаҿзаны иҩуан, аамҭа имамзар акухарын, аамҭа аниоугьы, асахьаркыратә ҩымҭакуа рыҩра даҿын) рҿы иҟам аҧсуа литература здахьаламцәажәо, азбаху ахьимҳәо ҭыҧк. Аҧшқа иан дшигуалашәо еиҧш, игуалашәон имилаҭтә литература! Убрантә иҩуаз аҿар драбжьон, агубылра дирк'уан, иадиҧхьалон алитература. Ибон уи, агурагьы игон, аҧсуа литература аҧеиҧш бзиаху шамаз. Уи исалам шәкук аҿы иҩуеит абри еиҧш агуаанагара: «Аҧсны иаҩызоу алаку тәыла зцьынцьу ажәлар, ихьшәаны нап аларкызаргьы асахьаркыратә литература, зегь акоуп, иаҧырымҭарц, иҟарымҭарц залшом алитература ду».

Ҷабыргытцәкьаны, арҭ ажәакуа макьанагьы заҟа иашахахьоузеи! Л.Куҵниа ас аниҩуаз аҧсуа литература иаламлацызт И. Папасқьыр, М. Лакрба, Б. Шьынқуба, И. Ҭарба, А. Лашәриа, Ҷ. Ҷьонуа, А. Гогуа уҳәа убас егьырҭгьы аҧсуа шәкуҩцәеи апоетцәеи азәыроы рҩымҭакуа.

Л. Куҵниа бзиа дырбон, иҩымҭакуа ирызҿлымҳаны

ирыҧхьон аҧхьаҩцәа, иҩызцәа. Урҭ наҟ-ааҟтәи реимадара хьысҳамхазеит Леуарса арра данықаз ашыкускуа раангьы. Уи ашәкуқуа изыркуан, ипоезиа бзиа избоз, иба-хатәра еигурҧьоз иҩызцәа. Иара убас ихаҭагьы, дшеилахазгьы, иҩызцәа рышҟа иҩуан асалам шәкуқуа. Абри аамҭазы ҿыц аҩра иалагаз аҧсуа поет А. Ҷьонуа Л. Куҵниа иҟнытә иоуз асалам шәкуы аҭакс изкны иҩуеит ажәеинраала «Л. Куҵниа уахь!» Иаагап цәаҳәакуак:

Инужьит ишәтышу Аҧсны лашара,
ус дук уазцарцы.
Инужьит ашьхакуа ркаҵәара,
Ашәа азызҳәоз абри аҧсабара,
уцеит укуҧарацы.
Укалам уҧсахит шәакь-ҧсала,
уҧсадгьыл ухьчарацы.
Умахуҿа ҟазара еилацала,
Аҧа иҿааихар, бҧьар мцала,
унеиуеит укшарцы...

Ицон асолдат иҧстазаара мшкуа. Арра маҵура алгараз аҵыхутәантәи ашыкус дҵагылан. Ахаҵареи аҟумшәышәреи згымыз апоет игухьааигон иуаажәлар, Аҧсыра, иҩызцәа, иҵахцәа, еиҳаракгьы каламла изааигуаз ауаа. Ҳәарада, аҧхьаҩ илаҧш иҵамшәарц залшом урҭ асалам шәкуқуа зегьы ҟрытәрыла ццакырала ишҩу. Идырыуп, асолдат аамҭа иара ишиҭахыз ишимамыз. Уи икын абҧьар, ихьчон ҳтәыла аҳәаакуа. Арратә маҵура иахаиршәалаз асаатқуа азик'уан алитературатәрҿиаратә усура. Л. Куҵниа абраҟагьы ихы дамеигзакуа аҧсуа литература ҷьара акы сзадҵандаз, иахуо ҩымҭак сзалагаландаз ҳәа дкуалкуало дашьҭан, иааҧсара агухьаа мкзакуа аус иуан. Л. Куҵниа усҟантәи инхаз исалам шәкуқуеи иабхуа М. Гулиеи иҧшәма Ҭамареи, убас иҩызцәакуаки изладырҵабырг'уала, арраҟны уи иҩит адраматә поема «Абрыскьыл». Аха ари адраматә ҩымҭеи егьырҭи бжьазит, аибашьратә мцабз иалазит.

Л. Куҵниа изааигуаз аҧсуа шәкуҩцәа дреиуан Заз Дарсалиа. Апоет уи ишҟа ииҩыз асалам шәкуқуа иахьагьы иаанханы иҟоуп. Урҭ иаадырҧшуеит Л. Куҵниа иҧстазаара аҵыхутәантәи ашыкус аҟынтә штрихқуак.

«Заз! Сҭыҧаҟны санааи уаҩҧсыкгьы дахымызт. Инхаз ҳааизырган, ицаз ҳрышьҭарҵеит. Белоруссиа ақа-

лақь Колодка ҳ◌ызцәа хрыхьзеит. 85 километр шьапыла ҳныкуеит. Ҳакан Литва аҳәааԥны бнак аҽы. Уа еибашьрада ианеилга, ҳхындырҳәит. Уажәы сыкоуп Украина, Румыниа аҳәаа аԥны бнак аҽы, ҳганаҽы ишьтоуп Угрин ҳәа хьзыс измоу. Ари уажәы ааигуа зхы иақуитхаз қытоуп, аколнхарагьы макьана еиҽкаам. Бессарабиа азын ауп ҳзааз, аха еилгеит еибашьрада. Ҳаидараха абрагь 160 километр ҳныкуеит. Абас сааижьтеи нықуара сыгым. Ара уажәы ааматала ҳакоуп, лассы ҳақутцышт, аха ҳахьцо сыздыруам уинахыс. Абрак адгьылқуа убриакара иԥшзоуп а◌ра угуадырԥхартә, аха сзыртәода: Асалам зегьы рахь. Абзиаразы», — и◌уан Л. Кутцниа 1940 шықуса ииун 3 азы Черков ақалақь аԥынтә, Заз Дарсалиа ишка.

Абар ақалақь Цихановецнтә 1940 шықуса ииуль 17 азы еита Заз ишка и◌уа:

«Мшыбзиа, Заз!

Ушԥакоу угуабзиара? Асалам удкыл сара сқынтә. Заз, сара санаа кыр нықуарақуа срықушәеит. Литва аҳәааԥны сықан мчыбжьык акара. 80 километр шьапыла ҳныкуеит, аидара ҳрытцан. Уа еибашьрада ианеихылибага, ҳхынҳәит, Румыниака ҳхы рханы. Ҳакан уа аҳәаа аԥны уажәы-уашьтан ҳәа аҳәаа анхытцра ҳазыԥшуа. Аха убрагь ҳара иҳақумшәеит аҳәаа ахытцра — убри ацымхурас 320 километр шьапыла аныкуара ҳақушәеит, ц◌а змам аидара ҳатцаны. Абриала аҳәаа ҳаԥыртцит. Украина ҳалтцит. Уажәы Белоруссиа ҳакоуп. Германиа аҳәаа ҳацәыхароуп 4 колометрак рыла. Варшаванза 80 километр бжьоуп. Ақалақь Белосток иаркны абри аҳәаа ахьыкоунза 110 километр бжьоуп. Абрагь — шьапыла. Ажәакала, сааижьтеи 515 километр сныкуахьеит шьапыла. Уажәы абра бнак аҽы ҳакоуп. Дук бжьамкуа аполиак қытақуа ыкоуп, аха, аныха ҳабжьоушәа, урти хареи ҳаицәажәазом.

Уажәы ԥаса ааста еиха аԥсгара сымоуп. А◌разы аамта сыртеит сызхара. Саҽуп адрама «Абраскьыл» а◌ра. Уажәы абас им◌асуеит сыԥстазаара, зны ихааны, зны иашаны, даеазнгьы изакуу сзеилымкааua.

Убра Аԥсны инхо ишәыбаргузеи, цьым, саргьы схуцракуа еиҳарак убрахь ихоуп. Убрахьтәи ашәкуқуа рацәак исоуам. Саргьы саазқулаз «Абрыскьыл» саашьтнахын, асалам шәкуқуа ры◌ра сахнагеит. Уи сатартцарым ақулацәа, а◌ызцәа. Асалам сызрыт а◌ны Раиа, ахучқуа убас егьыртгьы.

Абзиараз сашьа, Заз!»

Либашьра аламталазы Л. Кутцниа абри ашәку◌◌ мшка ии◌ыз абар атцыхутәантәи асалам шәкугьы:

«Кыр иаԥсоу, Ҷаз!..

Ушԥакоу, цьым, Заз, даара угуы бзиоума, укьафқуа веиԥшроузеи? Ишԥакоу а◌ны, ахучқуа зегьы? Икоуеи Акуа ажәабжьс? Сара усазтцааuазар, сеибгоуп, а◌ра саҽуп, Аԥсны гухьаазгоит, снеира ху-мыз бжьоуп, цогьарак камлозар. Аԥхынра ааигуахоит. Аԥсны уажәгьы ԥхцыми, цьым!

Салам удкыл, Заз. Асалам а◌ны зегьы, убас «Аԥсны каԥшь» аредакциаҽ аус зуа зегьы.

Бзиа узбо Леуарса.

Цехановец, 1941 шықуса, март 30 азы».

Хыхь ииаго асалам шәкуқуа рыхцәажәара атахзам, хала рҽахуы рхәоит. Урт рҽы иаабоит апоет, асолдат Ацьынцьтәылатә еибашьра аламталаз ирратә матцура шым◌аԥысуаз, хьаас, гутыхас имаз. Уи и◌ызцәа ашәку◌◌цәа рна◌сангьы, итаацәа, иахәшьцәа рахь и◌уан асалам шәкуқуа. Урт рахьтә икоуп имаҳә изи◌ыз, еикухаз иаҳаԥшааз. Аха, рыцхарас икалаз, апоет иԥхәыс Тамара лахь иааи◌ыз асалам шкуқуа (урт мачзамызт лара лхата излалхәоала) акгьы нымхеит, ибжьазит. Ҳаԥхьап апоет имаҳә Константин Жьаниа ишка ии◌ыз асалам шәкуы ацыԥтәаха.

«...Абраҳа асы еикуцәашь ишышьтоугьы, уиакаратцәкьагьы ихьтам, уа◌ы ичҳауеит, даргуамтцыртә икам. Уаҳа ажәабжь ҽыцс исхәо хәа сыздырам. Сгуы бзиоуп, ҳсолдаттә ԥстазаара цоит ишцац.А◌рахьгьы, егьа сеилахазаргьы, схуы тасыжьуам, ихучы-иду, ицәгьа-ибзиа акы м◌ыкуа мышкы баша исеи◌смыжьыц. Исхаштхьан, Миха Делба 1000 маат сзааитит акы иалахәазамкуа.

Асалам сызрыт, Надшьа, Аниута, Марусиа ухәа егьыртгьы.

Саламла шәара шә-Леуарса. 16/II-1941 ш.

Р. С. Закуанла еита аамзы сымоуп, аха сгуҕ'уеит маи нтцәаанза Аԥсны скалап хәа. Уи сҳәеит хәа, иуада◌уп икалаша заа иаԥы◌ланы аҳәара. Иалшоит амца алагылара хакушәаргьы»

Хтәыла Мраташәарахьтәи аҳәааҳуа хьчо игылаз асолдат заманала идыруан афашистцәа ихушәдыркыз «адунеи» ԥымжәар шалымшоз. Абар, абар Асовет

Брянская районная
Ц5С
17
БИБЛИОТЕКА АБХАЗСКОГО ИНСТИТУТА ГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Еидгылахь Гитлер иабҧьаркуа шҭкьара рхы рханы иркын.

Абри аамҭазы Леуарса Кутниа дизааигуаны, арратә маҷура ихигон, усҟан а©ра иаҿыз Шьыма Амҟуаб. Аа, Шьыма Амҟуаб ииҳәауа: «Арраҿ Леуарсеи сареи лассы-лассы асалам шәҟуқуа ҳабжьысуан, ©ынтәҟагьы телефонла ҳаиҷәажәахьан. Областк аҿы ҳахьыҟаз архуҷак ҳаиҷалазшәа ҳгуы иабон.

Исгуалашәоит, аибашьра аҟалара рацәак шыбжьамыз, ателефон дысзасит, ҳазхара ҳаиҷәажәеит. Иахьагьы слымҳа ита©уеит с©ыза гуакьа апоет аҷыхутәантәи иажәақуа, ибжьы: «Шьыма, исҳәо уаҳауама, ибзианы? Ажәеинраалақуа ҳәа кыр ©ны иумазар, Аҧснықа идәықутҷа, иуцәыбжьазыр ауеит. Уахь иҟаз ҳнеиаанҭа, нас итҳажьп. Абзиараз, иухоумыршҭын исҳәааз». Абарҭ ажәақуа инарышьтархх аҟыгу ҳәа ателефон атрубка аныкутҷабжьы слымҳа инта©ит.

Уаҳа исмаҳаит апоет, с©ыза гуакьа ибжьы.

Уи идыруан аҭагылазаашьақуа шееимыз, убри азы акугушьан кыр умазар Шьыма ҳәа дҧьаҷәы-ҧьаҷәуа ателефон аҿгьы изсеиҳәауаз.

Уи ашьҭахь рацәак мҷыкуа исоуит аҷыхутәантәи исалам шәҟуы. Абар ииҳәауа: «Шьыма, ҧаса из©ыз ашәҟуы аҭаҟ смоукуа сшыҟаз, исоуит ианвар 23 азы иу©ыз ашәҟуы. В. Капба[1] иҟынтәгьы исоуит ашәҟуы. Иара убас сшымгуҕзоз икылкьа иаакылсит Қьыҵа Ачба иҟынтә асалам шәҟуы. Агуабзиара имоуп, амашьына дақутәоуп. Иудысныхәалоит иуоуз асержантра. Уигьы чынуп.

Иумдыруеи, ҷыым, аҧсуа литература заҟа иҕару! Аҧсны ала траа ҳнеира ишазыҧшу! Ҳара ирласны ҳнеира иаразы инасыҧуп. Асалам удкыл сара сҟынтә. Асалам аҧсуаа зегьы исызырҭ».

Арратә маҷура ахьихигозгьы апоет Леуарса Кутниа ҧстазаарас иман аҧсуа литература. Уи уаҟагьы, иҧсадгьыл ауалҧшьа идыз даҷҧыхәаны инагзауа, игуы уахгьы-еынгьы итыхон имилаҭ литература ихуҷыиду иаҷанак'уаз азҷаарақуа. Ус шакуу хара ҳамцазакуагьы ихарҳәоит, хыхь иаагаз, иахьанзагьы инагзаны акьыҧхь зымбацыз исалам шәҟуқуагьы.

1986 ш.

---

[1] Ари апоет куҧшгьы Аҧсадгьыл зхы акузҷаз дреиуоуп — Р. К.

АҦСАДГЬЫЛИ АХАТҶАРА АШӘЕИ

Ҳаҧсадгьыл аҭоурых аҿы бзанҷык иажәзом ахьыҧшымреи ахақуитреи рзы аҧсреи абзареи ирыбжьагыланы ицо акуҧара иахылҷуа ашәақуа. Урҭ ахааназ хаштра рыкумкуа ҳажәларқуа рдоуҳатә ҧстазаара иалалоит итәҧурҧсаны ихшы© ртҷагаха. Хараза иҳа©схьоу ашәышықусақуа шаҳатра руеит ҳажәларқуа ахьыҧшымреи ахақуитреи ирызкны ишаҧыртҷоз, ашәҟу©ыра анрымамыз аамҭазгьы, уху-ужьы қақаза изыргылоз апатриот цәаныррa улазҷоз ашәақуа, афырхаҷаратә ҳамҭақуа. Урҭ рҿы иаадырҧшуаи ахақуитра зхы акузҷоз, жолар лашарбагаҷас ирызкаҧхоз, иарҧьажә©аны ирызгылоз афырхацәа лашақуа...

Аҧьиҧьтәылатә еибашьра дузза аан Асовет жәлар иаадырҧшит аҭоурых иахамшҭуа афырхаҷара ду. Урҭ милат еилых ҟамҭақуа, зегьы азәк иеиҧш еилаҷәаны, ашьаартҷәыра ду каршны адунеи зегь зтәызтәырц, изымпытцазхаларц изҭаххаз афашизм иаҿагыланы хамеигзарыла икуҧеит, хьтәы нбанла аҭоурых иҿаҿаза ианылаз аиааирагьы наззаза ирчапҿеит.

Абри ақуҧара дузза иазкыу а©ымҭақуа раҧҵара акырза зҵазк'уа зҵаароуп, избан акузар урҭ ирымоуп аазаратә ҟазшьа, идырҿыхоит апатриотизмра, еиҵагылоу аҿар, аибашьра иахаааным, иднарбоит еилыкка, иалаиарҧшуеит ҳаҧсадгьыл иахнагаз, иалшаз, ажәакала, аҭоурых, уи зхы ақузҵаз ажәлар рҵеицәа хазынақуа, иасгьы хуарҭара ду рылоуп асовет жәлар иахьатәи рыҧсҵазаараҿы еиҧш, ииасхьоу уаҵәазгьы. Избанзар ииасхьоу — фырхаҵарыла итәу ажәлар рҭоурых ҿырҧшыгоуп ҧхьаҟазгьы.

Абри абас шакуу рдыруеит марксизм-ленинизм аидеиақуа рыла иҳәаақутҷоу, анапхгара змоу, асахьаркыратә ©ымҭақуа аҧызҵо ҳашәҟу©©цәа. Убриазоуп асовет литература зегь аҿы инарҵауланы хшы©зышьҭра зазу аҧьиҧьтәылатә еибашьра атематика.

Асовет шәҟу©©цәа зегь реиҧш, Аҧьиҧьтәылатә еибашьраҿы хыцәнымырха абҧьар ркын иреиҧьыз хҵеицәа, убарҭ рхыҧхьазараҿы иҟоуп аҧсуа шәҟу©©цәагьы. Урҭ афронт аҿы ишаатацәлак, ҷьара ҧсеивгарҭак шроулак, рабҧьар нышьҭатцаны, ркалам аашьҭырх'уан, — иаҧырҵон ажәеинраалақуа, ажәабжьқуа, иаазырҧшуаз асовет солдаҭ ифырхаҵара, игумшәара, иҧсадгьыл дазгукны наунагза иҟазаара.

Аҧсуа литератураҿы аибашьра атематика иалхны

ашәҟуҩцәа иаҧырҭаз арҽиамҭаҟуа хыҧхьаҙаралагьы имаҷым, насгьы дара иҳамоугьы зынза ула иҟуннашьо, критикцәаҟуак ргуы ишаанаго еиҧш, иҟам. Афронт аҽынтәи зҩымҭаҟуа Аҧсныҟа иаазышьҭуаз апоетцәа, ашәҟуҩцәа иаҧырҭоз асахьаркыратә ҩымҭаҟуа, ҳәарас иаҭахыузеи, иахьынзахуҭоу игулыршәаны аҟаҵара анрылымшоз ыҟан, аус адулаха аамҭа рызтоҙаз, амца иалагылан, аха, иага убас шакуугьы, изцанакʻуа аамҭа шыкусынцырак еиҧш иаанарҧшуеит, еиҳарак хаҭала аибашьра иалахуз ашәҟуҩцәа рҩымҭаҟуа. Убри аҟынтә афронт аҽы ииз, насгьы уи ашьҭахь уаҳа урҭ рыриашара, аус рыдулара изахьымзаз ҳашәҟуҩцәа, ҳпоетцәа рҩымҭаҟуа чыдала ирыхуаҧшлатәуп, ирызхуцлатәуп, еиҳаракгьы дара иаанхан иҟоу мырзкуа, еизганы иҭыжьлатәуп.

Асовет жәлар гитлертә фашизм иаиааижьҭеи 35 шыкуса ахытцра, ари ныҳәа дуззаны иазгуарҭоит ҳажәларкуа реиҧш, ипрогрессивтәу ауаҩытәыҩса зегьы. Аиааира амш аламҭалазы ашәҟуҭыжьырта «Алашара» итнажьит аизга ҽыц «Ахаҵара ашәа». Уи еиднакылоит Аҧьынцьтәылатә еибашьра иазкыу апоезиатә ҩымҭаҟуа жәпакы. Аизга хуҷы ианып аибашьра иалахуз раҧцамҭаҟуа инадыркны уи иахьагьы гутцхас измоу ҳара ҳпоетцәа иреиҧьу рҩымҭаҟуа.

«Ахаҵара ашәа» еиҟуиршәеит апоет-апрозаик Платон Бебиа. Ашәҟуы ианылеит «Аҧьынцьтәылатә еибашьра хаҭала иалахуз апоетцәа Леуарса Кутцниа, Степан Кучбериа, Чичико Цьонуа, Алықьса Цьонуа, Цьота Тапаҧууа, иара убас атыл аҽы иҟаз, аха гулаҧсыла аҧсадгьыл асолдатцәа ирыцыз, исахьаркыу ажәала аҧа дҽаҧызеуаз, иабашьуаз, зыжәлар ргуы зырхаҵоз апоетцәа Дырмит Гулиа, Баграт Шьынқуба, Иван Ҭарба рҩымҭаҟуа. Абри ашәҟуаҽы икьыҧхьуп аибашьра ашьҭахь еитцагылаз, збаҩхатәра гултәааны аҧсуа литература амаҵ азызуа апоетцәа аҙәырҩы ражәеинраалакуагьы. Ашәҟуы аиҟуршәаҩы Платон Бебиа урҭ рҩымҭаҟуа зацитцаз машәыршақу акузам, избанзар аибашьра атемала асовет литература зегьы аҟнеиҧш, аҧсуа литератураҿгьы есымшааира иалалоит еиуеиҧшым ажанрқуа рыла иаҧҵоу аҩымҭа ҽыцқуа. Ари иаанагоит иактуалтәу атема азышәаҳәараҽы ашәҟуҩцәа биҧарала реимадара. Ари иаанагоит аҭынчра ахьчаразы еснагь агуеантцара, ақуҧара, ҩаҧхьа иатцшьны иугуаланаршәоит ачех шәҟуҩц ду, акоммунист иаша Иулиус Фучик ажәақуа: «Ауаа, сара бзиа шәызбон! Шогушәеаныз!»

Аизга «Ахаҵара ашәа» аатуеит Дырмит Гулиа еицырдыруа ражәеинраала «Цхьаҟа, мраҭашәарахь» ала. Дырмит Гулиа ҳаҧсуа шәҟуҩцәа дрыҧгыланы, икалам цырыла асовет жәлар зегьы аҕа хымга иҽагыланы иқуҧаларц, аҕа мраҭашәара иҧсы ацҭашәарц дрыҧхьоит. Уи иҵоаҳәақуа икылкааны ихысуеит афашизм аҧсырта иакуршәаны. Ҳаҧсадгьыл ашьауҩцәа ихы рықукны ҳпоет ду иҳәоит абас:

Шәнеила цхьаҟа, ҳтәыла аҧацәа!
Аҕа иҳақулаз наҟ дыншәырцәа,
Иаанхаз ҭашәшь наҟ уахь ртыҩра,
Аҳы, цхьаҟа, мраҭашәарахь!

Дырмит Гулиа Аҧьынцьтәылатә еибашьра шыкусқуа раан иаҧитцаз цсра зқум ажәеинраалақуа иреиҧьу ируакыуп аҧсуа жәлар рцеи гумшәа, Аҧсны ахьзырҳәага, агуадура, Асовет Еидгыла афырхаҵа Владимир Ҳаразиа изикыз ажәеинраала «Ахаҵа-ихаҵа иашәа». Ари ажәеинраала акьыҧхь шабазтцәкьа иаразнак иашәаны, игурхаҵаганы ажәлар ирылаҵәеит. Уи аахысгьы Аҧснытәи ашьхақуа ирхыҩуеит:

Ахаҵа-ихаҵа афырхаҵа
Аҧсны ахьз тызгаз арҧыс хаҵа,
Ахаҵа ҕьеҩ, арҧыс бзиа,
Уи Володиа Ҳаразиа.

Аҧсуаа жәытәнатәаахыс афырхаҵара, чыдала аҧсадгьыл ахьчара зхы акузцаз ауаҩы ихьз акамыршәра ижәлар ргуаҵаҿ назаза дызлааирыжьшаз абиҧарала дызлеитарҳәашаз ашәақуа, аҳәамҭақуа изаҧырцон. Убри атрадициа Дырмит Гулиа абри иажәеинраалаҿгьы иаабоит, уброуп ҳажәларгьы ирхамыштуа изрылаҵәаз Владимир Ҳаразиа изкыу аҧәагьы.

Дырмит Гулиа Асовет жәлар риааира лаша агура игон. Уи ихы-иҧсы зегь адцаны, абџьар еиҧш итцрыз каламла дазышәаҳәон аиааира ду амш. Ус шакуу аадырҧшуеит идеиатә цакылеи напҟазарылеи иаҧцоу, асовет жәлар ргуалаҟара аазырҧшуа ажәеинраалақуа «Аҕба ааҽықугылт», «Аиааира».

Аҧьынцьтәылатә еибашьраҽы аҧсадгьыл хьзылаҧшала ихы акуитцеит, дышқуҧшзаз, аҧсуа поет, аҧса-

дгьыл асолдат, аба◌хатəра ду змаз Леуарса Кутниа. Уи раҧхьа иааҭкьаз аҧа ихымца згуы мытрыскуа гушҧыла иаҧылаз асовет солдатцəа дренуан. Аҧсуа поет иҧсадгьыл аҿаҧхьа ишьтеитцеит закуанк еиҧш дзыкуныҟуоз поезиатə жəа ҟумшəышəла и◌ычаны абри еиҧш атоуба:

Идыр, изкыу деибытоуп есҟьынгьы,
Идыр, итрысуам имч минутк шəа◌тцас.
Идыр, иҧсадгьыл, о, иазкыуп ихгьы,
Идыр, тоубоуп ари, дхырцəажəом цас.

Леуарса Кутниа иҧсадгьыли ижəлари рҿаҧхьа иаҳа ианшəартаз амшқуа рзы итакҧхыкура дшахуаҧшуаз заманала ирныҧшуеит ипатриоттə жəеинраалакуа «Волга», «Сшəакь» уҳəа убас итцегь рҿы.

«Сыҧсадгьыл ду, сылашара» ажəеинраала иит 1942 шыкусазы аибашьра мцабз адəаҿы. Убри аахыс абри а◌ымта аҧсуа хрестоматиа ианымтҵакуа иаауеит. Уи автор икуҧшыз, аха аба◌хатəра ду змаз, амилаттə литература агуҕра дукуа ҧхьаҟа иазтоз Стеҧан Кучбериа иакун. Уи, аҧа хумга диҿагыланы данеибашьуаз, иаҧитцеит, оумашəа исахьаркыу, хаҧсадгьыл ду абзиабара дала-шьала, гула-ҧсыла ирҧханы изныҧшуа ажəеинраала, хьыршəыгуқуа. Дарбан ҧсыуоу игуы мхытхытқуа, иҧсадгьыл агуадура иланамтцакуа, аҧа ицəымҕра изнамыртцысыкуа иаҧхьахьоу ажəеинраала «Сыҧсадгьыл ду, сылашара». Уаҟа иубоит Аҧсны ҧшъа ашьха хышқуа, азыр◌аш трысқуа, ичашəроу архакуа, иара убас Аҧсны мацара акумкуа, Хаҧсадгьыл ду хəаа змазамкуа итбаазоу...

Харзызыр◌ып апоет ицəахəа ссирқуа:

Сыҧсадгьыл ду, сылашара,
Сгуазырхага, сызкухшоу!
Қыкахшыла ан лыхшара
Шылаазо еиҧш сзааҙахьоу.

Ажəа устоит са стоубала,
Сгуы уа ула еисуаны,
Сузыкуҧа◌уп ҧсыла, шьала,
Амц зымхəаазо сабцьар кны.
Сыҧсадгьыл ду, сылашара!
Утынчыз, угуҕра буҕуаз,
Ирацəа◌уп, игылт ухшара,

Схата сеиҧш тоуба зукуаз.
Харт хахьалоу амца шыра
Ухьз шырхəо итахакуаз.
Рыхьзкуа ухаштрым, са стəыла,
Андысараҿы хьзы згакуаз.

Аурыс солдат зыҧсадгьыл азы зхы иамеигзаз, зыҧсы этиз афырхатца изкыуп Стеҧан Кучбериа иажəеинраала ссир «Саша Тишкевич» изы ашəа».

Аҧсуа литератураҿы Аҧьыцьтəылатə еибашьра атема иазкыу ханалацəажəо, азбаху анаххəо, зегь раҧхьазгь дахгуаламшəарц залшом апоет гулымтцəах Қ◌ашлым Агумаа. Уи иажəеинраалакуеи, иажəабжьқуеи, иповесткуеи жəпакы азкыуп Аҧьыцьтəылатə еибашьраан асовет жəлар ирхыргаз, иаадырҧшыз афырхатцара ду. Апоет, ашəкуа◌ы иаҧитцаз афырхацəа рхаҿсахьа лашакуа еицакра рыкум, игумшəакуан, ипатриотцəан, игыло абиҧара рызгьы иҿырҧшыган иаа◌ихоит. Абарт афырхацəа рҿы им◌ашьо иубоит иара апоет ифырхатцарагьы.

Абри ашəкуаҿы ианылоит Қьаазым Агумаа и◌ымтакуа «Асалам Акуака», «Асолдат ихатгун», «Аҿырпын».

Брианектои абиаршəыраҿ Қьаазым Агумаа иҧсадгьыл иҿаҧхьа, и◌ызцəа апартизанцəа рыгутаны, ихатцаратə лам◌ыс иахылтцны ишьтеитцеит атоуба:

Сара сеигзом сшьа икатəоугьы,
Сыҧсадгьыл иастеит атоуба.
Иатаххозар сыҧсы итоугьы,
Раҧхьа ишасто агура га.

Ари атоуба апоет имацара иакум, асовет уаа зегьы ргуы арцых-цых'уан, амч ҿыц рна◌он, атоуба днаруан, аҧа хумга дҟубаса дыкутцахааназа рхы иамеигзо ишыкуҧоз ала.

Апоет, агумшəа, аҧсадгьыл асолдат асовет жəлар рымч-рылша, риааира агура игон. Убриазы акун аромантикатə цəа ахатцаны, апоет и◌ымта зхиркушо абас:

Убас сабцьар атра интарс,
Арашь сакутəа снеиуеит уахь,
Раҧхьа сгуазто аҧшъа илхəарц:
«Фырхатцак дааиуеит хара хахь».

Аҧьыцьтəылатə еибашьра иазкыу а◌ымтакуа рахьтə Қьаазым Агумаа иажəеинраалакуа рҿы мацара акум-

куа, аҧсуа поезиа зегьы аҽы иаарылукаартә иҟоуп ажәеинраала «Асолдат иҳатгун». Ари аҩымта аҧцан 1946 шықусазы. Убри ашықусан, аиааира ду амш аламталаз, «Аҧсны ҟаҧшь» ианылт «Асолдат иҳатгун». Уи автор Қьаазым Агумаа усҟан аус иуан агазет «Аҧсны ҟаҧшь» аредакциа акультура аҟушаҿы. Уи аибашьра инатаз ахурақуа дышдыргуамцуазгьы, иеҳәара шмаҷыз идыруазшәа, ихы дымҩахазакуа аусура даҿын. Апоет аибашьраҿ дызлаҧшыз абылра, аҧсра, агуаҟра, фырхатцала ақуҧара уҳәа зегьы иҧстазаара иалан, ицын, ибла ихгылан зыҧсадгьыл зхы ақузтцаз афырхацәа, аҳатгунқуа ирхатәаз анацәа, еитымцәахаз ахучқуа, еибацәахаз аҳәсақуа, итцеидахаз абацәа уҳәа заҟа! Убас иҟаз аҧстазаара хьанта атцабырггхата итцанаҳәеит ажәеинраала «Асолдат иҳатгун». Уи игутшьаагоу, узырхуцуа, улахь еиқузтцо, аха зынзагьы агукаҳара узымто, ауаатәыҩса рыҧстазаараҿы аҧсадгьыл зегьы ишрыцкыу уазҳәо, ҷыдала ан лгуамчхара, лыхшара рышҟа илымоу ҳәаа змазам абзиабара ду аазырҧшуа гимнуп. Апоет имырхьаазакуа, ус уҳәар ауазар, ирмариаиы, насгьы еилацаланы, Горки ишҳәаз еиҧш, амаҷ аду аҳәауа, угуатца нтнаблаартә иаҳирбоит зыҷкун иҳатгун аҳь есышьыжь инеиуа ан гуаҟ лхаҿсахьа.

Абри ажәеинраала агазет аҿы акьыҧхь анаба ашьтахь, уи злахыркушоу аҧшьцәаҳәак рзы игуы намзауа, итынхаз бҧыцк аҿы ианитцоит абас: «Асолдат иҳатгун» акьыҧхь абеит, уи бзиагушьоуп, сара мыцхуы бзиа избо саҳәеинраалақуа иреиуоуп ари. Аха ажәеинраала атцыхутәантәи аҧшьцәаҳәак сара истахымкуа иацлеит. Ууанза уи нтцәон абарт ацәаҳәақуа рыла:

Амра цара налаҧхар,
Азаза ныкубоит ахуаҿы.
Ан икалтәо алаҧырз
Иазырбашам ус акы.

Абраҟа интцәоит ажәеинраала. Сара исҳәарц истахыз ан икалтәо алаҧырз акы ишазмырбоз, уи амчқуа зегьы ишреиҳаз акун, аха агукаҳарахь иҧшуеит рҳәан, ҧшь-цәаҳәак сацдмыртцар рмуит...» Абри афакт иахәо акрыҟоуп. Ахатара акульти аконфликтдара атеориеи аҳра аныруаз аамтаз асахьаркыратә ҩымта зырҧсыҕуаз амзызқуа иҧсабаратәымкуа иҟалон. Убри акун апоетгьы игунганы еицарсаз абҧыцаҿ ианитцаз иажәақуа ирҳәозгьы.

Аҧсуа ҧхьаҩцәа бзиа ирбеижьтеи, ҿырҳәала ирдыруеижьтеи акыртцуеит Қьаазым Агумаа бызшәа хыркыла иаҧитцаз ибаллада «Аҿырпын». Уаҟа иаабоит Кавказ ахьчараз аҧсуа хьча иааирҧшыз афырхатцара атоы. Иара убас иссиру Аҧсынтәи ашьхақуа рсахьа.

Хмилат литература иалалеит напҟазарыла иҟатцоу, иламтапымкуа зыҧстазаара иалтцыз, абаҩхатәра еицамк змаз апоет-апрозаик, аҧсадгьыл асолдат Ҷичико Цьонуа ибзоураны аибашьра атема иазкыу аҩымтақуа маҷымкуа. Ари аизга ианылт Ҷичико Цьонуа иажәеинраалақуа «Аиҧыртцра», «Ақупара», «Сымшьамба», «Ешыратәи ататын». Урт зегьы рҿы иаарҧшуп апоетасолдат иуалҧшьа хьзыла-ҧшала анагзара дшаҿыз. Иара убас ҳаҧсадгьыл ахьчаҩцәа рфырхатцаратә куҧара, ргумшәара, рхамеигзара, рцьыиңьтә дгьыл ахьчаразы.

Хашҭшьа амоума апоет иҩызцәа ахьырҧар, абцьар шьтызхыз ихы рықукны, ааҧхьарак аҳасабала, ииҳәо абарт ажәақуа:

Аибашьраҿы ашьа катәароуп,
Афронт ахь, аҩызцәа, шәласы!
Ҳаҧсадгьыл азыҳәа ҳақуҧароуп,
Ҳаҧсадгьылаз ҳаигзом ҳаҧсы!
Аиааира ҳазыҧшыуп зеиҧьыкам,
Шәнеибац, ахьырҧар шәласза.
Иаҳҳәароуп: ихақулаз уаҩ дыҟам,
Дҧыххаа дықуахтцеит зынза!

Афронтаҿ аҕа иҿагылаз, зыҧсадгьылаз ашьа казтәаз, зырҿиамтақуа рҿы ҟаиматла ианыҧшыз аҧсыуа поетцәоуп Цьота Тапаҕууа, Шьалуа Сангулиа. Урт рҩымтақуа — абри ашәҟуы иану — иҳарҳәоит рыҧсадгьыл аҿаҧхьа рпатриоттә уалҧшьа рхы-рыҧсы иамеигзакуа ишынарыгзоз.

Аҧсуа сахьаркыратә литератураҿы Аҧьыиңьтәылатә еибашьра иазкыу атематика акырза иартбааит Аҧсны жәлар рпоет, ажәа сахьарк азҟаза ду Баграт Шьынқуба иаҧитцаз аҩымтақуа. Убарт рахьтә «Ахатцара ашәа» иаиыуп ажәеинраалақуа «Апартизан», «Аҧсуаа аибашьцәа шәахь». Арт ажәеинраалақуа сгуы иаанагом аҧсыуа ҧхьаҩык ҿырҳәала иззымдыруа, бзиа ибаны иамыҧхьац, амилат гуадура зызцәырнамго дыҟоуп хәа. Урт классикатә ҩымтақуаны ахааназ аҧсуа сахьаркыратә литература иазынхеит.

Аибашьра ашықусқуа раан, ҷыдала ԁацңыҳәаны, калам ҭарыла асовет жәлар раҕа хумга иҿагыланы им◎аңыргоз ақуңара, еиҳарак аңсуа жәлар иаадырңшыз афырхаҵара дазышәаҳәоит ажәеинраала ссирқуа рыла Аңсны аҧытҵгьы еицырдыруа аба◎хатәра змоу апоет-апрозаик Иван Ҭарба. Уи иажәеинраалақуа абри ашәкуы иану «Аңсуа ҟама», «Изныш әынҵрада?» иаҳдырбоит апоет иңсадгьыл ахьча◎цәа рыхьз акамыршәразы иаңиҵаз а◎ымҭақуа заҟа ицҳафыруаз, актуалра рылаз.

Аибашьра ашықусқуа раан даеа ңстазааратә лахьынҵан имаз еицырдыруа аңсуа поет Шьалуа Ҵәыцьба.Уи идыру ашықусқуа ирыхҟьаны, и◎ызцәа аңсуа поетцәа аҙәыр◎ы реиңш, аҕа хумга абцьар кны дзиҿамгылеит, илахьынҵамхеит уи еиңш афырхаҵаратә насың! Абри атәы лоунытә уархуцыртә, угуаҵаҿы инеиртә иара автор иеиңш, уаргьы ихьааугартә иаҳирбоит апоет и◎ыза гуакьа Леуарса Кутниа ихьзни◎лаз ажәеинраала «Аелегиа» аҿы. Апоет иажәеинраала абри аизга иахутаны иалеитцеит уи аиқуршәа◎ Платон Бебиа. А◎ыза ицәызра, игухьаагара, аңсадгьыл ахьчара, ахаламырхура даргуаҵеиуеит апоет. Убри азоуп аңхьа◎ рыгура зиго абарҵ аҵыхутәантәи ацәаҳәақуагьы:

Ҳаиңымхар, ҳаибашьуазаарын ҳаидгылан,
Пҕсык еицызхаз,
Еицрымшәазоз цьара,
Аҕа хумгагь гушңыла ҳаиҿагылон.
Иҟалап, ахызаҵә ҳаицагарҕь убра.

Аңьыңцьтәылатә еибашьра хаҵала иалахумыз, уи ахушәбылф◎ы лбаазымдаз, насгьы уи ашьҭахь еиҵагылаз аңсуа поетцәа Кумф Ломиа, Гьаргь Гублиа, Платон Бебиа, Нели Ҭар-ңха, Мушьни Лашәриа, Мушьни Миқаиа, Борис Гургулиа, Никуала Кутниа, Витали Амаршьан, Сарион Ҭаркьыл, Терент Ҷанна ражәеинраалақуа рҿы иубоит ҳаңсадгьыл зхы ақузҵаз рфырхаҵарақуа ирылубаауа ахаҿсахьақуеи аибашьра хлымзаах иннажьыз ашьҭақуеи, насгьы дара ишырныры з,уи ахьчаразы ишықуңатәу, еснагь исахьаркыу ажәала ишышәаҳәалатәу уҳәа акыр аңхьа◎ дзырхуцша азҵаарақуа изцәырыргоит.

Аибашьра атема бзанҵык иажәзом, избанзар уи аҭынчра иатемоуп. «Аҭынчра акузар — ауаатәы◎са аҳауа еиңш ирҵахыуп, рыңсың лага-◎агараны рыңсҭа-

заара иалоуп», — и◎уан аурыс совет шәку◎◎ ду Илиа Еренбург истатиак аҿы.

Аңсуа поетцәа, ашәку◎◎цәа, аибашьра иалахумыз, уи ашьҭахь зба◎хатәра ааңшыз, ишәыз, иахьа хлитература ҭатәы-шьақаны иатҵагылоу аибашьра атема иакны а◎ымҭақуа раңҵара иахутатҵәкьан хшы◎зышьҭра ду азыруеит. Урт иаңыртцоит иахьатәи аҿар рыңсҭазаара-ра ҭоурапы, рыңсадгьыли рыжәлари рзы ипатриотцәаны раазаразы, ианатаххогьы рцьыңць дгьыл ргуы мейтекуи азыкугыларақы хуартара злоу асахьаркырата ф◎ымҭақуа. Ашәкуы «Ахаҵара ашәа» абас иҟоу ихиш◎ҵак аңхьа◎ иагулибаауеит. Уи аиқуршәа◎ы, ишәазы, аус бзиаҵәкьа ҟаитцеит. Амала, маҷк угуы сихьмашьуеит ашәкуы итцегьгьы ахартәаара ахьагыу. Сгуанала, иапызар акун Аңьыңцьтәылатә еибашьраан зыңсадгьыл зхы ақузҵаз Қамыгу Хуарплаа, Сергеи Цабриа уҳәа егьырт апоетцәа ҿарацәа р◎ымҭақуа. Абраҟа лыбжьажьтәымызт аибашьра иалахуз апоет-ажурналист Сандра Сангулиагьы. Уи, акы, итахаз апоетцәа ◎аңхьа иахгуаланаршәон, ицәыртцуан р◎ызцәа рыгутаны. Ҩбагьы, ас аҟаҵара иаха ихақын, ииашан.

Аҵыхутәан исхәоит, асовет жәлар аиааира ду амш зҕ шықуса ахытцра аназгуартоз аламталазы Платон Бебиа еиқуршәаны итижьыз «Ахаҵара ашәа» аибашьраҿы итахаз афырхацәа рзы гуаларшәагоуп, зыңсы ҭоу бакоуп, аҭынчра ахьчаразы гуаҿанызаара дууп, аңхьа◎цәа ртәы ххәозар, ихшы◎ ртцагоу ҳамҭа бзиоуп.

1980 ш.

АИАША АМ◎А ҬБААУП

Аңсуа литератураҿы амемуартә ◎ымҭа аҳы акит ахын◎ажәатәи ашықусқуа рзы, иаха инашаны иуҳәозар, ашәку◎◎ Заз Дарсалиа и◎ымҭа хьыршәыгу «Аңсҭазаара аҟнытә» ала. Цабыргыуп, амемуартә ◎ымҭа ацәа◎а акырза ианыңшуеит Аңсны жәлар рпоет Д. И. Гулиа иаңиҵаз ажәабжь «Х-школк». Аха иага убас акузаргьы, араса шәааныза ишыцәкунымшьо еиңш алитература аҿамыртбаакуа, маха-шьахала аҿамырбубуакуа, еиуеиңшым ажанрқуа рыла аҳәаақуа еитцна-

мхкуа амемуартә ҩымҭа азцәыргом. Убриазоуп, хынҩажәатәи ашықусқуа рҟынӡагьы, ҳаҧсуа литература изаланамгалацыз мемуартә ҩымҭакгьы. Хыхь зыӡбаху ҳҳәаз ашәҟуы «Аҧсҭазаара аҟынтә» анцәырҵ нахыс, уарла-шәарла акузаргьы, аҧсуа ҧхьаҩ иоуа далагеит ҳмилаҭтә литература аҭоурых аҿы хуарҭара злоу, ҧхьаҟа игыло абиҧарагьы зырхуцша, кыр разҳәаша ахҭысқуа аазырҧшуа аҩымҭакуа, иаагап М. Аҳашба ишәҟуы «Аапын мшқуа раан». Урҭ иахьатәи аҧхьаҩгьы, уашьтангьы, идырбоит ҳмилаҭ литература знысыз амҩеи уи арҿиаразы зхы-зыҧсы иамеиӡакуа аус зуаз, аамҭа уадаҩракуа рхы рцәхьамккуа, змилаҭ культура арҿиара иаҿыз аҧсуа шәкуҩҩцәа аӡәырҩи рхаҿсахьакуагьы.

Аҧсуа литератураҿ амемуартә ҩымҭакуа раҧҵараҿы ихуҭаа) маҷымкуа иалеиҵеит аҧсуа советтә литература ашьақургылара ианаҿыз аамҭазы ицәырҵыз ашәкуҩҩ Платон Ҷкадуа. Ари ашәкуҩҩ аҩажәижәабатәи ашықусқуа инадыркны иҩымҭакуа аҧсуа ҧхьаҩцәа ирдыруеит, бзиа ибангьы ирыҧхьоит. Уи пафос ҳаракыла, асоциалисттә реализм аметод ала иаҧиҵоит асоветтә ҧсҭазаара аазырҧшуа, ишьақузырҧуҧуо, иара убас аҧсҭазаара ҿыц иаҧышьклаҳәуа зегьы ҿаҧызеуаз аҩымҭакуа. Платон Ҷкадуа иажәабжьқуеи иповесткуеи аҧсуа жәлар рыҧсҭазаара иагулҩааны иҟаҵоуп. Ҵабыргыуп, урҭ рхыҧхьаӡара уеизгьы-уеизгьы ирацәам, аха, ишдыру еиҧш, асахьаркыратә ҩымҭа злалыркаауа арацәарала акум, уарҭ ҿыгҳаралагьы акум, уи зыҧсоу иаанарҧшуа, ишьақунарҧуҧуо, изыдгылои изҿагылои апринципқуа рылоуп.

Ишдыру еиҧш, амемуартә литература аҧҵара ашәкуҩҩцәа зегьы ируалҧшьаны иауҟахыу, насгьы иамарам, изыцмааиуа рацәаҩзоуп. Иаашоуп, ашәкуҩҩцәа зегьы ирымоуп, иртынхоит рсахьаркыратә ҩымҭакуа рацәаны. Урҭ ашәкуы рантара, аҧхьаҩ изнагара еснагь азҿлымҳара аҵоуп. Аха, еиҭасхәоит, ас аҟаҵара зегьы ирқуашьхом. Убри аҟынтә, ашәкуҩҩцәа аӡәырҩы рҟынтә абри ажанр ала аҩымҭакуа зҭынхо хыҧхьаӡарала имаҷхоит иарбан литературазаалак аҿгьы. Ҳәарас иаҭахыузеи, араҟа иаҵанак'уам гуаларшәара хучқуаки, статиақуаки, рецензиақуаки акьыҧхь дзырбо ашәкуҩҩцәа. Амемуартә ҩымҭа — ари ахаҭагьы цәаҩала сахьаркыратә жанруп, ихатәроу аҧҵамҭоуп. Убри аҟынтә, ашәкуҩҩы дызнысыз аамҭа еиҭеигуаларшәаны, илитературатә-рҿиаратә, имаҵуратә усура иадҳәала-

ны, дызхаапыз, аус ицызуаз, иидыруаз рыҧсҭазаара аҧрҧшны ацәыргара — ауааҿәларратә цакы амоуп.

Абриақара зхаҳҳәааua, Платон Ҷкадуа имемуартә ҩымҭакуа роуп. Уи аҧсуа ҧхьаҩцәа ириҭахьеит ҳмилаҭ литератураҿы амемуартә жанр шьақузырҧуҧуо ашәкуқуа.

Платон Ҷкадуа ааскьа ашәкуҭыжьырҭа «Алашараҿы» итижьыз агуалашәарақуа «Иаша мҩала» захьзу ашәкуы иаҧхьо дарбанзаалакгьы ишьақуимырҧуҧуарц далшом хыхь ихәоу ахшыҩцак, мамзаргьы дазааигуамхарц ауам, избанзар Платон Ҷкадуа аҧсуа литература аҿиара апроцесс, инеиҧынкыланы акумзаргьы, еиуеиҧшым амзызқуа ирыхҟьаны, аамҭақуак ицәыбжьахаргьы, зегьы акоуп, ҳмилаҭтә литература аҧсҭазаара активла далахун. Ус шакуу рхәоит иаҧиҵахьоу аҩымҭакуеи имемуартә шәкуқуеи. Платон Ҷкадуа ишәкуҩҩра анаҩсангьы, хатала Аҧсны акультура анхаҩма аҿиареи ашьақургылареи рҿы илиршаз рацәаӡоуп. Уи еиуеиҧшым аамҭақуа раан аҭакҧхықура змаз аматцуракуа акымкуа-ҩбамкуа имҩаҧигахьан. Ашәкуҩҩ, акоммунист инапы ианыз иарбан усзаалак аҿгьы ҭакҧхықура харакыла инеигӡон. Ус шакуу шаҳатра ауеит ашәкуҩҩы ибиография.

«Иаша мҩала» захьзу ашәкуаҿы иаабоит уи имаҷымкуа иматцуракуа раан изцәыртцыз амыкумабаракуа, аилахаракуа, урҭ риааиразы, раҧыхразы иааирҧшуаз адырреи аҧышәеи рнаҩсаны, аҧхьаӡа иргыланы аҧсыцкьара, насгьы аус хыкукы анагӡараҿы иаҭахқуаз агуамчи агуаҧьреи.

Аҧсҭазааракуа иибаз, иаҳаз, ихигаз, дызлаз адунеи аҟынтә. Ауаҩы ихигаз аҧсҭазаара, дызнысыз амҩа, дызлагылаз аус зциуаз ауаа аамҭа акуал иҭаршәны раарҧшра, насгьы ҧхьаҟатәи абиҧарақуа рзы уаҩ игуникылаша аҭоурых даҟьақуа рыкаҵара краҵанак'уеит. Абас иҧшьоу аус мацкьа-шьацкьа анагӡара зылшо ажәа сахьарк азказа иоуп. Абри аганахь Платон Ҷкадуа цҩа змам игуалашәарақуа рахьынтә дрылҧшааны, ираӡаны икапанны дырзаатгылоит ихаҭа дызлахуз, ма иаҳахьаз, иахарак иахьауажәрааназа ихы-игуаҿы зышьтамҭа анхалаз ахҭысқуа.

Ҵабыргыуп, Платон Ҷкадуа имемуартә ҩымҭа аҧхьатәи ашәкуы[1] аҧсуа сахьаркыратә литература арҿиа-

[1] Аамҭа ашьҭақуа, Аҟуа, 1972.

реи, иара автор ихаҭа алитературахь дышкылсзи, иҷ-ҽиаратә м◌а, инакуараҵа-аакуараҵо акузаргьы, цашьас иамази уҳәа аарԥшуп, насгьы а◌ажәижәабатәи ашықусқуа раан хмилаҭ литература аҷиара ҽышәала иалахуз ҳашәҟу◌◌цәа азәыр◌ы рпатретқуа ирзаатгылоуп. Иара убас уи ашәҟуаҷеы аҭыԥ ьуҕуа ааннакылоит Аҧьынцьтәылатә еибашьраан Аҧснытәи ашьхақуа рҷы им◌аҧысуаз ахҭысқуа жәпакы иара автор ихаҭа дышрылахуз. Уажәы ҳзыхцәажәо ашәҟуы «Иаша м◌ала» аҽеаганкахьала иазнеиуп, даҽеакала иаарԥшуп 40-тәи ашықусқуа инадыркны 50-тәи ашықусқуа рынтәаамҭазынза Аҧсны ицоз ахҭысқуа, еиҳаракгьы ашәҟу◌◌ иматцурақуа ирыдҳәаланы.

Платон Ҷкадуа имемуартә шәҟуы ҳахы ак'уеит 1943 шықуса инадыркны, даҽеакала иуҳәозар, Кавказтәи ашьхақуа рҷы анемец фашистцәа рдашьхуа аныԥҟаха нахыс, избан акузар араҟа ицоз ақуԥара ду аҷы афронт иацхраауаз дырхаҭарнакын аҧсуа шәҟу◌◌гьы. Уаҟа аибашьра аҵыхуа анҧҵәа, даныхынҳә, дахадыргылоит Ешыратәи асовнхара директорс. Араҟа ҳара иаабоит аибашьраан иҟаз аитцахара ду, ишазымхоз махуҷала аус зуаз ауаа еибагақуа. Урҭ абҵьар кны аҕа хумга иҷагылан ҽибашьуан. Асовнхараҷеы иаанханы иҟаз абыргцәеи аҳәсахуҵқуеи ракун, дара уртгьы рхыԥхьазара маҷын.

Платон Ҷкадуа ишәҟуы ари ахаҷеы ҟазарыла иааирԥшит асовет уаа ргуы меицаккуа, атылаҟынгьы хыԥәнамырха аус шыруаз, иааҟартцоз зегьы афронт ишазкыз. Иара абраҟа иубоит им◌ашьо а◌ымта автор аиҷкаара аҟны ишимаз агуртқули аҧсыцкьареи. Абарҭ а◌цәа◌ак ирыбзоурангьы асовнхара, иара днеиааиза акыр иеилаҳаны иҟаз, ашьапы иқугылеит, економикала аҽарбуҕуеит. Ашәҟуаҷеы аинтерес рытцоуп афранцыз «Андре Рибо», «Куиркуеилиа иажәабжь», «Смецкоии атцәымҕ жьакцеи», «Сыҧсы иаҧшәмахаз Мариа» ртәы зҳәо атыԥқуа. Арҭ аххқуа сахьаркыратә ◌ымтак еиҧш аҧхьа◌ игуаҧханы идикылеит, насгьы дара рхаҭақуагьы аинтерес ду рытцоуп ҭоурыхк ахасабалагьы.

Платон Ҷкадуа пафос харакыла агурҕьара ду атцан иааирԥшуеит Аиааира амш атәгьы. Ху-шыкуса дузза еибашьуаз асовет жәлар иргаз Аиааира ду гурҕьарыла иазгуартон асовнхара аколлективгьы.

«Иаша м◌ала» иаҧхьо имбарц залшом, инцәырҟьааацәырасуа акузаргьы, аибашьратәи ашықусқуа рышьҭахь аамҭала Аҧсны иҟаз амилаҭтә политикатә еи-

лагаракуа ртәгьы. «Инцәартәхьаз» азәы игуы иахуоит хоп напхга◌цәақуак мыцхуы иахырҟьаны аевкалиптгьы модас ианыҟартцоз аамта ыкан. Анхара-антцыра, ◌-наныкла аус анаҭахыз, ажәлар ирыгыз-ирыбзаз аныра-цәаз, аандажакьа ҳәа шырҳәо еиҧш, еиха иаҭахыз агапахь иааныжьны, шьоукы аевкалиптқуа Аҧсны иахдыртцәарц иаҷын. Иара убас итцегьы ашәҟуаҷеы иуҧылоит автор ихараҙамкуа ауада◌рақуа данрықушәоз атәгьы. Урҭ зегьы иҟаз аамҭа иаацырҟьаны изывасуан ашәҟу◌◌, асовнхара адиректор, аколнхара ахантәа◌ы...

Ҳазҷеу амемуартә усумҭаҷеы аҭыԥ бзиа ааннакылоит Платон Ҷкадуа Аҭара ақытантәи аколнхара хантәа◌ыс аус аниуаз аамҭагьы. Араҟагьы еилыхха иубоит им◌ашьо уи иусуратә цәа◌а, иҧсыцкьара. Убри иабзоураны аколнхацәа рҟынтә ахаҭыри абзиабареи иоуит, иара иҟынза еитцахаз аколнхара абҕа еитцнахит, аҽеибнатеит, ишырҳәо еиҧш, арыҕьарахь игьежьит. Ашәҟуы абри ахутаҷеы иагулоуп аҧсуа жәлар рҟуҕара, рлаф, рсамарҟул, рыхаранаҧшра атәы зхәо аҭыԥқуа. Уаҟа ирныҧшуеит автор ибзианы ишидыруа ижәлар гуакьа рдоуҳатә беиара, ретнографиатә бзазара, насгьы иахьатәи аҧстазаара лаша заҟа иазгудуны, иржьрацәараны ирымоу.

Платон Ҷкадуа ишәҟуы иахьатәи аҧхьа◌ ианахәо акрыҟоуп, уи гуахуарыла идикылеит, игуаланаршәоит ҳажәлар рынхара-рынтцыраҷ аибашьра шықусқуа инадыркны ирхыргаз ауада◌рақуа жәпаки, уи нахыстәи аиааирақуеи, ҧхьаҟатәи ргуазыхәарақуеи. Ашәҟу◌◌ы еснагь илаҧш ҭаруп, ҧхьаҟа дыҧшуеит, ижәлар уаҵәтәи рразкы лаша дазхуцуеит. Ус шакуу аныҧшуеит ҳзыхцәажәо ашәҟуы.

Ашәҟуы «Иаша м◌ала», сгуы излаанаго ала, амемуартә ◌ымтақуа излархыҧхьазало аҟынтә, иахутазар ҟаларын ахроника аганахьала итцегьы игуцаракны иахуаҧшызар, дызлацәажәо ахҭысқуа (ираҵәазаны акумзаргьы) аныҟалаз аамҭа арбазар — ашықусқуа ргуалашәара ахутан. Усҟан амемуартә ◌ымта иаҳа иашахон, амч аиоуан, аҧхьа◌ иаҳагьы изааигуаны, насгьы агура иго иҟалон. Абри аганахь. аиашаз маҷқ ихьысҳауп ҳзыхцәажәо ашәҟуы. Убри ана◌сангьы автор ишәҟуы дахьналаго «1943 шықуса август мзазы...» ҳәа иаҳҧыло ахьынтәаауа иаха еилкааны иҳәазар ахутан, избанзар ҧасатәи ашәҟуы иҳанаҳәоит уи Кавказтәи ашьхақуа рҷы ицоз ахҭысқуа дышрылахуз. Абраҟагьы, ҷьара иным◌атәшәа акузаргьы, агуалашәа-

ра аҭахын. Аха арҭ аҩ-шәкук реидхәалара, реиҟуҽыҭра аҭыҧ бжьыкка иаанхеит. Иара убас ашәкуаҽы имцхууп ҳәа уаҩы игуы иаанагоит хҟуак еиҵыхны иахьцәыриго, асовнхара аус азы Москва данца, уа иҟаиҵаз аускуа даара ибзиоуп, аха данаауаз амҩан иҧылаз аҧхәыси, урҭ реиҟушәареи, рҩыжәреи, рашәаҳәареи иҟалап имцхузар, иаҭахымзар, уимоу, аҧхьаҩ даҽа гуаанагарак изцәырнагоит. Насгьы уеизгьы-уеизгьы уи аҩымҭа излахуо ҳәа изаҟаразаалак акы анубаалом.

Ашәкуаҽы Платон Ҷкадуа иматцурала дзыниоз, дзыкушәоз усҟантәи аиҳабыра рыхьзҟуа дацәшәо-дацәыҧхашьо акумкуа, ари изламемуартә ҩымҭоу ала, иаахтны иҟаз, ишыҟаз, иркьыкьцәаны акумзаргьы, иҳәар акун, нбанк-нбанк ргылан мацарала иазхом, иагьанаалом аҭакҧхыҟура ду аҽы иҟаз ауаа ргуалашәарақуа рцәыргара. Ус анакумха, зынзаскгьы урҭ рыхьзҟуа арбатәымызт, иааныжьтәын, избанзар амемуартә ҩымҭа документк иаҩызоуп аҭоурых азы. Уаҟа аҩжьраку, агухаштраку анаалом.

Хыхь иазгуаҭо агхаку рнаҩсангьы, аҧхьаҩ илаҧш ицамшәарц залшом даҽеакгьы. Абар уигьы. Платон Ҷкадуа ихаҭа дызлашәкуҩуеит ала, цабыргыуп, аамҭа еилаха иага аҟырҟы цшәа дҭашәазаргьы, ихуҭан иҷкунра инаркны зымаҵ иуаз имилаҭ литература усҟантәи аамҭазы аҽиара, уи аҭагылазаашьа фактқуакгьы рахь ҳхьеирҧшыр, уимоу, аҧхьаҩ еиҳагьы агуахуара иоуан иара ашәкуҩыы ихаҭа ирҽиаратә лабораториагьы (усҟангьы ус ак имамкуаҵәкьа дҟаларымызт) днахуаирҧшыр. Иага ауадаҩраку ыҟазаргьы, алшараку маҷзаргьы, усҟангьы аҧсуа литература аҽиара амҩа ианын, уарла-шәарла иҭытцуан ашәкуку. Насгьы Платон Ҷкадуа дзыхцәажәо аамҭа иаҵанак'уеит 1953 шыкуса рынахыс аҧсуа литератураз еиҭарҽиарак иаҩызахаз аериодгьы. Убасҟан аҧсуа жәлар рдоуҳатә культура аринахыстәи изҩыдан арҽиараҽы иҟалаз аиҭакраку еи иацлаз амч ҽыцкуеи рызгуаҭара хымҧада иахуҭан ҳзыхцәажәо амемуартә ҩымтаҽы. Цоуп, иахьа иҳамоу ашрифт Ленинградтәи иара усҟан атипографиа адиректор Платон Ҷкадуа ишааигаз атәы зҳәо аҭыҧ бзиаку рызбаху ҳамҳәозар.Аха уи ахҭыс амацара хуҷцәоуп аҧышәа змоу ашәкуҩуи насгьы ас еиҵыхыу амемуартә ҩымҭеи рзы. Ари афакт автор ицәыбжьахазаргьы, ашәкуы аредактор хшыҩзышьҭра азиурц, сгуанала, иахутан. Ҳәарада, ҳзыхцәажәо ашәкуы ианыҧшуеит аредактор Ш. Аҟусба гукалатәи иусура.

«Иаша мҩала» ҩуп ахьхьаҳәа еихышәшәо аҧсуа публицистикатә бызшәала. Араҟа ажәакуа ишәа-иза лассу руалҧшьа нагзауа иҟаҵоуп, аҳәоукуа ракузаргьы — синтаксистә еицааирақуагьы, еилаҧаҭаны акумкуа, силыхха ишьақургылоуп, рыхшыҩцакқуа гулырҵәаны иаадырҧшыртә еиҧш. Аха абри абас шакуугьы ины-ынла иахьынтәааауа узымдыруа, ажәҩан иаалыҩрышәа иаҧсыуам, аҧсуа сахьаркыратә литературатә бышәа иаднамкылаша ажәакуак аауҧылоит, иаагап: «гәту» еиҧш иҟоу...

Сыхуҭаахь ала, хыхь иазгуастаз акык-ҩбак гха ссакуак амазаргьы, Платон Ҷкадуа ишәкуы «Иаша-мҩала» иахьатәи аҧхьаҩ ихуо, иҳаҩсхьоу ашыкус хьанҭакуп рахь дхьазырҧшуа, насгьы алкаа бзиа ҟаиҵартә еиҧш ахшыҩцак згулоу, ҳмилаҭтә мемуартә литература арҩнараҽы шьаҽа заманак ҧхьаҟа иҟазцо ҩымҭоуп.

1979 ш.

АҬӘЫМҬА

(Г. К. Гублиа ипоезиатә рҽиамҭакуа ирызкны)

Гьаргь Константин-иҧа Гублиа зырҽиаратә ҕуҕуамҭа иҭагылоу, баҩхатәралеи, ламыслеи, ҭакҧхыҟуралеи аҧсуа литература еихазҳауа, доуҳатә малла изырбеиоу, ҧхьаҟа изго, насгьы амилаҭ ҳәаакуа ирыхганы изырызго амч ҽыцкуа дырхаҭарнакыуп.

Абри ахшыҩцак шьақудырҕуҕуоит аҵарауаа Ш. Салакаиа иажәакуагьы: «Аҧьынҵьтәылатә еибашьра ду ашьҭахьтәи ашыкусқуа раан алитератураҽ раҧхьаҙатои зшьаҽакуа еихызгаз, 50-тәи ашыкусқуа раан акеҩҳәа ыбжьы ҽаца Аҧсынра иныкуҩыз, иахьа зҭәымҭа иаатагылаз аҧсуа шәкуҩцәа дыруазәкыуп Гьаргь Гублиа». Уи зыҕуҕуамҭеи зҭәымҭеи иртагылоу поетуп, царауаҩуп, ртаҩуп, редакторуп. Ус анакуха, зырҽиаратә мҩа еихызшьало дреиуам, уимоу имилаҭ культуразы иҟаиҵахьоу аҵкысгьы, иаҧхьаҟа илиршараны иҟоу аускуа еиҳа еиҳаны изыҧшуп. Ус шакуу хьаҳәаҧҳәада идыртцабырг'уеит иахьауажәрааназа иаҧиҵахьоу асахьаркыратә ҩымҭакуа.

Гьаргь Гублиа ирҽиаратә мҩа — абар 30-ҟа шықуса инаркны аҧсуа литературатә ҧстазаара агуеисра иалахуу аныҧшылара, азаатгылара, критикатә лаҧшҳәаак аҳасабала иахутоижьтеи краатцуеит. Ус аҟатцара иаанарҧшуеит иара Гьаргь Гублиа инаҩсангьы, арт ашықусқуа рыҩнутҟала иахьатәи аҧсуа литература аҿиара апроцесс аҿы иамоу ахатә цыдарақуа.

Заанатцгьы исҳәоит, Гьаргь Гублиа, убас уи иабиҧара иатцанакʻуа егьырт аҧсуа шәкуҩцәа рырҿиамтақуа (реихьзарақуа, рыҧсыерақуа, ажәакала, ирыгыу,ирыбзоу ишахутоу еиҧш инартцауланы анализ рзура, аҧхьаҩцәагьы авторцәагьы алитературатә процесс арҿиараҿгьы ирыхуо) рыхцәажәара иахьа уажәрааназагьы иагыуп ҳакритика. Абраҟа иахзарым ашәкуҩы ҟаза, акритик ҧышәа акыр ҧхылыздо иажәа маҷны ишуаҳауа.

Аха уи иаанагом Гьаргь Гублиа ирҿиамтақуа аҧсуа литературатә критика алаҧшҳәаа итцшәазаны икоуп ҳәа, маф. Уи иџьабаа, илитературатә лагала зыҧсоу рдыруеит аҧхьаҩгьы акритикгьы, насгьы ҳатырла иахцәажәахьеит ажурналқуеи агазетқуеи рдаҟьақуа рҿы азәырҩы, еиҳаракгьы апоет 50 шықуса ихытцра иадҳәаланы.

Ҳәарас иатахыузеи, саргьы абраҟа хықукыс исымам апоет, адраматург, апрозаик, атцарауаҩ Гьаргь Гублиа ирҿиамтақуа зегьытцәкьа жанрла ирыгыу-ирыбзоу еилыршәшәаны срыхцәажәарц, сырзаатгыларц. Маф, ус аҟатцара, ауадаҩра анаҩсангьы, уажәазы хықукыс ишьтысымхит. Мацара истахыуп срыхцәажәарц апоет ипоезиатә рҿиамтақуа, дара уртгьы реиҳа ихадароу, иахьатәи аҧстазаараҿы иактуалтәу азтцаарақуа шьтызхʻуа. Уаҟа иаабоит Гьаргь Гублиа поетк иаҳасабала дызлаҟоу, иахьауажәрааназа аҧсуа поезиа аштә ду ахь диазгаз заку ҩымтақуо, ҧснықурас ирымоу ирҿиаратә мҩа ахадаратә етапқуа зегьы.

Иааркьаҿзаны ҳалаҧш нахаагап Гьаргь Гублиа иавтобиографиагьы. Уигьы, аиашазы, иҳанаҳәо, иҳаилнаркаауа рацәоуп. Аха ҳара макьанагьы ҳаҧсуа шәкуҩцәа рбиографиақуа иреиҷаҳаны ртцаара, хроникала еиқушәо рышьақургылара иахьынзахуто хшыҩзышьтра азаауам, аха уи наҟ-наҟ ҳлитература атоурыхи ҳашәкуҩцәа рбиографиақуеи рытцаара аус иаҧырхагахоит, иаҳкʻуа-иаҳшьтуа афактқуеи адокументқуеи армаҷуеит.

Гьаргь Константин-иҧа Гублиа диит 1928 шықуса

маи 21 азы Куланырхуа ақытан анхаҩа нага итаацәарақы. Апоет иаб Аҧсны асоциалисттә ргылара активла иалахуз, Куланырхуа аколнхара аиҿкаара рапхьаза чаны азыркыз дреиуоуп. Уи иҧстазаара дызлаз иуаажәлари азакуан ҿыцк — коллективла анхара ашьақурбубуара иазикит. Дуаҩ иашан, дуаҩыцкьан. Ихшарагьы аханатә абри ацкьареи аиашеи иадыҧхьаланы, ирыларшьцыланы иаазон. Аха ихшара рыбзиара ибла набартә инасыҧымхеит, иказ ашықус хьантақуа ирыхкьаны, харада-барада ажәлар рабацәа иҧстазаара алырхит.

Абри арыцхара, Константин Гублиа итаацәеи ихшареи ирымҧшырц залшомызт, иага азакуан ҿыц абзоурала ацхыраара роузаргьы, ан лгуы камыжькуа, ауаҩы цкьа, лара лыҧшәма ихьз-иҧша еиҳагьы аҳаракразы, атгаразы лхы-лыҧсы, лҿара зегьы дырмеигзазаргьы. Уи шакуу аныҧшит апоет ирҿиамта. Аҧхьаҩ ари ибоит еилыкка.

Гьаргь хучы раҧхьа атцара итон иҧсы злоу иқыта ҩаҟьа Куланырхуа, нас Гудоутатәи абжьаратә школ аҧы. Гьаргь Гублиа 1948 шықусазы далгоит Мықу ақытан иказ ататын аарыхратә техникум. Уи даналга хамтак аус иуан Гудоута араион участкатә грономс. Аха атцара зтуы аҳәоз арҧыс араҟа рацәак дмаагылт, уи 1949 шықусазы дталоит Қарттәи аҳәынтқарратә университет афилологиатә факультет Кавказтәи абызшәақуа рыҟуша, дагьалгоит 1954 шықусазы қуҿиарала. Уи ашьтахь Гьаргь Гублиа даауеит Аҧснықа, аамтала аусура далагоит аҧсуа театр аҿы актиорс, аха ирласны диасуеит А.М. Горки ихьз зхыу аҳәынтқарратә институт ахь аҧсуа литература ртаҩыс. 1965 шықусазы аинститут аҿы аҧсуа литература \акафедра анаат, Гьаргь Гублиа уи напхгаҩыс дартеит. Араҟа аус пуан 1975 шықусанза. 1975 шықусазы Гьаргь Гублиа аусура диаргеит Қыртгәылатәи Акомпартиа Аҧснытәи абком аппарат ахь лекторс, убри аамтазы артаҩратә институт аҿгьы алекциақуа дышрыҧхьац дрыҧхьоит. 1978 шықуса алагамтазы Гьаргь Гублиа диаргоит ажурнал «Алашара» аредактор хадас. 1970 шықусазы Гьаргь Гублиа қуҿиарала ихьчеит акандидаттә диссертациа Аҧсны жәлар рпоет Д. И. Гулиа ирҿиамтақуа ирызкны, иара убри аусумтазы уи иатәашьахеит Д. И. Гулиа ихьз зхыу апремиа алауреатра.

Абраҟа инымҩатәны еиқуаҳаҧхьазаз апоет ибиографиа акнытә акырза зтцазкʻуа афактқуеи ахтыскуеи ры-

бжьара ҳара иаабоит уи аинтерес зҵо, ауада҂рақуеи агурҕьарақуеи зҵу арҽиаратә м҂а дшанысыз. Идыруп, имариоу рҽиаратә м҂а шыҟам.

Еиҵасҳәоит, Гьаргь Гублиа дпоетуп маҵара азхом. Уи иара иахьагьы зеиҕьаҵам рҵа҂уп, ҳуниверситет аҽы иаазоит аҽар, рмилаҵ литература дырҵара, агубылра дырк'уа. Ари, сгуанала, амаҵурақуа зегьы иреиҳау акы акузар ҟалап. Аҧсуа литература наукала аҵҵаара иазкыу аусумҵақуа, астатиақуа, амонографиа дравторуп. Уи аҧсуа литература апроблемақуеи аҵоурыхи, иара убас аҧсуа поетҵәа аҙәыр҂ы р҂ымҵақуа ирызкны иикьыҧхьуа астатиақуа еснагь хшы҂зышьҵра ззуша иреиуоуп. Абарҵ рхыхь ҳмилаҵ литература аҧсҟы ду — ажурнал «Алашара» аредакторра азиуеит. Ари аҵакҧхыҷура ду змоу рҽиаратә маҵуроуп аҧсуа жәлар рдоуҳатә ҧстазааразы. Абраҟагьы апоет аҧьабаа ду ихы иаирбоит, уи наҟ-наҟ иҵегьы инаҵшьны иазгуарҵаша усуп.

Гьаргь Гублиа идраматә ҂ымҵақуа зныкымкуаи҂ынтәымкуа аҧсуа театр асцена дырҧшҙахьеит, ахуаҧшцәа гуахуарала ирыдыркылахьеит. Апроза ажанр аҽгьы имч ҧишәоит апоет. Уаҟагьы дышхудам рҳәоит инапы иҵижьхьоу а҂ымҵақуагьы.

* * *

Абранҙа исҳәазгьы (апоет ибиографиатә штрихҟуа рыҟнытә) азин снаҵоит маҷк иналахаланы ихадароу уи ипоезиатә рҽиамҵақуа рыхцәажәара. Аха уанҙагьы исҳәарц сҵахыуп даҽа штрихҟуак — абри апоети ирҽиамҵеи сареи ҳшеибадырыз, насгьы иара алитературахь дназгаз мзызқуаки ҽытгақуаки ртәы имырҳауҳауцәақуа.

Ашкол аҽы программала ҳазхысуаз иаҷыданы, аҵара аныстҵоз аҧсуа литература абзиабара скхьан, аҧсуа шәҟуқуа исымҧыхьашәоз, нас агазеҵ аҽы избоз а҂ымҵақуа срыҧхьон, интересс иск'уан, ишьҭысх'уан, збиографиа сҧыхьамшәоз, исзымдыруаз р҂ымҵақуа анызбалак санрыҧхьалак схала схы азҵаара астон: абри дызустада, дабатәиу, дызҽуи, уаҳа акыр и҂хьоума? Шьыри дызбандаз, дыздырҷандаз ҳәа аромантикатә гуаҳәара сауан.

Убас агазеҵ «Аҧсны ҟаҧшь» адаҟьақуа рҽы (50-тәи ашықусқуа рылагамҵазы) испыхьашәо салагеит

А. Аҧыцьал, Г. Гублиа, А. Цьениа, Б. Ҭыжәба, Ан. Зыхуба, Ш. Ҧлиа уҳәа еиҵа азәык-҂ыцьак р҂ымҵақуа, С҂ызцәа реиҧш, саргьы сеигурҕьаны срыҧхьон, ишьҭахь аиҳабыра классқуа рҽы саннеи, еилыскааит урҵ ҽыц а҂ра иалагаз шракуз, аҵара шырҵоз еиуеиҧшым еиҳау аҵараиурҵақуа рҽы. Сара исгуаҧханы срыҧхьеит Гьаргь Гублиа иажәеинраалақуа рцикл (1951 шықусазы) «Самгори» ҳәа хыс изманы агазеҵ «Аҧсны ҟаҧшь» адаҟьаҽы икьыҧхьыз. Аха усҟан сара илздырааузаз зажәеинраалақуа срыҧхьоз апоет, шықусқуак рышьҭахь А. М. Горки ихьз зхыу аинститут аҽы ҽыц еиҵаадыртыз аҧсуа факультет аҟны аҧсуа литература ҳаиҵараны дшыҟалоз...

1954 шықуса сентиабр 8 азы азеиҧшнхарҵа соурц азын сарзаҳал сыманы апроректор (уажәы зыҧстазаара иалҵхьоу), апрофессор Ш. И. Басилаиа икабинет саныны҂нала, еибыҳәаны ҳаҟазшәа, инасышьҭарыххны ашә аартны уа҂ыҧшҙа еинаалак, амца иҽыкуҳәҳәы даа҂налеит. Уи уахьихуаҧшуазгьы иаразнак иубоп уа҂гуаартык шиакуз. Сара сеиҧш иаргьы аҧхашьара иҽыкуҳәҳә дгукҙа даацәажәеит дызустаз, дыззааз ҳәауа. Убаскан дызбеит Гьаргь Гублиа. Уи адыр҂аҽны 27 аудиториаҽы 50-҂ык аҧсуа студентцәа хазыҙыр҂уан илекциа. Аҧхьатәи алекциақуа уи, ҳәарада, ицәыуада҂зар ҟалон, аха ҳара уи ҳбарҵамызт, ихы аус адиулон, ҳара ҳаиҧш иаргьы итон имилаҵ литература. Ҳмилаҵ литературеи ҳхатәы бызшәеи иреиҳау аҵараиурҵаҽы ҳахьахысуаз иҳанаҵоз агуадуреи абзиабареи мыцхуы иаҳзааигуанатәуан, бзиа наҳнарбон урҵ ҳзырҵоз ауаагьы.

Убас акун Гьаргь Гублиа дшаҳзыҟала. С҂ызцәа реиҧш, саргьы убри нахыс уи илекциақуа гуахуарыла сырзыҙыр҂уан, и҂ымҵақуа ракузар — акьыҧхьзбоз, итыцуаз ишәҟуқуа бзиа ибаны срыҧхьон. Абар уи аахыс ҂-жәашықусак иреиҳауп. Аамҵа, аҧышәа, адырра, аба҂хатәра Гьаргь Гублиа дҟарҵеит поет бзианы, дҵарауа҂ны, длектор ҟазаны.

Аҧхьа҂ еснагь азҽлымҳара инаҵоит ашәҟу҂҂ы раҧхьаҙа иба҂хатәра зырҽыхаз, а҂ра далагартә уасхырс иазыҟалаз, ҵатцбус иаиоуз атәгьы. Убри аҟынтә Гьаргь Гублиа алитература абзиабара анизцәырҵуаз ихуҵратә шықусқуа рахь маҷк ҳанхьаҧшыр акухоит. Уаҟа иаабоит ҧсабарала ииз аба҂хатәра ацәырҵра зыхҟьаз амзызқуа акымкуа-и҂бамкуа. Сгуанала, урҵгьы рызҽлымҳара иаҧсоуп ҳазҽу апоет ибиографиазы. Схы

иасырхуоит апоет саниҿцәажәоз, абри хыхь зызбаху сымоу азҵааразы, исеиҳәаз ирҿиаратә м◌а алагарҭа иаҵанак‘уа аштриххуа.

«Ашкол аҿы алитературатә ◌ымҵакуа сызхысуаз бзанҵыкгьы сыдмырхуцыцызт абри шҧарыс◌уеи, даҽаазәы и◌ит сара сымч шҧакумхари ҳәа. Ашәкус◌ы дсымбацызт, ауаа зегьы дреиҧшымкуа иҟаз ҧахаимбарыз ҷыысшьон. А◌ра салагандаз ҳәа сзырхуцыз, сзыршьыцыз хҭыск абар изеиҧшроу:

Аибашьраан Гублиа Грышьа и◌ны дыҟан иаҳәшьаҧак, ихьзгьы сгуалашәом, ашьҭахь дахьагазгьы сыздыруам. Ҽнак избеит тетрадк шимаз аҧсышәала ак анны. Сара сиазҵааит абра иану з◌ыда хәа? Сара из◌ит, ихәеит. Дагьсзаҧхьеит, цкьа исгуалашәом иаҳәакуоз, аха жәеинраалала и◌ын, ихааза абжьы ахылҵуан, аҙыхь, аҧҳәызба, ашьыжь ухәа акы ахәакуон. Сара уи сархуцит, абри избо еиқуршәаны и◌уеит, сара ишҧасзымы◌уеи хәа. Убасҟан саргьы, издыруада сҿазыскыр ак сылшаргьы ҳәа, ◌нутҟала цәаныррак аасылалазшәа збеит, сыблаҿы иаахгылеит **иахьеи**уахеи избоз амшын, ашьхақуа рсахьақуа, хуҷы хшы◌лагьы гурҕьарак саашьҭнахит, уажәгьы ажәаала исзымҳәо аҟынзагьы.

Абри атҿрад исызнарҵысыз ацәаныррa аҧхара шсымаз, еиҳа изырҿыцшаз даҽа хҭыскгьы ҟалеит сышколтә ҧсҭазаараан. Ари 1943-44 аҵаратә шықусқуа рзы акуны Гудоуҭатәи абжьаратә школ аҿы аҵара ҳлырҵон арҵа◌ы Елена Тарнаа. Уи аҧсуа литература абзиабара ҳлырк‘уан, ашкол программала иаҳлырҵоз ана◌сангьы, лассы-лассы дхазрыҧхьо◌н Д. И. Гулиа, И. Коҕониа, Қь. Агумаа, Л. Куҵниа, Б. Шьынқуба ражәеинраалақуа. Аха ҽнак даҳзаҧхьеит аҧсы ахаҵаны апоет Б. Шьынқуба Асовет Еидгыла Афырхаҵа Владимир Ҳаразиа изкыу иажәеинраалақуа «Аб», «Ауасиаҭ», «Афырхаҵа игуалашәара», «Аҧсуаа аибашьцәа шәахь», иара убас даҳзрыҧхьеит ажәеинраалақуа «Володиа Ҳаразиа», «Амшәи аҧьмеи» (Д. И. Гулиа), «Тәрада анхара» (И. Коҕониа). Урҭ уаҳа аҭахымкуа иаҳгуаҧхеит, ажәеинраалақуа рыхаара сгуы акраамҭаза иҭытҵәомызт, цәаныррак сыртон, аҧсадгьыли, афырхаҵареи, аҧсуа жәеинраалеи рыбзиабара зырҕуҕуоз мыч ҿыцк сылартон лабҿаба!

Ус◌кан, хыхь ишхәо еиҧш, зыҧсы ҭаз апоет, ашәкус◌ы блала дсымбацызт, дцәажәо смаҳацызт. Убригьы

сзырбаз ҳартҵа◌ы Елена Тарнаа лоуп. Аха уи ҟалеит аибашьра анеилга ашьҭахь 1947 шықусазы. Гудоуҭа Акультура а◌наҿы иҟан алитературатә хулҧазык. Ҳартҵа◌ы аҵа◌цәа уахь халгеит. Убраҟа избеит раҧхьаза акуны апоетцәа Б. Шьынқуба, И. Ҭарба, Х. Берулава. Урҭ рықугыларақуа схамыштуа схаҿы иаацхеит, алитература сахьдырҧшит».

Иҟалап абарҭ амзызқуа заҧхьаҟа апоетхараны иҟаз Гьаргь Гублиа иҧсабараны ицәа иалаз аба◌хатәра аадырҧшызар, аҧсы ҭартҵазар.

Гьаргь Гублиа Гудоуҭатәи абжьаратә школ данҵаз а◌ра далагеит, аха ицәыригомызт, уи — акы, дацәыҧхашьон, ◌багьы, азә даҧхьартә еиҧш ҷирбашаз ◌ымҵак имоуп ҳәа иҧхьазомызт. Аха аҙыхь ыҵыҵыр иҭабазом, ахы цәырнагоит. Абри Гьаргь Гублиа ипоезиатә зыхьгьы ауаа рахь ахы шцәырнагаз иара апоет ихаҭа ҳаизызыр◌ып:

«Ажәеинраалақуа ры◌ра напы асыркижьҭеи игуаҕьы азәгьы исмырбацызт, ус а◌ра знапы алакыз азәгьы дсыздырамызт, схала Аҟуа аҧсуа шәкус◌◌цәа рҿы анагара сзыгуаҕьуамызт.

Мықу ақытан аҭатын аарыхратә техникум санҵаз акун. Уаҟа инхоз А. М. Горки ихьз зхыу Аҟуатәи аҳәынҭқарратә институт астудент Роман Бигуаа (ус◌кан агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» ахь и◌уан астатиақуа) ҽнак сизаҧхьеит и◌ны исымаз ажәеинраалақуа жәпакы. Иара итәала игуаҧхеит, сгуы азыҟаиҵеит. Аҧсуа литератураҿы ицәыртхьаз А. Лашәриа, К. Ломиа сыдирдырит. Ҳаиқушәеит Аҟуа В. И. Ленин ихьз зхыу апарк аҿы. Сырзаҧхьеит ажәеинраалақуа «Мықу азиас», «Ашьыжь». Ари аиҧылара сгуалаҟара шьҭнахит, сызҿыз а◌ра еиҳагьы сацҧыхәартә амч ҿыц снаҵеит, изы◌уаз сызцәырымго исымаз аҧхашьарақуеи акуанызанреи наҟ рҿыҧхьаркит, уимоу, аҧышәа змоу поетк сиеиҧшушәа схы збо салагеит. Уи нахыс, ауниверситет ахь сцаанза, ирацәамзаргьы, агазеҭқуа «Аҧсны ҟаҧшь», «Ҕзыҧ» адаҟьақуа рҿы искьыҧхьит жәеинраалақуакгьы («Дәрыҧшьгес», «Ашьыжь», «Сыҧсадгьыл»...).

Иахьа ҳпоетцәа хатәрақуа ируазәкыу Гьаргь Гублиа ирҿиаратә биографиа иааркьаҿы иуҳәозар, абасшәа ауп ахы шақыз. Уи ҧсабарала илаз аба◌хатәра хымҧада иацхрааит абраҟа хыхь иаагаз ирҿиаратә биографиа иузалымх‘уа иалоу аепизодқуакгьы. Ҳәарада, арҭ рымацара апоет, иуҳәар ауазар, дыршомызт, аба◌хатәра

иага иҟазаргьы, иатахын адырра, атцара, аҧстазаара аҧышәа, апоезиа «амазакуа» рытдыраара.

* * *

Гьаргь Гублиа, хыхь ишаххәаз еиҧш, а©ра далагеит итцегьы заа, аха акьыҧхь иабаз раҧхьаза иани©ыз 1947 шыкусазоуп. Убартц иреиуоуп ажәеинраалакуа «Мрагылара уа ҧшьаала иҷыхоит», «Бара баныҟам сыбла еихаччом», «Акуа леиуеит», «Ажә©ан аҷааршәшәан, атцх зытцит».

Апоет куҧш аханатә имаурехуаша — аҧсабара ашәыгакуа хаҷсахьала игунукылартә раарҧшра дашьталоит. Ҳәарада, уи макьана инагзаны издыруамызт апоезиаҷы аҧсабара апеизаж иамоу ароль апоет ихы ишаирхуо, иззаирхуо, ипоезиатә гутакы анагзара ишацхрааура уҳәа убас итцегьы. Аха агуртцкул бзиеи, агуеилыххареи, апоезиатә куиц игуаҷы иххаза иакызи ирылшеит ҧышәа дук змамыз апоет ибла иабоз Аҧсны аҧсабара исахьаркны иажәеинраалаҷ аарҧшра.

Ц-куплетк роуп икоу «Мрагылара уа ҧшьаала иҷыхоит», аха апоет куҧш игутакы ҟаиматла иааирҧшуеит, иухамыштуа ухаҷы иаанхо икаитцеит иссиру Аҧсны ашьыжьтәи аҧсабара. «Мрагылара уа ҧшьаала иҷыхоит, Адау иеиҧш, иартцысит ахыжә©абжь. Ашьхакуа зышза рхы и©ахоит, Ибзары-бзаруеит шьыжьтәи ашәаҧшь!» — иҳәоит апоет. Абар метафора зуа ацәаҳәакуагьы:

Абан, иааигуахеит ацәытцаччара, —
Ацыҧхькуа ашәаҧыцьаҧ ирхьнаршон.

Аҧышәа змамыз апоет куҧш ас еиҧш аиҷырҧшракуа рыҟатцарала агура ҳиргеит иаҧхьаҟа итцегьы алшара ҟаиматкуа шааирҧшуаз ала.

Аҧстазаараҷы абзиабара амч дузоуп. Убри ацәаныррa ҧшьа ашәа азиҳәоит апоет куҧш гутыбьбьала, ©ыстаарак иламкуа. Алирик куҧш ифырхатца, мамзаргьы автор изаатуеит адунеи ҷыц абзиабара! Уи иалоу амч цыда иара умашәа ибоит, даргурбьоит, дҳаранак'уеит. Абар афырхатца абзиабара мцатцас ицразтцаз аҧҳәызба лзы иихәо:

«Сыршәшәа-рқаца иаразнак бнасхысит, Ибылоузеи, сыҧшқа, убыскак мчыс?».

Аҷара, аизҳара ҧсабарала иалоу, иартцысуа ацәаныррa ҧхакуа разышәаҳәара имариоу усым, уи ишахутоу ҧсихологиала инартцауланы, логикала узнавамло иртцабыргны аарҧшра апоет дҟартцоит лирик дузаны. Ҳәарада, уанза имнеиц, имшәыц араҟа ҳзыхцәажәаз апоет илирикатә жәеинраала, аха ҳзыҧхьо ацәаҳәакуа аҧхьа© агубра инатоит уи иаҧхьаҟа алирикатә жәеинраалакуа (абзиабаратә) раҧтцара дшазҟазахо, им©а ©адаҟа иш©агоу.

Гьаргь Гублиа иажәеинраала «Акуа леиуеит» аҷы иаҳирбоит иара икуҧшу ипоезиатә гункылара амч иаҷаршәаны Аҧсны тагалантәи асахьакуа рыҟнытә еиҳа улаҧш итцашәо, иузааигуо алаҧшҷаҧшра. Апоет ибоит: акуа леиуеит, Иазәзәоит адәкуа. Араш амахуқуа гуатеиуеит, Еилашәшәоит абыҧькуа.

Иаҳзааигуо сахьакуазами:

Ам©акуа бҧыла икуршәуп,
А©аршьтра шәаҳәауеит.
Қалатк асофаҷ ихыршәтуп,
Мпахышьыкгьы ҧыр-ҧыруеит.

Апоет илшоит тагалан еиҳа излалукааша аиҷырҧшракуа рыҟатцара, иаагап, «ацәыкубаркуа рымацара еибарҧоит адәаҷы!»

Гьаргь Гублиа аҧсабараҷы иибо асахьакуа хыхьхыхьла раарҧшра акузаргьы, раҧхьатәи мартцеирак иза©ызаз иажәеинраалакуа рҷы иаабо, нас дышнеиуаз еиҳа-еиҳа ©нутцкала иҷыргулахало, насгьы игутакы хада аарҧшраҷы, апоезиаҷы ишаҧу еиҧш, ииашаны, ицхыраагза хаданы икаитцоит. Убас икоу жәеинраалоуп «Ажә©ан аҷааршәшәан, атцх зытцит»-гьы. Араҟа автор исахьаркны иаҳирбоит игуазырҳагаха иҷыхаз ашьыжь иамоу аҷыдаракуеи аҧшзаракуеи. Урт зегьы угуы аздырҳауа иуирбоит апоет, иухаштуама «азы италар ртахыушәа, атцлакуа ҧшуп, Аҧшаҳәаҷы игылоуп ретцыркуакуа» уҳәа убас итцегьы. Аха апоет куҧш асахьа мацара дыхнахзом, уаҟа иаабоит ашьыжь иҷыхаз еилашуа аҧстазаара ишаҧылаз, ақытауаа анхара ишатцагылаз, шьыжьы аахыс лахҷыхроуп: «аҟунць хырҟьоит, ал©атцә халеит».

А©ымта аидеиатә цакы еиҳагьы иарбубуоит атцыхутәантәи акуплет:

Ацәаҧуа© лассы имх'уарста дынтагылт,
Атцыруа налидеит, ацәмаа аанкыла,

Саргьы снатәеит сажәеинраала гункыл,
Ақьаад лахҽыххеит, ацәаҳәа ананыла!

Апоет иҧкунра изцәырнагоит итцоуроу ахуцра цаулакуа. Аҧстазаара адиалектика аинтересс ду атцоуп. Апоет иблала ибоит иҟалоу-ианылоу аитакракуа. Уаҟа иалоуп ихатә ҧстазаара ашьақугылара. Уи инатә адырракуа ддырхуцуеит, итцарҳәоит ауаҩи аамтеи реизыҟазаашьа, насгьы иахьатәи ауаҩы уатәтәи диеиҧшым хәа абас иҟоу ахшыҩзцаара ханаҳәоит ажәеинраала «Басла сытдысны ицоит ихышьшьыла»:

Аамта амтцәыжәҩакуа амоушәа ишҧаноит,
Ахуҧреи акупшреи еилнаргоит.
Шьтыбжьы ссирқуак сара снаскьаргоит.
Аҧсабара ҩышьызшәа игазгоит.

Апоет данқупшыз иаҧитцаз аяирикатә-бзиабаратә жәеинраалақуа, иуҳәар ауазар, апоезиатә шьаҧха рыланы иҟоуп, иахьагьы ушьтангьы урт ирыҧхьо аҷар — абыргцәа ргуы арцыхцых'уеит, абзиабара цқьа азыхь иаҷыхуазшәа иҟанатцоит, ацәанырра ҧхақуа рызнартцысуеит, насгьы ихадароу ишеиҷахатәу, ишахзызаатәу днарбоит, иранаҳәоит. Уи ахуцра бзиақуа апоет қупш игуатца итхәааны, иҧстазаара иалхны иҟаитцеит. Убас иҟоу бзиабаратә жәеинраалақуоуп «Абаҳчаҷы абри ашәтыц анызбо», «Ашәахуа ссир сгуы итаҧхоит», «Азиас леиуеит ихышхытцәан», «Хулпазык абаҳча сынтцалеит», «Ашықусқуа хьамҧшзо, ицоит еишьтагыла», «Бааи Аҧснытка ҧсшьара». Урт рҷы иаабоит иқупшу, итцоуроу, зарҧысра атцалара иаҷу алирикатә фырхатца. Уи абзиабара цқьа игуатца итцалеит, дырҧеиҧеиуа дамоуп, аха, узеигурҧьаша, дарлашәуам, уимоу, аҧстазаара еиҳагьы еиликааура, иныруа, ауаҩы адгьылаҷы иҟазаара атакҧхыкура дазхуцуа дкартцонт. Абзиабара иатәнатәыз ауаҩы илаҧш хаауп, иҳалалуп, иразуп. Уи икуша-мыкуша иҟоу зегьы — иуааз, иҧсабараз — игуы рызтаны, дрызгудуура, дара рыда иара ихатә ҧстазаарагьы акгьы ишаҧсам агура игоит. Ус дагьааирҧшуеит автор илирикатә фырхатца.

Арт абзиабаратә-лирикатә жәеинраалақуа апоет иҟаитцоит ацәанырра ҧха рытцаны, аҧхьаҩи автори ирыхтынхьааура аҟынза, асахьа бзиақуа иргулатцаны аиҷырҧшрақуа рыла иртцабыргны. Абзиабара иагьгутыхоуп, еиҧыртцроуп, еиҧыларопп уатцәтәи аҧеиҧш

ааы игуатеироуп, ихуцроуп, уи зцалаз «мцатцас деицралоит», «иблақуа тыцьцьоит», ма лыбла змыжькуа лашоит.

Ажәеинраала «Ашьхарахь иааимкьан аҧтақуа» рҷгьы иаабоит аҧсабара асахьа ссирқуеи абзиабара цқьеи ҩызара еизыруа, автори ма алирикатә фырхатцеи рыҧстазааращы.

Апоет илирикатә-бзиабаратә жәеинраалақуа рҷгьы аханатә иаабоит аҧшаара аҷыцқуа.

Зкьышықусала апоетцәа ашәа ззырхәо, аҧстазаара ахатеиҧш ахааназ имажәзо атема — абзиабара иазкыу еснагь иҷыц ажәа, ашәа аҳәара мариам, уи еилкаау усуп, аха досу иара абри ацәанырра ҧшьа иара ишиныры, аҧстазаара атцабыргхата цатцбус иатаны аҟатцара анилша, убаскан апоет аҷыц ажәа иҳәеит ауп иаанаго. Апоет купш Гьаргь Гублиа илирикатә-бзазаратә жәеинраалақуа данқупшыз иаҧитцаз рҷгьы иара ихатәы ҧстазаара аҧхара инатаз аҧхьаҩ игуаҷы инеиртә иҟаитцеит.

Абар абзиабара ихнахны иҟоу апоет, ма алирикатә фырхатца игуы итыхо, ихаара дышлыхзызаауа, дыздикыло:

Ус, амшын агуахьы шә-хьыблак нхыччалан,
Амза аеатцәахит иҧхашьа...
О, быхуда тырха, бцәырымтцлан ҧшаҳәала,
Аҧба мҩахытцып блашырбагоу ҧышьа.

Цабыргыуп, апоет иааирҧшуа абзиабара кашырроуп, ҧықусыларак амазамкуа агухутәы иахьзауа иаауеит. Уаҟа иубом агуҧрақуеи аразкы лашеи ирҧырхагоу агурҩахьантеи аразкыдареи. Арт рзы губҧан узитом апоет қупш. Макьана имам аҧстазаара аҧышәа. Араҟа хзыхцәажәо уи раҧхьазатәи ишьаҷақуа роуп. Аха нас даныҩеидаслак, аҧстазаара аҧышәеи арҷиаратә ҟазареи рдырра аниоулак, иубоит уи заҟа изхауа, илирикатә фырхатцагьы аҧстазаара дазрыжәны дубоит. Дышәуеит, дтышәынтәалоит ауаҩы!

* * *

Гьаргь Гублиа дшәааназа иҷаратә шықусқуа рзы иаҧитцаз аҩымтақуа иахдырбоит ирҷиаратә мҩа ианалагаз инаркны аизхаразы иахтнагаз амҩақуа маҷымкуа.

Убри аҟынтә апоет раҧхьатәи ирҿиаратә шықусҟуа рзы иаҧитцаз аҽымтақуа аҧсыҿақуа, агулмтәааракуа рымоуп. Урт, ҳәарада, апоет даншәлак ириашар, ирееир илшоит, аха шамаха апоетцәа уи раҧхьатәи ршьаҿақуа мыцхуы рыриашара, еиҳа ииашаны иуҳәозар, иаанизтәи авариант иалакьысҙом, избанзар уи иаанарҧшуеит урт рырҿиаратә мҽа, реизҳашьа, ишгултәааз... Абри ацәаҽа ицәтәымҙам Гьаргь Гублиагьы. Ус шакуу ҳнарбоит диҵжьтеи 50 шықуса атцра иазкны итиҵжьыз ашәҟуы «Акатцәараҿы аиқушәара». Апоет ирҿиамта апериод зегьы аҧхьаҽцәа аинтерес рымоуп, иазҿлымҳауп. Аклассикгьы иаразнак дыклассикны диҙом. Изҳауеит, дышәуеит...

Абраҟа иазгуататәуп Гьаргь Гублиа ирҿиамта алагамтаҿы абзиабаратә (уи шмаҷымгьы) жәеинраалақуа рымацара рыла дшаламгаз, напы шаимыркыз. Уи аханатә дазҿлымҳан агражданта, апублицистикатә поезиа. Уи хшыҽзышьтра азиуан Аҧсны ажәытәи, аҿатәи атема, иахнагахьоу азалымдарақуа, агуаҟракуа, еиҳараҙак ҳажәлар трагедиа дуны ирзыҟалаз амҳаҷьырра. Убартқуа зегьы сахьаркыратә ҟазарыла раапҧшра иеазик'уеит. Ари алагамта ҳара иаабоит аҽымта «Амҳаҷьырра иацәынхаз иуаз ажәа» аҿы. Аҧсуа критикаҿы ишазгуартахьоу еиҧш, апоет Гьаргь Гублиа ибаҽхатәра ахы аныцнах, амҽа иананыла инаркны цәаҽа хадас иамоуп» аҧстазаара азааигуара, ижәлари иҧсадгьыли иахьа изтагылоу, аҧхьаҟатәи рҧеиҧш азхуцра, насгьы гутыҕьҕьала асахьаркыратә ажәала рықуҿытра. Сара сгуанала, азыхьгьы хытцхыртак шамоу еиҧш, апоетгьы ирҿиамтақуа рҿы еиҳа изтцишьуа азтцаарақуа, еиҳа — иалкны иихәарц иитахыу — иҧсадгьыли ижәлари уатцәтәи рҧеиҧш азхуцра, азышәаҳәара, ихтынхьааua, ихуҷы-иду ҽымтак аҿы ирахуц ҟаҧшьны ахы цәырнагоит, нас ишнеи-неиуа уи аҿаҳауеит, аҿартбааueит махута-шьахутала, доуҳала аҿарҕуҕуоит, изыскыу ажәлар ирзааигуаны, рыҧстазааратә куҧсычҳара аныруа аҿынанахоит.

Абас ауп Гьаргь Гублиа ипатриот жәеинраала данкуҧшыз, ауниверситет дталааҙагьы иихьыз «Амҳаҷьырра иацәынхаз иуаз ажәагьы» шыҟоу. Абри аҽымта иаҧхьо имбарц залшом апоет куҧш итцауланы дышхуцуаз, иҧсадгьыл алахьынтца, иахнагахьази уатцәтәи аҧеиҧши дышдыргуатеиуаз. Уи азы игуаҿы иакыз амца амчхара шдуз, ҿыцәара шакумыз.

Ари ажәеинраала, иаҳнарбоит амҳаҷьырра аамтаз

ахтцара, ахыҧсаара, анытцра, иҟаз аан зхала иааихаа, амбатә иалаҧшыз, аха агуҕра зынза изцәымзыз аҧсуа ихаҿсахьа. Уи иихәо ауаз гутшьаагоуп. Абар ацку сахьа хьантақуо хазлаирҧшуа автор:

Ҳтызтыҧқуа аетым-цәа нархалеит,
Ахуштаарақуа ыцәеит, илашазом.
Амш абла шәшьырак хымтцуа иххалеит,
Ашәаҧшь бзары-бзаруа ихнатцом.

Ашьхақуа лаҕырзышон митәыла,
Ашәиқуара рыжәҽахырқуа иртарпьа.
Алакмарбжьы ахыҽуан ари атәыла,
Атцәаабжьы атцыҽуан ацәкурпьа...

Амҳаҷьырра иацәынхаз иага игуы тшьаазаргьы, ауаҕеимшхара далагылазаргьы, зынза игуы цаны, ауаз мацара иеатаны, даабом. Уи идыруеит аҧсуа ишьапы ари адгьыл иҕуҕуаза ишаларсу, мыч шыҟам уи аныз'уа. Аоптимистра рытцоуп хара анапҧшра рымоуп ауаз ҳәаҽы амҳаҷьыраа ихы рыкукны иихәо абартқ ажәақуа:

Аамта еиташәап аҿатәқуа ангыла,
Иҟалап урт мышкызны ихынхәыр.
Ирхапьхап амра хыхьнтә жәҽангула,
Зҳатгунқуа ирҟутхоу, ихароу акыр...

Атахмада ихаранапҧшыра ареалтә ҧстазаара ишьакунарҕуҕуеит.

Аҧсадгьыл азтцаара дукуа шьтызх'уа аҽымта (ахыцқуа иртакны иазгуастоит, ауаз зҳәо имонолог амехак златбааualeи, ҽнутҟала ажәлар ргуахуарақуа злаҳирбоалеи ипоемоуп ҳәагьы азуҳәар алшоит) апоет, излаимаурехуаша, иапьитцеит дышкуҧшыз, еиҳа ииашаны иуҳәозар, 1949 шықусазы. Насгьы идыруан арт ашықусқуа ажәлар раҕацәа ирыхҟьаны Аҧсны аамтала иҟаз ленинтә милаттә политика аилагараан ас ауаз аҳәара (амҳаҷьыр иҿала акузаргьы, иага мшын нырцәка ирханы, ҳажәлар ирхыргахьаз атоурых ахь ирҧшны иуҳәаргьы) ианымҧшырц, иакуҿенамтырц залшомызт иҟаз аҽымтагьы.

Аҧсны разҟыдан зәыр ибахьоума,
Атцеицәа, лашарбаган шәнеивагыл!

Ажәабжь еихсыҧьит, иҟам рхәахьоума,
Зәыр дызгылома уи амҩа ааикыл?

Арҭ ацәаҳәақуа аллегориатә ҟазшьа рымоуп, еиҭарсны иҳәоуп.

Сгуаныла, ари аҩымҭа аҧсуаа рҭоурых ахьтә игутшьаагоу даҟьақуак шҳәоугьы, агуаҿанызаара унаҭоит уаҧәтәи аҧеиҧш лашазы, насгьы ақуҧара шаҭахыу, уаа гьангьашқуак ирыхҟьаны, азаамура ҟалазаргьы, анарха шамам атәоуп иаҳәо пафос ҳаракыла, гуҧра дула. Абри аҩымҭа цәала-жьыла иазааигуоуп, иақуҿыртуеит ажәеинраалақуа «Амшын ныркәтәи аҧсуа имонолог», «Мшын ныркәтәи абжьы».

Аурыс критик ду В. Г. Белински ишиҳәаз еиҧш, аҧстазаара ахаҭа школа дууп. Ари ашкола апоет изы еиҳау ҭараиурҭак иаҩызоуп, инаҭоит аҧышәа, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ауаа ирнарҭоит, еилднаркаауеит, ирыгыу, ирыбзоу, изынхьааua, изызхуцуа, рлахьынтца, рынасыҧ, рразҟыдара, рыбзиа, рыцәгьа, аҧстазаара ишахуаҧшуа, ауаҩи ауаҩи реизыҟазаашьа уҳәа заҟа утахыу аҧстазааратә проблемақуа. Абарҭқуа зегьы асахьаркыратә ҩымҭазы ишматәаху хадақуаз заанатҭгьы иатцидыраахьан, ахшыҩзышьҭра рзиухьан апоет. Аха уи ҧхьаҟа днаскьацыҧхьаза, иқуҧшратә шықускуа, ишьҭахьҟа аҧстазаара аҧышәа иҭо иаанижьцыҧхьаза, аҧстазаара ду агуеилашра даланагалон, иикыз аҿиаратә мата амехак ҭбаахауа аҿынанахон. Усҟан иазхомызт имаз атцара-дырра (атехникум инаҭаз, иара уигьы алитература иатцанакʻуамызт, ақыҭа нхамҩа иатәын).

Гьаргь Гублиа илитературатә-рҿиаратә усура амч ҿыц ацлеит, амҩа ҭбаа ианылеит Қарҭтәи аҳәынҭқарратә университет аҿы атцара анитцоз. Уи ху-шықуса дузза ауниверситет аҿы иҟазаара, ишырхәо еиҧш, адырракуа жәпақы ргуашә изаанартит, ирҿиаратә усура ҧхьаҟатәи алахьынтцагьы ҳәаақунатцеит. Араҟа идырит хаҭала аҭоурых ду змоу ақыртуа литература иаамҭантәиқуо ахаҭарнакцәа аҳәыршәи иареи. Иара убас бзиа ибеит, иҿадцаланы атцарагьы далагеит ақыртуа литература. Уи иара аҧсуа поет ҿа ирҿиараҿы, иҟазара азырхараҿы излаицхрааз, ихы излаирхуаз рацәахеит.

Апоет Қырҭтәыла иазикʻуа иажәеинраалақуа агуатцантә иаауеит, ус закуу цьашьатәзам. Апоет адырра изҭаз, дызҿыҧшыз атәыла аҭоурых, алитература, аҟаара, напы идызкылаз бзиа имбарц, гукала дазымшәаҳәарц залшом. Зынза ииашаны иҩуеит акритик Ш. Салақаиа абарҭ ажәақуагьы: «Хыҧхьазаралагь ирацәоуп, цәанырра ҧшьалагь иҩычоуп Гьаргь Гублиа ипоезиаҿы Қырҭтәыла иазкыу ажәеинраалақуа. Ари атема апоет ирҿиаратә усураҿы, раҧхьазатәи ишьаҿақуа анеихигоз инаркны иахьа уажәраанзагьы, мыцхуы дзызҿлымхау, изааигуоу темоуп, иажәеинраалақуа: «Қартли агуы», «Раҧхьазатәи амш», «Салам устоит, Ортаҷала», «Бараташьвили инышәынтраҿы», «Бзиала ауниверситет,» «Бакуриани», «Қырҭтәыла ашәа», «Кура ахықуан» убас егьырҭгьы».

Уаҩ дацәымҩашьо иҟоуп Гьаргь Гублиа ирҿиараҿы Қарҭ иҟазаара ашықусқуа раан иаҧитцаз аҩымҭақуа ирҿиаратә биографиаҿы шьаҿа бзианы ишықалаз. Насгьы иазгуататәуп Қырҭтәыла иазкыу уи иажәеинраалақуа ақыртуа литературеи аҧсуа литературеи аклассикцәа зшьапы ркыз алитературатә еимадарақуа атрадициа еиҳагьы ҿатә аамтала ишдырҧуҧуо. Ус ауп ажәларқуа аханатә рдоуҳала ишеибарбеиауа, наҟаак ишеилсуа.

Гьаргь Гублиа Қарҭ иазкыу иажәеинраалақуа уа атцара анитцози уи ашьтахь (60—70-тәи ашықусқуа раан) ииҩызи еидызхәало, еизааигуазтәуа (апоет иҩнутцкатә иааua ацәанырра ҧха, гуаартыла ацәажәара) рацәоуп. Амала — иҟоуп еиҧшызымтәуа: раҧхьатәиқуа рҿы апоет дычкуноуп, дтцаҩуп, дыҧшааҩуп, иара иҳәан еиҧш, днеиуеит ари адгьыл хуц-хуц игуатo» дазҿлымханы, иҧыло жәытә аахыс доуҳала изааигуо, ишицәтәымым иныруа. Аҩбатәи апериод аан иаҧитцаз урҭ еиҳа игулҭәааup, аҧстазаара аҧышәа зманы, зхахуы ашлара аакунаухьоу, зкалам тышәынтәалахьоу автор иоуп. Араҟа иажәа, иашәа акыр ҧхылнадауа, данстудентыз аиҳа адырреи ауааи иманы дааҧшуеит, даҽеакала иуҳәозар, зҭәымта иҭагылоу апоет ашәа азиҳәоит Русҭавелии Акаки Цереҭелии рыҧсадгьыл. Аха уи — алада, уажәы ҳрыхуаҧшып, зегьытцәкьа ракумзаргьы, Қарҭ данықаз ашықус азы иаҧитцаз ажәеинраалақуа акык-ҩбак.

Ауаҩы раҧхьа дахьналаго аҭыҧ аҿы, зегь раҧхьаза илаҧш зыдхало, иибарц иитахыу уаҟа жәлар рдоуҳа амч аҧсы ахазтцоз, еихазхауаз, изырҿиоз ауаа роуп. Урҭ ҧсзом ахаан. Абри ахшыҩцак ауп иаҳәо ажәеинраала «Бараташьвили инышәынтраҿы». Апоет ақыртуа поезиа агени изикыз ацәаҳәақуа угуы дмыр-

хытхытқуа узрыҧхьом, избан акузар, урҭ агуатҵантә иаауеит, насгьы иаадырҧшуеит Николоз Бараҭашьвили заќа аҧсуа поетгьы дизааигуо. «Уашәақуа рыла уҧсы ҭоуп иахьа, Тато, уанылеит аҧсуагьы иҧхьарца». Гьаргь Гублиа идыруеит знышәынтра дахагылоу апоет дызусҭо, мчхарас имоу. Уи зынза иашаны иҳәоит:

Уашәақуа лыҧшаахыуп, иахьанза иааҙазар,
Ашәа ззуҳәоз уҧсадгьыл иалоуп рыеша.
Уцәа-ужьы анышәынтра итаҙазар,
Итаҙама иҳаракыу ухьз-уҧша.

Қыртҭәыла зегьы азы иҧшьоу аҭыҧ Мҭатҵминда ашәа азызҳәахьоу апоетцәа рацәа◎уп. Аха исахьаркны иќатҵоу абри акуплет, сгуанала, акы иатҵахо, ашьтахь игыло иќам. Абар иаргьы:

Алацәа еиқуҧсо аҽатҵәах'уан амра,
Ашьта ќаҧшьҙа ианылон жә◎ан атқар.
Схыҧшылоит Мҭатҵминда абла шам-шамра,
Ашьам дгьыл, суҭаанит иахьа абар.

Бараҭашьвили аҧсуаа бзиа ирбо, з◎ымтақуа ирыҧхьо поетуп. Абраќа агха имыхьит Гьаргь Гублиа. Аҧсуа поетцәа уи иажәеинраалақуа зегьы еиҭаргеит, рхатә ◎ымтақуагьы изырк'уеит. Абриоуп Гьаргь Гублиа иажәеинраала иҳанаҳәо. Амала, маҷк аҧхьа◎ игуы еихьнашьуеит абри ажәеинраала бзиаҽы иахьиҧыло цқьа зҵақы ззаамырҧшуа ажәақуак, иаагап, «сшьа-сда еиқунартәон уҳауа цқьара» ахьиҳәо. Мҭатҵмида ашьха аҳауа, егьа ицқьазаргьы, ушьа-уда еиқунартәоит узҳәом. Ашьа хытҵреи аиқутәареи араќа еиналом!

«Бзиала, ауниверситет!» апоет иҵара шықусқуа еихызшьало, игуы азхьааува иуниверситет шынижьуа, насгьы дзааҙаз ҭабуп ҳәа раҳәауа, ижәлар рҽаҧхьа аҭакҧхықура шимоу ҳзырдыруа жәеинраалоуп. Автор и◎ит ирҧстазааратәны, ихалак изы маҵара акумкуа, еиҳау аҵараиурҭа иалго зегьы ргуы итиҳәааува аќынза. А◎ымта азнык азы аушәақу еизаданы и◎ушәа убоит, аха уазхуцны уаҧхьо уҽааухар — ицәыртцуеит игурҧьахуу, зны иџьабааy, аха агуҧра ду зцу астудент иҧстазаара. Аҵара иалго астудент игуалашәарақуа хәаа рымазам, итбааун амшын агуы еиҧш. Уи амҵәыжә◎а дытцакын, агуеисра далан, а◎ызцәа бзиақуа

ирҳаит. Хашҭшьа змам акоуп ари астудент ҧстазаара. Аха урҭ зегьы иреиҳауп, ирыцкыуп Гьаргь Гублиа иажәеинраала хзыркушо акуплетқуа рҵакы.

Ҭабуп хәа шәасҳәоит, хартца◎цәа дукуа,
Шәылшара аҧхьа схырхуоит, шәааҧши!
Анҵаси абҵаси ҳара шәҳазныќуоит,
Шәарҭ иҳашәҭеит адырра, ахшы◎...

Ираҵәоуп сара сеиҧш аҵеицәа —
Шәааҙамҭақуа, атәыла иахьҙауа...
Саргьы срылахууп ҧхьаќа анеицәа,
Снагылап аҧстазаара ахьиуа.

Апоет ҳаҭыр дула игуалаиршәоит, ҭабуп ҳәа реиҳәоит аџьабаа идызбалаз, дуа◎ызтәыз артца◎цәа.

«Бзиала, ауниверситет» аҽы иќоуп зеилкаара амуа ажәеи, насгьы еиҽагылоу, цәаҳәақуаки, иаагап афакт. «Абрами сажәеинраала, испы◎лаз, раҧхьаза иахьиз, ашьаҭа ахьакы». Акы, иаанагои, «абрами сажәеинраала, испы◎лаз?» Ишҧа иҧы◎леи? Игулыршәаны иҳәам. ◎багьы, «раҧхьаза иахьиз, ашьаҭа ахьакыз» ҳәа ниҳәогьы цқьа еилкаам, хаҭала ажәеинраала «Бзиала, ауниверситет!» азы иҳәозаргьы, ус акумкуа ажәеинраала а◎ра абраќоуп сахьалагаз хәа иҳәозаргьы, апоет уанза иапҵаз ирҽиамҭақуа рбиографиа азин хартом ус ашьақурҕуҕуара, маҷк аиҽагылара ќанаҵоит. Ҳара иаадыруеит апоет ауниверситет дҭалаанза и◎ыз ажәеинраалақуа, иара абраќагьы хрыхцәажәеит акык-◎бак. Аҽакын, сќазара ахьазҳауаз егьи уҳәа ииаирҧшызҭгьы. Ари маҷ-саҷк ауп, аха агунамзара ќазҵо фактуп, избанзар ажәа сахьарк ихуҷзаргьы ажьымдыр анаалом.

Апоет аҧсабара аҧшзара, аз◎ыдара, аблахкыгара иатҵоу датәнатәуеит ицәаныррақуа дырҽыхоит, ихуцрақуа дыртцаулоит, арҽиамҭақуа раҧҵараҽы агуаҳәара издыртцысуеит. Уи зынза иашаны иҳәоит: «Ашәҭф◎ы хаақуа, са суадахь и◎налаз, Ирылшоит сашәа аҧсы ахаҵара».

Апоет иаша еснагь ирҽиамҭаҽы аханатә иалкаау атыҧ ааннакылоит ажәларқуа реи◎ызара, реиашьара атематика. Уи ихадароу акоуп. Абри аганахь апоет Гьаргь Гублиа, хыхь ишаххәахьоу еиҧш, ирҽиамҭаҽы из◎ыданы ашьаҭа ануп ажәларқуа реи◎ызара аазырҧшуа атематика, ҷыдала акыр шықуса здацқуа еила-

рсу, еидтәалоу ақыртуа жәлари аҧсуа жәлари реиашьара. Уи ари иҧшьоу атема дазышәаҳәаҩ иашоуп. Ус закуу идыру аҭоурыхтә фактқуа рнаҩсангьы, акыр иаҧсаны, иҳәаакунаҵоны иҟалеит апоет ихаҭа, иҩызцәа аҧсуа интеллигенциа аҳәырҩы реиҧш, абраҟа — Қарҭ аҵара ахьиҵоз афактгьы. Аазара амч ду амоуп, иҳалалу агубылра ҟанаҵоит. Агуы ахьыҧхаз апоезиагьы мшәаҳәарц залшом!

Гьаргь Гублиа Қарҭ аҵара аниҵоз, данстудентыз абри ажәытәҳатәи адгьыли ажәлари ирзикыз аҩымҭақуа ирықуҽнатуа, дац-ҧашәла еиҳа хаилысрақуа ыртцауланы, идеиалагьы сахьаркыралагьы акырза ихаҭәааны иҟоуп 60-тәии 70-тәии ашықусқуа рзы иаҧитцаз ажәеинраалақуа. Урҭ ирыҧхьо ауаҩы, акы, имҩашьо ибоит иаҧызцаз автор ҩ-жәларык ркультуратә-литературатә еимадарақуа аҭоурых бзианы ишидыруа, насгьы иахьатәи аҧстазаара иацхрааруа, ианаалауа, асовет уаа ринтернационалтә цәаныррақуа арҽыхо, ихшыҩрцаганы, иҽырҧшыганы ишыҟаҵо, ажәакала, ҳаамҭа ашәага-азага иақушәо, ҳкультуратә бзазара иатцкарны ишыҟаитцо. Ҩбагьы, урҭ анызцаз апоет иахьа ирҽиаратә ҟазара шазҳаз, ипоетикатә хуцшьа аформа ҽыцқуеи итцару ахшыҩцакқуеи шцәырнагаз.

Гьаргь Гублиа ақыртуа жәлар рҭоурых рлитература бзианы издыруа, ҳатырла иахцәажәо аҧсыуа поетуп. Уи, Қырттәыла еиуеиҧшым акуакьқуа рҽы днанагацыҧхьаза, изаатуеит апоезиатә жәҩангуашәҧхьара, акымкуа-ҩбамкуа изцәыртцуеит аҳәатәы. Аха абраҟагьы уи ибоит аҧсуа хатца ихаҽсахьа лаша, мамзаргьы иаҳауеит ҧсра зқум аҧсуа иашәақуа рмелодиа хааза. Мамзаргьы иҽаҧхьа ицәыртцуеит ҳажәлаҧқуа реиашьара азышәаҳәаҩцәа, абызшәаҽоуп адоуҳатә мчы ахьыҟоу ҳәа зҳәаз (Акаки Церетели) ауаа заманақуа рхаҽсахьақуа.

Хыхь иҳәо зыртцабырг'уа афактқуа Гьаргь Гублиа ирҽиамҭаҽы ирацәоуп, аха араҟа урҭ зегьы ҳазрылалом, ҳазрыхцәажәом, мацара иазгуаҳҭап еиҳа иҟазшьаҷыдоу жәеинраалақуак.

Гьаргь Гублиа поет ҟазак иаҳасабала ицәаҩоуп ажәеинраалаҽы иухамыштуа асахьақуа ирылатцаны, ирыцтцаны нас наҟ ииҳәаша ахшыҩцак аарҧшра, ацәыргара, ус «адәы хты» аҽы атцәҩан аирсуам, ихшыҩцак еиҳагьы игулыртәааны иҟартцоит уи злеибаирк'уа апоетикатә мырҩақуа, асахьақуа. Ажәеинраала «Қура ахықуан» иаҳнарбоит ҩ-жәларык реиҩызара заҟа иҭ-

баау, хырҳага алан ишҽиаауа. Араҟа Қура ахықуан автор диҧылоит аҧсуа ҧхәызба-астудентка. Уи инаҭоит агурҧьара, изцәырнагоит ихааза инханы иҟоу астудентра игуалазыршәо ахҭысқуа жәпакы. Ҳаизыҙырҩып иара:

Скуҧшра гурҧьаху сазхьит сахьгылаз,
Уи ашықусқуа иргулзбаait снаҧшны...
О, ашьха ҧхәызба, бызха, беинҭәыла;
Бызха, бара, бшьамтәыла баҧханы.

Апоет итцауланы дхуцуеит, ихараны дыҧшуеит. Қура ахықуан иҧылаз аҧсуа ҧхәызба лшьамтәыла (Аҧсны — Р. Қ.) даҧсахарц итахыуп.

Апоет Гьаргь Гублиа исахьаркны ҳаҧхьа ицәыригоит хулбыехала Қура ахықу зеиҧшроу. Иҟалап абри еиҧьны аҳәара мариамзар.

Афы етцәақуа лашоит икуеи-куеиуа,
Кура ихыччалоит аҧаҩқуа еимаҙа.
Саҧхьа даанҽасит аҧсуа ҧхәызба,
Дытцәрышкуаза, дыххаччо деилыхха.

Ажәеинраала «Қура ахықуан» аҽы ҟазарыла еилаcоуп (шәагаала ишмаҷугьы) Қура ахықуан хулбыехатәи асахьеи, аҧсуа ҧхәызба студентка лцәыртцреи, апоет игуалашәарақуеи, хра злоу убарҭ иҧхаза ирытцубааyеит аҧсуа жәлари ақыртуа жәлари реиҩызара.

Аҧсни Қырттәылеи акультура аҭоурых аҽы еицакра зқум адаҟьа ссирқуа аадыртуеит зегь раҧхьаза игылаз апоет Гьаргь Чачба иҧстазаареи ирҽиамҭеи. Ари аҧсуа интеллигент ду, хылтцшьтрала иаҳыз, ирацәаҩны дырзааигуан иара иаамтазтәи ақыртуа цеицәа ҟаиматқуа аҙәырҩи иареи. Убас иҟаз дреиуан Акаки Церетели. «Гьаргь Чачба Акаки иҽы» иаҳнарбоит арт апоетцәа заҟа еизааигуаз, ҳатыр еиқуртцоз, насгьы рыжәларқуа рзы ипатриотцәаны ишыҟаз. Автор иҩызмта ҟаитцоит аҧхьаҩ дархуцыртә, игуаланаршәартә Гьаргь Чачба ихигахьаз, иҧсадгьыл дшазхьуаз, «Иаҧса» (Ари ажәа Гьаргь Чачба итәуп, «аҧса» ҳәа дызҽу таха изымҭоз, илахьынтца зыркуадаз, Царизм ахатәымчра ауп — Р. Қ.) дыкҽацалан дышлымаз уҳәа убас итцегьы. Апоет абас игуалаҟара аныбааҧсха-

лак, иҧсадгьыл алахьынҵа аницәыхьанҵахалак гурҩа хәыгас, гуҧрак ацәаара ибарцаз днеиуан уахь Акаки Церетели иахь ашьхақуа дырхытцны, игутыхақуа иеиҳәарц. Автор угуатцанза инеиртә иҟаитцоит Акакии Гьаргьи реиқушәара.

Абырг ҟуш,
ашәаҳәаҩ,
ашәыб зықунаухьаз
Зашьа иҧцәажәара
Нцәа шәкуушәа заҧхьа иаатыз,
Дтәоуп уа игуалақуа хыжжуа,
Ихура ахурыбҧыц изақутцар ираскын.

Гьаргь Чачбеи Акаки Церетелии реиҩызара атәы интқааны итутцаауазар, монографиак иазхаша аматериал ыҟоуп. Аха апоет уртқуа зегьы иерыламгалақуа (ажәеинраалаҿы ус иагьатахым, иагьузыҟатцом) епизодқуак рыла иаҳирбоит урт рхаҿсахьа лашақуа. Заҟа иханартәаауазеи ажәеинраала злалаго (иара убриалагьы ихиркушоит) аҧшьцәаҳәакгьы. Уаҧхьа иаацәыртцуеит ҩ-милатк рпоетцәа дуқуа:

Схвитори ақыта! Ажәҩан цлашаауан,
Ашәаҧшь аҿаҧхон Имерети—
Гьаргь Чачба Акаки дитан,
Аць-мҿы ауаҧьаҟаҿ аҿҿаҳәа ибылуан.

Қыртгәылеи Аҧсни реимадара иазкыу ажәеинраалақуа (аҧсышәалагьы қыртшәалагьы иҩу) иаарылукаартә иҟоуп «Аҧсуа шәа гон». Абраҟа Гьаргь Гублиа иааирпшуеит Қыртгәыла аҧсуара алатцәаны ишыҟоу, заҟа ҳатыр ақуртцо. Ари ажәеинраала иаҳәо афактқуа цабыргыуп, уи еиҳагьы иариашоит иара автор ихата дахьалахуу. Апоет днанагеит Ахутн ақыта. Уаҟа иаҳауеит игуы иахуо ажәақуа изтааз аҧшәма бырг иҟнытә: «Дад, сшәықуныҳәоит иахьа сашта италаз, Пхара шьытцәрак агантәи исзаазгаз... Аҧсуа дидыркылон абзиа зыншьалаз, Аилкьа изы ирҳәон деилыххоуп аҧсуатцас. Аҿыкутәаҩ изы — аҧсуа иеиҧш аҿы данаалоит, Зыччаҧшь бзиоу изы — аҧсуа иеиҧш дыҧшзоуп, Ифырхатцоу, иламысу иҿхуаҧхьыз халоит, уи изырҳәоит: аҧсуа иеиҧш даазоуп».

Ажәеинраала хзыркушоу ацәаҳәақуа еиҳагьы иалкааны иахдырбоит уи аидеиатә цакы:

Аҧшәма иаатиркьеит «Уа раида, сиуарада»,
Ари ашәа ахукуеи архакуеи еимнадон.
Аҧстазаара гьама амам ашәада,
Ахутн ақыта нахыҩ аҧсуа шәа гон.

Апоет игуы азнарҳауан (уи игуалақара аҧхьаҩгьы ицеиҩишоит) иҧсадгьыл гуакьеи ижәлари рзы жәытә аахыс араҟа инханы афоризмк еиҧш ирҳәо аҿхуаҧхьызқуеи Ахутн Ахуаны-та! ақыта иахыҩуаз аҧсуа шәеи.

Еитасҳәоит, апоет инапҟазареи игуы аҧхареи рныҧшуеит аҧсуа-қыртуатә культуратә еимадарақуа ирызкыу ажәеинраалақуа. Урт уанрыҧхьо аҳаҷаҳәа иугуалашәоит ақыртуа поет ду Акаки Церетели иажәақуа: «Зыҧсадгьыл иапатриоту ауаҩы уи изы азгукцәа, ауацәа рыда азәгьы дирхазом. Аҧа дҟазцаз ауаҩы уи иҧсадгьыл бзиа ибазом».

Абарт ажәақуа ридеиа арахуц ҟаҧшь еиҧш иагулсны ицоит Акаки Церетели ирҿиамтақуа зегьы рҿы. Уи ажәларқуа риеишьара дазышәаҳәҩын, цыдала аханатә зқьышықусала еидынхало, еидтәалоу казказтәи ажәларқуа. Убарт ишьтырхыз атрадициа ҟаимат ауп иаабо абраҟа хзыхцәажәо Гьаргь Гублиа иажәеинраалақуа рҿгьы.

Аргиаҩы, ишаҧу еиҧш, иҧстазаараҿы иҟалоу ахтыскуа, апериодқуа иҟартцоит иҩымтақуа рҿы аҿыцра, аитакра. Убас, Гьаргь Гублиа Қарт дантаз итематикеи, иҧсадгьыл гуакьахь даныхынхәи, уи нахыстәи иусуреи рыбжьара аитакракуа ҟалеит, уртқуа зегьы аныҧшит мехак тбаала ирҿиамта.

Апоет иаҧтамтақуа рыла ишьақуургылар алшоит ирҿиаратә биографиа, дызнысыз амҩа, иеихьзарақуа уҳәа жәпакы.

Апоет итцара далган дҳынҳәит иқыта гуакьахь. Уи зегьы дрыҷгуҳәаауеит, ҷыцбарах ибоит, иҧсы тартцоит, ддыргурҧьоит, амч ҷыц иларцоит. Абар ажәеинраала «Сқытахь» аҟны апоет иихәо:

Сахьцалакгьы, уара улаҧш схымзи,
Сымч-сылша сеигзом аказын.
Усгудзало указар, истахымзи
Усгудсыҳәҳәалар зегьы рзын.

Араҟа иқыта мацара абзиабара акум иаабо, иаабоит апоет иҧсадгьыл гуакьа Аҧсны ашҟа имоу абзиабара заҟа итбаау, илашоу, амч амоу. Ари ажәеинраала ҩуп

1954 шықусазы. Апоет иҵара далгеит, ишьҭахьҟа дхынҳәит, адәқуа аштақуа иара ддыргурҧьоит, дырхыс еимидоит игуазхара избом!

Абри ажәеинраала убриаҟара ирҧсҭазааратәуп, ауаҩы иҧсадгьыл ада дышхуарҭам, ишыгухьааиго, насгьы уи азын имч-илша дшамеигӡо аанарҧшуеит досу иаҳзааигуо асахьақуа рыла ихыркны.

Аҧсны ибарақьатү еыҩраҭагалантәи амшқуа ҳара иаабоит ажәеинраалақуа рцикл «Ҽааныбзиала, дадраа!» аҿы. Араҟа автор еиуеиҧшым поезиатә сахьахкыла иааирҧшуеит ҧштәы хкыла аҿеилаҳәа агуашә иҵалаз ҭагалан. Убла ихгылоит иашаны зсахьа ҭыхыу ҭагалантәи Аҧсны аҧсабара. «Рхаҧыц ҟаҧшьқуа ааҧшуеит амыҵмыцьқуа, иуҿаччоит шьыжьы аӡаӡа рхьыкуқуа». Ас исахьаркны аҳәара уадаҩуп, зегьы рзы иатахыуп апоезиатә бла ҵры амазаара, аҧсабара иамоу аҧшӡара иара хзырҷо ашәыгақуа иашаны агуаҭара, насгьы урт поезиатә мыруган иҟаҵаны ахархуара уҳәа убас иҵегьы. Аҧсны ииз апоет, уи аҧшӡара иагулакны ииаӡаз иакумзар, иҟалап даҿаӡәы уиаҟара илаҧш изыҵамшәар, ажәа сахьарк ахь изиамгар ибарақьатү, игуазырҳагоу Аҧсны ҭагалантәи аҧсабара ссир! Гунымкылашьас ирымоузеи абарҭ ацәаҳәақуагьы: «Еилазҩеит абҧьышлеи аҩаци, ахышлаара иалагеит адәқуа...» Мамзаргьы заҟа иузааигуаны иуаҳауазеи иҟалто сахьаны иубауазеи абригьы: «Арыҧхьқуа араҵлақуа ирысуа, Қырцхшәа иларышьҭуеит акакан.»

Иааизакны ҭагалан азы заҟа ианаалоу ихәоузеи абри акуплетгьы:

Ауарҳал ақуршә ихыркыу хьӡыла,
Ҭагалан еихбаала, илашаӡа,
Ҳа ҳашҭа инҵалеит гуы разыла,
Ҿидара-ҧсараха, ихьанҭаза.

Гьаргь Гублиа, поетцәақуак реиҧш, аҧсабара аҧшӡареи абеиареи мацара зылаҧш иҵашәо дреиуам, уи абри абарақьатра ду дахытцхырҭаны дибоит аҧсабарагьы зырҧшӡаз, изырбарақьатыз, амышхубзазагақуа зегьы аазрыхыз, иҟазҵаз, аџьа иазрыжәыз ауаҩы. Апоет идыруеит ауаҩы ида иарбанзаалакгьы акы ишаҧсам, ишхаарадоу. Апоет ашәа азиҳәоит зразҟы знапы иакыу, насыҧла адгьыл иану асовет уаҩы иџьа. Урҭ ихы рықукны иҳәоит:

— Дад, шәгурҧьара иацлааит агурҧьара,
Имхуашьааит шәлақҭа!
Амаҵар еиҧш, ишуаз шәыҧсҭазаара,
Илашаait шәыҩнаҭа!

Апоет ҭагалан исахьаркны иазиҳәоит абеиара ацәырҵқуҵа ухәа, насгьы зҟа ианаалоузеи абас ахьиҳәоугьы: «Ҽаҩраҭагалан ҿыжәлан, абазар ахь идәықӯлеит иласҳаны. Машьынала, ҿыуардынла Агуашә инадгылт иҿахьыгӡаны.».

Гьаргь Гублиа ҿаҩраҭагалан абарақьатреи уи иазрыхыз рцьеи руси рнаҩсангьы ибоит аҧсҭазаара хытцхырҭас иамоу абзиабара цқьа ашәахуақуагьы. Уи ашәахуақуагьы разӡа изқуҷҷаз ҿыуаҩ хаҵакгьы днеиуеит абан: «Иҿыхуа днасын апҟараҳәа, Адәеиужь днахысит, диҧыруеит, Ишьклахысуашәа аҟуҟуаҳәа, Аҿеимаа амца аҿыддуеит.».

Абзиабара ашәахуа хааӡа угуы иҵаҷҷоит Гьаргь Гублиа иреиамҭақуа рҿы. Уи илирикатә фырхаҵа (зны-зынлагьы автор ицәа ахыукаауа) даабоит дызҩыданы, дыцқьаны, дҵоураны. Аха аҧсҭазаараҿы ишыкоу еиҧш, уи дуаҩуп, ак игӡамкуа, дмаалықьны даабом (араҟа сызҿу абзиабара аус аҿоуп), иҟаиҵоит агхақуа, уимоу, агунаҳарагьы — абзиабара дамхаҧрагылар ауеит, ажәакала, абзиабара хьаа дуны, игурцыхцыхганы иҟоуп.

Ирҳәоит абзиабара қура еилнахӡом ҳәа. Уи иашоуп, аха иҳәатәуп аҿакы, аҿаратә шықусқуа раантәии ауаҩы дантәалак ашьҭахьтәи ибзиабареи еиҧшхом, ирыбжьалоит ашықусқуеи аҧсҭазаара аҧышәеи иҟарҵо аҳәаа. Изхысҳәаауа, Гьаргь Гублиа илирикатә фырхаҵа 50-тәии, 60-тәии, 70-тәии ашықусқуа ирытцанак'уа еиҧшым, иахьугалак џьара еиҟуздхо, акы мааҧшырц залшом. Уи иаанагом иҷкуну, икуҧшу алирикатә фырхаҵа еиҳа абзиабара ацәаныррa ҕуҕуа дытқуаны дамоуп (даҿеакала иуҳәозар, ихшыҩ аҵкыс ицәаныррa иаҧнаго аҟынӡа), егьи — зҭәымҭа иҭагылоу, мамзаргьы зыуаҩра иахысхьоу абзиабара еиҳа иҭышәынтәаланы, мамзаргьы амч мачҳаны иҟоуп ҳәа, маи. Аха аҧсҭазаара аҧышәа змоу ибзиабареи измам акуҧш ибзиабареи, хәарада, изеиҧшхом, урҭ досу рхатә ҧштәы рымоуп. Абри ачыдара аҧсуа поетцәа рбзиабаратә-лирикатә жәеинраалақуа зегьы рықны аҵкыс еиҳа еилыхха ианыҧшуазар ҟалап Гьаргь Гублиа ипоезиаҿы. Абас шакуу — аҳәаа нарыбжьагылоу аҟы-

нза иаабоит апоет раҧхьатәии аакьыскьа иаҧҵоу иажәеинраалакуеи еиҿхарҧшыр, иара убас егьырҵ иара иабиҧара еиуоу апоетцәа рбзиабаратә жәеинраалакуеи ирзеиҧшу апаралелл ҟахҵар. Абри атема, итабыргытцәкьаны, аинтерес зцоу акоуп, иахьа уажәрааназагьы хакритикаҿы азәгьы иаахтны даламцәажәац, араҟагьы хаҵала ҳазаатгылартә алшара ҳамам, уи хазы изыхцәажәатәу проблемоуп иахьатәи аҧсуа лирика махуҵа-шьахуҵала аҵцаараҿы.

Апоет илирикатә фырхаҵа абзиабара амца дартуатеиуеит, уи иҧҳәызба лыҧьымшь кахухуеи лыбла маахырқуеи аҟамаҿеиҧш игуы рхуит, иаҧхьа дгылан, иҧсы далан, лыда уаҩ дибомызт, разҟ дуны иҧхьазон, ас еиҧш абзиабара, анасыҧ лаша дазыҧшын. Аха «иҧрит урҵ амшқуа, ех, иабаҟоу, ҧхызкеиҧш ицеит икукуаза!» Амала, ҳара иҳаздыруам урҵ ирыбжьалаз, иҟалап, иара иага дылҿынтәаауазаргьы, лара бзиа длымбозар, абзиабара, жәытәзатәи латын поетк ишиҳәоз еиҧш, ибжьам рашьуп, иуроуп, уара иахьыуҵахыу иауцах'уа. Аха уи дылцәымҧцәкьазар, алирикатә фырхаҵа ишиҳәо еиҧш, лнапы ҟумшәышәқуа устцәкьа илыркрымызт, акгьы лҳәомызт инцәахша, лыҩнгьы идыруан, днеилон уаҟа дгурҧьо диҧылон дразза. Ас анакуха, арҵ аҩгук еизгукын. Аха изеинасыҧымхеит, арҧыс иҳәоит:

Са сгурҧьоит, алаҧырз кастәоит,
Сааигуа быҟам, сгуацаҧха...
Ажәеинраала ибзыскыз акузоуп,
Бара ибымҵан исзынха.

Апоет идыруеит абзиабара иазкыу аҩымҵа аныжьра иаҵанак'уа. Уи иахылҵыз ажәеинраала игуы аҟычуеит, избанзар изхызгаз иеиҧш ирацәаҩуп уи иаднаҧхьало. Ҳара иҳазҳәом апоет илирикатә фырхаҵа дцоурам, иахьа азәы бзиа дибар, уаҵәы даҽеазәы дылҿынтәаауеит хәа. Аха аҧсҭазаара убас иҟоуп — агуаҧхарақуа рацәоуп. Иацы Марина хәа азәы бзиа дибазар, иахьа абар дшамшамуа Леила хәа хазынак игуаҵа дҭаҧхеит. Уи игуалашәоит лхуҷра, иара дқупҧшым. Аха уажәы: «абар бҵыҧхахеит, аҵынчра сымхын, бҩызцәа брылоуп, быхцәы-шьқьыруа. Иахьагьы сааигуа бааир, са сзы насыҧын».

«Бысзыҧшыз» амцеиҧш иуцралоит, насгьы ажәеи-

ираала алирикатә фырхаҵа игуаҳәара амчхара шдуу убоит, ихааза аҧсышәа цкьала игоит афырхаҵа иҩнуцкатәи имоҧолог, абзиабаразы иихәо гутыҕьҕьала. Насгьы ихаштуам дшаҧсуоу, ихылтцшьтра дазгудуеит:

Са саҧсыуоуп, са салмасуп,
Сара сақутәоуп саб иеыз.
Апҟаҩҳәа снеиуеит, са сымҩасым,
Уаҟа агуашәаҿ бысзыҧшыз.

Апоет, ма алирикатә фырхаҵа, ичҳара хытцуеит, иҵахыуп иара дитәхар: «Исыҵ назаза, сылашара, иҟумшәышәу ба бнапы».

Итцабыргытцәкьаны, ари зеиҕьаҵам лирикатә бзиабаратә жәеинраалоуп, уа иаабоит араҟа абзиабара иаҳәынҷаз, насгьы зыгура угаша, ихҧарам ауаҩы иҵагылазаашьа. Амала, маҷк угуы еихьиашьуеит еицырдыруа ақырҵуа поет Алио Мирцхулава иажәеинраала («Са саҧсыуоуп», И. Ҭарба иеиҵеигаз) амотивқуа маҷзак ахьаныҧшуа. Уаҟагьы иалагоит абас: «Са саҧсыуоуп, са салмасуп...» — (აფხაზი ვარ, მალხაზი ვარ...).

Цабыргыуп, уи алирикатә жәеинраала аҵаки арии акырҧьара еивнагоит, аха иахьеизаагуоугьы ыҟоуп. Абас ажәеинраала бзиа атәым бжьы аханы иануаҳалак — маҷк угуы арҷыдоит. Иҳаздыруам апоет ас изихьыз?

Гьаргь Гублиа илирикатә жәеинраалакуа рҿы иаабоит зынасыҧ зыцлашаз реиҧш, изыцымныҟуаз, зразҟы иамыргурҧьаз, злахьынтца анахь-арахь икыднаҟьаз ауаагьы. Уи ус изыҟоу аҧсҭазаараҿгьы ус иаҳҧылоит, нас аҧсҭазаара ами алитературагьы иаанарҧышыша. «Убзиабаҩ дцеит ҳәа сарҳәеит сантцаа» аҟны даабоит уи аганахь — насыҧла еиқумшәаз ауаҩы — дицәыргеит ихаара, иара дымчыдахеит. Даарыцхаушьаратә игоит ибжьы: «Сцәышхеит, исыгхеит, ишьадахеит снапқуа... Схала саанхеит... сажьеит слахьынтца.»

Ажәакала, злахьынтца иажьаз арҧыс даанхоит ихы зқуик'уа акы изымдыруа, дҭоууа.

Абзиабара иаркараз, иатҟуаз ауаа рҟазшьақуа уамашәа иҟоуп. Ажәеинраала «Быблақуа срыхбырҧшылом...» аҿы арҧыск даабоит ихаара иҧсы зыҿхәароу рацәак дшылтахым, иҟалап ишлара дахлырҟьозар? Аха иара уи «иаҵахара» иманшәаламхара ираҟыдара да-

ныша҂оит, маҵара иитахыу акы заҵа҂ык ауп: «Баниасуа бсызхьаҧшлар, са сзы ираз҆кын».

Ас игуҧьны, хаҵарак илаҙамкуа, абзиабара иамҵахаз ауа҂ы даҽа ҵаныррa ссирк изаа҂п хәа узакугуҧ'уам, дыҧсыҽцәоуп. Абзиабараҽгьы иатахыуп ахаҵара, ачхара, избан акузар уи а҆кара ауа҂ы дҧызшәо, дызҙрыжәуа ы҆каҙам аинтимтә ҧстазааараҽы. Абарҵкуа зегьы хара иаабоит апоет Гьаргь Гублиа ихата ирҽиаратә еизхареи ишыкускуеи ирыдхәаланы илирикатә фырхаҵа ихаҽсахьала. Гьаргь Гублиа итоуроу, из҂ыдоу, ашьха зыхь еиҧш ицкьоу, насгьы ҧхьа҆ка ашәахуа лаша зхылҵуа аҧстазаара дазышәаҳәоит.

Апоет Гьаргь Гублиа илирикатә жәеинраалакуа рҽы иаабоит хмилаҵ абзиабараҽгьы иамоу аҷыдаракуеи ахаташьатә ҡазшьакуеи. Иашоуп, ихытҵыз абзиабаратә мшын зегьы еиҧшны рхы тна҆кьоит, аха ҁнуҵ҆кала уахуаҧшуа уалагар, излеиҧшым ахатә ҧштәахукуа рымоуп. Апоет илирикатә фырхаҵа 60-тәии 70-тәии ашыкускуа иртәу игуалашәарақуеи ицәалашәарақуеи рхы еиларсуп. Абар урҵ руазәк иихәо: «О, быбла ссирқуа снарҵаҧшит, скуҧшра шәтышрагьы снахьыҧшит». Узыргуатеиуа, агур҂а узто, еинтәыла и҆коу аҧхәызба, хулбыехала анышь дакутәаны дибоит арҧыс, аха уи иара иитәу акакум, баша ацәалашәара иззыртцысуа, им҂асуа бзиабароуп. Амала, аамта маҷла акузаргьы, уи а҂ыза ацәалашәара цкьа ахьизынлыжьуагьы ҧстазаарак иа҂ызоуп. Абри ахшы҂цак иазааигуоуп даҽа жәеинраалак а҆кнытә иаагоугьы:

Шьабысташәа бниа҆кьеит саҧхьа бкалаза,
Сдыршанхеит, аҧхәызба, бсахьа, быҧшра,
Бмаанҷаскуа бысҧыртцны бцеит хараза,
Ҽазнык сара исмазеит быбла атаҧшра.

Гьаргь Гублиа ибзиабаратә жәеинраалакуа рҽы зны-зынлагьы, аҧстазааараҽы ишы҆коу еиҧш, абзиабара иаргуатеиуа арҧарцәеи атыҧхацәеи еснагь агуынамзара, аҳәатәеикумшәара, аилибамкаара рнубаалоит, игур҂оит, рлахьынтца иахькылнагоу рзымдыруа «Сшьара сы҆куҡьан сы҆коуп; сны҆куоит схала. Схала сынхеит, мамоу, избом бхабар. Бтеитҧш сыр҂ышьны самоуп, стәуп гур҂ала. Нас, иауазеи ашәа сатак ибҳәар?»

Ишдыру еиҧш, абзиабара ауа҂ы дшарҧуҧуо, дшарыцкьоу еиҧш, уи дыҧсыҽзар, дегоистны, дшьыцы҂ны, дхарамны дканатцар алшоит. Аха ус и҆кам Гьаргь

Гублиа иноезиаҽы (аҧстазааараҽы и҆казаргьы, иаҳирбар итахым!) Ус шакуу артцабырг'уеит ажәеинраала «Зыбзиабара еижьаз арҧыс иажәа». Уа҆ка иаабоит арҧыс бзиа иибаз аҧхәызба хатца дышцаз дырны, уи дуазыруа ихәоит: «Ҳәызба цагула иҧи҆кеит уи сыхуда, Сзыхь хуҷы ахы ытцнахаанза итабеит... Шәым҂ахыҵ, а҂ызцәа, иааажәып ихтәалан, Шәызгылоуи, шәсыдашшыл, ишәымбои сзыкушәаз».

Аха уи игуы каижьуам, иуа҂ра ирзуам, иҧсы злаз дышьтыҧраа дцазаргьы иеирҧуҧуоит, иааирҧшуеит пуаатәы҂са еидызкыло, ирзеиҧшу агуҳалалра, ауа҂ра: «Мап, ус сзыгуҧьуам... Агур҂а сатаз, сыҧстазаара лҽа҆куазаргьы, лым҂а лашаз...»

Ас, абзиабара ануцәцалак ашьтахь аҳәара мариам, иатахыуп доуҳала аз҂ыдареи амчхареи!

Абзиабара цкьа иахылҵуа агуатеирақуа — аиааирақуеи, ахатцарақуеи, аразкы лашареи, аразкыдареи, аҽареи, ажәреи, аҧсымтәреи, ацәанырра ҽыцкуа рцәыртцреи, урҵ иаадыҧшуа аҧстазааареи дырзышәаҳәоит апоет абарҵ иажәеинраалакуа рҽгьы: «Ҽазнык», «Бара быда» , «Уи слыҽгуҳәааны сыҧсуеит уажә саазкулаз», «Диоуп аҧхәызба а҆куараҽы», «Анцьуар еиҧш деихышәашәо», «Ша҆ка хьаацәгьа бхаҽы икылызгахьоузеи», «Хулбыехала а҂ны҆ка саныхынҳәуаз», «Башаза схы аҧьабаа асырбоит», «Аҧхәызба днаскьалгон...», «Аҧба быҵталан, амшын бынхылеит», «Аҧхыз». Арҵ ажәеинраалакуа аҧсуа бзиабаратә-лирикатә ажанр аҽы ахьыршәыгу иа҂ызоу, из҂ыдоу, аҽагьы абырггьы акыр разҳәо, изырхуцуа, изыр҆кушуа ацәанырра ҧшьа ҳаҵыр акуртцо, еиха еилыркаауа и҆казтцо иреиуоуп. Ара҆ка даабоит икуҧшу, ибыргыу, аха из҂ыдоу абзиабара ны҆кузго алирикатә фырхаҵа. Иара убас зыҷкунраан агхакуа ҡазтцазгьы, аха аҧышәа, ашыкускуа идыр҆кушыз уҳәа жәпакы. Гьаргь Гублиа длирик иашоуп а҆кнытә аҧхьа҂ иара и҆кнытә итцегьы дазыҧшуп, имазарц аҧшаарақуа, асахьаркра, ауа҂ы иҧсихологиала инарҵбааны идырра, насгьы ибзиабаратә жәеинраалакуа рҽы ажәа артәашьа, ахта иташәо аҳәара итцегьы дызла҆казо ала, иацклаҧшроуп. Иара убас ихадароу ируакыуп ирҳәаахьоу аеацәыхьчара.

* * *

Гьаргь Гублиа ирҽиамҵаҽы, апоетцәа дуқуа зегьы ры҆кны еиҧш, лымкаала аҵыҧ ааннакылоит аҧсадгьы-

ли ажәлари ирызкыу атема. Уи мыцхуы дрыхзызааны иаҧитцоит апатриоттә жәеинраалакуа. Ари ацәаҩа апоет ирҽиамҭа ахы анакыз аахыс заманала аҽааанарҧшит, аха азиас наскьацыҧхьаза ишдухо еиҧш, дшәыцыҧхьаза ҟазарыла иҟатцоу апатриоттә жәеинраалакуа иқуманшәалахоит. Ишдыру еиҧш, иарбан сахьаркыратә ҩымҭазаалак иамоуп ауаатәыҩса рыҩнутцка, цыдала изызҳауа аҽар рзы аазаратә ҟазшьа, аха аҧсадгьыл ажәытә, аҽатә, аҭоурых, уи иахылцыз аҭеицәа ссирқуа угуалазыршәо, урҭ рфырхацара инҭкааны изҳәо апатриот ҩымҭакуа еиҳагьы ахшыҩцак рымоуп, ауаажәларраҽы хырҳага злоу анырра ҟарцоит, иаҽыҧшуеит амилаҭи ажәлари ргуадура азнарҳауеит, еиҳаракгьы — амилаҭ ҧсыс иахоу, аҽы зырцәажәо абызшәа абзиабара днарк'уеит. Изызҳауа аҽар абызшәа анырзымдыр, бзиа ианырымба, амилаҭ алахьынтца иаҧеиҧшу еилкааup. Азеижәтәи ашәышықусазтәи ақыртуа поет ду Григол Орбелиани иҩуан: «Зхатәы бызшәа бзиа изымбо ауаҩы, уи лакҩакрада иуҳәар алшоит, бзиа ибом дызхылцыз иабшьҭра, иҧсадгьыл! Абызшәа иахьчоит, еиқунархоит ҳабацәа, урҭ рабацәа шәышықусала имырзкуа, аҭоурых зыблара иалганы иааргаз аҟазшьа бзиақуа, ажәакала, ажәлар ртоурых ахата. Ауаҩы дызхылцыз рбызшәа изымдыруазар, нас усҟан дыршьас еилкаашьас иамоузеи уи дызхылцыз, идаракуаҧ зусццәоу, урҭ ирҳәоз, изыргурҧьоз, изыртцәыуоз. Уи ахаан идырраны дыҟам шәышықусала ижәлар ахьыҧшымрҽи ахақуитреи рзы хыцәнмырха ишықуҧоз...»[1]

Абарҭ ажәакуа иахьагьы иҳарҳәо, иаҳдыртцо рацәоуп. Изхысҳәааua, Гьаргь Гублиа ипатриот жәеинраалакуа уанрыҧхьо, абарҭ ажәакуа ҿаҽаза уаҧхьа иаагылоит. Ари ҵьашьтәзам, избан акузар — анкьа акуз, уажәы акуз — ашәкуҩҩы иҧсадгьыл алахьынтца еснагь ихьааup, ихуцыртоуп.

Сара сгуаанагарала, ҳзыхцәажәо апоет ирҽиамҭакуа рҽы апатриоттә жәеинраалакуа еиҳа аҧыжәара рымоуп, еиҳагьы агуҧха атцатцаны, исахьаркны иҩуп. Ус ҟазтцо апоет иҧсадгьыли ижәлари гутыҧьҧьаала бзиа иахьибо, дахьрыхзызаауоуп.

Ҳәарас иатахыузеи, уиала исҳәом, Гьаргь Гублиа ипоезиаҽы егьырҭ абзиабаратә, алирикатә, аграждантә, апублицистикатә хккуа рҽы дыҧсыеуп ҳәа,

[1] Елгуҵьа Маҧразе. Григол Орбелиании, Москва, «Советский писатель», 1980, ад. 306.

мап, аха апоет имами еиҳа дахьыҳаракыу, дызлаҧуҧуо, аҧхьаҩ лымкаала бзиа дызлеибо атыҧқуа.

Гьаргь Гублиа ипатриоттә жәеинраалакуа зегьы ирымоуп раҧхьаза иазгуоуҭаша ҟазшьа ҷыдак. Уи урҭ ажәеинралакуа рҽы итахыуп аҧхьаҩ дазхьеирҧшырц, бзиа иирбарц иҧсадгьыл, ижәлар рыҧшзара, рдоуҳатә беиара, ртоурых, ртцеицәа хазынақуа рхаҽсахьа лаша уҳәа убас итцегьы. Абартқуа зегьы рҽы уи итахыуп исахьаркыу, аҧсы зхоу, ашьа цқьа злоу поезиатә бызшәала дцәажәарц, иааирҧшырц еиуеиҧшым аҭоурых тыҧқуеи, аҭоурыхтә хтыскуеи, иахьатәи аҧстазаара лашеи, ауаа тцоуракуа рхуцракуеи ргуазыхәаракуеи ирыдҳәаланы. Итцабыргытцәкьаны, абраҟа апоет иааирҧшуеит алшара ҟаиматқуа, уимоу, иара иабиҧара иатцанак'уа даҽа ҧсыуа поетк инаиаҧиго аҟынзагьы.

Гьаргь Гублиа 1957 шықусазы Аҧсны алитературеи аҟазареи рдекада Қарҭ ақалақь аҽы ианымҩаҧысуаз аамҭазы иифыз, акьыҧхь збаз иажәеинраала биаху «Аҧсны ажәа» — ари Аҧсны азы гимнк иафызоуп ххәар агха ҳауам, избанзар уаҟа исахьаркны, еилацаланы, насгьы угуатцаҽ инеиртә иаарҧшуп Аҧсны ажәытә, аҽатә, изҭагылоу аҧстазаара лаша уҳәа жәпакы. Ус иҟоу ацәаҳәақуа раҧтцара зылшо апоет апатриот иаша иоуп! Абри аҩымҭа хзыркушо ацәаҳәақуа аепиграфра азыруеит Гьаргь Гублиа Аҧсни аҧсуа жәлари ирызкыу ипатриоттә жәеинраалакуа зегьы. Зны ҳрыҧхьап дара:

Аха сеитцәаху кыдуп ажәфан агуанза,
Сыхуштаарамца мыцәеит, иакыуп ижжаза.
Сымтцәыжәфакуа еитцых ҧхьаҟа сцсиг сҧырны,
Убас еиҧш амч сызтаз сақуныҳәоит сазгукны...
Сышьха ҧагьақуа рхы ладмырқузацт,
Нартаа рышьта фашьеит ҳәа рымҳәазацт,
Амра сыхьзуп, жәлас исымоуп Аҧсны,
Сыҟазарц стахыуп еснагь сыхьз саҧсаны.

Апоет «Аҟуа Аҧсны иагууп» ҳәа 1958-1959 шықусқуа рзы иҩыз ажәеинраалакуа рцикл Аҟуа иазкыу аҧсуа жәеинраалакуа иреиҧьыу раҧхьа игылоуп. Апоет араҟа инартбааны поезиатә лаҧшҳәаала иугудымзалартә аҟынза иааирҧшуеит, акы, уи Аҟуа дшазыкоу, иҧсадгьыл гуакьа ажәытәзатәи агуашәи, иахьатәи анасыҧи, уатцәтәи аразкы лашеи рзы ишшьатамырзго. Фбагьы, иахьатәи асоциалисттә ҧстазааратҽы

иамоу алшарақуа, аихьзарақуа, ауаажәларраҽы инанагзоу ауалҧшьа. Араҟа ауаҩы еиҳа дзыхзызааува, гуадурас имоу уҳәа убас заҟа убоузеи, хуцра узцәырыргоузеи апоет иажәеинраалақуа рцикл.

Автор дазгудууа иатцшьны иҳәоит «ари адгьыл хьыртәатцәаҽ са сапшәымоуп» ҳәа. Апоет иҧсадгьыл аҳтны-қалақь Аҟуа атоурых иахнагахьоу идыруеит, игуалаиршәоит: «Гуҩбарала уа убла ихгылаз, Ишахутаз уизныкуон есқьынгьы».

Ари ажәытә акун. Абар уажәазы апоет иихәо: «Уҧшзара унапы ианыргыла, Иааиз асас уипылоит уҽазкы.» «Октиабри Ленини ирыбзоураны» лассы иухытцит иумаз агуала, Мшызҳа иузҳауеит иахьа уара. Уаштақуа рҧхоуп ауаҩытәыҩса игуала, Лшара насыҧны инхоит уи хара».

Апоет Аҟуа агуаҽы игылоу Ленин ибаҟа изнартцысуа ахуцрақуа ирхылтцыз ацәаҳәа ссирқуа аҟуаа зегьы ргуы иттиҳәааува, ирыҧстазааратәны иҟаитцеит: Ленин — уи иахьатәигьы уатцәтәигьы, уинахыстәигьы ҳаҧстазаароуп. Дымҩақутцагоуп, инапы шьтыхны икыуп, ҧхьаҟа ҳазлацаша харбо. Апоет исахьаркны иааирҧшуеит ауаатәыҩса рразкы лаша мраны иазгылаз Ленин ибронзатә баҟа:

Ашьхақуа ирывтцуаз амра шаша,
Аҳәитцәҳәа арахь иаҟьоз ашәахуа,
Абаҟахьы инеиуан ишиашаз,
Уи иадыццало иҧхон ихьзыркха.

Апоетгьы гуалаҟара дула, аоптимизмтә цәаныррала иҳәоит: «Ҳара ҳашта игурҧьо ҩ-мрак тамлеи, Ҩ-мрак ас еизааигуаны исымбацт.»

Гьаргь Гублиа ашәтқуа рықалакь, агуҧхақуа рықалақь иахьатәи аҧстазаара лаша даназышәаҳәо, ҳәарада, иааигуаны имбарц, инмырырц залшом (аҧхьаҩгьы далархуны) Аҟуа атоурых, амала — имыррацәакуа, тоурыхтә фактла аекскурс ҟатцо.

Адунеи ажәытәзатәи ақалақьқуа ирықулоуп аҧсуаа рахтныкалақь Аҟуа! Ари ас шакуу атоурых бҧыцқуа рыртытра, асаба рықуршәшәаны рыҧхьара атахзам. Уи имарианы шаҳатра руеит ара игылоу абаҟақуа. Убартқ рахьтә апоет лаҧшҽаҧшытә обиектс игоит аҟуатәи абаа. Атоурых азеибафареи аҧа ибзарбзан хқуеи ирзымгаз абаа хыееарақуа, амшын цәқурҧақуа зыбжьаеео изнартцысуа, игуаланаршәо (ҩаҧхьа атоурыхтә даҟьақуа рыҟнытә!) рацәазоуп. Уи автор идыруеит уажәы еилаҧыххаа ишьтоу абаа уи аҧсадгьыл гуашәс шәышықусала ишамаз, хьчагас ишазыҟаз, акырынтә ишеиқунархахьаз. Уи даназхуцлак — ҳабацәа, рабацәа, урт рабацәа анкьаза зны идыргылаз, зыҧсы тоу акеиҧш абзиабара ахибаауеит, губылра дула дахуаҧшуеит, иҧсадгьыл агуатцәа иаҟурҵаханы ибоит. Аха убас шакуугьы, апоет иабацәа ржәытәзатәи атоурых нцәахук иеиҧш дшахуаҧшуагьы, Аҟуа уажәы изырҧубуо, изыхьчо абар:

Иахьала баашым, Аҟуа, иухчыгылоу,
Мап, ихаҳәлыхым иухагыл узыхьчо.
Жәлар реиҩызароуп мчыс уара иулоу,
Баа хьытцәцаран иузгылоу иухаччо!

Абраҟа апоет акырза рмаршәа кны ажәытәии аҽатәии еилеисеит, ажәытәгьы ҳирбеит днагулаланы, аха аҽатә ҧстазаара еиҳа дҩахан иааирҧшит ҟазарыла. Ажәеинраала аидеиатә цакы хыхь иаагаз ацәаҳәақуа заманала ирҳәоит.

«Аҟуа Апсны иагууп» ацикл аҽы исахьаркны иаабоит Аҟуа ашьха аҧшзара, уи иатаауа асасцәа, аинстигут, уи ҧсыс иахоу, аҽы зырцәажәо астудентцәа икеикеиуа Гумыста азиас, уи иссиру аҩхаа уҳәа апоет конкретла дырзышәаҳәоит, ипоезиатә жәа-хьыршәыгуқуа рзикʻуеит. Абри ацикл аҽы апоет иқуҽиеит иҩнутҟатәи ихуцрақуа, ихьатцрақуа, иҟаитцо асахьақуа рыла Аҟуа ажәытә-аҽатә иахьатәи ауаҩы иблала, иныррала раарҧшра. Атцыхутәан исҳәоит, Гьаргь Гублиа 50-тәи ашықусқуа рынтцәамтазы иаҧитцаз ажәеинраалақуа рцикл «Аҟуа Апсны иагууп» Аҟуа атоурых, иахьатәи аҧстазаара, уажәтәи аҧеиҧш лаша пафос ҳаракыла иазышәаҳәо ҩымтоуп ҳәа, насгьы урт знапы итцытцыз ари адгьыл зцьынцьу азәы шиакуу мҩашьо иҟоуп.

Гьаргь Гублиа имилат гуадуреи иҧсадгьыл абзиабареи ибжьы тганы ддырцәажәоит: О, сышьхақуа, са сшәыкухшоуп, Нартаа рыдгьыл ахьҟуршәа. Шәыхрақуа сгуы рыласоуп, Саргьы исылоуп шәара шәшьа». Кавказ ҧагьа ихы ақукны апоет абар дышцәажәо: «Ашаетцә хьзырҳәаганы иззыҧхаз Сара стәыла хьыртцәатцәа Кавказ!»

Апоет ибоит Кавказтәи ажәларқуа реизааигуара аханатә аахыс реилахура, уи еиҳагьы иаршәтыкакачит иахьатәи ҳаҧстазаара лаша, аха ихаирштуам,

аҧхьаԥ игуаларшәа, ус иахуҭоуп ҳәа иқьышә иныкуимк'уазаргьы, иуирдыруеит Кавказ ҧагьа иахнагахьоу аҭоурых заҟа иҧуҧуоу.

Ажәеинраала «Ареквием» автор иаҧитԥеит Аҧсны Асовет мчра шьақугылеижьҭеи 40 шықуса аҭра иазкны. Уи мехакылагьы имаҷым, поема хуҷык ыҟоуп.

Араҟа апоет иааирҧшуеит Аҧсны иахнагахьоу агуаҟрақуеи азалымдарақуеи жәпакы. Уи иашаны иԥоит: ажәытәра дазхуцыр деилыҧсаауеит, избанзар агуы ҭжәаны ақырынтә иргахьан аҕацәа арымҙаа аха аҧсуа ишьамхы арсны қулаԥык иҿаҧхьа дымгылацызт, диҧылон хаҭаҭас абԥьар кны: ихьчон иҧсадгьыл, ахақуитра ахьыҧшымра. Апоет ибжьы ҭганы иҳәоит аҧсуа аҭоурых ду шимоу:

Аҧсуа хыхьынтә ажәԥан далырԥны,
Ари адгьыл аҿы дкамҳаит, мамоу.
Дкашәарахынгьы дышьтырымхит амԥаны,
Ашьхақуа дрылиаит, ишәаҳауоу?

Апоет иҧсадгьыл Аҧсынтәыла иахнагахьоу идыруеит, изеигурҧьо шырацәоу ибоит, уи дамаҭуԥны ихы иҧхьаҙоит, апоет иашәақуагьы шьаҭас ирымоу иароуп: «Кавказ уагӡлакыуп, уи уаҧҳауп».

Гьаргь Гублиа еснагь иҧшаауеит асахьа ҿыцқуа, аҭоурых шимоу угуалазыршәо: «Пҳсыбаԥ ахьытԥам ҭла шьапык ыҟаҙам, Иубома дгьыл ҿатԥак, ашьа зхьыршам. Атԥеицәа рыхьз-рыҧша амтәаҙам...»

Апатриоттә цәанырра, амилаҭтә гуадура аҧхьаԥ издыртцысуеит абраҟа иааго ацәаҳәақуагьы:

Хаштра ақум Абрыскьыл ихатцара,
Игуы цаҳәцаҳәла угеи ушьхеи рҧхоуп.
Иахьатәи амш нацуп амазара,
Убри ҧхьаҟа анаҧшра иазҳәоуп.

Апоет иага аҭоурых ахь дхьаҧшуазаргьы, уи иибо иахьатәи аҧстазаара лашоуп, автор агура игоит акыр зыблара ирылсыз Аҧсны иахьа анасыҧ бзиаху шазыҧшу. Убри азоуп:

Хтыс нтцамтаны игылоуп ашықускуа,
Урт иргулашәхьеи шаҟа ааҧынра?!
Иугулсны ицоит илашоу амԥақуа,
Ҳаецәаху кыдлеит, иаҿуп аҧхара.

«Ареквием» Аҧсны аҭоурых ажәытә-аҿатә ауп. Уи уаҧаҧхьо, Аҧсны ахи-атцыхуеи уаҧхьа иаагылоит, насгьы иуҧылоит атәыла аҭоурых адаҟьақуа рыҟнытә зны игуҭшьаагаха, даҿа зных игуазырҳагаха, игуҧрҭа дуны.

Сгуанала, аԥымҭа абас иҟазҭаз дзыхцәажәо азҭаарақуа автор лымкаала изааигуаны, ипоезиатә дунеи ашҭа ҭбаа иҭганы, ихуцрақуеи ицәалашәәра цқьақуеи рылаҧшҳәаа иҭганы, исахьаркны иахьаҳирбаз ауп. Абри ажәеинраала акыр иаҳгуаланаршәоит (иара адунеи злаҟоуала) Аҧсны жәлар рпоет Д. И. Гулиа ипоема «Аҧсназы ашәа». Цабыргыуп, урҭ аԥоемакгьы ԥышьа формала авторцәа ргутакқуа рцәыргашьа, насгьы излацәажәо ахҭысқуа уҳәа еиҧшым, ихаз-хазыуп, аха ԥнутцкатә дунеила, доуҳатә ҧсымчхарала, аҧсадгьыл разгукра, уи алахьынтцазы агутынчымра, агуатеира, ҧхьаҟатәи аҧеиҧш лашазы аоптимисттә гуҧра ду уҳәа еизааигуазтәуа атыпқуа ыҟоуп. Аха ари изаҟаразаалак Гьаргь Гублиа иԥымҭа «Ареквием» иаҧырхагам, еиҳагьы иарҧуҧуоит акумзар.

Ауаԥы иҧсадгьыли ижәлари ҷыдала дырзааигуаны дрыларсны, урҭ ргуеисыбжь иҧстазааараны дыҟазароуп. Ари ас шакуу Гьаргь Гублиа ирҿиамтақуа рхытцхырта аҟынтәгьы иаабоит, ҷыдала иажәеинраалақуеи ипоемақуеи рҿы арахуц ҟаҧшь еиҧш иалсны ицоит. Уи иԥымҭа хатәрақуа рҿы акум, иара ус бжьааҧнытәи поезиатә сахьаки хуцрақуаки рахь данхьадырҧшуагьы, иаҧхьа иаақугылоит абарҭ азҭаарақуа, игуы дырхытхытуеит. Даара уаԥы дархуцыртә иҟатцоуп Аҧсадгьыли ауаԥи реизыҟазаашьаҿы абраҟа иааго ацәаҳәақуагьы: «Адацқуа ҟуашҙа хыхь адгьыл икутцаны, Атцла шгылаз иатәамбо изааҙаз, аҧшатлаку натцасын ихутцкьаны, Итцхны инканажьит иагутас.».

Абас ауп ишихьуа:

Зыҧсадгьыл ус иалатцәам зҧашәала,
Зыжәлар ирылам иҧуҧуаны,
Амацәыс исызшәа дхаббала,
Уи атцлеиҧш, дкаҳауеит дыхбыкьны.

Аҧсуа поетцәа аҙәырԥы аҧь-тцла ашәа азырҳәахьеит, иагаԥгьы иазырҳәап ҧхьаҟагьы. Ари иҧсабаратәуп, избан акузар аҧсуа идоуҳатә ҧстазаараҿы акыр атцанак'уан аҧшҙара (Ари атәыла ссир аҿы иниз иаҟара издыруаны иҟада аҧшҙара зыҧсоу, аестетикатә

гуахуара иахылҽиааҳа амч заҟароу!) аҕыҕуара. Аҧсуа амчгьы дадгылаҩын, аҳауа еиҧш итахын, избанзар уи итоурыхтә ҧстазаарағы ахақуитреи, ахьыҧшымреи рзы шәышықусала дықуҧон, аиааира игарц, дтәымхарц!

Уи аҕыҕуара иасимволны иҧхьазон аҧь-тла. Уи афартын, ауеиа акы шамахазак иазгомызт, иҕыҕуазә, ашьапқуа адгьыл иаларҟацаны игылан. Абас иҟоу сахьа ҕыҕуоуп Гьаргь Гублиа иажәеинраала «Аҧь иахҳәаау алегенда»-гьы. Уи аҩымта ахшыҩтцак аарҧшуп ихзыркушо аҧшьцәаҳәак рҽы:

Ажәақуа еитцых, игылоуп иахьгылац,
Аибашьра иалтцыз иеиҧш ирҕҕаны.
Зеызтцәахыз ада алаҧтцәоуп рылахь,
Иара иатцаҧсоуп рыхқуа хены.

Ари ажәеинраала хықукыла, ишысҳәаз еиҧш, аҧсуа иҧстазаарағы аҕыҕуареи ачҳареи ирсимволны аханатә иҟоу аҧь-тла иазкыуп, уи атәоуп акуҧарағы иииаиз, арахь исахьаркны иаҳирбо автор. Аха аҩымта аллегориатә ҟазшьа зламоуала, еитарсны изладукылашаыҟоуп. Автор аҧь-тлала иҳәарц итахыуп, акы, аҧстазаара еснагь иацуп акуҧара, ҩбагьы, уи акуҧарағы ауаҩы дыҧсыеымхароуп, дшәаргундамхароуп, зеырҧагьаны заамурала иҽагыло, ихы атцамырзкуа, дакуҧароуп, мамзар датцахоит. Иатцахаз ауаҩы аҧсадгьылгьы имам, ахақуитрагьы далыхудоуп.

Апоет исахьаркны иҳәеит ус иҟалаз — «ада алаҧтцәоуп илахь». Аҧсуа бызшәаҽы иҕыҕуоуп атцакы «илахь ада ҧтцәоуп» аҳәара, уи иаанаго улҧсаа хьшәашәоуп хәоуп. Гьаргь Гублиа ихатәы бызшәа дазҟазоуп, ирҽиамтақуа рҽгьы ҟаиматла ихы иаирхуоит. Хыхь иаагаз ацәаҳәа исахьаркны дышхуцуа аҳәоит. Иаҧсыуа поетым ус изхәазом.

Апоет иҧсадгьыли ижәлари ирзеиҧьу аускуа рзы хыцәнмырха ақуҧара, агуеисра ҧстазаарас иҧхьазоит. Уи иатахыуп абраҟа дыҕуҕуазарц, дычкунзарц. Апоет зынза ииашаны иҩуеит:

Реышьтых игылоуп ашәахуа рхьысуа,
Ркуҧшроума рымшәара иамоу мазас?
Истахын ус сыҟазарц сгуы мытрысуа,
Есымша сычкунзарц саргьы убас.

Апоет идыруеит аҽара аҕыҕуара шацу, агуы шеиба-

к'уа, ахмеигзарагьы шалоу. Убри азоуп еснагь аҷкунреи аҕыҕуареи дзаҳәо.

Темала ажәеинраала «Аҧь иаххәаау алегенда» акыр иазааигуоуп «Ашыцра». Цабыргыуп, араҟа иаахтны иаҳәоит Аҧсны ашәаҧыцьаҧ ахьчара, уиоуп аҩымта аидеиа хада. Аха аҧь-тлеиҧш ашыцгьы аҧсуа дзымтцахырхуо — анарха, ақура ду ирсимволу акы акуны иҧхьазоит.

Автор иажәеинраалаҽы ашыц аҟазшьақуа: аураатбаара, аҧшра, асахьа, азҳашьа аарҧшуа, иааугуалаиршәоит иара зыкугыло Аҧсадгьыл еиҧш иахнагахьоу агуаҟракуа рацәазаны. Аҧсуа шыц ахьз хара инаҩхьан, иазаауаз рацәаҩын. Апоет игуы ҷжәауа, иҧсахы еибак'уа иҳаиҳәоит:

Аҧсынтәыла зегь рыхулабгар
Моу рымазам,
Амшын Еиқуа иаанагаз
Аҧсымтәқуа, арҳәцәа.
Ашыц тҟуашаара
Урт гуаҕла иаҩазан,
Ираа ишьтартцон,
Иахысуан еихытцтцәа.

Ахуа еиҧш игулфаа
Инеиуан иагулала.
Ргуы тәуазма,
Ма иҟалозма урт рызхара.
Аурымқуеи атырқуцәеи
Тхаҧьуан ҳа ҳшыц ала,
Париж ауахуамақуа
Арҧшзон иара.

Абас ишхыршьаауазгьы, акырза имаҧьанахазаргьы, аҧсуа дгьыл аҽы ашыц анымтцит, аҧашәқуа реыртцәахит, адгьыл агуы иалалеит, ашьеи алаҕырзи ақуртәон ауаа. Уи ажәла артцәыҕьан, имҧсит, еитагылеит, агеиашьхеи ирыбжьазсо, итыртәааua».

Ашыц иадҳәалоу азтцаарақуа рцәыргара апоет дрызҽлымҳауп, бзиа ибоит. «Ашыц лабашьа» аҟны автор иаҳирбоит аҧсуа ишыц лабашьеи иареи реицынхара, заҟа атоурых цәқурҧақуа ирхысыз. Аҧьынцьтәылатә еибашьраҽгьы аҧсуа шьхауаҩы «ашыц лабашьа гуашьамхыс иман, абцьар иаҩызан...» Абар имҩашьо хтыс сахьак заҟа аҧсы ахатцаны иаҳирбо апоет:

Ҳа Ҳар фырхацәа рымԥа мырԥашьа,
Икумжәы ҧхьаршәтны иеырееиуа,
Аеыԥхәа иарсуа илабашьа,
Деиҵамхо раҧхьа дгыла днеиуан.

Апоет ибоит икакукуа игҽагыло шыц лабашьак, уажәы аа изеиҧшроу:

Аҧша аныздоз амаху ацәызхьеиҵт,
Изтәызгьы агуарҧаҽ шьҭа дуҧылом.
Уи ҳашьхауаԥ ихаҵареи ихьзи
Угуаларшәо, акуакь игҽагылоуп.

Араҟагьы еилалоит (Гьаргь Гублиа иажәеинраалакуа жәпакы рҽы еиҧш) ԥ-контрастк — ажәытәи аҽатәи, еиҳа ииашаны иуҳәозар, аҽатә ҧсҭазаара иалубаауеит ажәытә ҧсҭазаарагьы, агухьаагара рҵысуа. Аҧсуа хаҵа ишыц лабашьа аҧсуа ихигахьоу аҭоурых иадыргоуп, убри азоуп иахьгҽагылоугьы имыцәо губылрак зарҵысуа.

Амилаҭ аҧсҭазааараҽы, доуҳала ибеианы, иҧуҧуаны аҟазааразы хыҵхырҵаси малси иамоу зегьы иреиҳауп ахатәы бызшәа. Абри азоуп ажәытәза аахыс акультуреи аҟазарҽи аусзуԥцәа, аҵарауаа лымкаала ҳаҭыр зырзакуу, изахзызааува рҽы зырцәажәо, рмилаҭ ҧсыс иахоу ахатәы бызшәа. Ахатәы бызшәа иазкны дыҟамзар ҟалап поетк, шәкуԥык, ҵарауаԥк ажәа хьыршәыгукуа, аԥымҭа хазынакуа азызымкыц. Аҧсуа поетцәагьы иахзызааува ажәеинраалакуа азырк'уеит, аҧсадгьыл алахьынҵа иацнарҧызуа, рмилаҭ зда ихуарҭам, ҷыдара, хадакуас иамоу иреиҳау руак — аҧсуа бызшәа. Абарҭ ацәаныррақуа, ахуцракуа агулыжжуа Гьаргь Гублиа иаҧицоит ипатриоттә жәеинраала иаша «Ахатәы бызшәа». Автор иҳәоит ахатәы бызшәа ан лкыкахш еиҧш зегьы ҳшааҙо, ҳхуҷы аахыс ҳҟьышә ишықукыу, ҳаблакуа шыхнатыз, ишарлашо ҳхаҽы, уи шакуу Абрыскьыл ибзарзы ҳаразкыз, Сасрыҟуа хаҵа ихьз ҭызгаз. Гунда-ҧшза лсахьа ҳгуатцаҽ изчаҧаз, ашәа ссирқуа рыбжьы зыргаз. Апоет дазгудууа, насгьы зынза ииашан иԥуеит:

Уара уоуп уи иеҵәаху змыркьаҭо,
Игуашьамх зырҷьбаро, иҟазҵо итцары.
Ацәгьа-абзиа гуазҭо, ахы азҭо,
Агутакы змырзуа, инахо аҧсынҵры.

Гьаргь Гублиа ирҽиамҭаҽы ирацәоуп Аҧсни аҧсадгьыли конкретла ирызкыу ажәеинраалакуа. Урҭ рҽы автор еиуеиҧшым аформакуеи аԥышьатә стили рыла, аха исахьаркны ицәыригоит, угуаҽы иҧхаза инхартә, ааза ратә ҵакы аманы, уаҽыҧшыртә иҟаитцоит аҧсадгьыл, ажәлар, абызшәа, уаҵәтәи амилаҭ алахьынҵазы агуатеира, ԥнутҵҟала аибакра, абылра — зегьы ишрыцкыу. Убас иҟоу ԥымҭакуоуп «Ԥ-қалакьк», «Ахуштаара ду», «Х-ҵлакы», «Абду дызхушәтәыз», «Аҧсуа ан», «Абаллада» (забацәа рҵынха ҳаҭыр ззакум, иҟунызшьо ауаа ирҽаргылоуп ари аԥымҭа), «Ашьха алегенда», «Амзара». Иара убас абраҟа зызбаху ҳамоу атематика иазааигуоуп, жьрацәарала иадҳәалоуп ажәеинраалакуа рцикл «Аҧхьарца иадырҳәо исаҳаз Жана Ачба иуаз». Ари ацикл иаанарҧшуеит апоет, асатирик, аҧхьарцарҳәаԥы Жана Ачба ихаҽсахьа, игуазыҳәара, иадҳәалоуп ихаантәи аҧсҭазара. Апоет даҳирбоит Жана Ачба иҧсадгьыл дазгукны, дапатриотны, асоциалтә еиҟарамракуа дырҽагылаԥны, дгумшәаны. Уи исатиратә ашәакуа, иара аҧхьарца иаирҳәоз, ашьҭахь ижәлар ашәаны ирылатцәаз ҭауадиаамыстеи, ахәынтқар ичынуааи, аларқача рыхьызшәа, рцәа итанарзызон. Иара дышлашәызгьы, аблакуа зызҭаз ратцкыс ибон, игуникылон, хара дыҧшуан, уаҵәтәи ажәлар рразкы лаша агура игон. Абартқуа зегьы Гьаргь Гублиа ицикл аҽы иубартә, иунырыртә иҟаитцеит. Жана Ачба заҟа инаалоузеи абарҭ ацәаҳәакуа:

Имнаҧхеит уи дзааҙаз и-Аҧсынтәыла хуҷы,
Намыси чеиҧыкеи згым и-Аҧсынтәыла хуҷы.
Ҧсраҽенынза имырзит и-Аҧсынтәыла хуҷы,
Иашәакуа ахьиз и-Аҧсынтәыла хуҷы.

Абарҭ хыхь ииаго ажәакуа Жана Ачба данықслак игуы иқурҵо ахаҳә ианыртцарц даҳәон. Еилкааун, ари аԥыза ауасиаҭ уи ишынимыжьыз, аха апоет ихытҳәааун, аха аҧсҭазаара аҵабырг иакушәоит, иаанарҧшуеит асатирик игутыха меижьарада.

Жана Ачба иҧсҭазаареи ирҽиамтеи апоет Гьаргь Гублиа ипоезиатә ҧҵамҭакуа рҽы зҽлымхара бзиа шаиуа шаҳатра ауеит ааскьа итижьыз ашәкуы «Ицәқурҧон амшын» иагулалаз уи изкыу ажәеинраалакуа рцикл «Алаф ашәа», «Бата, Бата, Батахеит», «Аҟуши ауаԥагеи», «Еитаҳәара имазам», «Ԥыцьа алашәцәа».

Абраҟагьы Гьаргь Гублиа Жана Ачба иҽала дцәа-

жәоит, уи игутакқуа иара иҳаиҳәоит, аха изаҟаразаалак гунамзарак аҧхьаҩ иауам, избан акузар автор ашәаҳәаҩы иуаз ииашаны, иҧстазаараташәны, ихата ишиҳәаз мҩашьо иҟаитоит. Ари афакт иаҳәоит, зегьы раҧхьазагьы Гьаргь Гублиа Жана Ачба иҧстазаареи ирҽиамтеи шьахула ишидыруа, атцара дшаҽу, ус анакуха, уи изы имоуп итцегьы аҳәатәы, аҩтәы.

Абри ацикл ҽыц аҽгьы апоет иааирҧшуеит Жана Ачба исатира заҟа итцрыз, ауаа хымхуакуеи амхуҧкуеи жәа цьбарала дырмеигзакуа рцәа иштицоз.

Абри ацикл злалаго ажәеинраала «Алаф ашәа» аҽгьы автор иааирҧшуеит Жана Ачба, ауаа мҽеиқуа ртцәылхра анаҩсангьы, ишилшо анырра бзиа уаҩы изтоз абзиабаратә ашәақуа раҧцара. Цабыргыуп, уаҟагьы иубоит асамарҟул, алаф, акьаф зтцо атцәылхра.

Абри ахутаҷгьы Жана Ачба ирҽиамтаҽы ишыҟаз зынза ииашаны иазгуеитеит Гьаргь Гублиа хыхь хзыхцәажәо иажәеинраалаҽы: «Сыкуша-мыкуша ауаа еизоӈ, сара слафуан, дара ччон», — иҳәоит Жана Ачба. Ас иаахтны аҳәара зылшоз рхыҧхьазара жәыҩгьыҽангьы имаҷуп. Убарт дыруазәкын Жана Ачба.

Жана Ачба иҧстазаареи иуази ирызкны ариаҟара **асахьаркыратә ҩымта азәгьы изимкыц. Ари Гьаргь** Гублиа ибзианы иҟаитцеит. Абраҟа инапҧьшәа исҳәоит: «аҧсуа шәкуҩцәа абри алашә, ицьоушьаша алахьынта змаз ауаҩы изкны ишаанагара иҟоу ҩымтак аҧцара рыхутоуп. Уи раҧхьа «даазырҧшыз», иахьатәи хабиҧара даҳзырдырыз, халамыс азышәаҳәаҩ ду Миха Лакрба иоуп. Аха уи азхом...

Абас иҟаз ауаҩы изкны алитературатә хаҽсахьа аҧцара атахыуп. Абри аҩыза аидеиа сыртоит иара Жана Ачба иҧстазаареи ирҽиамтеи, Миха Лакрба истатиеи, Гьаргь Гублиа иажәеинраалақуа рциклқуа «Аҧхьарца иадырхәо исахаз Жана Ачба иуази».

Гьаргь Гублиа ипатриоттә жәеинраалақуа иргутылсоуп Аҧсны асахьақуа, аҧшзара, абзиабара ҧстазаарак еиҧш изыҟоуп, дахьцалак ицуп, иажәа, иашәа дырҧшзоит, игутакы гултәааны ихәаақунатцоит. Зқьышықусала абри ашьам дгьыл бҧьармцала еиқузырхоз, изыхьчоз, изцьынцьу ажәлар ирынцәахуу атәыла ссир абеиара, аҧшзара, аҟазшьақуа аамта еикушарақуа ирыцырҧшьны иааирҧшуеит илирикатә, играждантә, ипатриоттә жәеинраалақуа рҽы. Гьаргь Гублиа ицәаҩам егьзымҳәо аҧсабара асахьа еизадақуа рыҟатцара. Уи иааирҧшуа апеизаж аҩымта агутакы иацнарҧыз-

уазароуп, иҳәатәуп абраҟа уи ақуҽиара бзиақуа, есымшатцәкьа акумзаргьы ишимоу.

Иухаштуа сахьоума:

Амра амшын изаалон ҧшьаала,
Агаҽа ашәаҧшь ихнаҟьеит.
Реыртбаан ашәшьыракуа хиаала,
Амрагылара шыҟаз инаскьеит.

Апоет игуы азхауеит, иаҟара ицнатцоит иҧсадгьыл аҧшзара. Абар уи Ритцазы ииҳәо:

Ахра ахықуаҽ сара сиықугылт,
Схы сгуы ақубзиа , сцарза.
Лаҧшыла зегь гудскылт,
Ахы-атцыхуа сихьыгза.

Иеырба-еырбоит Ҧшаҳәашьха,
Хыхьза амырхуага ахыжь.
Атцлақуа срылҧшны саҧхьа,
Игуастоит Ритца азмыжь.

Даҽаҧьарагьы апоет ихәоит: «Ауадҳара аҧша хумаруа иахьакуу, Бзыпта ақупшра зырҽыхо ицқьаза. Даҽа дгьыл ҧшзак ас иахьыҟоу абыкуу, Ашьхақуа рыкуа итаршәу иҧшзаза».

Абраҟагьы апоет игуалаиршәоит аҧсадгьыл, аҧьынць, иабацәа:

Араҟа сгуы тынчуп, сазхуцуам акгьы,
Сабацәа рышьтыбжь ихьзырхәаган,
Урт рышьта угулхәа инагоуп иахьагьы....

Апоет илаҧш царза, насгьы исахьаркны, имарианы игунукылартә аҧсабара асахьақуа иҟаитцо рнаҩсангьы, иааирҧшуеит аҧсабараҽы иҟалоу-инылоу ацәыртцрақуа, аитакрақуа. Иухаштуа сахьоума абригьы: «Аҧта жәаанаҽ игуатеиуеит, амацәыс ргулҟьа илашоит».

Апоет аҧсабара дузаҟумтхауа дадҳәалоуп, ичбо асахьақуа иҧстазаара рылоуп, уи дахьиз ауп, еиҧьу нхарта ибазом, итахыуп уи агуеисра дшалоу дынхарц, избанзар ан лгуҧхәыхш еиҧш уиоуп дзааҙаз.

Аҧсабареи ауаҩи реизааигуара, реилахура иамоу амч дууп араҟа апоет иааирҧшуа, урт ацәаҳәақуа

згуаҵа иҭҳәаам, цәамҧак иакумзар, дыҟам ауаҩы Ҳрыҧхьап хыхьтәи ҳахшыҩцак шьақудырбуҩуарц:

Сзамҩа ҧхала ашьацра снахьыст,
Сгукы-цәык'уа, снышьтаиан ҷыцха.
Игудкыло, лаҧшыла са снахьысит
Аҧсабара, ишәтуаз иҷыцха.

Амра ангыло аамҭазы иҟалап абри аҵкыс еиҧьны ахәара уадаҩзар: «Аҵыҭмыць еиҧш, ашьхақу амра пытуеит, Иатахыуп аҧсабара аҧсы ҭалар.». Мамзаргьы Амзара иазкыу ацәаҳәақуа ухаштру:

Иҟурышәза аҳаҷа аҷадкыл,
Ишьҭоуп Амзара.
О, ишьамуп ари адгьыл,
Абла ихым хуашьра.
Ашәаҧыцьаҧ ажәҩан иалоуп,
Илашоит рхаҷы.
Ашьхақуа рыхчынгылоуп,
Ржакьақуа рҷачы...

Араҟа апоет аҧсабара аҧшҙара мацара дыхнах'уам, убас иахьатәи, уаҟа игыло аханқуагьы дшырхыҳехуогьы, асовет уаҩ игуабзиарачаҧарҭақуа ируакыу шракуу шидыруагьы, апоет игуы иауам ари ашьам дгьыл аҭоурых ҟаҟнытә даҟьақуак аартны имҳәар, аҧхьаҩ димацәажәар, игуалаимыршәар, иахнагахьоу ахлымҙаахрақуа, аҧшҙареи абеиареи ишахырбаауаз, аха ус ҟаздҵоз *ампыцахалаҩцәа рхаҭақуа аҩнахит иара!* Автор дазгудуеит абри ашьам дгьыл аҧсуа иахьицьыңцьу, ишихьчаз, ишеиқуирхаз. Апоет зегьы ираҳартә иҳәоит:

Иахьагьы дгылоуп гула-ҧсыла,
Ишьтамта ахьҳау.
Сас иҧыло гуразыла,
Аҧсынтәыла иаҧхау!

Аҧсуаа иагьышьхаууп, иагьымшынуаауп, аҩбагьы рҷы инагақуоуп. Апоет уи азгуеимҭарц залшом. Амшын бзиа избо, издыруа, изныруа иоуп абас азышәаҳәарагьы зылшо:

Аҧша аакылҟьан, инҭаҩт абаҕуаза,
Ацәқурҧа еилагьежьт еилашын.
Аҟуарахьы ижәылон уи ихуаа-заа,
Аҧаҩ ҳарак иасуан амшын...

Аха ицеит уи аҧша хара нкылаз,
Ажәҩан ччеит ашәаҧшь аҷашы.
Аҷакхеит амшын, зыкшара нкылаз,
Уажә саҧхьа икьақьон, снаҧшы.

Ирацәоуп апоет Гьаргь Гублиа ипоезиатә рҷиамҭаҷы Аҧсны аҧсабара (ага, ашьха, амшын, арха, аҷаҩа, азиасқуа, азиақуа...) аҧшҙареи абеиареи ртәы зҳәо асахьақуа. Убраҟагьы, еиҭасҳәоит, иргулубаауеит апатриоттә цәаҳәақуа ҩаҧхьа иугуалазыршәо аҧсадгьыл, ажәлар, аҭоурых, абызшәа, аҷиара ирыцарк'уа аусхкуа зегьы рҷы ахҙыҙаара шаҭахыу, бзиа ишьалатәу иааиҧмырҟьаҙакуа.

* * *

Аҧьыңцьтәылатә еибашьра Дуззаа иазкыу аҧсуа жәеинраалақуа хлитератураҷы имаҷзам, избан акузар аибашьра ахы анцәырнага инаркны ҳаҧсуа поетцәа абри иҧшьоу аус — Аҧсадгьыл ахақуитреи ахьыҧшымреи рзы хацәнмырха ицоз акуҧара асовет шәкуҩцәа зегьы реиҧш активла рхы аладырхут: ишьтырхит абцьари акалами, урҭ афашизм аилакубаразы иқуҧон. Аибашьра мцабз адәаҷынтә иааҩуан ҳаҧсуа поетцәа рҭоуба еицамк, алиратә рахуцқуа ирынтцаны ирхыҩуан ҳашьхақуа, ҳархақуа, ҳажәлар ргуы архатцон. Атыл аҷы иҟаз ҳпоетцәагьы ражәа ҷаца, ражәа цьбара ҳажәлар ааҧхьарак еиҧш ирзыҟан аҕа хумга иҭархараҷы, усҟан аибашьраан ииз, уи Ақуҧара ду иазкыз, аҧсуа жәеинраалақуа бзантцык ихцәышаахом, еснагь ақуҧареи, ахьыҧшымреи, ахақуитреи пафос ҳаракыла ирзышәаҳәоз рҷиамҭақуаны ҳмилат литература ахьтәы фонд аҷы иаанхоит.

Аибашьреи уи иалиааз афырхацәеи ирызкны аҩымҭақуа раҧцара, уи атема азхьаҧшра иахьагьы азҷлымҳара азыруеит ҳаҧсуа шәкуҩцәа, апоетцәа. Д. Гулиа, Б. Шьынқуба, Қь. Агумаа, Л. Кутцниа, С. Кучбериа, Ҷ. Цьонуа, А. Цьонуа, М. Аҳашба уҳәа азәыркы ишьтартцаз атрадициа еихаҳауа иааргоит иахьатәи ҳашәкуҩцәа. Ус шакуу шаҳатра руеит аҧсуа поет Гьаргь Гублиа ирҷиамҭақуагьы. Уи аибашьра иазкыу ипоезиатә ҩымтақуа уанрыҧхьо уҷаҧхьа иаацәыртцуеит иухамыштуа аибашьра иахылтцыз агуаҟракуа, ауаҕеимшхаракуа, аҧсадгьыл азы хамеигзарада ақуҧара,

ажәлар ргуамчхара, аҕа деилаҟубаса дызгаз Аҧсадгьыл афырхацәа рхаҿсахьа лашақуа уҳәа заҟа.

Ас аибашьра ҧсҭазаара аарҧшра, поезиатә бызшәала азышәаҳәара, иаҭахыуп ахаҭа аибашьра алакҭала аҭаҧшра, абара рҳәоит шьоукы. Ари ахшыҩцак шиашоугьы, аибашьра иалахумзгьы азин имоуп ус иҟоу аҩымҭақуа раҧцара. Гьаргь Гублиа аибашьра хаҭала далахумызт, усҟан қурала датцанак'уамызт, аха аибашьра ахаҭа ихуҷратә шықусқуа ирхьысит, уи ахылҟьаҧылҟьа иқыҭа гуакьа аҧсҭазаара ишаныҧшыз заманала идыруеит, инырыртә еиҧш аҟаҵара, аҧцара илшәртә деиқушәоуп аибашьра атемала. Ақыта амацәыс еиҧш ауп ишалас аибашьра. Аҵеицәа Аҧсадгьыл ахьчаразы абҧьар шьҭыхны ицеит, шамахамзар ақытаҿ иаанхеит абыргцәа, ахуҷқуа аҳәсақуа, ажәакала, абҧьар ашьҭыхра зылшоз ауаа.

Арҭ аибашьра асахьақуа заҧхьаҟа ипоетхараны иҟаз аҳуҷы дацәымҩашьо ибеит, ихаҿы инхеит. Урҭ еиҳагьы игуаҵаҿы аҭыҧ роуа иҟарҵоит Аҧсадгьыл зҳы ақузҵаз, зажәеи зашәеи милаҭ гуадуран иҟалаз аҵеицәа гумшәақуа рыхьз хазынақуа. Абарҭқуа зегьы еилаланы апоет иаҧитцеит, ашәа идырҳәеит, аибашьра атема иазкны — апатриотизмра ргулжжуа ажәеинраала ссирқуа — ашәа иануҵартә еиҧш. Урҭ уанрыҧхьо — изаҟаразаалак угуы иаанагом абарҭ аҩымҭақуа равтор аибашьра далахумызт ҳәа. Ас иҟазҵо, акы, абаҩхатәра иаша амазаароуп, ҩбагьы, абри атема апоет ҩнуҵҟала анырра ахьимоу дзыхцәажәо ахҭысқуа, ахаҿсахьақуа иара апоет изы шьарда иахьизааигуо, идоуҳатә дунеи иахьадҳәалоу шакуу.

Араҟа сара Гьаргь Гублиа аибашьра атема иазкыу иажәеинраалақуа зегьы рыхцәажәара салагом, уи хазы иалкааны изыхцәажәатәу темоуп. Мацара убарҭ рахьтә иазгуасҵоит еиха ихадароу акык-ҩбак.

Аибашьра агурҩа знаҭаз, зыхшара раара, рызбаху аҳара уахгьы-еынгьы иазыҧшу, мамзаргьы агурҩа згуы абылхьоу анацәа рхаҿсахьа аҧсуа литератураҿы имаҷзам (уи ааБоит еиҳарак Қь. Агумаа, Ч. Цьонуа, Ал. Цьонуа рырҿиамҭақуа рҿы). Убарҭ иухамыштуа ирываумыргыларц залшом апоет Гьаргь Гублиа иажәеинраала «Ан». Уи уанаҧхьо ухуы-ужьы қақаза иаргылоит, уархуцуеит иуныруа, уагуланарҧшуеит аибашьра иахылҿиааз ахлымзаахра, дубоит зыхшара Урыстәыла агуаҿы иамадо, аха зынза згуБра мызыц ан. Апоет абраҟа иаҳирбо ан, иҟалап конкретла азәы

ылызкызаргьы, аха уи убриаҟара ирҧсҭазааратәны иҟаҵоуп — зыхшара аибашьра иалахуз, иалазыз, зыҧсадгьыл зхы ақузҵаз анацәа зегьы ирзеиҧшны. Ан ҩыцьа лыҷкунцәа ддырҧхашьомызт, аҧсуаа ныцьнатә ҩмҩа иқулҵон. Урҭ рыҧсадгьыл аҿаҧхьа руалҧшьа нагзаны, Урыстәылан адгьыл назаза ҿамардеит. Ан ҩны дахыуп, лгуы ҧшааua:

Лыцәа тынчым уи уахыла,
Днаҳәы-ааҳәуеит, ишауам.
Аҿҿа налҟоит аҩны зныла,
Ан дышьтоуп уа лгуы ҧшааua.

Ан гуаҟ лыхшара шыҟамгьы, агуБра аиуа цьара лгуаҵаҿ цәымзаҵас иҭаҧхоит.

Амҩахуаста абҕьыжә аныҧсалеит,
Алаҕырз лзамҩа иахьшуп.
Гурҩак уи лыбла иххалеит,
Аха ан амҩа дазыҧшуп.

Агуҕра амч дузҙоуп, аҧсҭазаара иабжоуп. Аха ан уи амацара акузам лгуы збааua, изкычуа, (уи автор иаахтны имҳәозаргьы, аҩымта ахата злеибаркыуалагьы иубоит) лыҷкунцәа ддырҧхашьомызт, аҧсуаа ныцьнатә ххозгьы ахақутцара шрылшоз агура лгон. Абри аидеиоуп ажәеинраала зырҕуҕуо, аҧсы ахазҵо. Ус акумызтгьы абарҭ ацәаҳәақуагьы зиуамызт:

Алҩа еикутцәашоит аҧацхаҿ,
Амца еиҿакыуп ихуажжаза.

Аҧсуа еибашьҩы, Аҧсадгьыл аҧсахҩы, ахьчаҩы, зхы ақузҵаз асолдат иан лхаҿсахьоуп ажәеинраала «Акапитан исаат» аҿгьы иаабо.

Ҩ-рык еибашьуеит ара еиҿахан,
Еилыршьуеит аҧса, икатәоит ашьа.
Наҟ-ааҟ еилартцоит акуқуаҳәа,
Ахылҩа хтәалоуп еишьылза, еикуаза.

Абараҟа дтахоит аҧсуа капитан гуеицамк. Иан илзааргаз уи иматәақуа ирылоуп исаатгьы — гукажаган илзынхаз. Асолдат иеибашьра, иҵахара, иҩныка

иматәакуа раагара, ан неитамҳәа иншьан ладтәалара, асаат аҧҵаҳәа аусура уҳәа автор абас ажәеинраала аҧсы ахеитцеит, уаҧхьацыҧхьаза иунырыртә, угуы унарҳьыртә. Аха зхы ззышьтымх'уа агукаҳара аҟынза илбаамгакуа, апоет иаҳирбоит асолдат дззыкуҧоз аҧстазаара иахылтцуа ашәахуакуа рцәаарагьы. Уи шьакузырҧуҧуо фактуп асолдат иихьчоз ахакуитра, атынчра зегьы ишрыцкыу.

«Аусура ҧкым, иаҧхьазоит аҧҵаҳәа, атынчра амшқуа — ижәлар ирзынхаз.»

Ан лзы аҧа исаат уи иҧстазаареи, игуеисреи, атынчреи ирсимволны иҟоуп, даҽакала иуҳәозар, ан асаат убриаҟара илзааигуаны иҟалеит уи аҧҵа-ҵҵахәа аус иауа лыҵкун игуеисра акушәа илбоит. Ас зыҧсы там, аха иҧстынхоу аматәар иузааигуаны аҟатцара иатахыуп апоезиатә гутбаа.

Аҧсуа ан лхаҽсахьа автор ҩаҧхьа иааирҧшуеит иҩымта ҟаимат «Ан фырҧхәыс» аҽы. Араҟа даабоит аибашьраҽы еибахаз, аха лгуы камыжькуа, ламысла, зцьабаала зыхшара заазаз, амҩа иаша икузтцаз, зхуштаара амца ҧхара змырцәаз, уадаҩрак аҽаҧхьа зхы лазмырҟуз ан фырҧхәыс.

Ажәеинраала «Ашьхаҽ анышәынтра» азкыуп Аҧснытәи ашьхакуа рҽы ицоз аибашьра, аха уи аҧцоуп 1957 шыкусазы. Апоет ашьха дыҟан дшаауаз, игуиҽанзамкуа днарыдҳалт аҳатгунқуа рацәаны, урт издыртцысыз ахуцракуа аба ицәымҧра ҩаҧхьа изцәырыргеит. Ари еиҧш афашистцәа ршьана аниба игуаҧ иаразнак еилашит, ихаҽы иируеит азтцаарақуа: «Исашәҳәишь, имҩа абахаз, уи иитахызеи ара? Даауан дхытц, имоуа аҧсцаха, иныжь идгьыл, икҽаҩра...»

Урт иааргеит рыҧсыжра, хашьха ҧшьакуа рыдгьыл иамардаз аҧсыбаҩқуа хумгашьаны, ашәеиҧш алашьцара рхатәеит. Ибзианы иазгуеитеит апоет. Уи убриаҟара ахуцракуа деимаркит, игуалашәаракуа хытцит азоуп абас зиҳәо:

Аибашьра аамта цон исгулсны,
Ахысбжьқуа хара инаскьон...
Аҧсреи абзареи срыбжьысны,
Снеиуан, сымҩа насыгзон.

Ажәеинраала «Амшын аҽы ақьашана» азкыуп Аҟуа азааигуара амшын ихгылоу атанкер «Емба» 1942 шыкусазы анемец фашистцәа итадырхаз. Абар уи дшахцәажәо апоет:

Изаза-мазо амшын ихыжьлоуп,
«Абаҩқуа» хаххала, амра ахашы.
Адаҟьақуа бомбала икылжәоуп,
Лабжыштцас ацәыкубар аҽашы.

Атанкер абаҧуазакуа ирызнеиуаз, «зыҧсы таз», уажәы аибашьра иашьын, амшын ихыжьлоуп. Автор ибиианы илшеит атанкер «Емба» аибашьраанзатәи аҧстазареи уажәтәии аарҧшра.

Абас ҩ-матәарк рконтраст аҧхьаҩ датәнатәуеит, амшын ихыжьлоу, уажәшьта азәгьы игуаламшәазо «Емба» заҟа уархуцыртә, игунукылартә иаарҧшузеи. Дарбан ҧхьаҩу згуатцаҽ имнеиуа аҩымта хзыркушо абарт ацәаҳәақуа:

Абаҧуазакуа ирызнеиуан ихьзыркыушәа,
Уи аамта абаҟоу, ицеит ишеибакыу.
Агуаҟракуа ахадырштыр ртахыушәа,
Иахьагьы ацәкурҧ ишьтыхны иркыуп.

Аҧсуа поетцәа, Ҳаҧсадгьыл ахьчараҽы фырхатцала итахаз хцеицәа гумшәакуа, ирызкны ашәаны ажәлар ирылатцәаз ажәеинраалакуа аҧыртцахьеит, аринахысгьы иаҧыртцоит. Ахатцара еснагь ашәа атахыуп, абиҧарала ҧхьаҟа инаргаларoуп еимдауа. Аҧсуа еибашьыҩцәа, зфырхатцарала Аҧсны ахьз тызгаз хцеицәа хазынакуа (Владимир Ҳаразиа, Цьат Аргун, Чыка Габлиа, Владимир Ҧачлиа...) ирызкыу ажәеинраалакуа Гьаргь Гублиа чыдала апоезиатә ҧсыҧха рылатцаны, уажәгьы ушьнатгьы аҧхьаҩ изы игурхатцаганы, иҽырҧшыганы, имажәзо, иактуалтәны иҟаитцеит. Урт хата-хатала асиужетқуеи аформакуеи рзыҧшааны, ахьхьаҳәа аҧсышәала ирцәажәеит. Асовет Еидгыла Афырхатца Владимир Ҳаразиа изкны аклассикатә ҩымтакуа аҧыртцахьеит Аҧсны жәлар рпоетцәа Д. И. Гулиа, Б. В. Шьынқуба. Убарт ашәаны ирылатцәахьоу аҩымтакуа рышьтахь иуадаҩзар ҟалап Владимир Ҳаразиа изкны ажәеинраала аҩра, атема ашьтыхра. Уаҟа, хымҧада, иатахыуп аҽыц. Абри аҽыц (афырхатца ибиографиа иадҳәалоу) Гьаргь Гублиа инатеит алшара иаҧитцартә еиҧш Владимир Ҳаразиа изкыу ажәеинраалакуа рцикл. Ишдыру еиҧш, 1967 шыкуса маи мзазы Аҧснытәи аҽар гуҧҩык ыҟан Харковтәи аобласт Весиолое акытан. Урт реаладырхут Асовет Еи-

дгыла Афырхатца Владимир Ҳаразиа анышə дахьамадоу аешьаратə ҳатгунаҷ имҩаҧысыз амитинг. Абраќа дыќан апоет. Уи уа дызлаҧшызи иасхьоу атоурыхи еиҧшьны, апоезиатə цəанырра ҧха атцатцаны Владимир Ҳаразиа изкыу ииҩыз ажəеинраалақуа рцикл угуы мҧшаакуа, насгьы милат гуадурак уздмыртцысыкуа узрыҧхьом.

Аҧснытəи аҷар гуҧҩык афырхатца иҳатгун икурыҧсоит уаҧсцəык иабацəа рнышəнап. Уи адгьыл азы заќа инартцауланы, атоурых адаќьақуа кказа урныҧшыло иҳəоузеи апоет:

Зқьышықусала аҧьабаа зыдбалоу,
Абиҧарақуа рыҧхзы зықутəахьоу.
Ҳа ҳабацəа рыбаҩқуа ахьамоу,
Атцеицəа ршьа цкьала ирҧхоу.

Ажəытəти аҳатгунқуа еиқухарцаз,
Ишыҧхац иҧхарцаз ххуштаара,
Ҳзыхьқуа, ҳашьхақуа рымхунгарцаз,
Атцеицəа гылауан ара...

Автор иазгуеитоит: «Уиоуп арҧыс игухутəы дахьызыгзаз, Иабашьтра дазгудуны дзааҙаз, Нартаа рхатцара, ргумшəара изтаз, Амҩа хара мҩашьо изырбаз.».

Апоет Урыстəыла агуаны ижу аҧсуа фырхатца абышьтрала дышхудам, ихьз-иҧша ҧхьаќа еихазҳаша, абла чыц еиҧш изыхьчаша ауаа шыќоу ибоит. Урт дрызгудууа иҳəоит: «Шəартак ќалар, иашьцəа неыжəлап, Ахатца ихьз лашоит ргуаќны...»

Ацикл еидызкыло аҩбатəи ажəеинраала «Аиаҳəшьа лажəа» аќны апоет иааирҧшуеит аҧсуа еҳəшьа лҧсихологиа, лашьа дшизыќоу, лхы икутцара, лҷареи лыҧстазаареи икурзра шлылшо. Абри ацəаҩа чыда апоет икуманшəалахеит аарҧшра иҧстазааратəны. Афырхатца иаҳəшьа лмонолог ицəырнагоит: Валодиа иҷаратə шықускуа, игутбаара, иразра, иеилќьеилҧуцəра, инаалашьа, иќазшьа бзиа, ашьтахь иаб дызражəыз, иан деиқушла дзыртəаз агурҩа, лара ахатə гурҧьара лхы ахылбаан 20 шықуса ашəеиқуатцəа шылшəыз... Ашьтахь дахьжыз ахатгун аҷы даннеи, уи илбеит лара ани аеҳəшьеи ратцкыс ќазтцоз ауаа. Абар заку жəа ќушқуо аеҳəшьа илхəо:

Думан аныќ, ожə итҩадоуп дара,
Урт рылаҧш ухыуп, иуцуп ргублра.

Думан иаҳəшьак, ожə итҩадоуп дара,
Ашəтқуа узнаргоит иҷых есааҧынра.

Иуцқоуп аҩызцəа, злахьынца акыу,
Назаза иҧхалашт аетцə ишəхаркыу.

«Стынчуп, ҧасатəи сгурҩа сыбла ихым», — лхəоит аиаҳəшьа. Арт ажəақуа ртцакы тбаауп, ирхəо рацəоуп. Аиаҳəшьа лгуы тынчуп, избан акузар лашьа иҧсадгьыл фырхатцала ихьчеит, ихы ақуитцеит. Зыҧсадгьыл фырхатцала зхы ақузтцо уи дыҧсзам, ижəлар ргуатцаҷ ахааназгьы даанхоит. Насгьы иихьчаз аҧстазаара аразќы лашоуп!

Ацикл хзыркушо ажəеинраалоуп «Цьырхуатəи ара ҷарақуа. «Афырхатца иҳатгун аҷы иашьа еитеихаз Аҧснытəи арақуа ирызхан, ицарцаруа игылоуп. Заќа игутшьааган, насгьы ииашаны иҳəоузеи:

Зны араќа имацəысуан, амца ак'уан,
Адауаҧшықуа еибашьуан хатцагула...
Ожə ача тазсоит, адгьыл иазк'уам,
Амшын иаҩызоуп, узахьзом лаҧшыла.

Рхаҷы ианубаалоит Цьырхуа арақуа,
Аукраин дгьыл гуразыла иаднакы!ан...
Рлымха итасызшəа ирызгуакьоу абыжьқуа,
Игурҩо анышəынтра иахагылан.

Гьаргь Гублиа афырхатца Владимир Ҳаразиа изикыз ажəеинраалақуа ирымоуп даҷа ибзиоу цакыкгьы. Уи аҧсуа жəлари аукраин жəлари реиҩызара зырбубуо, наќ-ааќ реилысра еихазҳауа, изҩыдазтəуа ак акуны икоуп. Аукраин дгьыл зхы ақузтцаз, уаќа назаза зқуатыҧс илызхыз аҧсуа — Аҧсадгьыл асолдат Владимир Ҳаразиа — ихьз-иҧша ахақуитреи, атынчреи, аешьареи ирсимвол иашаны икоуп!

Иааизакны исҳəеит аибашьра атема иазкыу хыхь зызбаху сҳəаз ажəеинраалақуа рҷы апоет иатцшьны, амилат гуадура рныҧшуа ишахирбо, аҧсуаа Аҧсадгьыл ахьчараҷы ишгумшəақуо, Нартааи Абрыскьыли рфырхатцара шрылоу, ус шакуу артцабырг'уеит Гьаргь Гублиа иажəеинраала ќаиматқуа ззикыз аҧсуа цеицəа хазынақуа.

Гьаргь Гублиа ипоезиаҷы иалкаау атыҧ амоуп ажəларқуа реиҩызара, реизааигуара, ркультуратə еи-

лысрақуа, ахатаратә еимадарақуа. Абри аганахь апоет ипоезиа амехаки алаҧшхәааи тбааун, атқаркуа рацәоуп. Абраҟа имоу ақуҽиарақуа зыбзоуроу апоет иидеиатә дунеихуаҧшышьа адиапазон атқаркуа ахьырацәоу акум. Уи ихата акыр дныҟуахьеит, Хаҧсадгьыл аҟны еиҧш антытцгьы, идыруеит атәылақуа, ажәларқуа ркультура, ртоурых, амилат литература ахатарнакцәа азәырҩи иареи еибадыруеит хатала, еизааигуоуп. Хәарада, абартқуа зегьы уи ирҽиамтаҽы хәаақутцара ҟарцоит, иртоит аҳәатәы, аутәы. Хаҧсадгьыл аҩнутҟа акуз, антытц акуз, апоет иныҟуарақуа иртоит асахьаркыратә жәеинраала ссирқуа. Шьоукы-шьоукы апоетцәа цьара ианцалак иаабалак ҳаҩуеит хәа ишалаго еиҧш акум Гьаргь Гублиа ирҽиамтаҽы ишаҳҧыло. Уи дахьнеиз атыҧ, ажәлар рҟазшьақуа итцоит, излаизааигуо, излеигуаҧхаз аганахьала дазнеины, иаҧсуа гуала ирҧханы ашәа азиҳәоит иалихыз абиект. Иҳәатәуп Гьаргь Гублиа ипоезиаҽы ихааза, насгьы иҽацаза, акы ишалаҟоу мҩашьо, ишуаҳауа асовет жәларқуа аҧхныга еиҧш еилазыртцәо аиҩызара ашәа. Аукраин жәлари аҧсуа жәлари реиҩызара адацқуа зырбубуо, аринахысгьы еихазҳауа аҩымтақуа аҩлитературак рҽгьы ицәыртцуеит иналаршә-ҩаларшәны акузаргьы. Абраҟагьы иалоуп ҳазҽу апоет ихутаа. Ажәларқуа реиҩызара иазышәаҳәо жәеинраалоуп «Акаска». Уи — Одессеи одессатәи аобласти рҽы аҧсуа литература амчыбжьа анымҩаҧысуаз, Ильичовтәи апорт аҽы ҳашәҟуҩцәа ирыртеит акаска. Абриоуп аҩымта цатбус иамоу. Апоет заҟа ииашаны ихәоузеи: «Аиҩызара иамоуп ахатә цаскуа, Ашәалҟьа мреиҧш ицом уи иаацәырҟьаны сгуаҽы.» Апоет акаска ианаҳәо рацәоуп. Иуадаҽы уи аҳьыкнаҳаз: «Ашәахуа ахьысуан агукцәа ахыскаауан, уи ала сгуы тәын.»

Апоет акаска — иашьцәа украинаа иртаз — игуаланаршәоит Одессатәи ахтысқуа аибашьраҽы иахнагаз, иргаз аиааира, иахьатәи аҧьатә усура аиааирақуа уҳәа жәпакы. Автор Одессазы исахьаркны, аха зынза ианаало: «Одесса, уара ухатцара — уи инымтәазо шәҟууп. ...Ари адгьылаз итахаз хьызла-ҧшала, ухықуаҽ имыцәазо ацәымза рзакыуп...»

Ажәеинраала асиужет атаны, агуалашәарақуа ацырхырааны иҩуп. Акаскоуп урт цәырызго. Апоет диацлабуеит иацтәи асолдат иахьа акаска зхазтцаз, дацәымҩашьо иҳәоит: «Саргьы схандеиҩуп, агутынчра схысцеит, Астол ахь снеиуеит, ажәеинраала сзыҧшуп.»

Апоет игуаҳәоит аиҩызара иазышәаҳәо аҩымта аҧцара. Уи ус дуун!

Гьаргь Гублиа Нальчик данықаз иаҧитцаз (1972 ш.) ажәеинраала «Қабарда» иаҳнарбоит Аҧсни Қабардеи ацынатә реиҩызара, реиашьара. Автор деигурҧьеит Кабарада дсасны дахьатааз, иацы ачнышқуа зхаҧырцуаз, иахьа ашьауардынқуа кауун ихоуп. Апоет Аҧсни Кабардеи реизааигуара дазгудуун иҩуеит: «Ахраҽ рхы силартцеит Қабарда, Аҧсны,урт цәала-жьыла еилахуун, нас — бызшәалагьы... Ахаан урт рыбжьара иқамызт маза, Нхытц-Аахытц хәа еиҽцаауан, еидгылан, Заҟа еизааигуаз, еизакыз урт рлахьынтца!»

Апоет Қабарда иамоу иахьатәи аихьзарақуа аҧсуа лшаргурҧьауоуп ирхәо абар ацәаҳәақуагьы:

Ухьз-уҧша инацтцо уа уаҽуп азҳара,
Ашәа ҽыцқуа ухыҩуеит игуазырҳагоу,
Ашьха зыхьқуа ирықузам табара.
О, урыдгылоуп Нартаа — зыхьз-зыҧша нагоу,
Ҳара хтоурых ахаҽы игылан дара.

Гьаргь Гублиа аҳәааныpцәтәи иныҟуарақуа рҽгьы иаҳҧылоит аиҩызара, атынчра амотивқуа рыла ихырчо ажәеинраалақуагьы. Урт зегьы апоет ирҽиамта амаху зҩыдақуа артоит, иҳарарк'уеит асахьаркыратәидеиатә цакы иацхраауеит.

Апоет играждантә жәеинраалақуа ирхылҟьоит аиашара, апринципра, атакҧхықура апафос. Уи уаҟа иҽаҧиеуеит аҧстазаара иаҧырхагоу амееирақуа, дазышәаҳәоит ауаҩы дхаразк'уа аидеал лашақуа, ауаажәларраҽы ихымҧадатәу марксизм-ленинизм атцаскуа рықунықуара, рывамгылара. Абартқуа рҽы иара апоет ихатара аапшуеит иҧубуаза, ицкьаза. Апоет дзырбубуо, кредо хадас имоу ленинтә позициақуа роуп. Ашәҟуҩцы ирҽиамтақуа зегьы ирытцубаауеит уи ихуцшьа анаҩсангьы, иҧстазаара, ибиографиа аазыртуа адақьақуа. Аха урт асахьаркыратә ҩымтақуа анрылц нахыс изеиҧшны, атипра руа икалоит. Абас ауп Гьаргь Гублиа иҩымтақуа рҽгьы ишаҳҧыло, уи зыртцабырг'уа афактқуа — аҧцамтақуа маҷым, аха хара иаагап акы затцәык: «Цхыбжьон зны». Ажәеинраала ҩуп 1956 шықусазы, даҽакала иуҳәозар, ахатаратә культ ианақуҙба, харада-барада адамыҧ баапс заарҳаз, Чичико Цьонуа исахьаркны ишиҳәаз еиҧш, «атцәтцәа зхоу ашәҟуы» зцыз ауаа аныриашаха ашьтахь.

Апоет иабгьы убас харада жәлар раҕацәа иҭадырхаз дреиуоуп. Аҩымҭа «Цхыбжьонк зны» автобиографиатә ҟазшьа амоуп. Аха ажәеинраала убриаҟара ирҧсҭазааираны иҟаҵоуп, иаҧхьалак игуаҵаҷы инеиртә. Уаҟа иаарҧшу аби аҭаацәеи реиҧыртцра, уи ашьҭахьтәи аамҭа уҳәа заҟа. Ари идыру ашықусқуа ртәы аҳәоит. Ас заҟаҩы ргуы рыхьда, рынасыҧ ҷахцәази ажәлар раҕацәа ирыбзоураны.

«Шәҟушыз, дадраа! Ишәасҳәауеи уаҳа?.. Сара сзыцәшәо ус сымам, егьсымамызт, шәымшәааит, ара залымдарак ҟалеит», — абас реиҳәеит апоет иаб иҭаацәа дрылганы даныргоз Цхыбжьон. Уи трагедиан. Даҷаҵахухеит аҩнаҭа аиҳабы харада-барада. Аха аиаша аиааит. Аб ихшара уаахеит, Ленинтә милаҭтә-политика иабзоураны азаамурала иҭадырхаз дыриашеит.

Абарҵқуа зегьы апоет иҧсҭазааратәны иҟаиҵеит, избан акузар иара ихигаз, инырыз ихҭынхьааз ауп. Аҧсҭазаара аҵабырги аҟазареи рымч еибытаны иҟарҵеит ажәеинраала ҟаимаҭ хьаак еиҧш иуцрало.

Ауаҩы играждантә ҭакҧхықура иуаажәлари иҧсадгьыли рҷаҧхьа еснагь иҳаракызароуп. Ари акритериа аҷы уаҩ хуҷы, уаҩ ду амазам — еиҟароуп. Насгьы убас иҟоу дҽицгуарымҭарц залшом, ижәлар ишьҭырх'уеит ихьз-иҧша, иаҳаҭыр егьырҭ рзы иҷырҧшыганы иҟалоит. Абри ахшыҩцак ауп ажәеинраала «Исаамҭалоу азә иахь» иаанарҧшуа. Ус иҟоу ауаҩ еибга иҧсҭазааращгьы зегьы, ишырхәо еиҧш, акутаҧь былгьартә имарианы иауам, ауадаҩракуа дрықушәоит. Убас иҟоу ауаҩы ихы иқукны иҳәоит апоет: «Ицәырымҭцыр алшом арыц кауршәыр, уеиҭымха унеила, ушьҭахьҟа умхьаҳә!»

Аҧсҭазааращгьы аиаша иаҧырхагоу, ауаа ҧаршеиқуа ирҷагылан иҷаҧнаҽуеит апоет иажәеинраалақуа иреиҧьу ируакыу «Аҽыхацәа». Араҟа, цабыргыуп, азныкӡ азы автор иаҳирбо аҽыраҩраҷы имҩаҧысуа ахҭысқуа, асахьақуа роуп. Ажәеинраала асиужет абас иҟоуп: ицоит аҽыраҩра. Аҽыхуа аҧхьа игыланы ишнеиуаз, аҧхьаху агарц акы агымкуа, иаацәырҭцыз аҽыхацәа ирыбзоураны, даҽа ҽеиқуак — аҧхьаху арҭеит. Изыхуҭаз аҽыхуа аган иаважьны. Апоет аҽыҩқуа ракуз, аҽыҩчкынцәа ракуз, аҽыхацәа ракуз зегьы ухаҷы иаанхартә исахьаркны иҟаиҵоит. Улаҧш иҵшәо сахьоума арҭ ацәаҳәақуа:

Цыҧшәа аҽыҩқуа рзаракуа еиҩаҳаха,
Рлымхацәқуа рықуҧсо, нас иргахауа,
Рҧырцәқуагь ргыланы, рыхудақуа ырхуаны,
Икуашо ицәырҵуеит аамҭа аҵыхуаны.

мамзаргьы:

— Арқа, Аҽыхуа! — Ицоит уи аҽеиҵыхны,
Аҧша иарҷыхан, иҧыруеит аҵыхуагьы.
Афақьлҩа уи аҧынҵа икылҟьах'уа,
Ашьацра аре́уеит, цаҟа иахьнылсуа.

Излаабоала, араҟа иаарҧшу аҽырыҩраҷы ицо апроцесскуа роуп. Уаҟагьы иҟоуп ииааиуа-еиҵеиуа, аҽыхара. Апоетгьы дрықузбоит ииашамкуа аҽеиқуа аиааира азыргаз аҽыханцәа. Аха, убри анаҩсангьы, иазгуаҭатәуп апоет иҩымҭа ицегьы ауаажәларратә цакы шамоу. Уи дрықузбоит протекциала еидырҧуҧуало иарбан усзаалак, ус амҩа ылхра аҭара ҽеим, ишҧырхагоу. Ауаҩы досу илшаша, идыррала, ихатә хшыҩ ала иусқуа наигзаларoуп. Апоет, аҽыхацәа дырхыччо, иҳәоит:

Ех, шәарҭ аҽыхацәа, шәарҭ аҽыхацәа,
Уи аҽынадеи шәазгылан шәазҷыхацәан.
Цәгьаҧсышьала афорахь иҭажәгалеит,
Аҧхьаху ашәыргеит, уи ахьзгьы хажәгалеит.

Апоет иажәеинраала хзыркушо акуплет иаанарҧшуеит уи ахшыҩцак нагзаны:

Аха аҽыхуа мҧсзазар, ус шәақуитхарым,
Иатәамба шәнеихеит, уи шәзынкыларым.
Сара издыруеит ҧхьаҟа ишыласуа,
Знымзар зны уи амбагьы ишынахысуа.

Аиаша аиааира агоит. Аҧсҭазаара иаҧырхагоу аҽыхацәа рҽеиқуа аамҭала ҧхьаҟа инаскьаганы анарха аиуам, иаҵанарзуеит.

Зус, зҳәыс маҷу, ауаажәларраҷы хуарҭа злам, иаамрыхзакуа қьафура бзиа избо ауаа ҷаҧнаҽуеит ажәеинраала бзиаху «Апатырқал ашшыҧхьыз».

Патырқалк аҧшәма дадынтәалан ишиаазоз, амал аанашьҭуа ишықаз даҵәызит, иамаз анапы агхеит, шьоукы азцәырҵит — уын иҟазамыз, чан икылсуаз, аҵыхутәан апатырқал ҕьаҵәы-ҕьаҵәуа абар иаҳәо:

Сара сышҟа арахуҵы рхкуа дыркалоит,
Аҟуара сеитҵасуан сшьамхы сазнымкыло.

Уахык зны сахьынаиаз аҵаа насыдшәылан,
Санааҧш, иҷианы сыбҧьыцкуа сыдҧсалан,

Лаҧырзушәа ашьашьалкуа схьынхаламзи,
Аччаҧшь исҿыкуз аҳауа иналамзи.

Сдацкуагь нытҩааит, адгьыл мыхъшәашәахеи,
Схы-сҿы енцакгушьент, хаи сышҧаҵахеи!

Ари ажәеинраала афилософиатә ҵакы апатырқалҵәҟьа арамка итысуеит, еиха итҵаулоуп. Ауаҩы, амышхурбзаҙага ҟазҵо, ма адоуҳатә культура зырҿиоу, ихзыҙаара, игуҷаракра лымкаала иаҵахыуп еснагь. Уи знапы ианны иззыҟамҵаз, ишабалак иазныҟуаз, апатырқал еиҧш иҧсхаишьқуо рацәахоит. Аҧсҭазаара адиалектика иаҳәоит зегьы уханы акум ҳәа. Зегьы ҳханы ҳәа адәы икуу ауаа ҿаҧнаҿуеит имырхьаазакуа абри аҩымҵа.

Гьаргь Гублиа ирҿиамҵаҿы арахуҷ ҟаҧшь еиҧш иалсны ицоит ажәлар рҿаҧыцтә поезиа, аҳәамҵакуа иара шаҟа иззааигуо иныруа. Аҧхьаҩ иаразнак илаҧш итҵашәоит апоет аҧсуа жәлар ижәытәзатәиу рбызшәа, мшыншәа итҵаулоу рҿаҧыц поезиа, рсахьаркыратә хуҷшьа заҟа дазааигуаны дгыло, насгьы ихы ишаирхуо. Аҵарауаҩ, афольклорист Ш. Салаҟаиа ишазгуеитаз еиҧш, уи зны-зынла апоет афольклортә сиужетқуеи, амотивқуеи, ахаҿсахьақуеи меицакзакуа, ажәлар рҿы ирымоу ридеиатә ҵакы рзынижьуеит («Ан илыххәааау алегенда», «Жана Ачба иуаз», «Ан лмыткума»), аха даҽазных ажәлар рхәамҵа, ма ражәаҧҟа мҩақутҵагак аҳасабала иганы, аҵакы зынзаск иаарҳәны, даҽа хырхартак аитоит. Иаххәап, еицырдыруа ажәаҧҟа «Сызшьыда — сашьа, сеиқузырхада — сашьа» даҿыҧшны, апоет иаҧитҵоит ажәеинраала:

— Узшьыда ашәақь угудҵа?
— Саҕа иоуп сызшьыз.
— Узжыда нас пату укутца?
Сашьа иоуп сызжыз...
—Нас дызумаз дыкҿацала,
Имчқуа мырхо,
Уцәгьа зырҿеиуаз хатала,
Уҷан еиқузырхоз?!

Ажәлар рмал ду-рбызшәа, ихшыҩрҵагоу рашәа ҟушқуа, рҳәамҵа ссирқуа, ртоурых, узымдыруа апоезиатә (иара апрозатә акузааит) рҿиамҵакуа раҧҵара шзалымшо аҳәоит Гьаргь Гублиа абраҟа иааго ицәахәақуагьы:

Ажәлар ражәа бырлаш лыхыуп,
Ажәлар ражәа итамбазо зыхьуп.
Ажәлар ражәоуп исылоу лшарас,
Ажәа сыцгылт сара ашараз.

Абарҵ ацәаҳәақуа дарбан аҧсыуа поетзаалакгьы (аҧсуа идагьы) игуы итҳәааууп, инапы аҵаимҩырц залшом дрыкушаҳатны.

Ирацәоуп Гьаргь Гублиа ипоезиаҿы аҧхьаҩ иҧыло, игуаҵан итҵалан ицәажәо, дзырлахҿыхуа, дзырхуцуа, аҧсҭазаара аидеал лашахь дхьазырҧшуа, дҳаразкуа жәпакы. Апоезиа ажәала аиҵаҳәара алшом, уи аҧхьаҩ ҩнуҵҟала ихигоит, ихтынхьаауеит, автори ма алирикатә фырхаҵа «сареи» еилалан иҟарҵоит иара иатәу апоезиатә дунеи.

Апоет жәытә-натә аахыс ажәлар рзы дҩыза дууп, дымҩақутҵаҩуп, иашаҳәаҩуп. Абри апринцип хада дыкуныҟуоит Гьаргь Гублиа. «Аиҩызара зыҧсахыз имҩаҧҵәоуп, ихарам», — ишьақуирбубуоит уи. «Азы дырнагоит ацҳа хызҵаз, азымҵар хызҵаз — иацлоит иҧсынҵры. Ашьха ҳарак амҩахуаста аҿызгаз, ицуп аныҟуацәа ргуашьамх ҵары», — абас ауаҩра агулжжуеит Гьаргь Гублиа игражданта поезиа. Уи илирикатә фырхаҵа игуы ҭбааууп, ауаа рзы дыҟоуп, азаҵәра даҿагылоуп. «Изаҵәу ауаҩы деитымхоит зынза, изаҵәу идунеигьы ҭацәуп икказа.» Абраҟа аҧсуа поет дизааигуоуп австриатә шәкуҩы Стефан Цвеиг, ауаҩы изы ахьырхурақуа зегьы иреиҳауп азаҵәра — ҳәазҳәаз.

Апоет Гьаргь Гублиа илирика аҧхьаҩгьы, акритикгьы, иртоит заҟа итахыу аҳәатәы. Алирикатә ҩымҵақуа зегьы рыҟны еиҧш, Гублиа илирикагьы еитаҳәашьа амазам. Заҟа еиуеиҧшым ауаа аҧхьо аҟара — убриаҟара досу дара рхуцракуа ирышьашәаланы ирыдыркәалоит, ирзааигуаны иканаҵоит. Аброуп апоет имч ахьыҟоу. Гьаргь Гублиа илирикаҿ, ҳәарада, иҟоуп узыкушаҳатымхо, уиаҟара узымто апоезиатә хуцракуа, асахьақуа, мамзаргьы акырынтә даҽаҵьарантә иуаҳахьоу хшыҩҵакқуак, аха урҵ насыҧны зынза имаҷуп. Хра

злоу Гьаргь Гублиа илирика з◎ыдоуп, иҕуҕуоу мчны ҳаԥсуа поезиаҽы ицәыртцит.

* * *

Уажәшьта ҳаиасып ипоемакуа рахь.

◎бакa ажәа иааизакны апоемакуа рзы. Апоема аханатәгьы алитератураҽы акыр зылшо жанруп, аҭоурыхгьы амоуп, аха урҭ зегьы ҳрылацәажәарым. Асовет литератураҽы уи аҽиара бзиа аиуит аграждантә еибашьраан, уи ашьҭахь 20-тәии 30-тәии ашыкускуа рзы еиҳагьы аеейбнаҭеит аклассикатә традициакуа аҽырдҳәаланы, хыхь-хыхь акумкуа, адац ԥашәкуа нарҭауланы. Уи аҽиара ҳәаакунаҭоит асовет литература асоциалисттә реализм аметод. Уи иҟанаҭоз аԥшааракуа, аидеал лашакуа ныкузгоз афырхацәа ҽыцкуа рцәыргара иацхраауан ауаажәларратә-ԥсихологиатә факторкуеи асоциал-ҭоурыхтә ҭагылазаашьеи.

Алитература аҭоурых шаҳатуп ааскьатәи асовет поезиа ишаҵоуз ҟазарыла иҟаҵаз аепикатә ◎ымҭакуа. Машәыршакy акумызт М. Горки изи◎уаз абас: «Мы живем в стране и в атмосфере, для которых характерна именно ЭПИКА, а не лирика»[1].

Ҳәарас иаҭахыузеи, 20-тәии 30-тәии ашыкускуа раантәи иаԥҵаз апоема бзиакуа инарываргыланы иҟан, ицәыртцит аԥсыҽкуагьы, уиаҟара зымҳәоз, хыхьхыхь ицәажәоз, «аарыхратә» поемакуагьы. Аха, еиҭасҳәоит, иааизакны аамҭа ҽыц агуеисра знык̆шыз, аԥсҭазаара ҽыц цәтәы шьаҟаны иаҵагылаз ажәлар ирылиааз, дара рзы иқуԥоз афырхацәа иашакуа цәырызгаз аепикатә ◎ымҭакуа асовет литература аҳьҙ-аԥша ҳараркит. Убас иҟаз иреиуоуп В. Маяковски, С. Есенин, А. Твардовски, П. Василиев, Н. Рыленков рпоемакуа.

Аԥьынцьтәылатә еибашьраан апоема ажанр амч ҽыц алалеит, еиҳагьы аҽарҕуҕуеит, ҵакылагьы, идеиалагьы нақ̆казаралагьы. Рҽырыԥсах‘уеит атипизациратә принцип, ализизм ҟазшьа, уимоу, апоема аструктурагьы. Абраҟа иахьатәи апоема ажанраҽы зегьы ирылыҳәҳәо иҽырԥшыганы иҟалеит А. Твардовско ипоема «Васили Тиоркин». Уи алитератураҵаа◎ы В. Базанов зынза иашаны иазиҳәеит аибашьрантәи ажәлар рыԥс-

[1] М. Горький. Соб. соч. т. 30, М., 1956, стр.442.

ҭазаара ахатәҟазшьа аманы иаазырԥшуа енциклопедиоуп ҳәа.

Апоема иахьа, аурыстәи асоветтәи классикатә традициакуа ахы иархуо, аҽиара иаҽуп еилоу диалекттә аҟазарала. Уи азы исахьаркны ихәеит аурыс совет критик Е. Осетров: «Ажәеинраала ду аформа змоу апоема иҽиоит изрыжәхахьоу жанр ҳасабла, ҳазну аамҭа сахьа◎ырала иаарԥшуп.».

Ҵабыргыуп, апоемакуа ры◎ра еснагь иуада◎уп апоетцәа рзын. Иззым◎уагьы заҟа◎ ыҟада! Уи инеитцыхыу аепостә ◎ымҭаҽы иатахыуп аԥсҭазаара ганрацәала адырра, аарԥшра. Дара апоемакуагьы еижәлазам, еиуеиԥшым аформакуеи аарԥшымракуеи рымоуп. Иубап асиужет змоу, ажәабжьҳәарала (ажәлар репос иазааигуаны) иҟаҵоу, иуԥылоит иара убас ҳазну ашәышыкуса а◎еижәатәи ашыкускуа инадыркны аликатә-хьаҵратә поемакуа, ◎нутҟатәи монологлеи философиатә хшы◎тахуцлеи иҟаҵоу.

Аԥсуа поемаҽы ԥаса аԥыжәара змаз асиужет поемакуа ракун, аха урҭ инарываргыланы ицәырҵуа иалагеит (ирацәамзаргьы) асиужет змам, аликатә фырхаҵа ихаҽала ицо, ахҭысқуа аазырԥшуа апоемакуагьы. Абри аурыс совет поема акласикатә дуней, аԥсуа поема аклассикатә традициакуеи ахы иархуауа, ахатәым◎а ылхны аҽиара иаҽуп аԥсуа поемагьы.

Гьаргь Гублиа ипоематә жанр аҽгьы дышхудам, иҽахуы шиҳәо ҟаиматла иаадырԥшуеит ипоемакуа «Иҵәкурԥон амшын», «Сымцаху ахьыҟоу», «◎-захуак рлахьынҵа», «Ашьхатәылаҽ аикушәара». Апоет дамаршәалоуп асиужет змоуи измами апоемакуа раԥҵара.

Апоема «сымцаху ахьыҟоу» асиужет еитцых амам, еихышәшәо аԥсыуа бызшәала иуацәажәоит, автор игуҭыхакуеи, иуԥыло, иалоу ауаа зынхьаауеи кыр уанаҳәоит. Ари иара ԥсабарала лирикатә поемоуп, ицо ахҭысқуа зегьы алирикатә фырхаҵа «сара» ала иалагоит. Ақыҭа еиуоу, аха аамҭала уи иалҵны ицахьоу, аҵара зҵаз, аус, зуа, (иара автор иакузаргьы ауеит) ауа◎ы дгукы-ҵәык‘уа иқыҭа далалоит, изхара избом и◎ны игуара, иашҭа, имзырха, иахьҵысуаз агара абзиа дазырха. Ари ауа◎ иқыҭаҽы иҟалаз аиҭакракуа ибоит. Ақыҭа иахьагьы иагыу-иабзоу автор иааирԥшуеит Ҷ̆ьыц иажәакуа рыла. Уи алирикатә фырхаҵа изааигуо азә иоуп. Абраҟа апоет, иным◎атәны акузаргьы, дызрывсуам, игуалаиршәоит иҟаз ашыкус хьанҭакуа, Аԥьынцьтәылатә еибашьра... Урҭ рышьҭахьтәи ауада◎-

рақуагьы... Апоет абарҭ аҧсҭазаара азҭаара дуқуа хыхь-хыхьшәоуп ишиҳәо, аха имырхьаазакуа ирныҧшуеит Аҧсны аамҭала иҟаз ахаҭара культ иахҟьаз аилахуарақуа.

Апоема аҧыхутәахьы иаабоит алирикатә фырхаҵа иани иареи реиқушәара. Ан лажәақуа. Уи илҭахыуп лыхшара уа иҟазарц, рымцаху ххаза иадыркырц. Уи иҟалҭоит аҽҧныхәа: «Аҵара шәнаҳҭан шәцеит харабҕьара, Шәаб иҩны шәхашҭын, иаабазом шәхабар.». Аха аҧа игурҩоит, игухьааигоит иаб иҧьыньҧ, еиҳау изааигуоу аҽакы ибом, уи иаб залымдарала итархоу ихаҷсахьа ихашҭуам. Аҧагьы даҷуп, иқыта хуҷазы мацара акум, ижәлар зегьы рзы ахандеира! Ҳазыҙырҩып агуаҵа иҭыҵуа ажәақуа:

Сыдгьыл гуазырҳага,
Сара сзаазаз.
Ҳа ҳашьха, ҳага,
Згухутәы иахьнагзаз,
Уда стынхадоуп,
Скаламгьы зшәаҳәом,
Сыҧсыдоуп, сгудоуп,
Ҽынлагьы исызшом.
Сдаракуац ахьыҟоу,
Сышьҭа ахьҳау,
Азыхь ахьамоу,
Зҳауа лас хаау,
Уара ухьаа схьаауп,
Усымоуп гублыс,
Сгуаҵаҷ иҵаауп,
Ҧшахьк анухьыс.

Ари амонолог иаҳәоит алирикатә фырхаҵа дшыneибакыу дзакуу, иҧсадгьыл азы игуы шеисуа.

Апоема ахатәы дгьыл абзиабара, аҷгуҳәаара, ахуштаарамца амырцәара, уиазы агуаҭеира иазкыуп, ибзиангьы иаарҧшуп. Аҩымҭа автобиографиатә ҟазшьа амоуп, иаабоит: апоет иҧсҭазаара, иҷара шықусҟуа шҵаз, иҵара, иҧсадгьыл ахь ихынҳәра, иан ахцәышла лхаҷсахьа лаша, уи иага гуакра лбазаргьы, лҩыза гуакьа лыҧшәма заамурала длыҧдырхазаргьы, илаазеит иҵоураз ахшара. Абарҵқуа автор иҧхаза игуаҷы инеиртә иҧсҭазааратәны иҟаиҵеит. Убри азоуп азеиҧшра заиоу, ауааҩәларратә цакы аманы изыҟоу. Ари сахьаркыратә ҩымҭоуп, автор ихигахьоу ибиографиа

мацара акум. Зхатәы дгьыл иадҳәалоу, бзиа избо ауаҩы, иагьаҵьара дыҟазаргьы, абас имҳәарц залшом:

Ароуп иахьыстәартоу,
Иахьыҟоу сҷара.
Арантәи исбартоуп
Уаҵәтәи амш сара.

Апоема «Сымцаху ахьыҟоу» аҷар ахатәы дгьыл, аҧьыньҧ, аҭоурых иадзыҧхьало, бзиа идзырбо, анырра ҟаимаҭ ҟазҵо ҩымҭоуп. Излаҩу абызшәа акузаргьы — иласза, еихышәшәоит, цәанырра ҧхалеи ҟазарылеи ишҩу ҩашьом. Уи интонациала, хшыҩцакыла игуаланаршәоит, мамзаргьы анырра шыҟаҵаз унардыруеит, Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқуба еицырдыруа ипоема «Аҩныҟа». Авторцәа амилаҭ зҵаарақуа еиуеиҧшым поетикатә мҩақуа рыла ирызбозаргьы, ирҳәо, ргуы иҭыхо Аҧсадгьыл азы ак злакууала еизааигуанатәуеит, еиқуҷыртуеит. Уи сара сыхуҭаахь цәгьара алан избом, ибзиоуп акумзар. Нас ишҧа, аҩымҭа бзиа еснагь анырра ҟанаҵоит, дҳәаақунаҵоит ашьҭахь игылан иаануа арҷиаҩы. Абриоуп атрадициатә еимадарагьы захьзу.

«Ҩ-захуак» асиужет змоу ҩымҭоуп, хыхь ҳзыхцәажәаз апоема еиҧшым ҩышьа формала, аха излацәажәо азҵаара акоуп. Араҟагьы автор игуы иҭыхоит Аҧсадгьыли ауаҩи рызҵаара. Цабыргыуп, уи аллегориатә ҟазшьа аҭаноуп ишааирҧшуа, ихы иаирхуоит еиҭарсны ацәажәара. Апоема асоужет, иааркьаҷзаны иуҳәозар, абас иҟоуп: Аҧсны еивагыланы изызҳауаз Ҩ-захуак руак аатцхны ақулаҩ, амҵарсҩы Тыркутәылаҟа игеит қьаф алаиуларц, аха ахатәы дгьыл аҷы ишҕьацоз уаҟа иахънеигаз изыҟамлеит, ихьаанагеит, игурҩеит, аразкы аҧыло, иапҧымло аздыруам. Ҧхыз иабоит изқуиааз адгьыл цьанаҭ. Иара звыргаз аҩыза Аҧсны инхаз марымажахеит.

Абриоуп апоема асиужет, хыхь-хыхь иҳәоу, аха аҩымҭа итҵегьы хара иҧшуеит, араҟа азахуақуа ракум аус злоу, урҭ символ хасабла автор иааигеит, игутакы исахьаркны аарҧшраҷы ихы иаирхуеит. Уи иаҳнарбоит аҧсуаа ирхыргаз атрагедиа — ажәлар наҟ-аақ амшын рыбжьазыжьыз амҳацьырра. Ҩ-захуак рлахьынтҵоуп.

Дгьылк ҳаицанызар, ҳаицынхозар,
Абахчақуа ҳартәрын.

Уи аҩыза ҳлахьынҵахозар,
Иахьабалак ҳахьҙарын.

Аҙахуа иаҳәо арҭ ажәакуа Ҭырқутәыла иагаз амҳаԥыр иуаз ажәакуа роуп.

Абас ауп сара сыхуҭаахь абри аҩымҭа сшахуаԥшуа, даҽакалагьы знеишьа амамзаргьы ҟалап.

Ҩ-захуак, акы амшын ныркә — Ҭырқутәыла иҟоу, егьи — ара Аԥсны дгьыл аҽы иҧьацо, реиҿырԥшра асимволикатә ҵакы амоуп. Амшын ныркә иҟоу аҙахуа лахьынҵадоуп, иԥсадгьылдоуп, агуы, аԥсы зегьы арахь иҟоуп, аԥхыз иалоуп, уиала агуы еисуеит, егьи ара иҟоу амра иааҙоит ахатәы дгьыл аҽы, ажьымжәа рацәаххыроуп, амч ҕуҕуоуп, акьаф ҭоуп, ауалыраҿ ишуеит ачаҭахәа. Аха уигьы иамоуп гуалак, иахашҭуам бзаиҵы — ажьи анапхыци ахьеиҩыршаз, иахьҭаԥырҽыз агуы.

Абраҟа автор арҭ ҩ-захуак рлахьынҵала иааирԥшит, аллегориатә ҟазшьа аҵаны, Аԥсни аԥсуа жәлари ирхыргахьоу аҭоурых. Апоет аҩымҭаҿы аидеиатә хада ацәаҳәала иатҵшьны иааирԥшуеит аԥсадгьыл абзиабара зегь ищырцкыу. Уи аидеиа ҳауаажәларраҿы аҵаки агункыларен рыман иҟаиҵоит, даҽакала иуҳәозар, хатәы дгьылда, ҧсадгьылда уаҩы дышхуартам. Ари аҩымҭа бзиахуаҿар патриоттә цәаныррала рааҙараҿы аҵак бзиа амоуп.

Аибашьра атема аазырԥшуа аԥсуа поемакуа хыԥхьаҙарала ирацәам, еиҳаракгьы Кавказ ахьчара иазкыу. Убарт рхыԥхьаҙараҿы Гьаргь Гублиа ипоема «Ашьхатәылаҿ аиқушәара» аҭыԥ бзиа ааннакылоит. Уаҟа ухаҿы инхартә, акыраамҭа игунукылартә иаарԥшуп афырхацәа рхаҿсахьакуеи ахҭысқуеи. Ари аҩымҭаҿы ҷыдала иаҳбоит Кавказ ахьчараҿы гитлертә фашизм иаҿагыланы, милаҭ еилых ҟамҵакуа, асовет жәлар имҩаԥыргоз ақуԥара. Абри аибашьраҿы ҷыдала иазаатгылоуп жәлар иаадырԥшыз ахаҵара ду атәы.

Апоема «Ашьхатәылаҿ аиқушәара», инеиҵыхны аепикатә ҩымҭа ҵасхус аханатә излабо ала, асиужет хҭыс-еиҭаҳәарала ицоит, насгьы аинтерес аманы, ҧхьаҟа иҟаларызеишь ҳәа агухыҵхыҵра узнарҵысуеит. Убри азеиԥш фон иалубаауеит ҷьара-ҷьара автори ахаҿсахьакуеи рлирикатә хьаҵракуа, иныбжьаршә-аабжьаршәны ицәырҵуа агуалашәарақуа. Аҩымҭа еиднакылоит абарт ахқуа рыла «Мидарадә», «Ашьха мҩахуасҭала». «Аткуара», «Ахақуиттәра», «Амҩа аартра», «Атәым

сасцәа», «Аиааира». Апоема арҭ ахуҭақуа зегьы хазыхазы иганы урыхуаԥшуазар, зхала ихьыԥшымкуа ишьақугылоу аԥҵамҭақуоуп рзуҳәартә еиԥш рхатә фабула, сиужет рыманы иҟоуп. Аха урҭ зегьы ҩымҭакны еиднакылоит афырхаҵа хада Ахра Аранда ихаҿсахьа (абри ажәла маҷк инахыркьаны ихуццәазар ҟалап), иара убас аибашьра ицәырнагаз аҧсреи-абзареи, ахьзи-ахьымзбзи ирызкыу ацәажәара.

Апоема атема аԥсуа литератураҿы иҿыцзам, уимоу, асиужетқуа рҿгьы иуԥылоит иашьашәало ахҭысқуагьы, иаагап асолдаҵцәа афронт ахь ицо ацә рызшьара (Пл. Ҷкадуа ишәкуы «Амҩақуа рышьҭала». Ал. Цьениа ироман «Ацәаҟуа аабатәи аԥштәы», ахьча иқулара Қь. Агумаа ибалладаҿы «Аҿарпын»). Аха арҭ аныррақуа апоема изакаразаалак иаԥырхагам, избан акузар, акы, аибашьра аамҭа изызкыу маҷк аиԥшыртақуа, аиқуҿытракуа рыртар ауеит аперсонажқуа рҿы, ахҭысқуа рҿы. Ҩбагьы, апоет ипоемаҿы иара итәала аҧстазаара ацабыргхаҵа апринцип дықунықуаны иааирԥшуеит ифырхацәа рлахьынҵа, рыҧсадгьыл ауалԥшьа шынарыгзоз ухәа убас итегьы.

Апоет иҩымҭаҿы, аибашьра дшалахумызгьы, ҟаиматла иаҳирбоит аибашьра анцоз аамҭазтәи атыл аҿы аҧстазаара зеиԥшраз. Араҟа афронт азы иқуԥон зегьы рхы-рыҧсы иамеигзакуа. Аиааира агара, аҕа хумга Аҧсадгьыл иқуцкьаара абри акун рыгуҭакы хада.

Иԥшьоу ҳашьхақуа рҿы ицоит аибашьра. Ашьа каҭәоит рҩашҵас. Афашистцәа еихоит ҳархақуа рахь илбаарц. Асовет архуҭақуа амца рыжәҵауа, ран рыҧсадгьыл рхы ақутцара, ирыхьчоит рхақуитра, рыҧсадгьыл хазына!

Аҩымҭа афырхаҵа Ахра Аранда еибашьуаз архута дрыланы иқыта гуакьа далсны дцоит. Абри аамҭазы иԥылоит иан ахцәышла, итахы-идыр, ижәлар. Изцәырҵуеит иқыта иадхәалоу агуалашәарақуа маҷымкуа, иара иҧстазаара иатәны (хуцшьала Леонид Лунин маҷк дугуалаиршәозаргьы ибыргум). Абар афырхаҵа игуы итыхо:

Аҕа иҳақулоз арахь дхытцыр,
Аԥсны шыкоу уи даазар.
Иҟалап, абарт зегь ызыр,
Аԥхьарца ашәа мгазар.

Ашьоурахьы иԥхьоит Аԥсадгьыл. Уи иҳәоит:

Маҧ, иҟалом шьҭа ахьаҵра,
Ахьаҵра шьҭа иазхоит.

Ахра дызлаз архуҭа аҧсуа қыҵа иалсны ицоз, Цаны Маҳҭы иашҵа иантала, урҭ реиҳабы маҧ шик'уазгьы, им◌ахганы ацә лкажьны ирзишьуеит, акрырҷеиҵоит, рыҧсы диршьоит. Абырг бзиа Цаны Маҳҭы абраҟатәи иажәақуа а◌ымҭаҷы акыр рыҵарк'уеит, иаанарҧшуеит аҧсуа ичеиҵьыка, игуҭбаара, иҧсадгьыл ашҟа имоу абзиабара, уиазы ак дшамеигӡо.

Аҧсуа бырг Маҳҭы еиликаайт уажә иҳабашьуа ҳаҧа аизыуааразы ажәа шаҳнитцахьаз, ҳчеиҵьыка шифахьаз, нас иацитцоит абас:

— Ус акузар, шәгуы рҭынчны шәыҟаз,
Шәускуа цәгьамзаап зынӡагьы.
Ҳа ҳчеиҵьыка иаҧрагылаз,
Хаир ибашам уеизгьы.

Апоемаҷы аамҭа маҷла иаҳҧыло аперсонаж Бадра (ацә ахьыршьыз ауп дахьаабо, ар акрахьырҷарҵо) иажәақуа гуашьамхра рзыруан афронт ахь а◌ма икугыло ар, ашьоурахьы ирыҧхьон. Уи ихаҷесахьа атипра злоу, иациоу есымшатәи аҧсҭазаара иацу азә иоуп.

Дад, Ҳаҧсадгьыл ахьаа амоуп,
Ахаҵа иаамҭа иахьоуп.
Аа, ахьырҧар, шәеивагылоуп,
Шәа шәангыла, ҳа ҳахьчоуп.

Бадра иҧа дизгудууа, аха дмырехуакуа, (ус аҧсуа ицәа◌ам) иҳәоит:

Саргьы убраҟа азә дысзалоуп,
Илшозеи, дсабиуп иара.
Сшьа иалазар, симырҧхашьароуп,
Имырҧхашьароуп Аҧсынра.

Ар реиҳабы аҧсуа нха◌ы быргиҟаиҵаз ачеиҵьыка ҳаҭыр ақуҵа, абзиалаҳәа раҳәан а◌ма икулоит ашьхарахь...

Арҭ асахьақуа ибзианы, ирҧсҭазааратәны иааирҧшуеит автор. Ахра арҭ ашьхақуа дрышьцылан ибахьан, убри аҟнытә иара иеиҧьыз аҧшыхуореи ар рым◌аҧгареи зылшоз даҷаҙәы иҧшаара уада◌ын. Уи

ибзоураны, (ам◌ақуа ахьидыруаз, дахьхаҵагумшәаз аҟнытә) архуҭа аиааира ргоит, акаҵәара ихытцырц илҷыз афашист мпытцахала◌цәа еилакубаса ишьҭарцеит.

Апоемаҷы иаарҧшуп иухамышҭуа аҧсуа хьча Алиас ихаҷесахьа. Уи афашистцәа еикухаҧс иҟаз дыргылеит, дымшәакуа. Ихы рыкуитцеит ишьхақуа.

Қавказ ахьчаразы игылаз аҵеицәа рсиахь анеира ылахьынтцамхеит Ҭаҭланбеи. Уи дчархәа◌хеит, иҧсадгьыл ақула◌цәа дрыдгылеит аргамаду, ахьча Алиас иҵахарагьы иара иоуп изхароу. Ҭаҭланбеи итцоураз аҙәы шиакумхоз аханатә аҧхьа◌ идырхьан. Аҧхьа◌, иугуаларшәеи Ахра аҙы иаанахуаз аҷыуа◌ данамих'уаз Ҭаҭланбеи ихы шым◌аҧигаз, дшимыцхрааз, уимоу, «ҳазхара ҳарччап» хәа дахуаҧшуан ауа◌ы итахара.

Ари аперсонаж ацәымыҧра узирҵысуеит, иус хумгакуа угуеисра дырццак'уеит. Абар Алиас уи изиҳәо:

Маха-маха сеиҷыжәжәанда,
Абри смаҳақуа сара.
Уабацәа рҧьыиҵь убандаз,
Уазхуцындаз Аҧсыпра.

Аҧсах◌ы дахьугалак дыҧсах◌уп, уи еилкаауп, абри аперсонаж изы маҷк агунамӡара аҧхьа◌ иоушәа збоит сара стәала. Цабыргыуп, уи ихаҷесахьа иааизакны а◌ыс

уҳәа еиҭа акык-ԥбак. Аха уртқуа зегьы ирзыртцабырг'уам Ҭаҭланбеи ихаҷасахьа.

Ишдыру еиԥш, аибашьра еибашьроуп, хаҳәыртцәиа еиҷагылоуп аԥсреи абзареи. Абраҟа ауаа зегьы еиԥшны ачҳареи аҕуҕуареи рымамзар алшоит, ԥсабарала иҟами ауаа ԥсыҷқуагьы, зыԥсы цаау, зегьы доуаԥшьқуан иауҟахыу. Мчымхарала зыжәлар ирҷагылаз ҟалазар ауеит, егьирахь, аха аԥсуаа рыԥнутцҟа (абыржәтәи аибашьра ду аан) зыжәлар ирҷагылан еибашьыз ҳашьхақуа рҷы азәгьы даабом. Урт аԥсадгьыл азы иқуԥаԥцәан, еибашьцәан, зқьԥыла рхы ақуртцеит ран-рыԥсадгьыл, зқьԥыла ихынҳәит ргушԥқуа зегьы ҳамҭала иԥычаны!

Гьаргь Гублиа ипоема афырхацәа хадацәа дреиуоуп Гуцалов. Уи ихаҷасахьала автор иааирԥшуеит аурыс солдаҭ гумшәа, аиааирақуа зегьы исимволу ихаҷасахьа. Уи афырхаҵа ҳаҭыр ақуитцоит, аҕа иҷагыланы ақуԥараҷы ихадаратә мчны ибоит асовет жәлар еилымшәо реиԥызара, реилатцәара. Уи амчрақуа зегьы ирхытцхыртоуп. Абас ихуцуа, зыԥсадгьыл азы зхы иамеигзо иакуны апоемаҷы даабоит Гуцалов.

Аԥымҭаҷы ибзианы иаарԥшуп Аԥснытәи ашьхақуа рсахьа, иԥшьоу урт ашьхақуа аҕа хумга «дышрыдыркыло», дышрыламзо.

Араҟа имаҷым аепитетқуа, аиҷырԥшрақуа, аԥсы рхаҵаны иҳәо апоезиатә ҭыԥқуа, асахьақуа. Апоема злаԥу абызшәа еихышәшәа ицоит, иласуп, еилгоуп, ибеиоуп. Аха зны-зынла иуԥылоит аԥсуаа зегьы ирзымдыруа, адиалект ахь иԥшуа ажәақуа, иаагап, «ашәахыԥ», «дыхрызырха», «иаалаҕь-лаҕьит», «аварданы», «ихаԥақуа», «адырҟьҟьа аҷалеит» уҳәа убас еиҭа акык-ԥбак раҟара. Арт ажәақуа цәгьамзар ҟалап, аха зегьы иахьырзеилымкааua аҟнытә ирзааигуаз ажәақуак рыла ԥьара иазгуаҭазар алшон, нас еиҳа еилкаахон.

Убри анаԥсангьы апоемаҷы иахԥылоит имаҷзаргьы, агунчыхьа ҟазцо ацәаҳәақуа. Урт еихышәшәо ицоит, уахьыргудыԥшыло акгьы рыгзам, иԥшзоуп, еинаалоуп, аха рыцҳарас иҟалаз, иргуло ахшыԥцак еилгам, реилкаара уадаԥуп автор ииҳәарц иитахыу рзаарԥшуам, ибыруеит ацәаҳәақуа ртцакы, мамзаргьы итцегь еиԥьындаз ззиҳәаша аҭыԥқуа... Иаагап ҷырԥштәқуак, «Дҳампытцыт дцарцу абра?!» Араҟа ажәа дҳампытцыт атцкыс «дҳампытцаз» еиҳа ианаалоит, избан акузар ирымпытцытцны ицаз иркыз, рнапаҷы иҟаз

изоуп. (Араҟа Ҭаҭланбеи изоуп Ахра изиҳәо.) Уи дҳампытцазт анаҳҳәо халаԥш дытцабеит, дцеит ауп иаанаго. «Азә ихудапара данас азныказ дынцәытцгугун, аха дгылеит деиханы.». Араҟагьы автор ииҳәарц иитахыуи иҟалази еиқушәом. Автор иҳәарц итахыуп зыхуда иқусыз ауаԥы азнык азы дынцәытцаххын, дынцәытцасын, аха дгылеит ҳәа.Ажәа «дцәытцагугун» усҟан иаанаго еаҟаларoуп, ауаԥы дцәытцагугун анизаҳҳәа диоуп, ҷьара аҳәажәеиԥш дцәытцагугуит, иеицәахит ауп иаанаго. «Асолдаҭ игылаз ргуы ҭасҳаԥза» — аԥсуа иҳәоит игуы ҭарсакьан, итганы ауп иааанаго, имгуацәа, ҭысҳаԥза, уи иаанагоит исаҟаҭу, зымгуацәа чу, ашыз иарчалахьоу, мамзаргьы афатә иачаххьоу ауаԥы изы. Реилкаара мариам абарт ажәақуа: «Исгуаҧхом, Алиас, уҳәашьтыбжь», уцәажәашьа иҳәар аҿакын. Гитлер изы «Жәлар рҳақ ихуда иахажьуп» ҳәагьы аҳәара рацәак аҿазкьом.

Уеимдар иубоит итцегьы игулыршәаны аҳәара зтахыз абри апоемаҷы ацәаҳәақуа, аха урт быргум, апоема иахылтцуа апоезиатә ԥхара амалахазгьы ирзырхьшәашәом аԥхьаԥ игуаҷы.

Гьаргь Гублиа иҟазшьаҷыдоуп ирҷиаратә тематика амехак аҭбаара, аԥстазаара еиуеиԥшым аганқуа рцәыргара. Апоет иажәеинраалақуа рфилософиатә хшыԥцак аханатә итцаулоуп, хара унадырԥшуеит, удырхуцуеит, абзиа уазааигуартәуеит, ахуахуа уаҷадыргылоит, уграждантә позиция ҳарарк'уеит. Аепикатә ԥымҭақуа рҷы, ҳәарада, уи еиҳагьы аҿкьартеи аҳәатәи имоуп, уаҟа инеитцыхны еиуеиԥшым алитературатә хаҷасахьақуа аԥитцоит, ргуеисыбжь аԥстазаара иақушәо.

Убас иҟоуп уи ааскьа инапы итцытцыз аепикатә ԥымҭа «Ицәқурҧон амшын». Гьаргь Гублиа иахьа изыхуҭоу, иактуалтәу атема шьҭыхны, ауааажәларратә цакы аҭаны, еитцагылоу абиԥара ахшыԥзышьтра ззыруша асахьаркыратә хаҷасахьақуа ааирԥшит ҳазҷу апоемаҷы.

«Ицәқурҧон амшын» азкыуп Аԥсны Асовет мчра ашьақурҕуҕуаразы аменшевикцәа ирҷиагыланы иноз ақуԥара. Аԥсны Ссовет мчра ашьақургылара атема иазкыу ажәеинраалақуа, ажәабжьқуа, аповестқуа рхыԥхьазара рацәамзаргьы, насгьы дара урт хаҭабзиарала еиԥшымзаргьы иҟоуп, аха иахьа уажәраанзагьы иҳамамызт уи иазкыз апоема. Абраҟа раԥхьаза акуны иҳауит Гьаргь Гублиа ипоема «Ицәқурҧон

амшын». Уи ԥуп аҧсуа классикатә поемақуа ртрадиция иқуныќуаны, жәлар рҽаҧыцтә жәабжьҳәара аформа иазааигуаны. Апоемаҽы иаабо ахҭысқуа рыќалареи ицәыргоу ахаҽсахьақуа рлахьынтцеи сиужетла иҧсабаратәны еиларсуп.

«Ицәқурҧон амшын» аҧсабара злаќоуала, итоурыхтә ԥымҭоуп ҳәа азуҳәаргьы алшоит. Цабыргыуп, уаќа иаарҧшым аҭоурыхтә хаҭарақуа хаҽсахьақуаны, даҽакала иуҳәозар хаҭала иќаз ауаа хыќукыла иарбам. Аха ицоз ақупҵара ду еицакра зқум ҭоурыхтә, епоха ҽыцуп ҳажәлар рыҧстазааратҽы. Ус анакуха, ари арыцху иазкыу «Ицәқурҧон амшын» ҭоурыхтә ԥымҭоуп ҳәа азҳәарагьы агха хауам, насгьы уи злеибаркыу, ҧсыс иахоу афырхацәеи аперсонажқуеи рԥызцәа усќантәи аҧстазааратҽы иќан. Шьоукы, урҭ рахьтә Ленин ду ибираќ иаҵагыланы, Асовет мчразы ашьа карҭәон. Даҽа шьоукых уи аиҧќьаразы рҽаднырҭәаланы хацәнымрха еибашьуан.

Апоема конкретла иазкыуп Аҧсны аменшевикцәа анахаҧаз аамҭа. Аҧсреи абзареи ҳәа ԥ-дунеиқ рќынтә ԥ-мчык еиҽагылеит. Аҧсны аҭоурых ҽыц адаќьақуа азаатуан. Рацәак агмызт уи ахақуитра амш.

Абарҭқуа зегьы Гьаргь Гублиа ипоема ҽыц шьахула ишьтнакаартә аќаҵара илшеит.

Аԥымҭа, афырхаҵа хада Адгур Цышәба иқупҵшу аҧсуа революционеруп, еибагоу, инапы злеикыз аус инагзаны издыруа, шәарак аҽаҧхьа ихьаҵуа дреиуам, насгьы дызнылаз ахақуитратә мԥа азыҳәан ахамеигзара зылшо дреиуоуп. Уи инапхгаԥцәа иарҳәоз гуникылоит, дазхуцуеит, адҵа ирҭо анагзараҽы, ашәарҭара дҵагыларгьы, аццакра илам, аамҭа маҷқ иҵагзаны ишәоит, изоит, дахуаҧшуеит аҭагылазаашьа, иааирҧшуеит ачхара, хара анаҧшра. Абарҭ аќазшьақуа зегьы ареволиуционер изы хымҧада имазарц ахутоу роуп.

Аҧхьаԥ раҧхьа Адгур дибоит амԥа дықуны, дцоит Бомбораќа абџьар зхызгоз «Кьаразаа» дрыцхраарц, иааигуахоит Асовет мчра ашьақургыларазы ақупҵара ду, рҽеибырҭоит, амч ҽыцқуа еизыргоит. «Кьаразаа» — аҧсуа революционерцәа, Адгур Цышәба дышҭоуроу, хара дышхуцуа рхәоит аҵхыбжьон дахьцо уи игуалаиршәо Камыгу иажәақуа. Урҭ игуаҧхоит, мԥақутцагас имоуп ареволиуциатә дҵа анагзаразы, дахьцоугьы, уимоу, илымха иҵаԥуа иахауеит Камыгу иажәақуа:

Ақупҵара аҭахыуп итцегь,
Ацәгьеи абзиеи еилҳәатәуп.
Ишәҧырхагоу наќ шәнарыха,
Амԥа ылхыуп, уи шәаныл.
Иназоит ажәлар шәыгуҭыха,
Жәԥахыркны абраќа шәеидгыл.
Агузианра, аҳаҳаи, ишәмыхьын,
Удлаҧса иќалоит ишәшьыр.
Нагзара ақузааит ахақуитра!
Ахьшьыцбеиҧш ишьтышәх шәхқуа.
Ажәлар рымч аԥызоуп аҳхыҵра,
Ахыхмыху агоит ицќьа...

Аха амԥан Адгур аменшевикцәа рыр дрылаҳан, дырҳәынҷеит, иаргьы, уаќа акгьы шилдмыршоз идырын, иҽеимырххеит, издыруада, ԥьара маанак ќаҵаны сызрыцәцозар ҳәа дахуаҧшны. Ииашангьы дныќуеит, иҽирцәгьар имч дырхомызт, дыршьуан, инапынтцагьы изынагзомызт.

Аменшевик ры Адгур Цышәба деиқупҵах дрыма иаауеит Бахуа Базба иԥнаҵаҽы. (Уи Ҳаҧсадгьыли ареволиуциеи раҕацәа ичеиԥьыка инапы иқутцаны, дчархәаԥха дырҧылеит). Аха ауха аԥы рҽанадыршьы, Бахуа Базба, иара дхуаҧсахеит ҳәа, аҧха хазына Саида диман, убри илыбзоураны Адгур Цышәба иаҕацәа дрымпытцытцны дцоит. Ашьҭахь аменшевикцәа рыр еилалеит, ишьҭалт, аха дабаќаз, дцахьан. Адгур Цышәба аԥьабаа ибазаргьы, игуҭакы наигзеит, дацхраайт ареволиуциа аус. Уи иара изы насыҧ дун хымҧада. Уи илшон ачарҳәаԥы аќыт ихмыртцкуа ишьра, аха убригьы хумгашьаны иҳәоит: «Мап, иаҧсоума уа уеиҧш иќоу, ауаԥы хумга ишьра. Уабацәа рыбаԥ анышә иахьамоу, патӷ узақум зынза... Адәы иқухашт хьзыда-цәада, иуба-еицәоу шыбзоу аҧсра.».

Апоет ифырхаҵа иҧстазааратҽы — еиҳа ашәарҭа данҵагылаз изылыҧхеит абзиабара цқьа ашәахуа. Убриоуп дагьҽызх'уа. Ари адеталь автор аҧстазаара ҽыц аиааира иасимволны иќаитцеит. Адгур Цышәба Бахуа Базба иԥнаҵаҽы деиқупҵах адашьма дахьыкужьыз, дҕьазкны даныцәа иибаз аҧхызгьы иара ихаҽсахьа революционерк иахасабала, ахақуитразы ақупҵара иазыхиоу азәы шиакуу еиҳагьы иханарҭәаауеит, иарҵабырг'уеит. «Иаҭыҧым алахьеиқутцара аҧстазаара ахьыцәқурҧо», — иҳәоит уи. Избанзар «Идыруеит ишгыло абиҧара Атәыла аразќы зчаҧо.»

Абас атәыла аразҟы лашазы иқуԥоз дархаҭарнакыуп Адгур Цышәба.

Абри афырхаҵа ихуцрақуеи игуалашәарақуеи ирыдхәаланы иаабо аперсонаж Қамыгу, аҩымҭаҽы мехакыла аҭыԥ маҷ имазаргьы, цакыла дҳаракыуп, уи иажәақуа (Адгур игуалаиршәо) роуп дзықунықуо афырхаҵа хада, иара автор иҩымҭа аидеиа хадагьы шьақунарԥуԥуоит. Аменшевикцәа ирҽагылан ихәоит.

Ауаа иҳалоу изҩаны,
Иаҳьырхумкуа, мап, ҳазееихом,
Абри жәдыруаз наахцәаны...
Ҳахыбаауа ҳадгьыл иқууп,
Идыргуаҟ'уеит анхацәа...

Қамыгу хара ихуцуа, аԥсадгьыл аҭоурыхи ахьааи лоунытә изныруа, ахақуитразы ақуԥарада ак шыҟам здыруа ԥызаҩуп, напхгаҩуп. Штрих ҳасабла дахьаацәырцызгьы духамыштуа ихаҽра иманы даанхоит. Амала, иахутазар ҟалап абри аперсонаж тыԥқуак рҽы Адгур Цышәбеи иареи реиқушәара ҟалазтгьы, иаҳҳәап, абԥьар ахьызхыргоз, усҟан еиҳа еиԥьны, аҩымҭа азеиԥш идеиа иацхраауан, иарԥуԥуон, иара Адгургьы итцегьы дгултәааны дҟалон. Иузеилкаауам аҩымҭа аидеиа хада ныҟузго аперсонаж автор абас дцәытцәахцәаны, 'рольк имазамкуа дзааирԥшуа! Цабыргыуп, афырхаҵа хада Адгур Цышәба иоуп. Апоемаҽы иҟало акцент зкуԥуԥуо ахтыскуа зыдхәало уи иоуп. Аха Адгур идунеихуаԥшышьа аазыртыз, ахақуитрахь амҩа дыкузтцаз, зыгура игаз, зидеиа дадгылаз ауаҩы итцегьы дхартәааны дцәыргатәзамыз?

Апоемаҽы духамыштуа ицәымԥра ашәиԥхьыз ашьтоутцартә даарԥшуп аменшевикцәа зчеиԥьыка знапы иқургыланы ирԥылаз Бахуа Базба. Аԥсахҩы ҧсабарала еснагь дшәыргундоуп. Ус ауп дшыҟоу Бахуагьы. Уи Адгур Цышәба иҟама цры игушԥы ианадгыла, дкьақьеит, дматанеит.

— Сыԥсра умырцәгьан ҭахмадак,
Суҳәоит, сыԥсы еиқурха!..

Димшьит, аха изхуартоузеи иҟазаара, иԥсы ҭанатцы дшәйны адәы дыкухеит, ауаа рыбла дызхыԥшылом, иеитцәах'уеит есымша, злагаражәк дахатәоуп, дшәырзызо. Аизараҽы днеиргьы, акуакь иеатаны дтәоуп.

Аԥсадгьыл аҽаԥхьа ари ауаҩ ахара идуижьтеи заҟа цуазеи. Аԥсны аҕацәа иазынрыжьыз ахурақуагьы ҕьахьеит. Аха Бахуа Базба ичарҳәара ихаҭатцәкьа хаштра имам, избан акузар аԥсадгьыл атәы аҽакыуп, аҕәы уиаҕахар, уинышәар ҟалоит, аамта иахушәтәыр ауеит ишәыбжьалаз. Аха аԥсадгьыл зныкгьы ачарҳәара азуур, иуԥсахыр бзанцык иузыриашом, удамыҕа баа-ԥсны абиԥарақуа урзынхоит! Аԥсадгьыл аԥсахра еицәоу хлымзаах ыҟазам. Абри ахшыҩцак ауп Бахуа Базба ихаҽсахьагьы ишьақунарԥуԥуо.

Апоема «Ицәқурҧон амшын» аҽы иҟоуп итцегьы улаԥш зыдхало аперсонажқуа. Урт ареволиуциа аус азы рхы еигзом, ахақуитра лаша абирак иатцагыланы иқуԥоит. Аҩымҭаҽы блатцарыла иҟаҵоуп аменшевикцәа рыхумгарақуа. Урт атәроуп Аԥсны иазааргаз. Аԥсны аҳра рурц зҽаазхаз аменшевикцәа рхаҽсахьақуа зеиԥшроу аанарԥшуеит Адгур иҩнутцкатәи монолог:

Иаҽуп аенышьыбжьон ҳдырҩашьарц,
Рҽабызшәа хаауп уамашәа.
Иацоуп ианаан, аԥшәмара нкыла,
Рҽырбабан иахатәоуп.
Шьхеи геи зегь уа инеидкыла, —
Ргуы азыбылуеит, тынхацәоуп.
Ҳашкол затцә жәацы ихыртыз,
Аиатым-цәа ахьыкукуоит...
Ҳзиасгьы ашьхақуа иргултцыз,
Атаца леиԥш ахьз ршьоит...

Иара убас апоемаҽы ҟазарыла иҟаҵоу аперсонажқуа, аҭыԥқуа, асахьақуа маҷзам, иаагап Куаста ихаҽсахьа, мчышьта аԥшаҳәа, амшын ацәқурҧара, афлыка ацәыртцра, Бомборатәи атцх уҳәа заҟа! Урт зегьы апоема идеиалагьы сахьаркыралагьы амчхара дырԥуԥуоит.

«Амшын цәқурҧоит» антцәашьагьы асимволтә цакы амоуп, избанзар, ақуԥара аҭыхуа ҧтцәомызт, макьана Асовет мчра шьақумгылацызт. Аиааира аазгараны иҟаз ақуԥара ду ҧхьаҟа ишьтан. Убри азоуп авторгьы аҩымҭа хыркушоуп ҳәа уазҳәашаз акуаԥ зимыргылазгьы.

Абраҟа сырзаатгыларц стахыуп, хыхь исҳәаз рнаҩсангьы, сызқушаҳатым тыԥқуакгьы. Акы, апоемаҽы хунгастак аҳасабала иарбазар ахутан Ефрем Ешба, Нестор Лакоба рреволиуциатә усура атәы зҳәоз штрихқуак, дара афырхацәа ирыдхәалан акузаргьы,

избан акузар автор дзыхцәажәо аамҭазы арҭ аҧсуа ареволиуционер дукуа ирыдхәаламыз Аҧсны революциатә куҧарак мҩаҧысуамызт. Урҭ Ленин иидеиакуа Аҧсны иалазырҧхоз шәахуакуан. Автор абри маҷк дазхуцыр ауан. Иара убас апролог апоема актәи ахы акуушәа иҟалеит, насгьы ҧхьаҟа иҟалашаз, дзаку «фырхацаз» Бахуа Базба иаартны иамхаҳәацәеит, усцәкьа аҭахымзар ҟаларын апролог аҿы. Аха урҭ агха ссакуа ракум аус злоу, аус злоу, ихадароу — Гьаргь Гублиа аҧсуа литература иалаигалеит Аҧсны Асовет мчра ашьакургылара иазкыу инеицыхыу апоема бзиа. Уи узеигурҧьаша акоуп.

Аҧсны Асовет мчра шьакугылеижьҭеи 60 шыкуса ахыцра ҳажәлар лассы ианазгуарҭо аамҭазы уи зхы акузцаз ахаҿсахьакуа рцәыргара, ҩаҧхьа ргуалашәара, акы, иҳак иашоуп, ҩбагьы, алитература актуалтә темакуа ируакны иҟанаҵоит.

Апоет Гьаргь Гублиа ажәа ацклаҧшра, ашәара, азара, иззик'уа ахҭа иҭашәо исахьаркны аҟаҵара даманшәалоуп, дазҟазоуп. Аха убри инаваргыланы иҳәатәуп бзиа иаабо Гьаргь Гублиа ипоезиатә рҿиамҭакуа рҿы, ирацәамзаргьы, ишаҳҧыло зсахьаркыратә-идеиатә гдра лаҟуу, зны-зынла ибаҩхатәра иатәаумшьо иааинырсланы иҟаҵоу, аҧшаара згыу жәеинраалакуак, ҭыҧкуак, цәаҳәакуак.

Ажәа иҵабыргытәкьаны, ибцьаруп, иантҟьа ахы иаҩызоуп, инеит, уахуазом. Аха убранза иҭкьаанзоуп иҵару аблеи ахшыҩи анаҭахыу. Абра зегь реиха дазхуцлароуп апоет.

Убас иҟоу аҿырҧштәкуа хҧылоит Гьаргь Гублиа ипоезиатә рҿиамҭакуа рҿы еихаракгьы раҧхьатәи ирҿиаратә шыкускуа раан иаҧиҵаз рҟны. Урҭ аҧхьаҩ игуы еихьызшьуа ацәаҳәакуа рызбаху ҳәатәуп ушьҭан апоет агуаҿанызара инаҭарц азы.

Абар дара агулҭәаара згыу аҭыҧкуа: «Аҿҿа налгоит аҩны зныла». Араҟа аҧсуа жәа еицааира иаҳа ианаалоит «зны-зынла». Аҧсуа «зныла» иҳәом ишьтракулан иҟало ак азын. Даҿа цьарагьы ҳаҧхьоит «Исхароузеи» ацынхурас «ихцәаны» иҟоу ажәа «исхар». Изыххарҟьарызеи ажәа хазына хцәаны, иҿакуаны иахҳәартә еиҧш? Ажәа «исҳәар» иаништааларц, ҩызара рзеибауларц азын апоет азин имамзар ҟалап ажәа «аҧыргара».

«Ари адгьыл хьыртәаҵәаҿ са саҧшәымоуп. Сускуа рылашоузеи шаҟа мшы!» Хыхьтәи ацәахәа еилганы

ишааиуа, иашьҭанеиуа иарҧсыҿуеит, еилганы иҟанаҵом апоет игуҭакы. Иҳәоуп мчыла ирхханы, мчыла иҟаҵоу ацәаҳәакуа апоезиаҿ ахаара рцәызуеит, насгьы мчы роузом. «Асы ҧуа» ацынхурас ҷьара жәеинраалак аҿы иаҳҧылоит «хагуо» ҳәа. Агуара ҧшзам, игунаалам, ажәа аестетикатә гуаҳәара ахуаҿуеит аҧхьаҩ иҿаҧхьа. Поезиала ихыркыу ажәакуам «Сцьабаа рҭашыми абарҭ амхкуа». Еиҧьны аҳәашьа амазами ауаҩы иҵьа зду амхазы? Убас унашәа-аашәар — итҵегьы угуы еихьызшьуа, мамзаргьы еиҧьны иҳәандаз ҳәа ззуҳәаша ацәаҳәакуа, аҭыҧкуа уҧылоит.

Абра исҳәоит иааизакны Гьаргь Гублиа ипоезиазы даҿа гуаанагарак. Апоет итҧухаа илигахьоу ихатә рҿиаратә мҩа дануп, иҿацаза ихатәы бжьы ихоуп, ихатә ҩышьа форма имоуп, итематика ҭбааup, ажәакала, имоуп дызкуаарыхша, аҿаҩра беиа изҭаша «ауыжәра адгьыл!» Ари арҿиараҿы акраҵанак'уеит, хузмазам ҧсабаратә ҳамҭоуп. Аха абри инаваргыланы уи ирҿиамҭаҿы (имацара иҿы акузам егьырҭ аҧсуа поетцәа рҿгьы) имҩашьо иубоит атрадициатә еимадара. Абри бзиоуп, избанзар иара иаҧхьа ҳмилаҭ литература ашьапы зкыз, изырҿиоз, иахьагьы изырҿио ҳпоетцәа дукуа рдоуҳатә беиара ҩнутҟала рнырра, рхьыҧша агункылара высшьа змам факторуп. Алитература ҿиашьа амазам, ҧхьаҟа изцом абарҭ афакторкуа ирылыхудааны. Иара убас Гьаргь Гублиа иажәеинраалакуеи ипоемакуеи ирныҧшуеит аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭакуа ирымоу атрадициагьы. Аха абра иҟоуп «аха» заҵәык. Абар уигьы: абас алитературатә традициатә еимадара апроцесс аҿы цәаҳәа ҟаҧшьыла иаҵшьны иубозароуп апоет ирҿираҿы иааирҧшыз апоетикатә ҿыцра иара алитератураҿы иҩеиго амаҭа, ажәытә уарҳал злеиласоу арахуцкуа досу ршәыгакуа мҩашьо рхаҿкуа шааҧшуа еиҧш иҟазароуп. Изхысҳәааua, Гьаргь Гублиа — ипоезиаҿы зны-зынла иалашәоит зны-зынла ашьтрыкулара, иуаҳахьоу аинтонациакуа, афилософиатә хшыҩцакқуа, аикуҿытракуа. Убас апоет ирҿиамҭаҿы агуаанагара узҭо ажәеинраалакуазар ҟалап «Азыхь снаҿыхуан, ашәшьыраҿ сыҧсшьоит», «Азыхь», «Аҟаза», «Дҿыжәлеит арҧыс ашта аханы», «Агуы», «Ашьыцра ахумгара», «Ухылпа ыршәны», «Доусы иара итәала»... Арҭ ажәеинраалакуа рҿы аҧхьаҩ иаҳауеит уааназа иара Гьаргь Гублиа иажәеинраалакуа рҿы, ма даҿазә иҿы иуахахьоу, мамзаргьы апоезиатә рахуц игулҭәааны изанымлаз атәым хшыҩ-

цак ахылҟьа-ҽылҟьакуа. Арҭ хыхь иҳәакуо дарбан поетзаалакгьы ихы рцәихьчозароуп. Ҳәарада, аха еиҳаракгьы зҭәымҭа иҭагылоу, зыхьз-зыҧша хара ина@хьоу апоет.

Гьаргь Гублиа зымехак ҭбаау, зба@хатәра акыр алзыршахьоу, аҧсуа литература иҧуҧуаза иалагылоу, аринахысгьы азааҧсара зылшо, ҳзыкҳгуҧ'уа поетуп, драматургыуп, рҵа@уп, ууажәларратә усзу@уп. Убри аҟнытә уи иҭакҧхыкура еиҳагьы иҳаракызароуп, иажәа, ихшы@хуцра ҳмилат литературазы аху шамоу @ынтәны иныруазароуп.

Гьаргь Гублиа 60 шыкуса дырҭысит, аха аҧсуа изы ари курам. Уи аҟазара аҳаракырахь ахаларазы ашьхацам@а данып. Апоет иҭахыуп аҧхьа@ акаҵәара ҽыц аҽы дикушәарц. Уи агура аагоит. Ус шакуу м@ашьо ирҳәоит абарҭ ацәаҳәакуагьы:

Икан-бзиуа ихалоит,
Амра са схахьы.
Ҳәеинраалаан иҭалоит,
Уи са гуахы.

1981 ш.

АКЬЫПҦХЬИ АЛИТЕРАТУРАТӘ КРИТИКЕИ

Алитературатә критика иазкны инеиҵыхыу ацәажәарақуа иаци иахьеи имиит. Уаҵәым@ашьо иуҳәар алшоит урҭ иреиҧшу ацәажәарақуа алитературеи акритикеи наҟ-ааҟ решеиладырхуз аахыс иҟоуп ҳәа. Аха иахьа, ҳауаажәларратә литературатә ҧсҭазаара Ленин ду иидеиақуа рыла ианҽиауа аамҭазы, акритика иазкыу ацәажәара еазны еиҧшымкуа аҟазшьа ҽыц аанахуеит. КПСС Ацентр Комитет иаднакылеит «Алитература-сахьаркыратә критиказы» ҳәа ақутцара. Ари аҭоурыхтә қутцара алитература аҽаҧхьа иқунаргыло азцаатәқуа ҧхьаҟа изырҽиауа акуны иҟоуп.

Абри иактуалтәу азцаара иазкны Ереван ақалақь аҽы ицон @ымштәи асеминар. Уи еиҽнакааит СССР ажурналистцәа Реидгыла. Асеменар иалахун еицырдыруа асовет критикцәа, агазеҵқуеи, ажурналқуеи, ателехуаҧшреи, арадиои рлитературатә усзу@цәа, аре-

спубликақуа ржурналисттә организациақуа аҭакзыҧхықуу рнапхга@цәа.

Ажәахуқуеи ақугыларақуеи рызкын иахьатәи памҭазтәи асовет литературатә критика аҭагылазаашьеи ҧхьаҟатәи ауснагзатәқуеи.

Абри асеминар ҳалахун харгьы. Цаҟа ианаҳҭо астатиа Еревантәи асеменараҽы излацәажәаз азцаарақуа ирылхны иҟаҵоуп.

Алитератураҽы ашәкуа@цәа дуқуа еснагь хыҧхьазарала еиҳаны ицәырҵуеит акритикцәа дуқуа раасҭа. Ари ас шакуу арҵабырг'уеит алитература аҭоурыхгьы. Жәыпгьы-ҽангьы ари а@ыза аиҟарамра зхылҽиааua амзызқуа рацәоуп. Амала, убарҭ амзызқуа ирытцарк'уа азцаарақуа иахьа уажәраанзагьы ишахуҵоу наукала иҵцаам. Убри аҟынтә иҵцаам азцаарақуа ирылшоит алитературатә критика аҽиара агроцесс иаҧышькласлар...

Алитератураҽы акритикцәа дуқуа ахьмачу азы иуҧылоит еиуеиҧшым агуаанагаракуа. Акритика асахьаркыратә литература аҧра иҭиааит, ахала иҟам. Уи иахьыҧшуп азоуп акритикцәа дуқуа еснагь измачзоу ҳәа ишьақудырҧуҧуоит цьоукы. Аба@хатәра иашаҵәкьа змоу акритикцәа аҧсабара ахата имачны «иашоит» рҳәоит даҽа шьоукгьы. Абри аҵыхутәантәи ахшы@зцара дадгылоп аурыс критик ду В. Г. Белински. Абар, ии@ыз: «Аба@хатәра змоу акритикцәа иашақуаҵәкьа уарла-шәарла ицәырҵуеит алитератураҽы... Иуада@уп, ихҵәрыроуп ус иҟоу, ҧсабарала ишоу акритик им@а».

Иҵабыргытәкьаны, ҧасагьы уажәгьы иуада@зоуп акритикхара. Иззымдыруада рецензиа ссақуак, гуаанагарақуак знапы иҵытцуа зегьы шызкритикцәамхауа!

КПСС Ацентр Комитет «Алитература-сахьаркыратә критиказы» иаднакылаз ақутцара хаидеологиатә усураҽы ицәырҵра ҽыцуп, хсоциалисттә доуҳатә культура арҽиараҽы иҵоуроу анырра ҟанаҵоит.

Хара хпартиа иадыруеит алитературатә критика аиаша м@а ианану иамоу амч шаҟа иҧуҧуоу. Уи зегь раҧхьазагьы иауалуп апартиатәии ауааажәларратәии дунеихуаҧшышьала ажәлар рылаазара амарксисттәленинитә идеиақуа рылартцәара, ирыцәтәымны зхы аазырҧшуа ахалтуратә цәырҵракуа ирҽагыланы ақуҧара. Абас ианыҟоу ауп асахьаркыратә критика ауааажәларра рҽаҧхьа ахатыр анышьтытцуа, хажәлар рдоуҳатә культура аазара аус аҽы мцы зымхәо бҧьарны ианыҟало.

Алитература асахьаркыратэ критика ҧасатэи ашыкускуа ирыдкылан уахуаҧшуазар, арҭ аҩышыкусак рыҩнутҟала акырза аҿареит. Агазеҭкуеи ажурналкуеи рҿы акьыҧхь рбо иалагеит формалагьы ҭакылагьы еиқуныхк иҟоу, аамҭа агуеисыбжь зхыҩуа астатиакуа. Аха ҳсахьаркыратэ-литературатэ ҭыжьымҭакуа зегьы рзы ас иҟоуп ҳэа иаахҭэаны аҳэара иашам. Макьана ҳтэылаҿы агазеҭкуа, ажурналкуа жэпакы рҿы иаҳҧылоит ишьшьылаҳау, инеирциала иҩу акритикатэ-публицистикатэ статиакуа. Урҭ еиҳаракгьы рхатабзиара ҧсыеуп, изыхцэажэо аҩымҭа, ашэкуы идеиалагьы сахьаркыралагьы инарҭауланы ирзеилыргом, ицагууп акритика абз, илакууп аестетикатэ гьама, уимоу, зныынла аҩымҭа ҧсыезакуа ирнышэоит, ленинтэ методологиа иацэыхкьаны, иашам апозициакуа аархуоит. Ари ишэарҭоу цэырҭроуп акритика изҩыданы акатцаразгьы. Акритикатэ статиакуа, зегъы раҧхьазагьы, рхатакуа асахьаркыратэ ҩымҭакуа реиҧш урыҧхьо иҟазароуп. Урҭ иргулазароуп ацэгьеи абзиеи еилырганы иузырбо, хара узырхуцуа ахшыҩцак, аадырҧшуазароуп автор ихата идунеихуаҧшышьа атцаулара, дзыкунык̆уо апозиция аиашара, аҧсҭазаареи дзыхцэажэо, абъект ибзиазаны рдырра, алитературатэ критикаҿ имоу абаҩхатэра. Асоциалисттэ реализм атеориа аамҭа ҿыц ачыдара иакушэо ашьтыхра итегьы иатахыуп. Уи акыр зтцазк'уа атеориатэ зтцааракуа социалисттэ литературак ма литературакуак рҧышэа мацарала уажэшьта апроблемакуа раҳасабра уадаҩуп. Иахутоуп асоциалисттэ литературакуа зегьы рымч, рҧышэа аилатцара асоциалисттэ реализм аамҭа ҿыц иакушэо икунаргыло азтцааракуа рызбара.

Уажэы адунеизегьтэи алитература аинститут аколлектив аҩра иаҿуп «Асоциалисттэ реализм ҳазну аамҭазы аҿиара» ҳэа хыс измоу аколлективтэ усумҭа ду.

Зны-зынла агазеҭкуа ирныло акритикатэ статиакуа ирыгкуоу злеиҧшкуоу рацэоуп. Уанрыҧхьо рҩышьа форма, рстиль, реиҿыртэышьа, ралагашьа, рбызшэа уҳэа авторк иҩызшэа иҟоуп. Ҳэарада, ас иҟоу астатиакуа ашэкуҩгьы аҧхьаҩгьы изакаразаалак акгьы рыртом, уимоу, арҿиаратэ усхкы аҿы иуадаҩу акритика атцаки аҳатыри ладырк̆ууеит. Аналитикатэла аилыргара злымшо, арехуара мацарала аҩымҭакуа рыхузшьауа астатиакуеи арецензиакуеи цэырымтцларц азы, ҭакҧхыкура ҳаракыла рус иахуаҧшуазароуп ажурналкуеи агазеҭкуеи русзуҩцэа, ҷыдала алитературатэ критика знапы алакыу ауаа.

Агазеҭкуа ирныло акритикатэ статиакуеи арецензиакуеи иҟартцо анырра алитературатэ критикатэ процесс зегьы аҿы ианымҧшырц залшом.

Ахатэҷыдара амоуп акритика. Акритика знапы алакыу ауаҩы, абаҩхатэра иаша имазароуп, алитературатэ теориала деибытазароуп, аестетикатэ гьама имазароуп. Алитературатцааҩцэеи акритикцэеи акыр ишеизааигуоугьы, излеиҧшым рацэазоуп. Алитературатцааҩцэа атоурых ахь еиҳа иагоит. Урҭ русура ашыкускуа атахыуп, алитература аҿиара апроцесс изахьзом. Акритик иусура аҿакзоуп. Уи еснагь аоперативра илазароуп, алитература лассы-лассы иатахыуп акритик имеижьарадоу иажэа. Ҳлитература аҿиара апроцесс зегьы зымехазкыша, акритикцэа дукуа иаҳагьы иҳацэмаҷуп. Иахьа еиҳагьы иатахыуп Белински, Чернышевски, Добролиубов иреиҧшу акритикцэа, аха араҟа атахра мацарагьы амыхуозар акухап...

Ҳпартиа иахьа даҿа аамҭанык еиҧшымкуа иҳаранакит акритик итакҧхыкура. Дарбанзаалакгьы азин имам ашэкуы ҧсыезакуа (урҭ рҩызцэа ҭымҭлар ами, аха...) Ирехуаны рыхцэажэара. Иара убасцэкьа абзиагьы иахцэажэатэуп, еилыргатэуп агура аагартэ. Ус акумкуа, аушэакү, аҩымҭа бзиоуп, автор икуҿиеит, ҳлитературазы акыр иаҧсоуп ҳэа аҧхьаҩ игуы ҧызцэахьоу астандарт ажэакуа рыла аҩымҭакуа рыхцэажэара акгьы ҳнатом. Иаххэар ами аиаша, ҳгазеҭкуа бжеиҳан рдакьакуа рҿы ианылауа астатиакуа цаулам. Авторцэакуак ураздаар, рстатиакуеи рхи дырк̆ьиоит агазеҭ аҿы аҭыҧ маҷны исыртан, уаха сыгутакы сзамырҳэеит ҳэа, мамзаргьы — акы зҳэоз абзиаракуа зегьы аредактор иамхны икаижьит ҳэа.

Агазеҭ ажурналтэ статиакуа азкьыҧхьуам, иагьадгылатэым. Иркьаҿны, еилацаланы аҩра алитература ажанрқуа зегьы рҿы иатахыуп. Уи зыезыршьцылатэу ҟазароуп!

Игуцарактэуп акритикцэа раазара, агазеҭкуа рыдҧхьалара азтцаарагьы. Абраҟа иҟоуп макьанагьы ауадаҩракуа. Абаҩхатэра змоу акритикцэа ҿарацэа имаҷны иахьгылоу анаҩсангьы, дара иҟоугьы агазеҭкуа рахь рнагашьа азтцаара мариамхеит, избан акузар аинститутқуа ишаарылгалак аспирантуракуа иртцалоит, уи ианалгалакгьы анаукатэ-еилкааратэ институтқуа рҿы аусура иалагоит, акандидаттэ, адоктортэ

диссертациақуа рыхьчоит. Анаукатә-еилкааратә институткуа рахь ицоит агазеткуеи ажурналкуеи рҽы иртахҳаша аҽар. Урт зкритикцәахом, царауаахоит. Абри азцаара хымҧада иазымхуцыр ада ҧсыхуа амам СССР ажурналистцәа Реидгылеи агазеттә-журналтә тыжьыртақуеи, избанзар абас иҟоу аиҽымкааракуа ирыхҟьаны хгазеткуа алитературеи аҟазареи рыҟушақуа рышҟа инеиуеит алитературатә критика алахьынтца иазҽелымҳам ауаа. Иарбан газетзаалакгьы иамоу аҟушақуа зегьы хымҧада иатахыу роуп. Аха иазгуататәуп, ажәлар рдоуҳатә культура иацанак'уа азцаарақуа иахьрыхцәажәо, иахьеилдырго аҟуша еснагь амаршәа клатәуп, еиха иашан иуҳәозар, уи еиқуршәалатәуп доуҳалеи дырралеи иақунаго, арҽиара згуы азыбылуа, иалахуу акадрқуа рыла.

Агазет ажәа гурагоуп. Алитература иацанак'уа статиак, рецензиак (изфызаалакгьы) мцозароуп астагиа зызкыу ашәҟуы аусумта аҟуша аусуфцәа ма аредакциа атакзыҧхыкуу азәы дамыҧхьакуа, изымдыруа. Ари аксиома иафызазароуп. Ус аҟамцара — иааанагоит агазет ахатә гуаанагара алархура.

«Алитература асахьаркыратә критиказы» хәа КПСС Ацентр Комитет иаднакылаз ақуцара хлитература аринахысгьы 'аргиараҽы имфакуцагоу программаны иҟалеит, алитераторцәа, акритикцәа ртакиҧхыкура харанакит. Аргиаратә еиҧыларакуа — агазеткуа рҽы аус зуа ажәлар рдоуҳатә мал ду — асахьаркыратә литература аҽиара иааиҧмырҟьазакуа знапы алакыу ауаа апартиа иқунаргылауа актуалтә зцаарақуа рынагзараҽы уаха атыхымкуа ирыцхраауеит.

Еревантәи асеминар инаҧшьшәа, имыцхум хәа сгуы иааанаго, абраҟа исҳәоит аҧсуа литературатә критиказы ажәақуак.

Мапкра атахым КПСС Ацентр Кимитет «Алитература асахьаркыратә критиказы» хәа ақуцара аднакылаз аахыс хактритика ахаҽра шеиҧьхаз, аешарлахҽыхыз. Ирацәамзаргьы, арт афышыкуса рыфнутцкала акьыҧхьрбеит хар змам, методологиала ииашоу, астатиақуа, акритикатә шәҟукуа. Урт иаадырҧшуеит хлитературатәкритикатә пстазаара аҟнытә ихадароу ганкуак. Аха иага убас акузаргьы, хлитература азҳара иадкыланы уахуаҧшуазар, иҟацоу маҷуп, иазхом. Еревантәи асеминар аҽы излацәажәоз азцаарақуа рҽы харгьы акыр ҳцыркьуеит. Иахьа уажәраанзагьы чыдала аҧсуа литература акритика амацара зеазкны аус зуа кригик затәыкгьы

дҳамам. Абри азцаара хшыфзышьтра зтахыу, изхатгылатәу акакуны иҟоуп.

Ҳжурналкуеи ҳгазеткуеи рдаҟьақуа рҽы иахьынзахуҭоу иаабом аҧсуа литература атцыхутәантәи аамтазы иаланагалаз афымтақуа ирыгыу, ирыбзоу аахтны изҳәаша амцабз иафызоу алитература-критикатә статиақуа.

1974ш.

ЗЫҦСТАЗААРА ҼЫРҦШЫГАЗ АТЦЕИ

— Володиа хы-мшуп ауада ундәылымшәазакуа аус ууеижьтеи. Излазбо ала, иахьагьы удәылтцырц угуы итазам, — аҧшзареи аҽареи рыхаа-цәа лхьыкукуа, егьи ауада аҟнытә даафналеит Таниа.

Володиа, икалам иқьаадқуа инарыкуршәны, дзыкутәаз ақуардә маҷк даакутцәины, ихы дфахан Таниа дналҽаҧшит:

— Нас, ибуам адәахьы ҳамцар, стәанхалацәеит ҳәоуп ибҳәо иаанаго. Аха сара сынхафуп, сабацәагьы ус ауп ишыҟоу, ахандеира бзиа ирбоит. Цабыргыуп, чыдала уажәы сара анхара-антцыра саҽым, занаатс ишьтысымхит, аха сара илсхыз амфаҽы «ахатә-нхара» хуартаны аҟатцара еиҳагьы ахандеира атахыуп, — иҳәеит уи, ақушреи ахатцареи илактақуа ирытцубаауа. Таниа илбон, ишшәра ишәхьаз, хара ихуцуаз, акыр еилызкаауаз атцарауафо лаҧхьа дыштәаз. Иҧшра-исахьа деинаалан уи, ижәфахыркуа тбаа-тбааза, алым еиҧш дыҧуҧуаза, деилҟьаза, чкуна шкуакуак ихы-иҽы гукза дыҟан. Иблақуа ракузар, ижәфанҧшшәалаха итыҧхаауан.

— Аҧсшьара аныбхәа, иаасараза, еиха сызхыццак'уа сускуа лассы ртыҧ икустцоит, нас, Аҧснытка пҧсшьара ҳцап. Сани саби ирымбац ртацагьы дырбап, — даахыхумарит уи. — Таниа, бара быкунамгалац, ибымбац Аҧсны. Аҧсуа жәлар рфольклор излаҳәо ала, анцәа ихазы иишаз адгьыл акун Аҧсны...

Володиа ацәажәара даакутцын, ус, хуцрак дынтанагалт, абри аамтазы. «Иҟалап, игухьааигазар Аҧсны», — лгуы иааталкит Таниа дахьихуаҧшуаз.

— Сбыкушахатуп, ҧшак наҳҽаҳарсып, баала адәа-

хьы, — иҳәан, ашырҳәа дҩагылт, ларгьы дгурҧьатҵәа дҩаишьҭалт.

Володиеи Таниеи аҽны акыр аамҭа иныкҳон. Володиа зызбаху имазаз инаукатә усуреи Аҧсни ракузан. Уи имзакуа иҧшәма илеиҳәеит: игуы Аҧсныка ишихо, уахь еиҳа дшаҭахыу, аҧсуа кадркуа шмачу. Таниагьы лхаҵа деилылкаарц лхы изышьҭны дизызырҩуан. Ари аҽны урҭ ҽыц еилартцаз рыҧсҭазаара, раҧхьаҟатәи рпланкуа, русуракуа уҳәа рҭәы жәпакы ирылацәажәеит.

Адырҩаҽны шьыжьымҭанза, ажәабжь ҽыцкуа ирзызырҩырц, Таниа арадио анналҭа, минуҭбжак мцацкуа, иаҳәеит Гитлер ифашистцәа Асовет Еидгыла ишакулаз. Асовет уаа зегь реиҧш, Володиагьы Таниагьы ргуы ҭнашьааит ираҳаз ажәабжь хьанҵа. Володиа иаразнак Ленинградка амҩа дыкулеит. Атәыла дузза ашьапы икугылт, аҕа хумга иҽагыларц. Ихьчатәын Аҧсадгьыл!

Ари калеит Ленинградтәи аобласт, Сиастрои акалакь аҽы.

Абраҟа ҳзыхцәажәо Владимир Смел-иҧа Занҭариа иҭаацәеи иареи роуп. Абаҩхатәра змаз ари аҧсуа цеи хазына ааскьатәи абиҧара иеиуоу аҽар азәгьы диздырзом. Афилологиатә наукакуа рдоктор Х. С. Бҕажәба ажурнал «Алашара» (1964 шыкуса, № 4) ианиҵаз иҩымҭа «Аҽыц мҩахьы» захьзуи автор изкыз астатиеи ракумзар. Уи астатиаҽы хаҧхьоит: «Владимир Занҭариа ҳлитератураҽы ихьз згуалашәо уажәы даара имачҩуп, аха 30-тәи ашыкускуа раан уи ихьз аҧсуа газеҭи ажурнали рдакьакуа рҽы лассы-лассы аҧхьаҩилаҧш иҵашәалон...»

Владимир Занҭариа диит 1915 шыкусазы, Тамшь акытан, аҧсуа нхаҩнага Смел Занҭариа иҩнаҭаҽы.

Смел Занҭариа ахандеира бзиа избоз, зыламыс, зыпату ҳаракыз, кыр здыруаз нхаҩын. Уи иҷкунцәа — Валико (уигьы Москватәи актәи амедицинатә институт аҵыхутәантәи акурс аҽы дыштәаз аибашьра ихьзеит, дагьзыхнымҳәит), Володиа, Вианор — зегьы аҵара иазикит.

Володиа раҧхьа Тамшь ашкол дышҭаз, диасит Н. Лакоба ихьз зхыу Аҟуатәи аҧсуа школ ахь. Жәашыкуса зхыҵуаз Володиа араҟа напхгара азиуан «Ашәкуқуа рҩызцәа» ҳәа захьзыз алитературатә кружок. Акружок иҭнажьуаз аҵзы газеҭ иаҧырҵон изыҧхьоз ашәкуқуа ирыхҳәааны астатиакуа.

Аҟуатәи аҧсуа школ даналга, Володиа Занҭариа 1933 шыкусазы дҭалоит Қарҭтәи абнатехникатә институт. Араҟагьы уи даара ибзиазаны далгеит. Идипломтә усумҭеи иифуаз илекциакуеи, убас акы-ҩбак икугыларакуа зну аконспектқуеи ирыхуаҧшлак (урҭ Володиа иашьа Вианор Смел-иҧа Занҭариа ихатә архив аҽы иҟоуп инханы), инапкымҭа шака ицкьаз, иҵоураз абалак, агура имгарц залшом уи абаҩхатәра цыда алаз азә шиакуз. Володиа дзылгаз аинститут аҟынтәи (1938 шыкусазы) ддәыкуртцеит С. М. Киров ихьз зхыу Ленинградтәи абнатехникатә Академиаҽтәи аспиратурахь. Ари аҧсуа цкун ибаҩхатәра даргурҧьон цыдала напхгаҩыс имаз апрофессор Н. Минкевич.

Уажәы аабыкьа иҧҳәыс Татиана Пиотр-иҧҳа Гриценко лыкнытә исоуит Владимир Занҭариа Ленинградтәи иҧсҭазаара атәы зҳәоз ашәкуқуа. Урҭ уаҩы ихаҽы иаанхаша штрихқуоуп ари аҵарауаҩ ибиографиа азын.

Татиана Пиотр-иҧҳа Ленинградтәи абнатехникатә цараиурҭа даналга, усура ддәыкуртцоит Сиастроитәи ацеллиулоза-қьаадтә комбинат ахь. Уааза, Ленинградынтә дәыҧбала уцозар, хҧа-ҧшьба саат ныкуа бжьоуп. Володиа уахь днеиуан, ҩба-хҧа мшы даангылон, еиҳарак идиссертациа анхиркушоз аамҭазы. Нас, Ленинградка даныхынҳәлак, лассы-лассы ашәкуы азиҩуан иҧшәма, еиҳарак — дызҽыз идиссертациеи инаукатә-еилкааратә усуреи ирыхҳәааны.

Абар Татиана Пиотр-иҧҳа Гриценко илҩуа:

«Володиа инартцаулан атеориатә дырра змаз цараиуаҩын ииашаҵәкьан. Даара уаргачамкыртә иеуеиҧшым анаука хкқуа рдырреи ринтереси иман. Уи зеҧьаҭамыз математикын, физикын. Агурцкул бзиа иман атәым бызшәакуа рцараҽы. Аурыс бызшәа иҳәон, идыруан ицкьаны, инагзаны. Дыҩуан ираазаз, ибеиаз литературатә бызшәала. Ибзиан идыруан ангылз, анемец бызшәакуа. Уи инаукатә усуракуа иҽырхаршәалаҩны, асахьаркыратә ҩымҭакуа иҩуан. Ҳәарада, ари иааанагом абарҭ еикусыҧхьаазаз зегьы Володиа иаармариаҩны инапаҽы иааиуан ҳәа. Мап, уи иҕуҕуаны ихы аус адиулон, саатк иадамхаргьы баша иаҩиршәомызт. Аха, еиҭасҳәоит, уи ҧсабарала иман иҵарыз ахшыҩ, агуеилгара ссир. Убри акун дагьзырманшәалоз...»

Владимир Занҭариа идиссертациа атема иахьзын: «Амҽлых механикала аус адулара». Ари кыр зцазк'уаз зцааран. Уи идиссертациа аниҩуаз лассы-лассы дца-

лон Архангельск, Бобруиск ақалақьқуа рахь. Напхгаҩыс диман иеицырдыруаз апрофессор Н. Минкевич. Аха, иазгуоуҭаша, абри адиссертациа иаҷыданы, Володиа даҽын (Академиаҽы идырҭоз) даҽа наукатә-еилкааратә усумҭакгьы. Аа, уиазы иара Володиа ихаҵа 1940 шықуса декабр 30 азы иҧхәыс лышҟа иибуа: «Арҭ амшқуа рзгьы, абжьаанҧны еиҧш, хҭацәыхак ҟамҵакуа гуаҳәарыла аус зуеит. Сыҧстазаара гуалаҟарала иҭәуп. Уи акырҙа исыцхрааугит сусураҽ. Сдиссертациагьы, уи иаҷыданы сызҽу егьи снаукатә-еилкааратә усураҩьы, иаарласҙаны срылгоит. Аҩбагьы сеицрызхуцуеит, еицызыҩуеит. Аха, уамашәа иубаша, уи сусура иаҧырхагаҙам, исцәеилазуам. Хкырацәала еилоу аусураҽы уаҩы дааҧсаҙом!..»

Владимир Заҳҭариа Академиаҽы арецензиазы лассы-лассы ирҭон адиссертациақуа, избан акузар уи ибзиан иазыҟаҵаз специалистын, еиликаауан, насгьы, обиективла дрыхцәажәон урҭ. 1941 шықуса маи мзазы иҧҳәыс лышҟа иибыз ашәкуаҽы ҳаҧхьоит: «Арецензиазы исырҭаз аусумҭа, иуҳәар ауазар, иккаҙа ацәа аахысхит... Аусумҭа автор иаахцәаны исырбеит (апрофессоргьы дсықушаҳаҵхеит) иаарту Америка «аартра» шаҵахым. Аусумҭа автор игуы инархьзаргьы, анаукаҽ аиаша заҵәык ауп авторитет змоу...»

Аҧьынцьтәылатә еибашьра ианалага, Владимир Заҳҭариа иҩызцәа аҵарауаа гуҧҩык реиҧш, иаргьы аҳәара ҟаиҵеит афронт ашҟа дрышьҭырц. Аха аус ахьиуаз Академиакны «ацех ҷыдаҽ» даанрыжьуеит.

«Август мзазы сара Сиастроинтәи Ленинград саанит. Володиа дцон «ацех ҷыдахь» усура. Излеилыскааз ала, урҭ русура адҳәалан аибашьыга ҳаирпланқуа аконструкциа рзыҟаҵара», — абас лыҩуеит Татиана Пиотр-иҧҳа Гриценко лысалам шәкуаҽы. (Уи уажәы Москватәи азауад дуқуа руакаҽы нцьнырс аус луеит).

Аҧьынцьтәылатә еибашьра иалагааҙа, 1941 шықусазы Володиа Заҳҭариа адиссертациа қуҽиарала ихьчеит, иагьиоуит атехникатә наукақуа ркандидат ҳәа ахьз.

Ленинградтәи аблокадаан ари аҧсуа фырхаҵала икуҧоз, ақалақь аҧа ицәызыхьчоз апатриотцәа дрывагылан. Абарҭ амш уадаҩзақуа раан уи акала еитцахарак, хшаҵарак издыруамызт. Ҳаҧхьап иара Володиа исалам шәкуы аҟнытә цыҧцәахак: Июль 20 азы аусуцәа ҳацны ҳаанит Ленинград. Амҩа ҳақунаҵ

ҳаибашьыга ҳаирпланқуа хрыхьчон, ишаҳҳаҧыруаз ҳааргеит. Сара аучастка нцьнырс самоуп... Иҳаргылоит ақалақь ахьчара иазкыу ахырҧуҧуарҵақуа...»

Аҵыхутәан, 1942 шықуса ааҧынраз, Аҧснытка ддәықулоит Володиа. Уи Қырҵтәылатәи ССР анаукақуа Ракадемиа ашҟа даашьҭын, аха амлакра, ахьҵа, агуаҟра, аблокада, уаҧеимшхарас иҟаз зегьы зхызгаз ауаҩы имчи илшареи цаҙаны дыҟан, игуабзиара иазымычҳаит. Амҩан адәыҧба дахьҭаз дычмазаҩхеит.

Володиа димҩалаҩын ибзианы иидыруаз апрофессор В. Гринберг (уигьы Қырҵтәылатка дауан). Уажәы иҵаацәа изларҳәо ала, Володиа Москва дааҙа дычмазаҩхеит. Апрофессор В. Гринберг иҵаххеит Москва ианааи адәыҧба дылбааигарц, ахушәтәыртахь дигарц, аха иара имуит. Лассы Аҧсны снаҙандаз ҳәа дауан... Аха еиҳа-еиҳа деицәахон. Риазан авокзал аҽы дылбааргеит... 1942 шықуса март 20 азы Семашко ихьз зхыу Риазантәи ақалақьтә хушәтәыртаҽ иҧсҭазаара далҵит аҧсуа ҵарауаҩ Владимир Заҳҭариа. Уи анышә дамардеит «Скорбиашьчее» ҳәа иахьашьҭоу Риазантәи анышәынтраҽы.

Владимир Смел-иҧа Заҳҭариа абаҩхатәра змаз ҵарауаҩын, литераторын, аха уи иҽеибыҵан, гукҧсыкала бзиа иибоз ижәлар гуакьа рымаҷ иуртә инасыҧымхеит. Аха, иагьа убас акузаргьы, иҟаиҵаз, иҵынхаз ахуҷы азин ҳарҵоит даҳҳаҳмырштырц, еснагь даҳгуалаҳаршәаларц.

1970 ш.

АСОЛДАҶ ИМРА ҶАШӘАЗОМ

Шықусык аҵкысгьы ҵуан Крыми Кавкази еимаздо Керчтәи аҙбжьында нырцә-аарцә аибашьра мцабз иалагылеижьҭеи. Анемец фашистцәа рнапаҽы иҟан: Севастополь, Симферополь, Феодоссиа, Қьерч... Аҧа есааира Амшын Еиқуа агаҽа иаваршәны алаапк еиҧш дауан.

1941-1942 шықусқуа рызтәи Керчтәи-Феодоссиатәи адесанттә операциа азкын Крым ахақуиттәра. Аха уааҙа қукыс иаман Қьерчтәи адгьылбжьахабжа анапаҽы аагара. Убри азы иртәатәын уи акуша-мыкуша ҳар, иҟаҵатәын ахырҧуҧуарҵа тыҧқуа. Абри аоперациа напхгара арҭон Аахыҵ-Кавказтәи афронт 51-тәи,

44-тәи аркуа ркомандаҟатцаҩ Д. Т. Козлов, Амшын Еиқуаҿтәи аҧбакуа рфлот акомандаҟатцаҩ авице-адмирал Ф. С. Октиабрски, Азовтәи аибашьыгатә флотилиа акомандаҟатцаҩ аконтр-адмирал С. Г. Горшков. Аха иҳәатәуп, иманшәалаз астратегиатә тыҧқуа афашистцәа рнапаҿы ишьҟаз. Араҟа ҳар рыртәара уадаҩзам. Аха Ҳаҧсадгьыл асолдатцәа иаадырҧшит аҧсра атцкыс ииааиз ахатцара ҧуҧуа!

Қьерч аҧа импытцхразы зхы ақузтцаз аҵеицәа ҳазынақуа рыгута игылан жәытә-натә аахыс ахатцара ҳатыр ззақуу, Аҧсадгьыл абзиабара абшьтрала иаазго Аҧсны аҧацәагьы. Убарт иреиуан абри аҩымта зызкыу Алиоша (Александр) Саат-иҧа Габлиагьы.

1942 шықусазы акун. Аҿны адгьыл еиҟужәаны итцаауан. Уи атцкысгьы еицәан ҩ-мшынк ргуаара итнацоз, уцәа-ужьы ахҿеиҧш иналаҟацоз ианвартәи анаатә.

— Аҧсабарагьы иадыруазар акухап ампытцахалаҩцәа! Шәахуаҧши, азынра заҟа аҿарҧуҧуаз, — атабиа итатәаз хҩык асолдатцәа рахьтә реиха курала аҧыжәара змаз атынчра еилаго ҿааитит.

— Уиашоуп, Игор, араҟа астцәкьа азынра ҟамлеижьтеи акыр шықуса цуеит рхәоит издыруа. Ҳаҧсабарагьы иазычҳауам, ирҿагылоит афашист гыгшәыгқуа, — уажәраанза ҿымтзакуа итәаз ачкун таха-тыҧьагьы дрықушахатхеит иҩыза иажәакуа.

— Ауаҩы Иҧсадгьыл ашәартара иантагыоу, ианыхьчатәу, иагьа ахьта, атцаа цәыртцыргьы, иара иҧырхагам, еиҳагьы амч чыда илартцоит. Уи зҿагыло — Аҧсадгьыл ашьаза-гуаза иалазыргылаз ҳаҧацәа роуп — абас иҩызцәа Игори Ивани ирҳәаз итцегьы ишьақурҧуҧуо даацәажәеит ахпатәи асолдат. Уи ауқы ашкуакуареи аиқуареи деимарк'уа, ихахуы хьыҧштәылан, ахьшьыцбеиҧш итҧхаауаз иблақуа ирхыҧшылалак иарҳәон, агумшәареи, ачҳареи, аразреи злаз азә шиакуз. Аиашазы, дарбанзаалакгьы дааитцашьыцыртә, диеилаҳартә ижәҩахырқуа ҧеаҿеаза, иза ра еихышәашәо, афырхацәа угуалазыршәо атеитҧш иман. Уи дануацәажәоз доуҳала дышбеиуоу иаразнак иудыруан. Абцьар анктәха, усҟан даҿазәхон: илакта ирытцубаауаз аҟуандара, аҳалалра азшәах еиҧш ихы-иҿы иныкуба ицон. Убас акун уажәы абраҟа атабиа иахьтатәазгьы иҩызцәа дышрылагылаз.

Алиоша Габлиа дызлаз архута Кьерчтәи-Феодоссиатәи адесант операциа иалахуз ракун. Урт Кьерч ахакуиттәразы ажәылара ҧуҧуа ҟартцон. Уажәазы

наҟ-ааҟ аиҿахысра еикутәан. Аха ажәылара ҿыц иазыҧшын асолдатцәа, ашамтаз ирывыршьааз рҩызцәа ршьоура иазгушьуан.

Ауадаҩраҿы, ашәартараҿоуп ахацәа еизааигуаны иахьеибадыруа! Алиоша Габлиа иҩызцәеи иареи ҩы-мз цуан еицеибашьуеижьтеи. Ибзиазаны еибадырхьан! Игор Новиков Омсктәын, егьи Иван Белиаев — Минсктәын. Арт, иара Алиоша иеиҧш, атаацәара ирылана-мгалацызт, иҷкунцәан, аинститутқуа ааныжьны рхатәгуаҧхарала Аҧсадгьыл ахьчаразы абцьар зкыз иреиуан. Аҩызцәа еибырҳәахьан, аибашьра анеилгалак, еикуханы икалозар, еитанеиааиларц. Алиоша агуахәара иман Урыстәыла, ахы-атцыхуа, далсны ибарц. Игори Ивани ракузар, алитература ирзааигуанатәхьаз Кавказка аныкуара иазгушьуан.

Ауаҩы иҧстазаараҿы икалоит убарт реиҧш атагылазаашьақуа, уи дызнысхьоу ашықусқуа еимгеимцарак еиҧш иаҧхьа иниакьаны ианцо.

Амш ахуларахь ахы анархa, еиҳагьы аҿарцәгьеит. Ачҷаҳәа итцаауан, итцысит аурт. Уарла-шәарла харантә ииааиуаз ахысбыжьқуеи еигудыҿеалоз амшынцәқурҧеи илымха иштаҩуаз, Алиоша ахыуҳәа Аҧсны даакылсит. Акуа далсны Тамшь ақыта даалагылт. Уи даазгаз ихуцрақуа реыртло рҿынархеит.

Амасар ааида зкуршоу ашта ҧшза итагылоуп ахьатә куасқьа. Абар, уи даадәылтцуеит иан ахцәышла. Агуарҧ аҿы ихумаруеит еихымкьа-еиҧымкьо иашьа ихучқуа: иан Доменика, изеиталхәоит аҧсуа лакуқуа, игуаҿы иианхоит Нартааи Абраскьыли рфырхатцара. Илымха итаҩуеит раҧхьатәи атцәтцәабжьы. Иаб инапы данкны днеигоит ашкол ахь... Уи атцх бзанцы ихаштзом. Иаб деиқухьшәашәа ацәартаҧуы дықун... Илаҧырзқуа иҿыкьаса ицон, азәгьы дизыжьжьомызт... Сашьцәеи сареи аибашьра халагылоуп, икалап ҳзыхнымхәыр. Ишҧакаларишь, анацьалбеит, ҳаб иҩны? Ииаг ада акгьы ззымдыруа сашьа ихучқуа ироурушь иахьынзахутоу аазара, анапы?.. Дышҧаиааири ҳан уи агурҩа? Ных, урт иреиҧшу ахуцрақуа аҧсам, абзиа иазхуцлатәуп. Абри еиҧш ахшыҩцак аҿы дааины дшыҟаз «ажәлараз ҧхьаҟа!» ҳәа акомадир ибжьы игаз, атҳарцәҳәа ихуцра даалнахит. Жуковка амтцан ашарҧазтәи аиҿахысра ашьтахь аҧа мачк дхьатцит еита иеирҧуҧуарц итахын. Уи даанҿасит анаҩсан ихухуаза инашьтыз аху акуцәан. Абра ихымтцкуа изалшомызт афронт аҧжәара. Алиоша Габлиа дызлаз еибашьуаз ар, иагьа ирзтәозаргьы,

ҧсыхуа рымамызт ҙи аҭыҧ иагудымлар, иааныpымкылар...

Алиоша Саат-иҧа Габлиа дшит 1910 шыкусазы Очамчыра араион Тамшь акытан. 1918 шыкусазы дҭалоит Тамшьтәи акытатә школ. Ԛышыкуса аатцуаны иаб дыҧсит, иан илзынхеит хԛык ахучкуа ааҙатәыс. Усҟан аменшевикцәа ахаҧан Аҧсны. Ажәлар агуаҟра, амамзаара иҭагылан. Алиоша хучы ашкол дҭымҭыр амуит. Аха иан, иҟалҭалакгьы, 1922 шыкусазы дҭалҭоит Кьалашәыр акытатә школ. Уи даналгалак диасуеит Аҟуатәи агимназиа (ашьтахь абжьаратә школны иҟартаз) ахь. 1926 шыкусазы Алиоша далалоит акомҽареидгыла. Уи активла ихы алаирхууан ашкол аҽы имԛаҧысҙаз акомҽареидгылатә организациа аусура. Ашкол аҽы еиҽкааз Осоавиахим агуҧ хантәаԛыс даман. 1929 шыкусазы Алиоша далгоит абжьаратә школ. Убасҟанҵәкьа акомҽареидгыла Аҧснытәи обком дашьтуеит Аҧсны Жәлар ртцара акомиссариат ашҟа инструкторс, уантәи диаргоит Аҧсны афинанскуа ркомиссариат ахь инспекторс. 1930 шыкусазы Аҧснытәи Жәлар ртцара акомиссариат ддәыкунатоит Аахытц-Кавказтәи аиндустриатә институт ашҟа (уажәы Карттәи аполитехникатә институт).

1934 шыкуса антҽаамтазы Алиоша Габлиа ибзиазаны далгоит хыхь зыҙбаху ххәаз аинститут аргыларатә факультет. 1935 шыкуса маи 24 рзы ихьчоит адиплом, иагьиоуит анцьныр-конструктор ҳәа азанаат.

1935 инаркны 1937 шыкуса декабрнза аус иуан Тҟуарчалгрес аргылараҽ нцьнырс. Уи инцьныртә усура инаваргыланы инапы ианын еиуеиҧшым азеиҧштә ускуагьы, маҷымкуа: дыҟан акомҽареидгыла аитцбыраҙатәи аорганизациа амаҙаныкуагаыс, Тҟуарчалтәи аҳаблатә Совет анагҙком ачленс, адепутатс. Уи ҷыдала деигурҧьон Аҧсны ҽыц аҽиара иалагаз аиндустриатә ҟалакь Тҟуарчал. Абри аҧсуа нцьныр уи ақалакь иадитцаз ицьабаа рацәоуп, лымкаала — ТҟуарчалГРЭС аргылара. Алиоша абраҟа аус шиуаз арра иҧхьоит. Уи аррамаҭура ихигоит Карт. Абар, уиазы Алиоша Габлиа иавтобиографиаҽы иаԛуа: «1937 шыкуса декабр 25 раахыс арратә маҭура схызгоит Карт. Араҟагьы сзанаат ала аус зуеит, иҳаргылоит арратә обиектқуа, исымоуп еиуеиҧшым адҭақуа, акавалериа ласи аарыхратә секциеи рчленс сыҟоуп, акомҽареидгыла аполи-

тикатә школ напхгаԛыс самоуп, сагитаторуп, срыдыркылеит ВКП(б) ашҟа кандидатс. Схы-сгуы алаҟаны аус зуеит...»

Арҭ ацәаҳәақуа ирҳәо даара ираҷәоуп. Уи абри аамҭазы иан лахь иԛуан абас: «Сылашара сан, сара аказы бысцәымшәан, схьаабымган, бсырҧхашьом, сыбзиахуха сыҟоуп. Бареи, саҳәшьеи, сашьцәеи шәгухьаазгоит, уаҳа акы саргуамҭуам. Сан, ауаԛы заҟа агуалаҟареи амчи ирҭоузеи дышхуарҭоу анидыруа! Агура га, сызлоу ахьыбҽар реиҧш, саргьы Ҳаҧсадгьыл шәарҭак иҭагылар хаҷәнмырха абԥьар шыскʻуа. Ибгуалашәо, саныхучыз бзиа исбырбаз ҳажәлар рҳәамҭақуа. Урҭ ирылоу афырхацәа уажәгьы срызхуцуеит, исдырҷо рацәоуп...»

Ан лхы-лгуы ҟарҷон иҧхаза, иҟушза лҧа илзааишьтуаз асалам шәҟуқуа. Алиоша Габлиа арра данализа ашьтахь, ҳамтак аус иуан Аҟуа аргыларатә обиектқуа рҽы. Аха нас диасуеит Қарткa. Араҟа аусура далагоит аԥьажәлар рдепутатцәа Қарттәи рыкалақьтә Совет анагзком аплантә комиссиа аматериалтә балансқуа рсектор еиҳабыс.

Аԥьыҧьтәылатә еибашьра ианалагаз раҧхьатәи амшқуа рзы афронт ахь ицоз аешелон дталеит анцьнырконструктор Алиоша Габлиа. Уи аԛныҟа ааха имоуит. Амԛа данықулоз иан лышка иԛуан: «Сан, сылашара, анеира стахын, зегьы шәыгухьаазгоит, ҷыдала ахучқуа, аха саамта маҷуп. Аҳаҳаи, бгуы кабмыжьын, Ҳаҧсадгьыл хьчатәхеит. Хымҧада, сашьцәагьы амԛа рзыҧшызар акухап. Асовет Еидгыла иаиааиуа мчык шзыҟамло агура з.гоит. Абзираз ҳаибабааит».

Аԥьыҧьтәылатә еибашьра ианалага Алиоша иан лышка иԛыз ҧаҧхьатәи асалам шәҟуы акун ари. Уи нахыс афронт, аҟынтә акыр салам шәҟуы рзиԛит иан, иаҳәшьцәа. Амца иалтцыз, ажә-цәа зхалахьоу, иԛеижьхахьоу, аха аамта иазымражәуа урт ашәҟуқуа урыҧхьо у еааухар, иубоит ари ауаԛ игумшәара, ипатриотизм ра. Иҧсадгьыли иуаажәлари гукала дшырзыҟоу. Уб ри анаԛсангьы арт ашәҟуқуа иаадырҧшуеит Асовет Ф идгыла ацеицәа хазынақуа рфырхацарала Рыҧсадгьыл шырыхьчо, уи аиқурхаразы аҧсратцәкьа ишацәымшәо. Угуы еиҟудырччоит, аҕа ицәымҕра удырк'уеит урт уанрыҧхьо.

Абра иаазгарц стахыуп Алиоша Габлиа иан лышка иԛыз даеа салам шәҟуык. «Сылашара, сан, ԛымз иреиҳауп афашистцәеи ҳари ҳаидшылазаны ҳаиба-

шьуеижьтеи. Реакурҧсны иркыуп Қьерч адгьылбжьахабжа. Цыхуаҧтәарада ироуеит аҧхастақуа, аха ихьатҵуам, уа иқуаҳҟуаҟуааҙа. Зныкгьы абыржәы иахьыҟоу рхыҕуҕуарта ҳзыҧжәар, нас дареи-ҳареи иҳаибарбон. Крым ҳнапаҿы иҟазшәа иҧхьаҙан. Сан, сара бысцәымшәан. Аҧсадгьыл азы иқуҧо, шамахамзар, аҕа ихы даҧыхьашәаҙом. Срызгудуеит адоуқуа реиҧш иқуҧо Ҳаҧсадгьыл аҧацәа. Аҧсуаагь хрылоуп убра, аҙәы ҳитахаргьы ҳтахым. Мсырбеи Хутеи (иашьцәа роуп дызҿу) рхабар, ааскьа ашәҟуы рыҩхьоума? Сыла ихгылоуп: ҳаҩны, ҳгуара, ҳашта. Итегьы зҩырц стахыуп, аха аамта сымам. Афашистцәа Ҳаҧсадгьыл иқуаҳцааҙа ҳзеибабом. Абзиараз, бгудыскылоит, сан, сылашара, асалам ҳашьцәа, ҳгулацәа зегьы исызрыт...»

Абри ҳзыҧхьаз асалам шәҟуы аҩныҟа амҩа ишыҟуз Қьерчтәи адгьылбжьахабжа ахақуитҭәразы ицоз ақуҧара ду аҿы хьыҙла дтахеит Алиоша Габлиа. Архута акомандир асолдат иан лыхьҙала иааишьтыз адырратара иаҳәоит: «Шәыцкун, арратә техник актәи аранг змаз Александр Саат-иҧа Габлиа (Аҧснытәи АССР Очамчыра араион Тамшь ақытан ииз) Ҳсоциалисттә Ҧсадгьыл ахьчараҿы аибашьратә дца шыназоз фырхатцарыла дтахеит...»

Абри аҧсҙы зҳәоз ашәҟуы инашьтархкны Доменика илоуит Алиоша Габлиа изкыз даҿа шәҟукгьы. Уиаҿы ҳаҧхьоит Аҧьынцьтәылатә еибашьраҟны цыдала Керчтәи адгьылбжьахабжа ахақуиттәразы иааирҧшыз афырхатцараз ишианашьаз «Аетцәа ҟаҧшь» аорден. Уааҙагьы уи ианаршьахьан аорденқуеи амедалқуеи маҷымкуа.

Ахшара адгьыл иқузарц, аҧстазаара бзиа рымазарц ауп ани аби еснагь иртахыу. Аха аҧстазаара аншәартаха, ианыхьчатәха афырхатцара аарҧштәуп, иатаххаргьы, ахы ақутцатәуп. Ус ианыҟало, ани аби реырҟажоит, избан акузар ргурҩа иаиааиртә (инагзаны акумзаргьы) алшара рнатоит урт рыхшара иаадырҧшыз афырхатцара. Убри акун лгуы еиқузхәалоз Доменикагьы. Уи Алиоша иеиҧш егьырт лыцкунцәа аҩыцьагьы — Мсырбеии Хутеи — Рыҧсадгьыл рхы ақуртцеит.

Алиоша Габлиа инцьныррата усура анаҩсангьы, аҧстазаара ҿыц ашьапы акуршәаны аинылара иаҿыз аҧсуа литературагьы аџьа азибон. Уи иҩуан апиесақуа, астатиақуа. Урт икьыҧхьуан агазет «Аҧсны ҟаҧшь» адаҟьақуа рҿы. Иара убас аурысшәахьтә, ақырт-

шәахьтә аҧсшәахь еитаган хмилат культура аҿиара иацхрааузаз, 20-30-тәи ашықускуа раан ҳаҧхьаҩцәа ртахракуа хазыртәааузаз аҩымтақуа. Ақыртуа драматург С. Ертатминдели ипиеса «Ареволиуциа» захьҙыз ахы иакуитны еитеигеит, уи хаз шәҟуны итнажьит агазет «Аҧсны ҟаҧшь» абиблиотека 1929 шықусазы.

Алиоша Габлиа ихатә ҩымтақуа, иеитагақуа зегьы акьыҧхь рымбакуа ибжьазит, дара акьыҧхь збақуазгьы, уажәшьта рыҧшаара уадаҩхаҙеит.

Абаҩхатәра змаз, итцоураз ари ауаҩ ибҕа еитцыхны имилат литература амат азиуртә иҧстазаара анархаамоуит...

Аамта зегьы аражәуеит, иархоит, аха Аҧсадгьыл еиқузырхаз, уи зхы ақузтцаз ауаа бзантцык хаштшьа рымазам. «Асолдат имра ташәаҙом, ашьа кеитәар хатцала» ҳәа иахьагьы ҳлымҳа итаҩуа Қьаазым Агумаа ипоезиа ацәаҳәақуа заҟа ианаалозеи, епиграфра азнауазеи Алиоша Саат-иҧа Габлиа иҧстазаара.

1975 ш.

АЕДЫГЬ ЦАРАУАҨ АҦСШӘА ЛТЦОИТ

Ажәытәза Римлианаа адунеи рхагаланы, атәылақуа рымпытцакны ианыҟаз акун. Зны урт римператорк ҳәынтқарратә документк аҿы ииашамкуа иҩит ахьз Терра. Уи збаз имазаныҟугаҨ, злеишәа цәгьаз, игумбылцьбараз аимператор дицәымшәакуа, иеиҳәеит ахьз Терра нбанк агшәыжьит, р-қуа ҩба агоит ҳәа. Аимператор ари цәгьа даргуааит, ихьымзҧишьеит «изахьзузеи агха ҟастцеит, игуаҧьны ишҧасоуҳәаҙеи, иахьарнахыс Терра рыҩлааит р-қуа акы ала», — иҳәеит. Аимператор дышгуаазгьы, амазаныҟугаҨ дымшәакуа иаахтцәаны иеиҳәеит абас: «Акырҙа зымчу, Шәара, аимператор, ишәылымшо иҟоузеи! Ишәтаххар шәҳәынтқарра акум, уи антыц иҟоу атәылақуа зегьы аҨ итцашәцалап, шәырмеигзакуа ашьа кашәыршып. Шәара ишәиааиуа амч абаҟоу?! Аха, исымҳәар сгуы иауам, абриаҟара шшәымчугьы, ахьз Терра р-ык ала ишәзыҩуам, ажәа ашьтыбжь агырхара шәара шәымч ақухом». Аимператоргьы арт ажәақуа иаҳаз ҧаса еиҧш акумкуа, дырҟасаны, дақушахатымхар ада ҧсыхуа имамкуа дҟарцеит.

Изхаххәаауа, ауаҩытәыҩса рыҧстазаараҿы жәытә-

за аахысгьы, ажәак иадамхаргьы, ииашаны а©ра, ацара, аҳәара акырҙа ацанак'уеит.

Абри афакт ҳгуалазыршәаз Аҧсны иҟаз аедыгь царауа© Заинаб Ебрагим-иҧха Керашова лоуп. Ари царауа© ибзианы дырдыруеит кавказтәи абызшәакуа рыцтцаа©цәа. Уи акымкуа-©бамкуа адыгь бызшәакуа ирызкыу анаукатә усумтакуа, ажәарқуа тлыжьхьеит.

Слықушәеит Заинаб Ебрагим-иҧха Керашова дахьаанҷасыз асасааирта «Тбилиси» аҟны. Уи уажәы Аҧснытка лаара аҧсуа бызшәала ибзианы дцәажәо, ды©уа, даҧхьо аҟалара иазкыуп.

Қырттәылатәи ССР Анаукакуа ракадемиа Д. И. Гулиа ихьз зхыу Аҧснытәи абызшәеи, алитературеи, атоурыхи ринститут адирекциа аханатә иазҷелымҳауп Нхыц-Кавказтәи анаука-еилкааратә институткуеи дареи реиҷцаара, русеицура, наҟ-ааҟ реимадара. Уи иацхраауеит Қавказтәи ажәларқуа ртоурых, ретнографиа, рбызшәа аттцаара, иарбубуоит реи©ызара, риешьара. Абри ҳзыхцәажәо анаукатә контакт иатцанак'уеит аедыгьтә лингвист З. Е. Керашова Аҧсны лаарагьы.

Ацарауа© пҳәыс З. Е. Керашова лнаукатә биографиа дууп. Уи 1953 шықусазы илыхьчоит анаукатә степен акандидатра аиоуразы адиссертациа абри атемала :«Аедыгь бызшәа ашаҧсыбтә диалект ачыдаракуа». Ари адиссертациатә усумта ацарауа© пҳәыс аба©ҳатәра змаз бызшәадыр©ны даанарҧшит. Уи инаркны акыр шықуса инеиҧынкыланы итылтцаауан аедыгь бызшәеи уи адиалектқуеи, насгьы урт хылтцшьтрала ирзааигуоу абызшәакуеи. 1969 шықусазы уи қуҷиарала илыхьчоит адоктортә диссертациа абри атемала: «Аедыгь бызшәа аҟатцарбакуа рҷы афиниттәи аинфиниттәи функциа хадакуа» ҳәа. Ари аусумта кавказтәи абызшәадыры©цәа ахушьара ҳаракны иартахьеит.

Заинаб Ебрагим-иҧха Керашова акыраамта аус дуан аедыгьтә наукатә-еилкааратә институт аҟны. Уажәы уи аус луеит аедыгьтәи артца©ратә институт абызшәеи алитературеи ркафедра аиҳабыс. Аедыгь пҳәыспрофессор ахьз-аҧша лымоуп, аҷар, астудентцәа лаазоит рыбзшәеи рыҧсадгьыли рзы ихуартаны. Уи кавказтәи абызшәакуа рыттцаара иазкыу асимпозиумқуа актывла лхы рылалырхууеит, аинтерес зтцоу ажәахуқуа ҟалтцоит.

— Сара Аҧсны сасазам, жьра-цәарала исзааигуоу ажәлар ртаара бзиа избоит. Ҳара ажәытәза аахыс

ҳдацқуа еиларсуп. Сара Аҧсны саахьеит акырынтә: сықан Аҧсны Асовет мчра 40 шықуса ахытцра аназгуартоз, аҧсуа литература ашьатарк©ы Дырмит Гулиа ишәышықуса ахытцра аназгуартоз. Убас ирацәоуп Аҧсны санаахьоу. Аха уажәтәи саара, хатала снаукатә усуреи сдоуҳатә тахреи ирытцарк'уеит. Сара, педыгь бызшәакуа рнаукатә ттцаа©ы зласакууала, теориала аҧсуа бызшәа здыруеит ҳәа сҳәар сылшоит, аха сара истахыуп ҧымкрыда аҧсуа бызшәала сцәажәо сы©уа аҟалара. Убри иазкыуп уажәтәи саара. Иахьа уажәраанзагьы аҧсуа бызшәа здыруазарц ахутаны исыҧхьазоит. Сара аҧсуа бызшәа атцара сцәыуада©ны избом, избанзар акы, бзиа ибаны атцара салагеит, ©багьы, аедыгь бызшәа адацқуа итцегьы инартцауланы атцараҷы исыхуоит. Макьана слытцшәакуа маҷуп, ҳәарада, аха агура згоит аҧсуа бызшәа ибзианы издыруа шыҟало, ҳәарас иатахыузеи, ҳарт аедыгьцәеи аҧсуааи, ҳдаракуац шеилоугьы, ҳбызшәакуа хазхазуп, еилытцижьтеи акраатцуеит. Ус шакуу еиҳагьы иснарбоит уажәы аҧсуа бызшәа атцара сахьаҷу.

Сара сыерыдцаланы срыҧхьоит абызшәеи, атоурыхи, аетнографиеи ирызкыу атцарауаа русумтакуа. Иара убас аҧсуа сахьаркыратә литература — урысшәала итытцхьоу. Уажәшьтан урт зла©у аҧсыуа бызшәала срыҧхьарц сахасабуп. Заҟа истахыузеи Дырмит Гулиа, Иуа Қоҕониа, Баграт Шьынқуба, Миха Лакрба р©ымта ссирқуа аҧсышәала срыҧхьарц, — абас ҳалҳәеит уи ҳанлыҷцәажәоз.

Ҳара асасааирта «Тбилиси» ныжьны ҳанцозгьы, атцыхутәан илҳәаз ажәакуа: «Уажәшьтан ҳанеиқушәо аҧсышәала сшәацәажәо сҟалоит». Агура ҳхадыртцон уи бзиа ибаны, илзааигуоу акы шакуу дырны дшалагаз аҧсуа бызшәа.

1973 ш.

МАРТОН ИШТВАНОВИЧИ АҦСУА БЫЗШӘЕИ

Аҟуа амшын ахықуаҷ игылоу Иуа Коҕониа ибаҟа уавсыцыҧхьаза иубоит азәык-©ыцьак, ма гуп©ык асасцәа адгыланы ишахуаҧшуа. Урт аекскурсиам©аҧга©ы дрыцзар, иреиҳәоит дшыҷкунзаз збаҟа аргылара иаҧсахаз ауа©ы дызустоу. Ус акумкуа, асасцәа рхала иҟазар, атыҧантәи азәы дрықушәазар, аинтерес кны иаз-

цааyеит абаҟа зтәу ихьз, ижәла, инапы злакыз... Аҧсуа итәы уҳәозар, ари абаҟа давсны дызцом. Уи инстинкт мацаралагьы дааныркылоит гуеитцамха Бесслан, Ҳаниф ҧшъа, шәара ззымдыруаз Баҭаҟуа, Ашәаныуа Мырзакан... рхаҿсахьақуа. Нас урҭ инарышьҭаргыланы, ашьха зыхь еиҧш, ахьхьаҳәа рҿынархеит ҧсра зқум апоет ицәаҳәақуа. Убри азоуп аҧсыуак Иуа Коҧониа ибаҟа данавсуа, ҳамҭак даатымгыларц, лаҧшы хаала иааимимдарц, дамыхуаҧшырц, дамырхуцырц зилымшо. Апоет ижәлар гуакьа дырзааигуазтәыз, рдоуҳатә ҧсҭазааираҿы имеицак'уа аҩымҭақуа рзынижьит.

Асасааирҭа «Ҭбилиси» ашҟа сышцоз, снавалеит Иуа ибаҟа. Убасҟангьы хҩыуаак адгылан. Руазәк, иаҳа иҿаз, ацәажәра иаҿыз, уаҩеинаалак, доуцәамкуа, дкалаза, аҧшьреи ҽиқуареи дааимаркʼа, ихагуҭа аҟынза ихахуы каҧсаны дыҟан. Ижәҩангуҧшшәылаз иблақуа агукреи аҟушреи злоу азә шиакуз удырдыруан. Егьырҭ аҩыцьагьы еиҳа ууазақуан, рхаҿқуа унарҿаҧшыр, иумдырырц залшомызт ҩадантә ииаз шьоуп шракуз, мрашәахуак рыкуҧхахьеит уҳәартә иҟамызт даргьы.

Абаржәы, абаҟа иазкны излацәажәо закухарызеишь ҳәа сгуы иаанагауа, иааигуаны снарыдгылеит арҭ ауҳа. «Ари аҧсуа жәлар лымкаала бзиа ирбо рпоет иоуп. Уи итынхеит аҧсуа жәлар рҿаҧыцхәамҭақуа ирылхны иҟаҵоу апоема ссирқуа», — абас ацәажәара даҿын реиҳа иҿаз.

Дабатәихаришь ҳпоет гулымҵәах ибзиан дыздыруа ҳәа сгуы ишаанагоз, дыздырыргьы цәгьа исымбо, аха исзеиҧшымтәыкуа снарҧыртцит.

Минуҭқуак рышьҭахь, — шәара шәсасааирҭаҿы зыҧсы зшьо, авенгер царауаҩ Мартон Иштванович дзыҩноу ауада аномер сашәымҳәари? — снаидгылеит асасааирҭа «Ҭбилиси» администратор.

— Аҩбатәи аихагыла, ауада аномер 233 аҿы дыҩноуп...

— Снеир ҟалома? — сиазцааит сара.

— Азамана, шәлеи арахь, шәтәа, амала, саҭашәымцан, суада еилыргам, амҩа сыкугылоуп, — иҳәеит иара дхаачқуакуараза даасҿаҧшын. Уи абаҟаҿы избаз иакун.

Аҧхьаҩ, дуҳардырып, ари ауаҩы дызустоу. Уи ҳбызшәа, ҳфольклор зцо Венгриа ахҭны-қалақь Будапештынтә ииаз аҵарауаҩ Мартон Иштванович иоуп.

Абар, мызкы аахыс Аҧсны дыҟоуп Мартон Иштванович. Уи акыршыкуса цуеит аҧсуаа рфольклор, рбызшәа дазҿлымҳаханы практикалагьы, наукалагьы иҵцааyеижьҭеи. Уи абаҩхатәра змоу, зыҧсадгьылаҿ ирдыруа царауаҩуп.

Азҵаара: аҧсуа жәлар рфольклор, рбызшәа аҵара шәалазыргазеи, ишәгуазырҧхазеи, агьама шәзыркыда?

Аҭак: иҟам ажәытә аахысгьы тәылак Кавказ ззымдыруа, маҷк акузаргьы, уи ахьз змаҳац, аинтерес змам. Кавказ ижәытәзатәиу адунеизегьтәи ацивилизациа агута иалагылоу тәылоуп. Саргьы санкуыҧшыз, романтикатә ҟазшьала срызхуцуан, истахын Кавказ аҭоурых сцарц, хаҭала избарц. Амала, исыздыруамызт Кавказ икунхоз ажәларқуа, амилаҭқуа шырацәаз. Скуҧшратә шыкускуа мҩасны ианца, еиҳау аҵара ансоу, ари сыгутакы анагзара сынасыҧхеит. Сааит Кавказка, цыдала Қарҭ. Араҟа сталеит Қырҭтәылатәи ССР анаукақуа Ракадемиа иатәу Ш. Руставели ихьз зхыу акыртуа литература аҭоурых аинститут аҿы аспирантура. Напхгаҩыс дсыртеит апрофессор К. Сихарулизе. Ари 1955-1958 шыкускуа рзакун.

Истеит акыртуа бызшәа, адиссертациагьы зҩит (авариант венгер бызшәала) иагьысыхьчеит қыртбызшәала, Қарҭ сааназа акык-ҩбак, еиҳаракгьы аҳәааныркәтәи аҵарауаа Аҧсны иазкыз рантамтақуа срыҧхьахьан, аинтерес скхьан. Аха Қарҭ санаа, сгуы итаскит аҭоурых ду змоу, ижәытәзатәиу аҧсуа жәлар рбызшәа, рфольклор аҵара. Еиҳарак бзиа исзырбаз, салазгалаз аҧсуаа рфырхаҵаратә ҳәамтақуеи аҧсуа бызшәеи алингвистикаҿ иатеоу аинтереси роуп. Аҧсуа жәлар рфырхаҵаратә ҳәамтақуа, цыдала Нартаа санрызхуцуа, ажәлар хуҷы, ажәлар ду хәа зны-зынла иаххәо атермин шиашам агура снаргоит. Аҧсуаа рхәамта Нартаа аҧызцаз ажәлар хуҷым. Абар уажәшьта жәабаҟа шыкуса цуеит аҧсуаа рфольклор, рбызшәа иазкыу аматериалқуа еизызгоижьҭеи, ашәҟуы ианыстоижьҭеи, бзиа ибаны итыстааyеижьҭеи.

Азҵаара: абри шәнапы злашәкыз аус аҿы иҟоума ишәҧыло ауадаҩракуа, насгьы иарбан дара урҭ?

Аҭак: аҵарауаҩ аҭоурых, абызшәа иҵар ауеит иара иҟынза иаҧҵоу анаукатә усумтақуа рыла. Ус ауп бжаҩык ишыҟарцо. Аха, сара сыхуҭаахь ала, зтоурыхи збызшәеи утцо ажәлар рыбзазашьа, рыҧстазаашьа уа-

лаҧшны иубартоуп, урыҷцәажәароуп, иутцароуп ирымоу адиалектикатә цыдаракуатцәкьагьы аанмыжькуаш. Аха ари мышкы, мызкы азхом, ашыкускуа атахыуп. Сара ари схатә практика иснарбеит. Абас амата мацла, насгьы ашыкускуа бжьажьны сахьааура, ҳәарас иатахыузеи, сыгутакы анагзара архароит. Абызшәа умтцакуан ажәлар ртоурых, рҽаҧыцтә ҳәамтакуа цашьа рымазам. Урт рхкуа еиларсуп иузеикумтхауа.

Азцаара: Аҧсны уажәада шәаахьоума? Хатала ижәдыруада аҧсуа царауаа рахьтә? Насгьы шәнапаҷы икоума ҳбызшәадырҩцәа, хтоурыхттцаақцәа русумтакуа.

Атак: сара Аҧсны зныкымкуа-иҩынтәымкуа саахьеит, хаталагьы рҩымтакуагьы здыруеит аҧсуа царауаа апрофессорцәа З. Анчабазе, Ш. Инал-иҧа, Гь. Зизариа, афилологиатә наукакуа рдокторцәа: Х. Бҕажәба, К. Шьакрыл, афилологиатә наукакуа ркандидатцәа: Ш. Салакаиа, А. Аншба, С. Зыхуба уҳәа убас егьыртгьы.

Раҧхьаза Аҧсны сыкан 1965 шыкуса антцәамтазы. Апрофессор Ш. Инал-иҧа, афилологиатә наукакуа ркаиндидат Ш. Арстаа, С. Зыхуба сицны ҳакан, аҧсуа қытакуа рҷы. Ажәабжьҳәаҩцәа К. Арстаа, Грышьа Аиба ирҳәамтаны Уатҳара амагнитафон ианахтеит Нартаа ирызкыу аҳәамтакуа. Уажәгьы исгуалашәоит ираззаа, икушза исыхуаҧшуаз урт аҧсуа быргцәа рхаҷсахьакуа. Зака бзиа ибаны иҳарҳәоз ирдыруаз азкьышыкусакуа ирыкулоу ажәабжькуа! Уажәы излеилыскааз ала, урт руазәк — Кастеи Арстаа сынтәа иҧстазаара далтцзаап. Сгуы иалсит абри ажәабжьҳәаҩы куши сареи уаҳа ҳахьеикумшәаз. Ус икоу абыргцәа рыҧсра, зегь раҧхьазагь, цәызуп ажәлар рҷаҧыц ҳәамтакуа рзы. Сара срызҷелымхауп аҧсуаа ртоурых, рфольклор, рбызшәа иазкны итытцуа аусумтакуа зегьы. Ҳара хкьыҧхь аҷы изырган срыхцәажәаларц исыгутакыуп. Афилологиатә наукакуа ркандидатцәа Ш. Салакаиа, С. Зыхуба рмонографиакуа «Аҧсуа фырхатцаратә епос», «Аҧсуа жәлар рлаку» ирызкны Венгриатәи анаукакуа Ракадемиа итнажьуа ажурнал «Акта етнографика» акны искьыҧхьит арецензиакуа. Арт ашәкуқуа сара рыху харакны исшьеит, аиашазы, акыр иаҧсоуп аҧсуа фольклор наукала атцаараҷы.

Азцаара: аҧсуа фольклори абызшәеи ртцаразы уажәтәи шәаара ишәнатазеи ҷыцс?

Атак: Сара ес-шыкуса аара стахыуп, уи еиҳа сус

ралсуеит, аха иуадаҩуп. Уажәтәи саара иабзоуроуп Венгриатәи анаукакуа Ракадемиа. Амазаныкугаҩ хаа, академик Бела Кепеци. Ҳара ҳцарауаа азҷелымхауп СССР иқунхо ажәларкуа ртоурых, рфольклор, рбызшәа ҳажәлар дырдырра, наукала ртцаара. Уи хаҧынцьтә наука ҧхьака иахьаго анаҩсангьы, ибзианы хаилибакааура, ҳдоуҳатә культуракуа еизааигуаны ҳкаиатцоит, ҳаиҩызара, ҳаинтернационалтә еишьара еиҳагьы иарбубуоит. Сара ҧаса санықаз еиҧш, ишыстахыз уажәы аҧсуа қытакуа жәпакы рҷы сзымнеит. Сықан Ешыра, Гумыста, Елыр... Еиҳарак аамта сымамызт сықуартә, атеориатә ускуа рытцаара саҷын, еизызгеит истахыу ашәкуқуа, аматериалқуа рацәаны. Убри аус аҷы исыцхраабит анаука аусзуҩцәа.

Азцаара: ишҧакоу ҧхьакатәи шәнаукатә планқуа аҧсуа фольклори абызшәеи ртцара аус аҷы? Венгриа аҧсуа жәлар ртоурых, рбызшәа иазҷелымхау уаҳа азәыр дықоума шәара шәыда?

Атак: ажәларкуа ртоурых атцаареи, рбызшәеи, рфольклори, ретнографиеи знапы алакыу зегьы азҷелымхауп Аҧсны ажәытә-аҷатә. Ус шакуу агура удыргоит еиуеиҧшым аенциклопедиатә казшьа змоу хжәаркуа зегьы, асправочникқуа, еиҳаракгьы Аҧынцьтәылатә еибашьра дузза иалгаз аахыс итытцхьоу.

Ишҧашәасҳәари, уаҧхьака икоутцаша заа уаҧыҩланы аҳәара иаҧсам, избанзар ауаҩы илахьынтца изаанаго, иҧеиҧшу издыруам, аха, иагьа ус акузаргьы, ауаҩы еснагь абзиа деигурҧьозароуп, игутакы еилыкка ибозароуп. Уиадагьы, атцарауаҩ иакум, дарбанзаалакгьы аус изуам. Сара аҧсуа фольклори абызшәеи рытцаара аус азы макьана акырынтә саанагашт Аҧснытка. Уашьтан санаалак сыртаарц стахыуп, аҧсшәа ада даеа бызшәак шамаха уаҩы иахьимаҳауа аҷаҩа қытакуа Хуаҧ, Гарҧ, Уатаҧ, Цьгьарда ахутца, Арасазыхь... Уанза саргьы аҧсуа бызшәа «амазакуа» акыр стцап.

Сара аҧсуа фольклори абызшәеи ибзианы схы сацәымшәо ианыстцалак, аматериалқуа анеизызгалак, иахьауажәраанза анаукаҷ иаҧцоу аусумтакуа схы иарҳуаны, истахыуп ҳажәлар рзы изҩырц ашәкуы. Урт аҧхьап, ирбап, ираҳап аҧсуаа рҷаҧыц ҳәамтакуа зака ибеиоу, рбызшәа интересу. Ҳәарас иатахыузеи, аҧсуа жәлар рҷаҧыц ҳәамтакуа ирызкны аусумта аҧцара мариам. Уи сара сзы Аҧснытәи ашьхакуа раҳ Ерцаху ду ахалара иаҩызоуп.

Аҧсуаа рбызшәа, ртоурых наукала рытцаараҷы

сара азҽлымхара ду снатеит, акыргьы исыхуеит академик Н. Марр исумтакуа. Ажәлар рфольклор, рбызшәа аилкааразы ибзианы иудыруазароуп рдоухатә культура иарҽиаз зегьы. Сара урысшәала итытуа аҧсуа шәкуҩцәа иреиҧьу рҩымтакуа здыруеит сҳәарсшәазом, аха зегь реиха исзааигуоуп Иуа Коҧониа, Миха Лакрба, Багрsuperат Шьынкуба.

Азтаара: аҧсуа фольклор аттаараз шәышҧарыхуаҧшуеи аҧсуа тарауаа русумтакуа?

Атак: аҧсуа жәлар рҽаҧыцтә хәамтакуа атыхутәантәи аамтазы имацымкуа иттаауп, аха уи азхом. Иара злабеиоуала, икатоу кунушьартә икоуп. Ҳәарада, уаҩы дырмеигурҧьарц залшом Ш. Салакаиа, А. Аншба, С. Зыхуба рмонографиакуа.

Ҳара ҳетнографиатә институт адирекциа агуы итоуп (ҳакадемиагьы ацхыраара ҳнатоит) Аҧсны ажәытәаҽатә, аҧсуа бызшәа зташа ауаҩы даанашьтырц, уи иитахыу ацхыраара изташа азказацәа ыкоуп ара.

Излаадыруала, уажәы ҳара ҳҽгьы, шәара шәҽгьы, атыжьра иаздырхиоит «аетнографиатә атлас». Абри ибзиоу акоуп, аха сара сгуанала, абри шәара шәҽы итытуа академиатә еизга зхатәаауам кавказтәи аетнографиатә материалкуа ҳара ҳкны инанаган икоу аламтакуа ианыкала. Убрака икоуп Аҧсны ажәытәтәи аҧстазара атәы зҳәо, абызшәа иазкыу аматериалкуа мацымкуа. Урт ҳашка инанагеит актәи адунеизегьтәи аимпериалисттә еибашьраан — иаархуеит шәышка иаанагаз, акоммерациа знапы алакыз шьоукы. Руазәк — Зич зыжәлаз, анаукагьы мачк дазааигуоуп.

Сара хатала аброуп иахьыздырыз ҳара ихаиуаз авенгр К. Ковач аҧсуа жәлар рмузыкатә культураҽы алагамта бзиа икаитаз. Макьанагьы инагзаны ихаздырам уи авенгр иҧстазаареи иусуреи. Уи интканы итазар, шәкуны итыжьзар, аҧсуаа шәзын еиҧш, ҳара авенгерцәа ҳзынгьы акыр иаҧсоуп.

Сара итегьы азтаарақуа истар стахын ари атарауаҩ, аха иаамта ахьмацыз, амҩа дахьыкугылаз акынтә сеаанысқылеит. Иара уи идырзар акухап, ихала зтаарада дналагеит иажәа анагзра.

— Ҳәарада, шәара шәсазтаар шәылшоит сара Аҧсны аҧсабара аҧшзара шысгуаҧхо, аҧсуа жәлар рыламыс, рыпату, рҟьабзқуа рзы исымоу агуаанагара зеиҧшроу. Уи азы аа, ишәасҳәауа: сара атәылақуа жәпакы збахьеит, снықуахьеит, ажәларқуагьы азәырҩы срылсхьеит. Афранцыз шәкуҩҩ ду Анри Барбиус

«Аҧсны зегь ботаникатә баҳчоуп» ҳәа иихәаз иаҩцаҵәоуп ҳәа сгуы иаанагон сыблала абри — атәыла хьыршәыгу — збааназа. Аха уажәшьта агура згеит афранцыз реалист ду иажәақуа шьтабыргыз. Ас ихуҵны, маҷа-маҷа ахатә-хаҷра аманы, иблахкыгаха иҧшзо атәыла Аҧсны ада ҵьаргьы иубом. Иар убас аҧсуа жәлар рҳәамтақуа ирылоу афырхацәа реиҧш ауп даргьы ргуы шытбаау, ишыразу, рыҧсадгьыл ишазгукыу. Рчеиҵьыкеи, рыламыси, ауаҩы иаҳатырқутареи ҳаракны иркыуп, — абас иажәа аахиркушеит авенгр тарауаҩ.

1971 ш.

ҲТЦАБЫРГХАТЕИ ҲАЛШАРАҚУЕИ

Ажурнал «Алашара» аредакциа иашаны еиҷенакааит икумшәышәу ацәаныррa ссир зтцо, ианатахыугьы иҵьбароу, амцаҧшь иаҩызоу, ауаҩы иҩнутқатәи дунеи иазааигуо алирика иазкны аимак-аиҷак. Ари афакт еиҳагьы уаҩ даргурҧьоит уи зҽалазырхууа хтарауаа, ҳашәкуҩҩцәа, ҳакритикцәа разыкатара бзиа ирымоу уаназхуцлак.

Зызбаху ҳамоу аимак-аиҷак хацркит акритик Вл. Атнариа «Ахуштаареи амцабзи» захьзу астатиала («Алашара», №6, 1984 ш.). Ажурнал аредакциа уи машәыршақу инамтеит раҧхьатәи ажәа ас еиҧш атакпҳыкура зду аус аҷы, избанзар ааскьатәи абиҧара еиуоу иахьатәи аҧсуа критикцәа рахь азәыҳәа иаалырхуа дреиуоуп Вл. Атнариа.

Вл. Атнариа истатиа «Ахуштаареи амцабзи» иҵәырнаго актуалтә зтаарақуа ирыдҳәаланы икугылеит Владимир Зантариа («Ажәа гутыхала ирҽиазарц», «Алашара», №7, 1984), Владимир Анкуаб («Арифмеиҷкаареи аритмикеи рзы ажәақуак», «Алашара», №8, 1984), А. Аншба («Иахьатәи аҧсуа лирика атагылазаашьазы ажәақуак», «Алашара», №9, 1984), Р. Ебжьноу («Агурагареи атакпҳыкуреи» «Алашара», №10, 1984), А. Гогуа («Амҩақуа ҳазхысхьоу, амҩақуа ҳаҧхьа ишьтоу», «Алашара», №12, 1984), Т. Аҧьба («Угуеаныз: апоезиа!», «Алашара», №1, 1985), З. Ҵьопуа («Аҧсуа лирика: азхуцрақуа» «Алашара», №2, 1985), С. Таркьыл («Аҧсуа лирика: аизҳара амҩала», «Алашара» №3, 1985).

Иахьа уажәраанзагьы аҧсуа лирика иазкны ас хыкуқыла инартбааны ацәажәара ҟамлац. Ус анакуха,

аҳәатәы ыҟоуп, изхәашагьы ргуы цхлымуа игылоуп. Ари дамеигурҧьарц залшом маҷзак иадамхаргьы хмилат литература уатцәтәи алахьынтца иазхуцуа иззап игуо дарбанзаалакгьы. Абас шакуугьы, аимак-аиҿак ҟазтцаз астатиақуа радрес ала (С. Ҭаркьыл[1], истатиа «Аҧсуа лирика: аизҳара амҩала» аламтцакуа) истап хыуп исҳәарц ирзеиҧшны иҟоу хшыҩтцакык. Даҽазәы исыздыруам ишеиликааua, аха сара сахьахуаҧшуала, избоит аимак-аиҿак маҷк узкушаҳатымхаша тенденциак амоушәа. Ҭабыргыуп, ауаҩы игыу-ибзоу имҳәар ауам, ҧхьаҟа иианшаны дцаларц, дыҿиаларц азы, аха зегьы ирымоуп аҳәаа, насгьы хшыҩзышьтра азулатәуп хмилат рырҿиаратә мчхаратә потенциалгьы. Ус зегьы аҧшқа ихуеиҧш, иҟуншьаны, аҙәык-ҩыцьак рыда уаҩ дыҟазам хәа атцәы рыхьшьны, акьыҧхь аҿы ақугылара иҟалап маҷк игунааламзар, уимоу, иагьшәартазар? Уиала ҧхьаҟа хазцом, хаҧоу имоу зегьы ҟунишьааит!

Аҧсуа литература асцәкьа иҟазар, иахьанза арт хавторцәа абаҟаз? Хлитература аҿиара иаҧырхагап ирбо агхақуеи алитературеи ртәы иаахтцәаны уанза ирҳәаларауеи, аҙәыр рнапы икыума? Мамзар абас иҟоу ацәажәарақуа аимак-аиҿаккуа рзы итцәахны ирымоу? Аҧсуа литература аҿиара иаҧырхагоу, хзашьтоуп хәа иахуаҧшуа, иазнеиуа шьоукы ҿыц иалалазшәа аҳәарагьы цьашьатәзами! Насгьы 60-тәи ашықускуа рҟынза аҧсуа лирика ыҟазамшәагьы ахәара заҟа иҳақыу сеидру. Хмилат, литература аипылара аамтазы иатцагылаз апоетцәа курахьымзақуа, ихуҷыиду, иҟартцаз атцакы дузза амоуп. Урт Дырмит Гулиа дызҿыз амилат ус ҧшьа аҧеиҧш лаша шазыҧшыз агура идыргеит, ишьамхы итцҧрааua дҟартцеит.

Агени алитератураҿгьы дуарла-шәарлоуп, икаҷбеиуп ашәышықусақуагьы уи ицәыртцразы. Изтахымда, иамеигурҧьода агеницәа рҩымтақуа рымацарала хлитература шьақугылазар! Аха ари аҩыза азхьра алаку ҟазшьа амоуп акумзар, лассы-лассы алитературатә ҧстазаараҿы изыҟалом. Ус анакуха, макьана цьаргьы иҟам ашәкуҩцәа дузцақуа рыда ишьақугыло литературак. Абри ахшыҩтцак аганахьала, аиаша ҳҳәар ами, аимак-аиҿак иалахуу авторцәа аҙәык-ҩыцьак рыда рахәақуа тыхны иқугылоуп хашәкуҩцәа зегьы Баграт Шьынқуба хиаҟарамхар ааuам хәатцәкьа иаҿушәа. Ус иҟалагушьар ибзиоуп, изцәымҧыда, аха иалымшозар?

* * *

Вл. Атцнариа истатиаҿы ажәашықуса рыҩнутцкатәи аҧсуа лирика атагылазаашьа хирбеит зыгура угаша аргументла, аха уи илапҧшҳәаа итцегьы атцанак'уеит. Акритик хлирика аринахысгьы арзҩыдаразы ихуартоу ахшыҩзара бзиақуа жәпакы ҟаитцоит. Уака уи иқумшаҳатхара залшом. Ҭыҧқуак рҿы иахьимаукқуаша ыҟазаргьы, сара сыхутаахьала, аҧсуа жәеинраала аиҿартәышьазы В. Атцнариа иихәо еиха иианшоуп, агура аагоит, анаҩсан иқугылақуаз егьырт рааста, изҩанзар ари атцарауаҩ аҧсуа жәеинраала аиҿартәышьа ҷыдала итызтцааua дреиуоуп. Ҳәарас иатахыузеи, акыр шықуса уи ттцааua иадтәалоу атцарауаҩ аҧсуа жәеинраалеиҿартәышьа адунеи еиха ибартоуп, ус аимак-аиҿак азы иааинырсланы (иага дазыҟатцазаргьы) астатиа зыҩуа автор иааста. Аимак-аиҿак хацзыркызи Вл. Атцнариеи уи ашьтахь иқугылаз авторцәеи ргуаанагаракуа ирыдхәаланы истахыуп иахьынзазалшо (ирҳәахьоу еитамхәакуа) хшыҩзцарақуак сырзаатгыларц. Зегь раҧхьазагьы иҳәатәуп Вл. Атцнариа алитературатә ҿырҧшқуа шицәмаҷхаз. Ҭоуп, апоетцәа азәырҩы рыхьзқуа игуалаиршәоит, еиқуҧхьазарақуак ахасабала. Абаҩхатәра иаша злоу, насгьы зхатә ҩышьа ҷыда змоу азәы иакуны дцәыртцит апоет-лирик Г. Аламиа. Аха уи имацара ихаанны иауҟахыу иахьатәи аҧсуа лирика. Сара сгуаанагарала, иахьатәи аҧсуа лирика уанахцәажәо аамтазы агнахь иузныжьуа иҟазам апоетцәа К. Герхелиа, Ш. Ҧлиа, Т. Ҷаниа, Б. Гургулиа.., Еилкааup, Вл. Атцнариа зегьы ртәы азаатгылара шилымшоз, аха иага ус акузаргьы, маҷк дырзаатгылар акун. Аха уамашәа иубаша, уи ашьтахь иқугылақуазгьы, абри аганахьала, ранцәак рхәаақуа рзмыртбаait, уимоу, хпоетцәа хатәракуа Н. Ҭар-ҧха, Пл. Бебиа, Н. Кутниа, В. Амаршьан зынзагьы рылаҧш итцамшәазеит. Сгуанала, маҷк иманшәалам, узиқушаҳатхом Вл. Атцнариа «иҟалап Д. Гулиа иажәеинраалеиҿартәышьа уашьта иаҿыҧшуа маҷхо иалагазар» хәа ахьихәо атыҧгьы. Д. И. Гулиа хаҧсуа доуҳатә культура аҿиараҿы зегьы рыла еснагь иҿырҧшыгоу иакуны дыҟоуп, дҟалоит.

Вл. Атцнариа истатиа аимак-аиҿак аҿы аҳәатәы зегьы ирнатеит, амала, С. Ҭаркьыл иеиҧш, иаартны иха-

[1] Ари сыстатиа анызҩуаз аимак-аиҿак аеалархуразы ажурнал «Алашара» адаҟьақуа рҿы иқумгылацызт Ш. Инал-иҧа, Х. Бҕажәба, Б. Гургулиа.

дароу азҵаарақуа рҽы игуаанагара ирҽамгылазаргьы.

Аҟыбаԥ змоу акритик, апоет В. Занҵариа иқуҽираҽы «Сара сазәыкны сгуы еихьнашьуеит акритик еилирго аматериал ахьмаҷхаз» хәа иитo аҽыҧныхәа шиашоу дырны, иара истатиагьы материалла итҵегьы ирбеиар акун, насгьы иара Вл. Аҵнариа дзыхцәажәаз апоетцәа роуп В. Занҵариагьы дыззаатгылаз, егьырҭ ус инымԥатәшәа азәык-ԥыцьак рызбаху иҳәоит ауп.

«...Рымԥақуа каххаа иаатуа иалагеит иааинырсланы акалендартә рыцхуқуа инарықуршәаны «ажәеинраалақуа» рыԥраҽы ифратy ауаа», — иԥуеит В. Занҵариа. Акы, «ҧсы зхам, гу-зызҵам» ажәеинраалақуа зыԥуа зусҵцәоу, гунхутцыстала акумкуа, хықукыла рыхьзқуа иҳәар еиҳа иашами? Ԥбагьы, акалендартә рыцхутә жәеинраалақуа атахым ҳәа ҳәашьа ҳамам. Урҭ ҳсоциалисттә ҧстазаара иахылтцыз аныҳәамшқуа роуп еиҳарак изызкыу.

Сгуанала, инагзаны диашамзар ҟалап зхы иақуитy аформазы В. Аҵнариа ииҳәаз агуаанагара, ҷыдала Г. Аламиа ирҽиамҭақуа ирыдҳәаланы. Г. Аламиа аԥформакгьы ҟазарыла ихы иаирхуоит. «Амала, урҭ макьана иаҧьцылам, ҳҽаҽы имааиуашәа ҳбоит акумзар, макьанагьы иагыу ыҟазаргьы (урҭ рахьтә акык-ԥбак хыхь иқугылаз иазгуартеит). Г. Аламиа ипоезиатә бжьы ҽыцуп формалагьы, хшыԥцакылагьы, аҧстазаара философиатә знеишьалагьы. Уи аԥ-формак рыла дшыԥуа дырцабырг'уеит «Алашара» (№ 2, 1985 ш.) ианылаз ажәеинраалақуагьы.

Зхы иақуитy ажәеинраала аформазы В. Аҵнариа иԥуеит: «Уи иадыруеит аҽхырцәажәара, еидызкыло агуцә аҟамзаара. Зны-зынла зхы иақуитy аформа зхы тлаз асакь иаԥызахоит, акомпозициатә еиҧхьыттара иахҟьаны». Ари ахшыԥцак хьаҳәа-ҧаҳәада иузудкылом. Баша имҳәеит Е. Межелаитес: «Ритм природы не умещался у меня в четырехстопную строфу — ведь в жизни он бьет ключом, обрушивается водопадом... и мне жаль того дорогого материала, который разбрызгивается по сторонам или перелевается через край. Хочется уловить кажудю каплю, кажую кроху и найти для них место. И пусть лучше деформируется, внешний вид стихотворения, лишь бы только в нем уместилось больше природы, жизни и человек»[1]. Зынза ииашаны илҳәозар ҟалап Ольга Овчеренко абас: «Свободный стих был, есть и будет одной из полноправных стихотворных форм поэзии»[1].

Апоет Т. Аҧьба иахьатәи аҧсуа поезиаҽы иҧyҧуаза игылаз дреиуоуп. Уи ус шакуу аимак-аиҽак аҽгьы иаабоит.» ...Иҟоуп, сгуанала, Т. Аҧьба ипоезиа мачк уацәыхараздәуа ҧынгылақуак: мыцхуы ишәа·иза, икапанны ахшыԥзцара аарҧшра. Мыцхуы аҽырҟушра, ҧьараҧьара аемоциақуа зынзак аҽырҟуҵхара. Арационалтә хуцра апоет изын даара ишәартоу цәыртцроуп, уи зегьы еицырдыруа хшыԥзцароуп», — иԥуеит В. Занҵариа.

Алирикатә ԥымҭа аҧҵаразы зегь реиҳа ароль ихумаруеит аемоциа, ацәаныррa, уи еаҟуҵхашьа амам. Абри аганахь, аҧсыерақуа рацәамзаргьы, иубоит Т. Аҧьба илирикаҽы аҧсыерақуа, агхақуа.

Аҵарауаԥ, апоет В. Анқуаб иқугылараҽы аҧсуа жәеинраала арифмеиҿкаареи аритмикеи рпроблемақуа еиҳа дырзаатгылеит. Ари иуадаԥу иахьа уажәраанзагьы наукала иттаам азҵаараҽы, В. Анқуаб аинтерес зҵо, аимак-аиҽак ҟазҵаша апроблемақуа цәыригоит.

Аҧсуа жәеинраалеиҿартәышьа аформа хшыԥзышьҭра азырухьан 30-тәи ашықусқуа раангьы ҳпоетцәа, избанзар аҽиарамԥа ианын. Изхысҳәааyа, аҧсуа жәеинраала аиҽартәышьа азҵаара аимак-аиҽак аҽы ҳаналацәажәо, иҟаз фактқуакгьы хгуалаҳаршәароуп.

Апоет, апатриот Л. Кутниа абри азҵаара даргуатеиуан, гутхас иман. Ус шакуу артцабырг'уеит «Аҧсуа поезиа» ҳәа уи иԥызастатиа. «Егьырҭ амилатқуа ирымақуоу ажәеинраала ашәагақуа, аԥышьақуа иамб, хореи, анапест, дактиль, амфибрахи ҳәа изышьҭақуоу ҳара ҳаҧсшәа иацәыхаразам, ибжьнах'уа иҟазам.

Абарҭ ҳара иҳахуартам, аҧсшәа ианаало даҽа хазқуоуп хәа зҳәо азәыр уҟазар, иара иипҧшааз закуанк абасоуп ҳәа иаацәырыргар, ҳахуаҧшрын». («Алитературатә журнал», № 3—4, 1938, ад. 44).

Абри астатиаҽы ҳпоет қурахьымза аимак-аиҽак аҳасабала дықугылоит аҧсуа жәеинраала аиҽартәышьа аҧсабара ианаало ашәагазагақуеи аформақуеи ирызкны.

Зҽлымҳара рзумурц залшом абраҟа ииҳәо ажәақуагьы: «Аҧсуа бызшәа ажәеинраала аԥраҟны, азакуан амам ҳәа згуы иаанаго азәыр дыҟазар, деиламгарц залшом. Убри аус зныk ԥынтә ицәырыргахьеит, аха

[1] Ацитата аагоуп Ольга Овчаренко лышәкуы «Русский свободный стих» аҟнытә, Москва, 1984, стр. 187—188.

[1] Иара уа, ад. 188.

уинахыс уаҳа хшы©зышьҭра амоуит» (иара уа, ад. 44).

Излаабо ала, аҧсуа жәеинраалеиҿартәышьа азҵаара ахы рыҵкуахьан 30-тәи ашықусқуа раангьы. Аха абри азҵаара наукала зегь раҧхьаза иҵитҵаит Б. Шьынқуба. Уи иусумҭа кьыҧхьын аҧсуа жәеинраалеиҿартәышьа иазкны 1952 шықусазы (альманах №3). Ауа©ы иҳьааимгарц залшом, абри аҧсышәала зеиуа ҳамам аусумҭа иахьатәи ҳанбан ахь ииаганы иахьҭыжьым.

В. Анқуаб аҧсуа жәеинраалеиҿартәышьазы иҳәо, ҳәарас иаҭахыузеи, аинтерес рытҵоуп, иҳагыу-иҳабзоу ахь ҳхьаирҧшуеит, аха неи©ымсрыда зегьытҵәкьа узудкылом ртеориатә цаҵҕуы хьаҳәа-ҧаҳәа амамкуа ишьақургылам.

Иҟалап, В. Анқуаб диашамзар Р. Смыр илириказы В. Аҵнариа губҕан ахьиитҩо. Р. Смыр илирика цәыртцра бзианы ишыҟалаз аҧхьа©цәа еицҿакны иазгуарҭахьеит. Уи ҳаигурҕьеит зегьы. В. Аҵнариа иаликаауеит ус шакуу. Аха «алитературатәра илаҿуп», «ишицәеиҧшхо инерциатә рифмақуак, зныкмаи иманшәаланы ицааиз, нас амыцху иширххацәо, ихы шеиҭеиҳәо» ҳәа уи иҟаиҵо агуаҭарақуа ииашам ҳәа дырҿагылоит В. Анқуаб. Ҳәарада, аҿагылара азин имоуп, досу игуаанагара иҳәоит. Аха хра злоу аиашаҵәкьа ахьыҟоу ауп. Сара сгуанала, абри азҵаара аганахьала В. Анқуаб акыр факткуа шаҳатра рурц иааигазаргьы, В. Аҵнариа еиҳа диашоу ҷьысшьоит. Иҵабыргытҵәкьаны, аба©хатәра злоу, аҧхьаҟа иҵагьы дыҕуҕуахап ҳәа ҳзыкугуыҕ'уа ҳпоет Р. Смыр инерциатә рифмақуак рыла ишьҭрақулақуеи ихеиҭаҳәарақуеи зынза иҿырцәихьчароуп.

Апоетцәа ҿарацәагьы рацәаажәашьа, сгуанала, ҳасаб азулатәуп, Гунда Сақаниа-ҧҳаи, (Гунда Куҵниаҧҳаи — Р. К.), Анатоли Лагулааи, Енвер Ажьибеи уҳәа реиҧш аба©хатәра змоу аҿарацәа, досу рҷыдарақуа ҳхатәы гьама рыдаҳгало ҳалагар (ус аныҟалало маҷым), ҧсабаратәла дара ирхатәу рзымҧшаауа иҳарҟьалар алшоит ҳәа ахьиҳәо диашоуп. В. Анқуаб. (ад. 95). Амала, заҟа ибзиаз абри агуаанагара зыртцабырг'уа хшы©зцарақуак ҳзырбо ҿырҧштәқуак аагазҭгьы.

Акритик, аҵарауа© А. Аншба истатиа! «Иахьатәи аҧсуа лирика аҭагылазаашьазы ажәақуак» аҿы иаабоит аханатә ишицәа©оу принципла, обиективла ацәажәара, аиаша аҳәара. Ас аҟазаара уи иҷыда ҟазшьақуа ируакыуп.

А. Аншба истатиаҿы В. Аҵнариа ихадароу гуаанагарақуак дырҿагылоит, ииашам хшы©лкаақуоуп ҳәа, иаҳҳәап, А. Гогуа ипрозеи аҧсуа лирикеи ирыбжьалаз анырра, алирика анлирикаҵәкьаха (аҧсихологиатә цәа©а анышьҭнакаа), апоезиа аҿиашьа, ахырхарҭа аҧсахра, Г. Аламиа ипоезиазы В. Аҵнариа В. Занҭариа ргуаанагарақуа реиқумшәаразы уҳәа жәпакы. Иара убас акритик инаҵшьны дазаатгылоит аҧсуа жәеинраала аиҿартәышьа аформазы В. Аҵнариеи В. Анқуаби наҟ-ааҟ еиҿагылоу ргуаанагарақуа. Абартқуа зегьы рҿы уи иааирҧшуеит адырра цаула, ихшы©цар. Аха мачк угуы унархьуеит теориала ас иазыҟаҵо акритик дзыхцәажәо аматериалқуа рхыҧхьаҙара ахьмаҷхаз. Уимоу, В. Аҵнариа еилиргаз аматериал маҷуп ҳәа В. Занҭариа иҟаиҵо аҿыҧныҳәа, иара уамашәа ибоит, ирацәеишьоит. Абар уи иихәо: «В. Аҵнариа еыҧныҳәас иаҳҵо жәабаҟа жәеинраала реилыргара ахьазирхиаз акуҙам, урҵ ҷыдала реилыргара амыцху аҭыҧ ахьақуирҙыз азоуп».

А. Аншба зҿлымҳарала дазаатгылоит «Аҧсуа ажәеинраала еиҿартәышьа апроблема. Абри азҵаразы еиҳарак уи дадгылоит В. Аҵнариа иалкаақуа, ҷьарак-©ыцьара дахьаҿагыло ыҟазаргьы». Арифма змам ма зрифма ҧсыҿу ажәеинраала, иага цакыла иҵаулазаргьы, иахьа шьҭа гунамҙарак узцәырымҵыр ауам», — и©уеит В. Анқуаб. Аха А. Аншба уи имаик'уа иазгуеитоит: «Ажәеинраала аиҿкаараҿы ихадоу аритм ауп. Арифма акузар, уи аритм аҟаҵараҿы акыр ҙцазк'уа, аха ицхыраагҙоу еилементуп. Ажәеинраала аритм амамзар изжәеинраалахом. Ажәеинраала арифм амамзаргьы ҟалоит. Антикатә поезиа арифма зынза иамазамызт. Арифма, шамахамзар, иуҧылазом ажәлар рпоезиаҿы. Рифмада (жәеинраала шкуакуала) и©уп Пушкин итрагедиа «Борис Годунов». Ари атрагедиаҿы иуҧылоит ҭыҧқуак-прозала и©уп, ма рифмала ихырҷоу ажәеинраалақуа рыла ишьақугылоуп. Ҳәарада, В. Анқуабгьы изҳәарым Пушкин итрагедиа гунамҙарак унаҭоит ҳәа ахы инаркны аҵыхуанза рифмала иахьхырҷам».

Излаабо ала, араҟа А. Аншба қумшаҳаҭхашьа имам, иутахы-иутахым, аиаша иара иҿы иҟоуп.

«Агурагареи аҭакпҳыкуреи» ахьзуп зхатә принцип змоу акритик Р. Ебжьноу истатиа Р. Ебжьноу аҧсуа критика аусхк аҿы лытцшәа бзиала, губылра дула аус иуеит.

«...Аҧсуаа жәытә-натә аахыс ажәа еиҵаҳарыла, ҳатырқутцарыла иазыҟан. Аҳәатәы змазгьы, аҳәатәы змамызгьы, ианатахызгьы, ианатахымызгьы еырбарак, ма хцәыргарак аҳасабала ацәажәара рхы иатәаршьомызт. Уамашәа итцаулоу, аетика иатцанак'уа абри азтцаара, иахьатәи ҳаҧстазаарацәы иҟоушәа-иҟамшәа инеихьеит. Алитературахь инаганы ҳазхуцуазар, ҳәарада, хараҙа еиҧьны аҧыжәара атцалазар иҿыпҧшыгоу, ииаҙагоу ари ажәытә ҟазшьа,» — иҩуеит Р. Ебжьноу. Итцабыргытцәкьаны, уи иазгуеитцо ацыдара даара уаҩ дазхуцыртә иҟоуп иахьатәи ҳаҧстазаара зегьы аҿы. Уи еиҳагьы атцакы ҿыц, атцак бзиа аанахуоит алитературахь инаганы ҳхы иаҳархуозар, аха макьана, акритик ишазгуеитцо еиҧш, ус ҳаҟам.

Аҧстазаара адиалектқуа уамашәатцәкьа иҟоуп — абзиа ҩадароуп, ашьтқаара еснагь иуадаҩуп, ацәгьара ладароуп — уи мариоуп ашьтқаара.

Р. Ебжьноу ииашоу ахушьара бзиа (игха-ҧхақуагьы азгуатаны), аитоит зтәымта итагылоу, зырҿиара мҩа амехак тбаау, зхатәы бжьы зхоу апоет М. Миқаиа ипоезиа. Акритик иҩуеит: «Апоет М. Миқаиа ирҿиамтақуа лак-ҩакрада, ҩ-хутакны иаҳшар алшоит: заатәи ипоезиеи атцыхутәантәи ажәашықуса ирытцарк'уеи». Уи излеиҳәоала, апоет заатәи ипоезиаҿы ианыҧшуан хыхь-хыхь ахуцреи ацәажәареи. Уажәтәи жәашықуса раахысгьы ирҿиамта ҳахуаҧшузар «логикала иназоу ажәеинраалақуа аҧитцоит» ҳәа. Араҟа диашоуп акритик. Уаҩтцас иагулҧшны игуазто имбарц залшом уаҩ дзеигурҧьо аитакра бзиақуа шахтынхьааува апоет М. Миқаиа ипоезиа. Амала, мачк узиқушаҳатхом «М .Миқаиа ипоезиа залыскааз, сгуанала, абри аҩыза аизҳара, аитасра зырҿиара ҕуҕуала ианыҧшуаз ахьмачу азоуп», ахьиҳәо. Устцәкьа иҟаларым, аҧсуа поезиа цәтәы шьаҟаны иатцагылоу азәырҩы рырҿиамтақуа рҿы иубоит урт реизҳа-зыҕьара ааазырҧшуа аериодқуа, ахутақуа. Ари закуанк иаҩзоуп апоетцәа рзы. Уимоу, зегьы ҳарҟуатцып, иара зыҙбаху дахыехуо иҳәо апоетцәа С. Ҭаркьыл, В. Амаршьан, Т. Аҧьба... рҿгьы иҳамбазои ари аҩыза аитакракуа? В. Ахьиба аҧсуа ҧхьаҩцәа ибзианы дырдыруеит, ишәкуқуагьы тытцуеит, иагьрыхцәажәоит, избан Р. Ебжьноу уи игугутажьу рахь дзиҧхьазои? В. Ахьиба иҩымтақуа Р. Ебжьноу ишазгуеитцо еиҧш, зегьытцәкьа еидкыланы еиҧшымзаргьы, уи имоуп уаҳа назтахзам ажәеинраала гулшәақуа. Урт рыҟны апоет ииҳәарц иитахыу хшыҩцак еи-

лгоуп, ажәа иргуакҙом, изымдыруа ихи-игуи итца рымхәо далацәажәазом. Ус шакуу дыртцабырг'уеит абартқ ацәахәақуагьы:

Амҩа сықууп, даара скаран,
Еихысгон ергьхәа сшьаҿа.
Дсыхьзоит еуаҩык, иеы куаруа...
— Суехьынтца, схәеит, исылшом, сга!
— Узгап, ихәеит, — мҩа ҩадароуп,
Сеы абҕа иалсыргьы, усс иҟамтца.
Иуцәызымзо — уигьы схәароуп, —
Уабанзазгои усыехьынтца?!

Мамзаргьы:

Зегь ажәҩан ахь ахалара ҳазыҧшуп,
Зегь ҳаҟоуп, ххәоит, аетцә рыгута.
Азәы амза иблақуоуп, егьи амра ихаҿуп...
Уиала исҳәарц истахыузеи схата?
Зегь ажәҩан атцаҧырра ҳаҿуп —
Адгьылаҿ иаанхода, нас, уажәшьта?!

Арт ажәеинраалақуа уанрыхуаҧшлак иҿыцу, узызхуцша хшыҩцакык-хшыҩцакык узцәырыргоит.

Акритик Р. Ебжьноу абри аимак-аиҿак аҟны иқугылара, сгуанала, мачк иҧьцәахеит, ҷьара-ҷьара акритикатә лкаақуа атәамбара рныҧшуа аҟынза. Убас иҟоу, сзықушаҳатым тыпқуак истахыуп сырзаатгыларц. «Ибаҩхатәрадоу ашәкуқуа акатаҳәа итрыжьуеит, абаҩхатәратцәкьа злоу, еиҳарак аҿар, шықусыла уи ишазыҧшуа ианынхало ыҟоуп. Алитература акыраамта иацәыхҟьахьоу, уаҩ игуы ззыблыша рҿиамтак аҧимтцозар, ҩаҧхьа ирхынҳәра хырҳага алам», — иҩуеит Р. Ебжьноу. Убас иҟоу рахь иҧхьазоит В. Даутиа, З. Куарҷиа, З. Бытәба, Гь. Нарасқуа, В. Папҧха. Уимоу, урт рышәкуу хучқуа ртытцрагьы еикумк еиҧш дахуаҧшуеит. Аха астцәкьа иҟамзар? Хучык снаалалар стахыуп абри ахшыҩцак. Р. Ебжьноу зыҙбаху иҳәаз авторцәа итрыжьхьоу ашәкуқуа акык-ҩбак роуп, дара уртгьы ркьыпҳь бҕыцқуа мачзоуп, абаҩхатәра змоу аҿар рышәкуқуа ртыжьра изаҧырхагахом. Абаҩхатәра ду зманы ицәыртцыз, ашәкуҩҩы бзантцык аганахь дынхом, ацхыраара иртоит акумзар. Зегьы ҳацәымҩашьо иаадыруазароуп ажәҩан иатцасуа, ахра еиҩытцәакуа реиҧш, алитература иагулхәҳәо ашәкуҩҩцәа дуқуа реиҧштцәкьа ишатахыу «обыкновенные

таланты» ҳәа В. Г. Белински дзышьтаз ашәкуҩцәагьы. Иатахыуп акум, урт рцьабаа, рырҽиаратә лагамтақуа рыцымкуа амилат литература абжьы акаҩхәа изырго «арахуцқуа» зегьы зышәаҳәом, ихьысҳахоит. Ус анакуха, баҩхатәрала идумзаргьы, иргутастәым, алитературахь изыхынҳәызеи ҳәа лахь рытатәым акритик дызқузбо, авторцәагьы. Урт рахьтә шьоукы (В. Даутиа, В. Пап-ңҳа, З. Куарҷиа) аҽар раазоит, аңсуа бызшәеи алитературеи ҳашколқуа рҽы ахуҷқуа иддыртцоит, алитература, бзиабаҩык иаҳасабалагьы, ирхьыңшуа, ирҽыңшуа рацәаҩуп. Даеа шьоукых (Гь. Нарасқуа, З. Бытәба) аңсуа акьыңхь, ашәкутыжьыртаҽы амат руеит. Насгьы урт иахьеи иаци ицәырымтцит, агазетқуеи ажурналқуеи рҽы ражәеинраалақуа акьыңхь рбоижьтеи акыр цуеит, аңхьаҩцәагьы ирдыруеит, «ажәҩан иалҩырны» имааит. Даеа зцаароуп, аамысташәала, ирыгыу-ирбзоу аарңшны аҳәара, аңхьаҩ ирбара. Уи еиҳа иҳақыуп. Алитература абзиабаҩцәа ҳрыкузбаны, иалаҳцо ҳалагар, ҳлитература иацәызуа рацәахоит, зегьы раңхьаза зда ҳхуартам аңхьаҩ!

Аңхьаҩ изы заҟа ҳмацьаноу имырхьаазакуа иаҳәоит ҳашәкутирта амагазинқуа рҽы иңхашьа-ңхатцо итцахо ҳашәкуқуа. Хучы ҟартца, ду ҟартца икуалкуало ҳмилат литература иашьтоу ауаа, лымкаала ҳрызҽелымҳазароуп, игуцараҳк'уазароуп. «Искренность дрогоценна в поэте» ҳәа Пушкин ду ииҳәаз ажәақуа акритикцәа рзгьы ихшыҩртцагамкуа иҟазам.

Сара араҟа салалом Р. Ебжьноу дызқузбаз авторцәа ражәеинраалақуа реилыргара, мацара иазгуастарц стахын иқугыло азтцаара принципла изнеишьа зынза ишиашам. Аңсуа жәлар рҽаңыцтә ҳәамтақуа ҳатыр рықузтцо изын иңшзам Чатцә Чагу иажәабжьқуа еизганы, аус рыдуланы итзыжьыз З. Бытәба изы дабаанагеи ҳлитератураҽы ҳәа аҳәара, Чатцә Чагу иажәабжьқуа иаадырңшуеит ҳлитература ҟалаанза аңсуа жәлар ажәабжьҳәаҩцәа бзиазақуа шрымаз, урт раңцамтақуа ҽырҳәалатәи (аҩра змамыз) литературак ишаҩызаз. Насгьы, аңхьаҩ ус дрыцәхасуа иҟазам уи ишәкуқуа «Сыңсны сшыбзахаз», «Ауаҩызатцә имҩала». Урт ирызкны сара сгуаанагара агазет «Аңсны ҟаңшь» ианын (1985 ш, январ 24).

Иара убас, инеизакны узрықушахатхом Р. Ебжьноу апоетцәа Гь. Гублиеи К. Ломиеи рырҽиамтақуа рзы иҟаитцо алкаагьы, сгуанала, уи цатцуда цәажәарошәа збоит. 1971 шықусазы Н. В. Гоголь В. А. Жуковски

иахь иҩуан: «Мне кажется, что теперь воздвигается огромное издание чисто русской поэзии. Страшные грани положены в фундамент»[1] ҳәа аниҩуа аамтазы аурыс литература агени А. С. Пушкин имацара ихаҽы даараны (дрылыхәхәо дышгылазгьы) иҳәазомызт, уаҟа ибон аурыс милат литература арҽиаҩцәа зегьы. Ари ахшыҩцак сгуаланаршәоит Р. Ебжьноу К. Ломиеи Гь. Гублиеи дахьрыхцәажәо атың. Исыздыруам даеазоы игуы ишаанаго, аха аңсуа литература, чыдала апоезиа 50-тәи ашықусқуа раахыс уи аҽиара, аизҳа-зыңьара, Аңсны аҳәаақуа ртытцраҽы иамоу акуҽиаракуа ҳанрызхуцуа, Гь. Гублиа К. Ломиеи рцьабаагьы агаиахь инужьуа, иҟунушьауа иҟазам. Арт ауаа ҩажәижәаба шықуса иреиҳауп ҳмилат литература ламысла амат руеижьтеи. Иаҳҳәап, рырҽиараҽы агха-ңхақуа рымазаргьы (уи змам рҽиаҩы дыҟазам), ҳатырла атакт атцаны ирыхцәажәалатәуп, ишабалак ҳәа акумкуа.

К. Ломиа ишәкуы «Ашәа рхәоит ахрақуа» рзы акритик Р. Ебжьноу иҩуеит: «Даараза гук-ңсыкала истахын, зызбаху сымоу ашәкуы аҟынтә инагзоу, абри ажәеинраалоуп, ҽырңшыгоуп ззуҳәаша ак аҟара алскаарц, аха уи сылымшеит. Издыруада даеазәы илшозар, гуахуас иҟастцоит, иааироуп ҳәагьы исыңхьазоит». Цабыргытцәкьаны, шәкук аҽы иееиз жәеинраалак иадамхаргьы ҳакритик имбазар, нас ашәкуы атыжьра иалахуз зегьы зус ззымдыруа ракузаап! Уиоуп иаанаго акритик ихшыҩцак. Аха уахуаңшыр, устцәкьа иҟам атагылазаашьа. Ус шакуу агура ҳнаргоит /аимак-аиҽак аҽы (С. Таркьыл иқугыларагьы. Уи ибзиоуп хәа еиқуиңхьазаз жәеинраала гуартак рызбаху ҳхәарым, зегьы харкуатың, иахгуалаҳаршәарым, аха ҳзавсуам К. Ломиа агубылра ду адтцаны, аматериал ттцааны, иаңитцаз арратә-патриоттә поема «Афырхатца иацәажәарагьы» акгьы ианамҳәазеи? Уи изкыуп Хаңсадгьыл фырхатцала зхы акузтцаз аңсуа цеи гумшәа Қьаазым Агрба. Аңсуа зиасқуа ирызкыу ажәеинраалақуагьы акгьы иаңсам хәагьы узхәару? Акы, урт еиқудырхоит атопонимикатә хьзқуа, ҩбагьы, дара рыхьзқуа ирықуршәаны рифма ссирла ихирҷоит. Халаларым урт араҟа реилыргара. Абри ашәкуы аҽы акритик ибар итахызаргьы, иҟоуп иара уи ахыхь ирехуо ажәеинраалақуа рышьтахь имгыло аҩымтақуа... К. Ломиа иажәеинраала-

[1] И. Семенко. Поэты Пушкинской поры, М., 1970, стр. 5.

қуа, аҧсуа бызшәахьтә еиҭагоуп ҳәа агазеҭқуа «Правда», «Известиа», «Литературнаиа газета» иахьырныло уғьы, сгуанала, ҳмилаҭ, литературазы ибзиоу акы аҳәо ҷыысшьоит. Москва, Қарҭ ашәкуҭыжьыртақуа рҿы урысшәалеи қыртшәалеи иҭыҵуа К. Ломиа ишәкуқуа) (урҭ еиҭаргоит И. Козловски, А. Дементиев, И. Гребнев, Е. Николаиевскаиа. Арҭ зкәазара дуу еиҭага©цәоуп), ирыцыртцо аҧхьажәақуеи, ма дара ирзырк'уа астатиақуеи ҳәла изаҳмырбеи, ҳхаҷы изааҳамгари иахьатәи аҧсуа поезиа ақуҷиарақуа рахь иҧхьаҙаны. Иааган ҷырҧштәқуак: «К. Ломиа развивает традиции абхазской поэзии, приумножая ее успехи смелым введением в элегический стих примет и признаков нашей современности»[1] — и©уеит 1981 шықусазы Москва, «Художественная литература» иҵнажьыз иажәеинраалақуа реизга »Мои корабли» аҧхьажәаҷы Е. Долматовски.

Апоет, ацарауа©, ауаажәларратә усзу©ы Гьаргь Гублиагьы аҧсуа литератураҷы илагала маҷзам. Абар 30 шықуса инареиҳаны аҧсуа литература дирҵоит, аҷар иаазоит хуниверситет аҷы. Изыхкьа сыздырам, аха Р. Ебжьноу абри аимак-аиҷак аҷы иныкур©ршәа, хыхь-хыхь дрыхцәажәеит Гь. Гублиа иажәеинраалақуа, ҷыдала ашәкуы «Аҷара амҵәыжә©ақуа» ианкуо ркынтә. Еилыскаауеит ари аизгаҷы ишуҧыло (ашәкуқуа зегьы рыкны еиҧш) иҧсыҭеу, агхақуа ирцәыхьчам, ма еиҳа еиҧьны аҳәашьа зҭахқуаз аҭыҧқуа. Аха, сгуанала, акритик иаахҵәаны ишиҳәо еиҧш, угуы каҳан уцәажәартә акынза икам. Устцәкьа зегьы еикуаҵәаны (арахь еикуаҵәамкуа!) иубар ауама? Мацара иааган акритик игуамҧхаз ажәеинраала «Сыҧсадгьыл». Ҳәарада, ари апатриот жәеинраала акгьы аҳәаҙом, цас иууашәа ©-цәаҳәак рымацара ааганы аҧхьа© ибла ихыукылар. Ари ажәеинраала ахшы©цак змоу аидара иаҵоуп, иаанарҧшуеит апоет, ма алирикатә фырхаҵа иҧсадгьыл ашкә имоу абзиабара, изцу агуҭынчымхара, уаҵәтәи Аҧсадгьыл алахьынтца. Ус шакуу ҳанаҳәоит аҵыхутәантәи акуплетгьы:

Акырынтә ухы-уҵыхуа сакушаны избаргьы,
Аамҭала инсыжьыргьы ушьха,
уҟуара,
Иуатәоу ажәа сызҳәама, сыҧсадгьыл,
Сыхаара сыҧсадгьыл, исзымбо сгуазхара.

[1] Константин Ломиа, Мои корабли, М, 1981, стр; 14.

«Атема ҟуазқуа рышьҭыхрала, аба©хатәра лаҟу ианакузаалак аҙәгьы изымҵәахыцт», — иҳәеит акритик. Ари ас шакуу Гь. Гублиа ихаҭагьы аҙәы диеиҵамкуан идыруеит. Сара сгуы иаанагоит «Аҷара амҵәыжә©ақуа ирну ажәеинраалақуа зегьы ба©хатәра лаҟула и©ым ҳәа.

Излаҟуншьатәузеи Гь. Гублиа иажәеинраалақуа Б. Шьынқуба ироман «Ацынҵәарах» данаҧхьаз изҵысыз ахуцра иахылҵыз ажәеинраалақуа: «Аублаа мҳаҷьыр» ацикл, «Сан лацәажәара», уааҙатәиқуа, С. Ҭаркьыл ишиҳәо еиҧш, Гь. Гублиа ипоезиатә хаҷсахьа шьақузыргыло, ихазырҭәаауа ажәеинраалақуа «Ашыцра», «Акапитан исаат», «Ан», абаллада «Ҩ-захуак рлахьынтца» уҳәа убас ирацәаны. Урҭ зегьы хрылалом, Гь. Гублиа иаци иахьеи димбеит ҳаҧхьа©, хьчара иҭахҙам ҳара ҳатцкысгьы иара дидыруеит.

Р. Ебжьноу, ииааркьаҷны акузаргьы, дырзаатгылоит еиҳа иалубаартә икоу апоет ҷарацәа Ан. Лагулаа, Гунда Сақаниа-ҧха, Гунда Кутцниа-ҧха ражәеинраалақуа ирымоу хаз цыдарақуаки ныррақуаки. Сгуанала, диашазар ҟалап уи Р. Ебжьноу абас ани©уа: «Ражәеинраалақуа (Г. Кутцниа-ҧхаи Г. Сақаниа-ҧхаи роуп дызҷу — Р. К.) зны-зынла Р. Смыр ипоезиа ашьтыбжьқуа рны©уама ахьугуахууагьы ыкоуп». Анырра бзиоуп, аны©ра атцкыс, ус шакуу заанатц ирдыруазарц рыхутоуп шьаҷа бзиала ҳлитературахь им©ахытцыз арҭ апоетесса ҷарацәа.

Аимак-аиҷак аҷы дыкугылеит зырҷиамҭақуеи зажәеи ҳмилаҭ литература акырҙа иаҧсаны икалаз ҳашәку©© А. Гогуа. Уи ибзианы икаитцеит (ахыцқуа иртакны иаххәап: аҧсуа литература аҷиара иадҳәалоу зцаарақ цоны уи ихы алаимырхукуа, ибжьы ақумыргакуа бзанцык давымсыц), абракагьы аинтерес зцо азцаарақуа рацәаны ишьҭызх'уа астатиала дахьыкугылаз. Иццакны иаҧхьо ауа©ы азнык азы иамхаҳәар ауеит зеиҧшлашәа дцәажәацәеит, фактла иртабыргыр акун ихшы© тцакқуа, игуаанагарақуа ҳәа. Аха инарцауланауаҧхьар, ухшы© азышьҭны уазхуцыр, им©ашьо иубоит ҳашәку©© заҟа итцауланы дхуцуа, еиликаауа, дазнеиуа аҧсуа лирика мацара акумкуа, иааизакны алитература зегьы, уи еилыхха ибеит ахытцхыртақуа, ахырхартақуа, аҧсуа литература алшарақуа, алымшарақуа, иаҧырхагахоз, иара иахьагьы иаҧырхагахо уҳәа жәпакы. Ас инарцауланы, насгьы ихьаагауа, амилаҭ литература лоунытә агулаҧшра зылшо хара ихуцуа, иазы-

ҟатҵо ашәҟуҩы иауп. Ал. Гогуа иара иҟынӡа иқугылахьоу зегьы рацкыс иалкааны иазгуеиҭеит иахьанӡа араҟа уадаҩракуас иахнагаз, иахҭынхьааз, аҧсуа поезиа, алитература зегьы. Иҳаҩсхьоу ауадаҩракуа рхыҧша аҧсуа лирика аҟынӡагьы ишааӡаз имӡакуа иҳәоит уи. Аха зегь акоуп аҧсуа лирика аизҳара амҩа ишану агура игоит. Ал. Гогуа иҩуеит: «Раҧхьа иргылан, иахьа ҳпоезиа, ҳлирика аҧхьацара иаҧырхагоуп ашьтрақулара, уа иахьыҟаз абзиеи ацәгьеи реилаҩашьара, насгьы урҭкуа зегьы иахьраҩрыжьуа. Еишьтрақуло, ииазҧыхьашәалак ажәеинраала алысх'уеит хәа иалаго ааиырсыла поетцәа абҕьыжә еиҧш икыдҳаз ажәеинраала ҧсадала ҳкьыҧхь зыртәыз рымацара ракумкуа, даара еицырдыруа апоетцәагьы, уеизгьы-уеизгьы ирацәамзаргьы, аҩымта бзиақуа зымпытцытцхьаз, зны зажәа апоезиа бжьы ахыҩуазгьы, зны-зынла убас иҟалалоит, ҳпоетцәа реиҳараҩык рҩымтақуа апоезиа аҟынӡа иҩӡо ажәеинраалак, рыламшәаӡакуа ус агазеҭи ажурналқуеи рдаҟьақуа андыртәуа». Излаабоала, араҟа имчны иҳәоуп иага ииашазаргьы. Убри аҟынтә арт иреиҧшу ахшыҩцакқуа ахьиҳәо, сгуанала, хымҧада иахутан ихықукылатәу афактқуа рарбара.

«Уажәы ҳпоезиа зҭагыло ҿиаратә еимгеимцаразаргьы, инхацәеит, ацахь акы шуазаргьы, аҿырҿыцра ахушә аҟаҵара иаҿызаргьы, иазымҧшыкуа аҿцәырнагароуп, убри аҟалара иацхраатәуп, ирааигуатәуп», — иҩуеит А. Гогуа. Аха изла? Аимак-аиҿак, иага амч ҕуҕуазаргьы, уи амацара ара иахуом. Уи иаххәозар, хушәыс иамоу абаҩхатәра ауп, насгьы иҳамоу алшаракуа гуцаракрыла анапы рыдкылара ианаамто раҳәара, амҩа иаша рықутцара. Ал. Гогуа маҷк имчны дцәажәазаргьы, ҵьара-ҵьара уаҩы иааитцаҕуҕуартә иҳәазаргьы, имҩашьо ибоит ҳлирикаҿы ишыҟоу амч ҿыцқуа. «...Ҳара уажәы хпоезиа аҿырҿыцраз, ашьтытцраз иара ахаҭагьы азыҟаҵоуп, ҳаҧхьаҩгьы дазыҟаҵоуп», — иҳәоит А. Гогуа. Қумшаҳатхашьа амаӡам ари ахшыҩцакгьы. «...Ус аҧша изҿанагалалак зҳәо, маҷк ҳпоезиа инагулаҧшыр, иазхуцыр, ирымбар залшаӡом, ара аекспериментцәкьа аҙәгьы ишыҟаимцац. Аекспери-мент ҟазцо иаҧхьа уаҩы зыхьз иҳәартә иҟоу поезиатә дцак ықугылазароуп — ашьтыбжьқуа рганахьала аума, аритмика аганахьала аума, арифма арҿыцра аума, ма апоезиа аҧстазааратә обиект ҿыцқуа рыҧшаара аума, ма здаҟам амилатцтә шьатақуа, амилатцтә хуцшьа ақыдақуа рырцәажәара аума ианеиксперимеитымха, абас акы амч анышәараз ахы иамеигӡозароуп», — ҳаҧхьоит А. Гогуа истатиаҿы. Ари ахшыҩак иахьатәи аҧсуа поезиа аҭагылазаашьа иадкыланы уауахуаҧшуазар, уеизгьы-уеизгьы амилат дуқуа рлитература аҟны еиҧш, иаахтны иаабом аҧсуа поетцәа рырҿиаратә лабораториаҿ «аекспериментқуа ишырҿыз иагеит» ҳәа аҿыҧныхәа раҳтартә еиҧш. Егьырахь, аҧсуа поезиа знысыз амҩаҿы експериментқуак ахҭымхьаазакуа иааит хәа аҳәара, ииашам. Урт, ҳәарада, иҟоуп, аха ҷыдала иазаатгыланы итызтцаахьада?

Аҧсуа жәеинраала аҩышьа асистемазы (шьоукы аҧсуа жәеинраалеиҿартәышьа аформа рхәоит, араҟагьы иакыу еиҳа ииашоу терминк ҳзыҟамтцац!) атәы А. Гогуа иҩуеит: «Уи ашьтақуа, ххәаа амамкуа иахьа ҳбызшәа иақунаго абарт ашәагақуа роуп ҳәатцәкьа ишьақугылам». Абраҟа А. Аншба игуаанагара дадгыланы иазгуеиҭеит: «Итцегь иазхуцны, ишәаны-изаны иазнеизар, иҟалап ҳара ҳбызшәа азы иҷыдоу шәагазагак ыҟазар, иахьа уажәрааӡа кьыс амаӡамкуа». Абраӡа ҳаахьаны, абриаҟра баҩхатәрала, стилла еиуеиҧшым апоетцәагьы ҳаманы, макьанагьы ҳазлаҩуа аформақуа цқьа иаҳзымдыруа, насгьы зынӡа «кьыс змам ҿыцк ҳазыҧшны аҟазаара заҟа ииашоу сыздырцәом.

Апоет Т. Аҧьба истатиа «Угуеаныз апоезиаҿы» арахуцкаҧшь еиҧш иласны ицоит абри ахшыҩцак: «Иарбан ааматазаалакгьы ажәеинраалақуа иаҳа ирацәан, апоезиатцәкьа ааста, аха аиааира азынхоит апоезиа». Ари валарта амамкуа ииашоуп, избан акузар аҧхьаҩгьы, акритикгьы, аимак-аиҿак атцкысгьы, зегь зымчу ааматоуп, уи иараӡоит, еилнах'уеит ацәгьеи абзиеи.

Т. Аҧьба ииашаны иазгуеиҭоит: «Аҧсуа лирика атцыхутәантәи ажәашықусазы иаҳа-иаҳа инартцауланы ашьтнах'уа иалагеит ууанӡа игугутахоз ауаҩытәыҩсатәи иҩнутцкатә дунеи аҧшаара азтцаатәқуа. Иҟалап уи маҷк иаатгылазар, тыҧкаҿ иаашьақухазшәа иҟалазар ацәгьеи абзиеи цқьа реилкааразы, изхысхьоу агуатараз, алшара ҿыцқуа рыҧшааразы».

Т. Аҧьба иҩуеит: «Аҧсуа поезиа, цабыргытцәкьаны, ианыҧшит М. Лашәриа атцыхутәантәи аамтазы акьыҧхь аҿы ицәырымтцра. Н. Кутниа апрозахь имҩахытцра, Ҷ Ҷьонуа, А. Аҧьынцьал аҧстазаара ралтцра уҳәа убас итцегьгьы».

Ҳәарас иатахыузеи, ҩыцьа ҳпоетцәа бзиахуқуа ахьҳаҧхаз аҧсуа литература ианымҧшырц залшомызт.

Аха араҟа иҳәатәуп аҽакгьы. М. Лашәриа аҵыхутәантәи аамҭазы акьыҧхь аҿы дцәырымҵит ҳәа аҽҧшьа ҳәа аҟаҵара иашам, аҽакуп уи иоригиналтә ҩымҭакуа рыла имаҷны дцәырҵит уҳәар. М. Лашәриа ирҿиаратә усура ҧкым. Ҧсра зқум М. Лермонтов ипоема «Аҧсы ҳарам» аҧсышәала нахьирцәажәаз амаҵарагьы аб нзаназои! Иеиҭагақуа реизга «Абиҧарақуа рашәа» иты ҵыз маҷума? Аха Т. Аҧьбагьы дахьиашоу ыҟоуп. Аҵы хутәантәи аамҭазы М. Лашәриа иеиҧш аҧсуа поет ли рик бзиа, иҳатә рҿиамҭақуа лассы-лассы иҳәуам. Урт аабалар ҳҭахыуп ҳаргьы, убас аҧхьаҩцәагьы. Аи ҭагара атәы аныскәа, абраҟа иацыстцарц стахыуп аҽакгьы. Ажәларқуа доуҳала еизааигуазтәуа аиҭагара аус иатцанак'уа сымҩашьо еилыскаауеит. Аха сара акы гутцхас ишьтысх'уа салагеит саазқулаз, исыздырам агха сыхьуазаргьы. Ҳаҧсуа шәкуҩцәа, шамахамзар, зегьы ҩымҭа дуззак ҩымҭа дуззак рымҵатцан аиҭагара иаҷызар (ҳаҧхьаҟа аҧсышәала итытцраны иҟоу аду неизегьтәи алитературазы), нас сазцаауеит иара усгьы иҳәалахоу ҳашәкуҩцәа амилаҭ литература ҟазцо рхатә ҩымҭақуа анбаҧырцои? Урт амыраапсеи, иамыр цагуи арҿиараҷы зегьы реиха иуадаҩу аиҭагара аус. Заҟа ииашаны иҳәазеи ақыртуа шәкуҩҩ ду Константин Гамсахурдиа абарт ажәақуа: «...Сделать полный перевод крупного произведения — это своего рода самоубийство для писателя»[1]. Убриазоуп иарбан литературазаалак аҷгьы цыдала аиҭагаҩцәа иатцааҙаны иза моу. Ҳара уанҙа халшара ыҟамзар акухап, аха иҳамоу профессионал еиҭагаҩзатцәыкгьы — Иасон Цоцуа иахьа уажәрааҥа иҧьабаа, иху ҳзымшьац, уаҩцас иҟоу статиактцәкьагьы изаҳамкыц...

Никуала Кутцниа апрозахь ииасра, уеизгьы-уеизгьы, апоезиатә рҿиамҭақуа раҧцараҷы ианыҧшны избом. Ас апоезиеи апрозеи ибзианы еилагҙо аус руеит Гь. Гублиа, Н. Ҭар-ҧха, Пл. Бебиа, В. Амаршьан, Т. Ҷаниа.

Иван Ҭарба Аҧсны мацара акум, ҳтәылаҷы уи анҭытцгьы ирдыруа абаҩхатәра змоу аҧсуа поетуп. Нас уи ирҿиамҭақуа аимак-аиҿак аҿы урхымцәажәакуа, рызбаху мҳәакуа узлацарызеи? Сгуанала, зынҙа ииашан иҳәоит Т. Аҧьбагьы «И. Ҭарба иажәеинраала ҷыцқуа сара схаҭала ирытцалазшәа збоит апоезиатә гуаҳәара ҷыцк, дара ҳаразк'уа ахуцра ҵаулақуа, алиризм». И. Ҭарба, итцабыргытцәкьаны, апоеҧшаҷы ирҿиаратә етап ҷыц данылеит. Уи аҧсуа критикагьы алаҧш итцашәарц ахуҭоуп. Амала, иазгуастарц стахыуп аҵыхутәантәи ашықусқуа рзы акум И. Ҭарба ипоезиатә рҿиамҭақуа рҿы алиризм анцәырҵ. Сгуанала, уи ипоезиатә рҿиамҭақуа анцәырҵ нахысгьы аҧхьаҩ ибартан алиризм шрыцәтәымыз.

Иахьиашо ыҟазаргьы, инагҙаны узрыкушаҳаҭхом Т. Аҧьба абарт иажәақуагьы. «Агьамадахара иаҷуп аҧсуа поезиаҷ, ашьха зышқуа, арҩаш трысқуа, ажәҩан гаркьа, аецә шаша уҳәа зны иоригиналтәыз аепитет лыҧшаахқуа». Нас арҭ аепитет ссирқуа даҽа поетк нахьиҳәаз аҟынтә уажәшьта хархуашьа рымамкуа иажәыма? Роригиналра рцәыҙит акуушь?

Т. Аҧьба иахьатәи аҧсуа критика алшарақуеи иҟанатцахьои ҟунишьоит. Ҳаизыҙырҩып иара: «Акритик затцәык исубиектив хушьара, игуаанагара затцәык адырҷаблахо аҩымҭақуа рацәоуп, имаҷзоуп еиҷеагыло, ихеибартәааууа... акритикатә усумҭақуа». Ари иашоуп. Аха сара иацыстцар стахыуп аҽакгьы. Аҧсуа критика, макьана баа дук, азхымжәазаргьы, иҟанатцахьоугьы зынҙа иҟунушьартә иҟам. Ус армаҷра, иныкурҩны ахцәажәара иаанарҧшуеит угуы ззымҩо фактқгьы. Имаҷны ирдыруеит алитературатцаареи акритикеи ирызкыу аҧцамҭақуа. Убри азоуп акритика ҟуншьо аханатә ииауа гоу-гоу ацәажәара аҭыҧ замоу ҳлитературатә ҧстазааратҷы.

Аимак-аиҿак ихы алаирхууеит аспирант З. Ҷьопуа «Аҧсуа лирика азхуцрақуак» ҳәа ииҩыз астатиала.

Ишдыру еиҧш, апрофессионал шәкуҩцәа рнаҩангьы, алитература аизҳа-зыҧьареи иазыкатцоу аҧхьаҩцәа реитцааҙареи иреиҧшу аусхкқуа рҿы ацхыраара ду ҟартцоит ажәа сахьарк абзиабаҩцәа, насгьы убарт реилазааратҷы, ирацәаны акумзаргьы, ирылтцуеит арҿиамҭа шьахуқуа аҧызтцо, изтынхо авторцәа. Абас иҟоу рахь сыхутаахь исыҧхьаҙоит «аҷар рахьгьы иҟам, аиҳабыра рахьгьы иатцанамк'уа шьоукы-шьоукы» ҳәа Р. Ебжьноу ицырҧызны З. Ҷьопуа дзыхцәажәо авторцәа. Сгуанала ас «абжьаратҷы» иҟоуи аҷари рыхцәажәара лымкаала иацклаҧштәуп, иуадаҩуп, аҧшқа иааҙара иаҩызоуп. Ҳара, ипрофессионалцәам, аха хлитература бзиа избо, ирылшоала уи аҿиара иацхрааууа ауаа наҟ иаҳҟуахкьартә, ргуы ахҳаршәартә еиҧш алшарақуа ҳазтада? Сгуанала, иахгуалахаршәар цәгьам «Уқутцатәы баны, ушьапы еитцых!» ҳәа ирхәо ажәаҧҟагьы.

Алитературатҷы иҿыцу, иҧышәам аҷар рыхцәажәара

[1] Константине Гамсахурдиа. Сб. соч., том 8. Т, 1981, стр, 376.

дара аҽар ракузам знапы иантцалатəу. Уаҟа иатахыу ихатəроу, еиҳа здыруа, еилызкааua, избахьоу, арҽиараҽгьы аҧышəа змоу роуп. Убри аҟынтə З. Цьопуа иихəаз агуаанагаракуа еиҳа аҧхьаԥ агура игоит, атцатцбуы роуеит куралагьы, ҧышəаралагьы, дырралагьы дара дзыхцəажəо акыр дрылыхəхəо дыҟазаргьы. Ҳара хатала ҳаигурбьоит агуртцкул бзиа иманы аизҳара дахьаҽу З. Цьопуа. Избан уи истатиаҽы имкьыкьза дызцəажəари? — «Аскак жəеинраала ԥны итҳажьхьеит, ԥба-ԥба, хҧа-хҧа шəкуы ҳравторцəоуп, ҳпоетцəкьоуп ҳəа рхы рыҧхьазозар иукыуи». Ху-шыкуса аус зуит ашəкутыжьыртаҽы, арт ауаа, З. Цьопуа ишиҳəо еиҧш, ҳашəкуԥԥцəоуп ҳəа рпретензиакуа узырхымпҧо зныкгьы исымбеит, инеиуазаргьы иҧхашьа-ҧхатцо акун ишцəажəоз. Уи иазгуеитоит «уиқушаҳатымхозар узивалом акритик. Р. Ебжьноу абас аниԥуа:» Арт авторцəа рԥымтақуа рыԥазара абжьаратəи алитературатə ԥазара аастa акырза илакууп». Аракагьы З. Цьопуа ишибосыздыруам, аха зеиҧшла иныкурԥрны иҳəоуп. Уи азмырхакуа, нак инацитцоит. «Аҽырҧштəқуа рзын аапшра ҳақушəазом» — ҳəа, нас иааигоит Б. Барцыц-ҧҳа абарт лцəаҳəақуа:

Ааигуа ачараҽы сахьнеиз,
Аҧсуа рҧызбак уа дызбеит.
Иҧшра, исахьа, иматцушьа,
Ҳəашьак икум, — дысгуаҧхеит.

Аҧсуа еикуа матəа уи ишинаалоз,
Шьыри, шəыкандаз, ижəбарын!
Урыс хылҧамкуа, хтырҧак ихазар —
Гундагь лыбла шанхарын.

Сгуанала, Б. Барцыц лажəеинраала зынзак икаужьуа иказам, акритик ҽа изатцымбааз хшыԥцакқуак амоуп. Уи раҧхьа уахьынагудпшыло алирикатə фырхатца дзыргуатеиуа бзиабароушəа иубоит, аха уи хыхьхыхьла иаабо сахьоуп, атцакытцəкьа аҽакыуп. Абар уигьы. Автор илтахын абри ачараҽы илбаз арҧызба дыҧшзаза милаттə матəала деилаҳəазарц. Уи баша илымҳəазеит З. Цьопуа ипримитивтəуп ҳəа иипҧхьазо абарт ацəаҳəақуагьы:

Урыс хылҧамкуа, хтырҧак ихазар —
Гундагь лыбла ччарын.

Иарбан жəеинраалазаалак аргама иаҳəо анаԥсангьы, маза итцəахны иамоу ус унадыххылан иузгуамто ҳшыԥцакык агулччаауазар ауп. Б. Барцыц лажəеинраалагьы убысшəа икоуп.

Авторцəа Н. Сабекиа-ҧҳа, А. Чкадуа рзы акритик З. Цьопуа иихəо ахьимаукыша ыкоуп. Н. Сабекиа-ҧҳа аҧсуа литератураҽы иаци-иахьеи дцəырымтцит, лышəкуқуа акымкуа-ԥбамкуа аҧхьаԥцəа ирдыруеит, лымкаала уи дазышəаҳəоит Ткуарчал. Абри аганахьала, Н. Сабекиа-ҧҳа ҳара даабоит изаамтамкуа зыпстазаара иалтцыз апоет Кь. Чачхалиа итрадиция — Аҧсны аиндустриатə центр — азышəаҳəара назыгзо азəы лакуны.

Ҳəарада, илымоуп агхакуагьы, аҧсыерақуагьы, аха урт рырееира агуацҧыхəара лоуртə еиҧш иҳəатəуп, ус анакуха, лгуы ацəыхьшəашəаргьы ауеит алитература.

Сгуанала, «Илиада» Апулеи, Данте, Шекспир, Бальзак, Толстои... шыкоу, апунктуациатə дыргакуа ахьыргылатəу уҳəа иреиҧшу «абжьгаратə нотакуа» имыцхуны иуаҳауеит З. Цьопуа истатиаҽы.

В. Атцнариа аҧсуа литератураҽы ихадараны иаликааз астильтə хырхартақуа (асахьаркыратə-пластикатə стиль, аметафортə-символикатə стиль, ауаажəларратəпублицистикатə стиль) З. Цьопуа дахьақушахату бзиоуп, уи ҳаргьы ҳадгылаԥуп, аха «асахьаркыратə пластикатə стиль еиҳа иаднакылоит: Л. Тəан-ҧҳа, И. Аҳаш-ҧҳа, Г. Сақаниа-ҧҳа, Г. Кутцниа-ҧҳа, Е. Ажьиба ражəеинраалақуа, аметафортə-символикатə стиль еиҳа иаднакылошəа збоит А. Лагулаа, В. Чытаная, В. Куабуаниа рпоезиа» ҳəа алкаа акатцара макьана ииашам, изаацəоуп ҳəа сгуы иаанагоит, уи злашьақуҳарбубуо макьана «аҽаԥра» ҳамам. Иара убас зынза ииашам, хлымха цнах'уа иҳаҳауеит «зажəеинраала аформа тышəынтəалахьоу Б. Шьынқуба...» ҳəа ҳахьаҧхьоу З. Цьопуа истатиаҽы. Ҳпоет ду — аҧсуа поезиа анцəахуы Б. В. Шьынқуба изоума ас заххəо? Ари парадоксуп, иҧхаушьаратəы икоуп!

«Аҧсуа лирика: аизҳара амԥала» («Алашара» №3, 1985) ахьзуп апоет С. Ҭаркьыл истатиа. Ари аимак-аиҽак зҽалазырхуз егьырт, авторцəа рстатиақуа излареиҧшым зегь раҧхьазагьы ԥ-цыдарак амоуп: акы, аимак-аиҽак хацзыркыз В. Атцнариа иалкаақуеи игуаанагарақуеи рамакра иаха ианыҧшуеит. Уиазы абар С. Ҭаркьыл ииԥуа: «Аҧсуа поезиа иахьатəи атагылазаашьа алацəажəара аастa В. Атцнариа икаитцаз ал-

каакуак рамакрахь сагеит. Аха, сгуанала, уигьы атахын. Избанзар, аимак-аиҽак хацзыркыз ишьтахь икугылаз, шамахамзар, азәгьы В. Атцнариа диҽамгылеит (хадара злаз азтцаарақуа рзы). Ун цьара-цьара уиақара зтцазымк'уа зтцаарақуак рзы еиуеиҧшым агуаанагарақуа аадырҧшуазаргьы, хадаратәла иақушахатуп». Ибагьы, икугылаз зегьы раасҭа аҧсуа поезиа, лымкаала алирика, иахьа излақоуи ҧхьақатәи аҧеиҧш игуы рызтаны (зегьы лбааганы, расацк иақаратәны акумкуа) дцәажәеит «Сара сиаша сара ишьтысхит. Шәахуаҧш шәаргьы» ҳәа ишьақуирҧубуоит абри ахшыҩцак истатиа антцәамтаҽгьы.

Ҳахуаҧшып, нас апоет ишьтихыз аиаша зеиҧшроу. Сгуанала, С. Ҭаркьыл истатиаҽы акыр узырхуцша ахшыҩцак бзиақуа аабоит, инеизакны акумзаргьы, акырцьара хрыкушахатхартә икоуп В. Атцнариа иаҽаиргыло игуаанагарақуагьы.

Апоет дзадгылом «...апоезиа абжьы ссир ацымхурас аҧсуа жәеинраалақуа реиҳараҙак ирхыҩуа... акьыҧхьга машьына ақыгу-ақыгу бжьоуп!» — ҳәа В. Атцнариа иифуа. Ус анакуха, «амашьына ақыгу-ақыгу бжьада уаҳа акгьы рхымфуазар, аҧсуа лирика ҳәа акгьы ҳамамзаап! Нас иарбан ҳзыхцәажәо, аимак-аиҽак зхартцысуа, иара ҳзыхцәажәараны икоу ускак имаҷзазар?»

Араҡа, сгуанала, акритик иатцкыс апоет диашазар ҡалап. С. Ҭаркьыл иахьатәи аҧсуа лирика иагыу, иамоу аҧсыерақуа ибоит, ицәырганы иҳәоит, аха дмыцәхакуа, дмаҧьыкуа, аамсташәала. Ус шакуу аабоит апоетцәа К. Ломиеи Гь. Гублиеи рырҽиамтақуа рзы Р. Ебжьноу игуаанагара даҽагылауа, иахьазгуеитауа иҧсыеу ҳәа ииҧхьазо акык-фбак, урт ражәеинраалақуагьы. Аха уи алаҧшҳәаа итцшәом, ибоит хыкукыла дырзаатымгылазаргьы, ҳмилат поезиа ҡазтцо, аду инаиркны ахучы икынза рылшарақуа, С. Ҭаркьыл дырҽагылоит В. Зантцариа игуаанагарақуагьы, иаххәап, аҧсуа публицистикатә поезиа ахатрнакцәа дыруазәкыуп Никуала Кутцниа ҳәа ахьышьақуирҧубуоит аҧстазаара цабырг (афакти), алитературатә цабырги (афакт) акы шракум ахьицәеилахуоит атыҧқуа рҽы. С. Ҭаркьыл дакушахатым В. Атцнариа аҧсуа поетцәа «шеихишоугьы». Уи ишьақуиргылаз ах-гуҧк, С. Ҭаркьыл иҧсақьан, иалихит ипоету, ипоетым. Икалап абас еиха ииашазаргьы. Имачым С. Ҭаркьыл истатиаҽы В. Атцнариа дахьиқушахатым атыҧқуеи, азеиҧшхушьарақуеи, ажәеи-

раалеиҽыртәышьа аформеи рҽы. Урт зегьы рҡны, ҳәарас иатахыузеи, апоет С. Ҭаркьыл узиқушахатхом, еиҳарак атеориатә зтцаарақуа ирызкыу аҽы, избанзар ерақа В. Атцнариа еиха аҧышәа имоуп, чыдала итиҵауеит, уи азгуамташьа амазам. Убри инаваргыланы иазгуатамзар ҳақым С. Ҭаркьыл заҡа дырра цаулала иазнеиуа иуадафу аҧсуа жәеинраалеиҽартәышьа атеориа иазкыу азтцаарагьы.

Аимак-аиҽак аҽы саҧхьа иқугылаз авторцәа рстаиақуа санрыҧхьа, исызцәырыргаз агуаанагарақуа мҳәакуа аганахь сзымгылеит, сызрывымсит.

Абраҡа иалскаауа, сара сырзааигуоуп, ҳпоезиаҽы акгьы ыкаҙам зҳәо авторцәа раасҭа хгуы казмыжьуа «устцәкьа икам, ҳәарада, аускуа» зҳәо авторцәа. Уи игура згоит агуалақара бзиагьы снатоит аҧсуа лирика ҧхьақагьы аҧеиҧш лаша шазыҧшу.

Абраҡа исҳәаз хшыҩцакқуак итцегьы рыртцабыргразы иаазгоит ҳпоет лирикцәа ҧытфык рҡынтә имырацәакуа ҿырҧштәқуак. Сара хыхьгьы исҳәеит, акгьы ҳамам зҳәаз рахь сыкам, ҳалшарақуа ргура згоит, цоуп, «Большая часть людей принимает за поэзию рифмы, а не чувства, слова, а не образы»[1] ҳәа аурыс поет К. Н. Батиушков иазгуеитаз рфызцәа шыкоу шыздыруагьы.

Аҧсуа лирика иааизакны изнысыз амфа иахтнагаз ауадафарақуа, сара саҧхьа иқугылаз авторцәа, чыдала, аимак-аиҽак хацзыркыз В. Атцнариа, Ал. Гогуа иазгуартеит цтцаарак аҳасабала. Убри акынтә фаҧхьа урт рзаатгылара аҧсаны исыҧхьазом.

Апоет Никуала Кутцниа рамкак дтагзаны аҧсуа публицистикатә поеткуа дырхатарнакыуп ҳәа В. Зантцариа ишиҳәо акумкуа, уи ипоезиатә рҽиамта амехак тбааup, цкар рацәала еилоуп. Сгуанала, иашам апоетцәа абас еилкааны тематикатә, «титулк» рхьынырҳалара, избанзар апоет иаша дамаразароуп аҧстазаара аганкуа зегьы ганы, еиуеиҧшым тематикала ирҽиаратә диапозон артбаара, артцаулара. Апоетцәкьа зегь рацхьаза дҧсихологзароуп, дфилософзароуп, дпублицистзароуп цьара-цьарагьы, аха абарт аххкуа зегьы рҽы ацәанырреи ахшыфи еибакапануазароуп. Никуала Кутцниа, сара сахьахуаҧшуала, ипоезиа амехак тбааup — иахьатәи зинтеллект ҳаракыу ауафы ифнутцкатәи гуеибафаракуа, ихуцракуа, игутыхакуа, икыба-

[1] К. Н. Батюшков. Соч, т. Ш, СПБ, 1886., стр. 356.

зыбақуа ирхытҵхырҭаны иҟоуп. Аха убри инаваргыланы апоет иаԥиршәаҙом дзыхцәажәо (аобиект, амаҭәар) адәахьтәи аҭеиҭыԥшгьы. Уигьы акыр аҵанак'уеит апоезиатә хаҿсахьа ахаҭәааразы. Ари, ус хыхьхыхьшәа Никуала Кутҵниа илирикаҿы ихадарам, аха, жәаҳәарада, ашьҭа-мҭа ануп апублицистикатә тематикагьы. Уи, еиҳарак ас далкны даҳзырбо ҳауаажәларратә-политикатә, ҳкультуратә-нхамҩатә ԥсҭазаараҿы иҟалоу аиҭакрақуа, аизҳа-зыԥьарақуа (абри апозиция еиҳагьы игулҭәааны иаабоит аҵыхутәантәи ашықусқуа рзы уи иаԥитҵаз иажәабжьқуеи иповестқуеи рҿгьы) ажәа зҟазак иаҳасабала, илаԥш ҵар иаԥшәом. Никуала Кутҵниа поетк, коммунистк, патриотк злаиакуу ала, еснагь игуы итҵхоит аԥсуа қыҭа иахьатәи асоциалисттә лахьынтҵа, иахҭынхьааува аиҭакрақуа, еиҳарак уаҵәтәи аԥеиԥш. Ус шакуу, хара ҳамцазакуа идыртҵабырг'уеит аҵыхутәантәи ашықусқуа рзы ииҩыз ажәеинраалақуагьы (ажурнал «Алашара» №4, 1984 ш.). Апоет баша иҳәом: «Схы-сыҧсы зегь ыҟоуп уахь ақытахь» ҳәа. Уимоу, ԥхызлагьы «акуаҵана амаа скыуп аҿы цырцыруа», — иҳәоит иара.

Ихьыршәыгуза ақыта сахьақуа ҳҧылоит Никуала Кутҵниа илирикатә жәеинраалақуа, иаҳҳәап «Ақытантә ақытахь», «Иацы зны ашта ҳтытцит...», «Ҳашта санҭытцуаз абаҳчақуа еинылон», «Арахь лассы-лассы...». Ауаҩытәыҩсатә гухьаагарақуа, ани аби ирыдҳәалоахуцра цаулақуа, заҟа иԥстазааратәны иаарԥшузеи, насгьы иԥшьоу ацәаныррақуа дырҿыхоузеи «Сан», «Уцәарц улшоит уара угуы раҳаҵны» алирикатә жәеинраалақуа рҿы.

Апоет идунеиқуԥшылареи илаԥшҳәааи ирхытҵхыртто ифилософиатә хуцрақуа, чыдала игумбылԥьбароу ари адунеи аԥстазаараҿы аҟазаареи аҟамзаареи, аԥсреи абзареи ирыдҳәалоу азцаарақуа аглобалтә ауаҩытәыҩса зегь ирзеиԥшу, лассы-лассы акумзаргьы, иахԥылоит Никуала Кутҵниа ипоезиаҿы. Цоуп, урҭ знызынла апессимисттә ҭагылазаашьа — агукаҳара ашәаахуа ацәқурҧақуа иаамҵадырсуама уҳәартә аҟынза иҟоуп, аха, ари насыԥны, еимгеимцарак иалагҙаны иаабоуп. Ус аԥсымчхара ду аманы иаакылҟьоит, агутбаа зызто апоет ауаатәыҩса рышка имоу абзиабара ду. Уи агура ургауа, ишьақунарҧуҧуоит аԥстазаара шнаунагзо. Ас иҟоу апоезиа аԥстазаараҿы уаҩы ицхраауеит. Абас иҟоу ахшыҩцак агулубаауеит Никуала Кутҵниа иажәеинраала «Еихаҧуҧуоит есааира амшқуа еихало». Ҳаԥхьап аԥхьатәи акуплет:

Еихаҧуҧуоит есааира амшқуа еихало,
Ижәпаҳаҳран лашьцарак ааигуахоит.
Агусакара сықухазшәа зны схала,
Сышзахуо уи аԥырцкьара стаххоит.

Диашоуп апоет, аԥстазаараҿы зегь мариам, аҟыбазыба дуқуа ацуп, ауаҩы зны-зынла убас дҟалоит иԥстазаара амшқуа ианеихаҧуҧуо, адунеи зегь иара еидаран датцашәа ианикуҧуҧуо, усҟан иалшоит иииаиргьы, аха уи акум аус злоу, ихадароу ишьҭахь инхо дшрызхуцуоуп. Ҳаизызырҩып апоет:

Сцазаргьы, суҳәоит, сара скылаз,
Азы ыкуршан сышьҭахь наҟ ианых,
Аха ари амра гылааит ишгылац,
Ашара шьоук аԥылоз, рыхқуа шьҭых,

Урҭ рзыҳәан ҿыц иааԥшып ахсаала,
Аԥстазаара амшын ҩаԥхьа ицәкурҧап,
Абри адгьыл сызқуз, сыԥсгьы злаз,
Схы акустцарц зыстахызгьы рбап.

Арҭ ацәаҳәақуа акомментари ртахзам! «Аԥсреи абзареи рконтрактқуа апоет иаҳирбоит иԥсабаратәны, аилиузақуа ҟатцо акумкуа, аха уи ихаирштуам аԥстазаара наунагзоуп зхәо ахшыҩцакгьы. Абраҟа игуалашәоит» Ауаа иԥсуеит, ажәларқуа еиқухаларц ҳәа В.Г. Белински ииҳәахьоу иажәақуагьы. Апоет, гуманист дук иаҳасабала, игуы иалнарҟьоит адгьыл иқуу ауаҩы иԥстазаара дахьалҵуа. Ауаҩы иԥсра аԥсабараҿы зегьы реиха ихьантоу акт ҳәа иԥхьазоуп. Уи идырруеит, аԥсуа поетгьы. Ҳрыхуаԥшыпи иажәеинраала хьыршәыгу «Акаҵеиԥш хуцра хьанҵак схаҳан» злахиркушо ацәаҳәақуа:

Саргьы сгуаҟ'уа абри атцх салоуп,
Гуҧра хучык сгуатца атра ахауеит.
Саргьы сгуаҟ'уеит, аха сгуы неиқухәало,
Адгьыл икуҩ, кьаасбжьык сахауеит.

Ауаҩы диит, ус анакуха, аԥстазаара нтцәара акузам. «Аԥсқуа рҿыцуа...», «Алаф шаҳҳәоз», «Адыд» «Клеопатра», «Шьта уаха ҳақьымгьы» дысмыхуо, иреиԥшу ажәеинраалақуа шахатра руеит апоет Никуала Кутҵниа илирикатә дунеи аҭбаа-ҭыцәра, иаԥитҵаз алирикатә хаҿсахьақуа ргултәаара, чыдала урҭ ишь-

тырх‘уа аҧстазааратә зцаарақуа иахьатәи ауаҩы ҩнуцкала, ҧсихологиала иҭцаара, иҳьчара иаарҧшра ишазхәоу, насгьы ихадароу уатәтәи хҧеиҧш дшахзызо.

Аҧсуа лирикаҿы ихааза, ираззаа иалыҩуеит апоет Т. Ҷаниа ибжьы. Уи ипоезиатә шәкуқуа акымкуа-иҩбамкуа иҭытцхьеит, аҧхьаҩцәагьы ибзианы ирдыруеит, иажәеинраалақуа рахьтә жәпакы ашәаны ирхәо ыкоуп. Терент Ҷаниа арҿиараҿы аханатә ицәаҩам аццакра, иказшьа ҷыдоуп мыцкьа-шьацкьа ишәаны, изаны ажәа сахьарк агулыршәара. Ус шакуу ирҿиаратә мҩа ианыҧшылалак ибоит. Уи лымкаала дазҿлымхауп апоезиаҿы «ишәцаа-шәыхым» апоетикатә мыругақуа. Дазааигуоуп ажәларра. Ари имаурехуаша ҟазшьоуп. Исҳәаз арҭабыргразы иаазгоит ажәеинраала «Аицәажәара». Сгуанала, апоет араҟа ҩ-жьак «икит». Акы, ажәлар рҿаҧыцтә поезиа аформа дахуаҧшны икаиҵоит аритм артәашьа, ашьтыбжьқуа реиццашьа, реизааигуашьа уҳәа убас иҵегьгьы. Ҩбагьы, апоет аҧстазаара иҵоуроу акаларазы иацәтәыму зегьы наҟ «ахшьыра» инатаны, иихәарц иитахыз игутакы, ихшыҩцак аҵыхутәантәи акуплет ҟазарала иаирхәеит:

— Ахаҵара ҟаиҵеит, — иҳәеит,
— Амал ибеит, имгеит — иҳәеит,
— Аҧа диоуит, диаазоит, — иҳәеит,
— Ҳаҧсадгьылаз ҳамшәеит, — иҳәеит,
Ахубатәи дахьтәаз.

Ари ажәеинраалаҿы апоет иаҳирбар итахын, иагьилшеит знапы цкьоу, зыҧсы разу, моралла иҳаракыу, изаҟаразаалак ауаажәларратә ҧстазааараҿы фыҩ ҷыдак зхым ихаҿсахьа. Ари ахшыҩцак еиҳагьы иарбуҩуеит ажәеинраала злеиҩыз, ажәлар рҿаҧыцтә поезиа аҟынтә иааua аформа, насгьы ас икоу аформақуа аҧсуа жәеинраала ишанаало.

Т. Ҷаниа ҟазшьала-згуы ҭбаау, иразу, абзиабара иазышәаҳәо поет-лирикыуп. Уи ипоезиа иагулжжуеит ауаҩытәыҩса ибзиабара цкьа. Агукаҳара угуы ҧнаҵәартә еиҧш иуҧылом уи илирикаҿы. Аха уи зынзаскгьы иаанагом илирикатә-бзиабаратә жәеинраалақуа рҿы лассы-лассы аҧстазааараҿ ауаҩы изцәырҵуа агуеиҟарамрақуа ирылхудаауп ҳәа. Мап, аха апоет иаҳа изцишьуа, «ашәыгақуа» зықуирзуа, насыҧла илашо абзиабароуп. Уи еиҧш иказ абзиабара зегьы иреиҳау амч шамоу ибоит азоуп изиҩуа: «Ахаҵәа аблит абзиабара амца».

Ажәеинраала «Уи аҿабаа иаман аҧьабаа» зегьы иаҳгуаланаршәоит ииасны ицахьоу, аха бзанҵык хашҭра зқум Аҧьыншьтәылатә еибашьра. Ҳрыҧхьап, «Абҧа икуп артмаҟ еитцарпапа, асалам шәкуы иазыҧшын ауаа, хабацәа шьала ирҩызакун, дгьыл харак аҟынтәи урҭ ааuан».

Аха енак, адәеиужь снықуҧшызар, —
Аҿы кажьуп. Алаҳәа ахоуп...
Иазышьтымх‘уаз ашәкуы шьтнахзар, рыцха,
Саб дыштахаз акузтгьы иаҳәоз?

Ааи, аибашьра еснагь ихлымзаахыуп, уи иахылҵуа агурҩа, аҧсра аҿабаатцәкьагьы ианырит. «Иазышьтымх‘уаз ашәкуы шьтнахзар рыцха...» ацәаҳәа зегьы аҳәоит — аҩымта атцакы аҧхьаҩ ихаҿы аагара аизыркукуара алшеит.

Т. Ҷаниа апоезиаҿы ахакугуҕра имоуп, дагьыҧшааҩуп. Жәынгьы-ҿангьы апоетцәа символк еиҧш ирыҧхьазоит аҿы. Ари аҧстәы раз амч, аласра, акушра акухап уи зыбзоуроу. Ажәакала, аҿы аанҿасшьа змам гуазыҳәароуп, ҧхьаҟа ацароуп символс иамоу апоезиаҿы. Абар Т. Ҷаниа илаҧш ахьымзо инеиуа аҿыхуа: «Аха сахьзоит ҳәа сгуҕ‘уеит, уи акухап, сашьтоуп, аҕура слахар стахым...»

Т. Ҷаниа ацыхутәантәи иажәеинраалақуагьы иаҳдырбоит уи аизҳазыҧьара амҩа дшану. Иухамыштуа поезиатә сахьақуоуп абартгьы:

Избеит ахра,
Уахь снахала,
Иакыуп ахра
Уа ахала.

Арҩаш цәажәон
Иссиру ашәала...
Ажәҩан ашәуан
Цәакуа ҧштәыла.

Уи аҿырхуан
Ҷаҟа италон...
Нас аҿарха
Еиҧш ибналон.

Сгуанала, Т. Ҷаниа ипоезиа алирика аласреи амариареи ирышьашәало ацауларагьы амазар ахьатахыу ацыҧқуа, ҳәарада, иаҳҧылоит...

Аамҭа аҿаԥхьа аҭакԥхыԥура амазаара, аԥсадгьыл абзиабара, аамыстаԥшәара, аҭоурых, абызшәа аԥсуа, ҟазшьа бзиаԥуа, ажәларԥуа риешьара амотивԥуа поезиатә хаҿсахьала ҳара иаабоит апоет Б. Гургулиа илирикатә жәеинраалаԥуа рҿы. Уи дцәыртцит 50-тәи ашықусԥуа а©батәи азыбжазы, аԥсуа поезиа аҭаацәара дуаҿы илиршахьоу кыр ыҟоуп. Поет лирикыуп, ҭарауа©уп, деиҭага©уп. Б. Гургулиа илирикатә фырхаҵа (акырҙа апоет ихаҵа дугуалазыршәо) ихуцраԥуа ицәаныррақуа, игуазыҳәараԥуа зегьы иахзааигуоуп, аԥшҙареи, ацкьареи, абзиабареи рыла еибаркыуп. Б. Гургулиа иахьынзаилшо дрыцклаԥшуеит, дазҿлымҳауп ажәа артәашьа, абжьы аргашьа, иахоу амузыка ака©ра уҳәа убас итцегьы.

А©ымҭа хуҷы ахшы©тцак гулыршәаны аҟаҵара дамароуп апоет. Абар аҿырԥштәы:

— Иумоума а©ызцәа иашақуа? —
Дсазтцаанит ҽнак зны На©еи.
— А©ызцәа гуакьақуа сымамкуа,
Иԥусх'уазеи адунеи?!

— Иумоума аҧацәа иашақуа? —
Дсазтцаанит уи ауа© еиҭа.
— Ба́ дызмам, изгуатом дым©ашьақуа,
А©ыза гуакьа илакҭа.

Апоет ипатриоттә кредо еилыхха иахдырбоит ажәеинраала «Сара сҟалоит...» хзыркушо ацәаҳәақуа:

Сара сиуеит, сыхьз ахы ытцнах'уеит,
Сыԥсадгьыл Аԥсны, уа уахьалаго.
Сынтцәоит, адгьыл са санызаауеит,
Удунеи ахьынтцэо, дунеик салахар...

Пл. Бебиа аԥсуа поезиаҿы дыҧуҧуаза далагылахьеит иажәеинраалақуеи ипоемақуеи рыла. Уи избаху еиԥуҧхьазарала иазырханы узавсуам иахьатәи аԥсуа лирика иазкыу аимак-аиҿак аҿы. Пл. Бебиа ипоезиа аҿыцаԥшьгарақуа (ицәгьоуп ҳәа акум сара сызҿу) дрышьтам, иаабахьоу, иҭышәынтәалахьоу аклассикатә, атрадициатә формала иаԥиҵоит ирҿиамҭақуа. Ажәеинраалаҭәҟьа зыҟалом аритмгьы арифмагьы анамам, ацырақуеи ақуҧуҧуарақуеи ишәаны-изаны еибакапануа ианыҟаҵам. Ажәеинраалагьы захьзу уиоуп. Ари макра зҭахым аксиомоуп зегьы рзы. Уимоу даҽа бызшәак аҟны аҵкысгьы, сгуанала, атермин «ажәеинраала»

аԥсышәала изызкыу аҵакы еиҳагьы ианаалоит. Изхысҳәааува, абри аганахь иазгуаумҭарц залшом, иреиҧьу ҳаԥсуа поетцәа, зегьы раԥхьаҙагьы Б. Шьынқуба итрадициа еихаҳауа, Пл. Бебиа ихатә рҿиаратә м©а данылаҧы ԥхьаҟа дышцо. Абри аҷыдара ана©сангьы, Пл. Бебиа ипоезиаҿгьы, лымкаала илиркаҿгьы, им©ашьо иаабоит аԥшаара, абзиаху амҧыхьашәара иашьҭо поетны. Убриазоуп иажәеинраалақуа шамахамзар зегьы рынтәамҭақуа рҿы ушымгуҙо, еиҭарсрак, ҿыцрак, ԥшаахк зыртцубааува. Уи, акы, ажәеинраала арлахҿыхуеит, аԥхьа© еиҳагьы изааигуанатәуеит. Ҩбагьы, иартцаулоит автор игуҭакы, ифилософиатә хшы©тцак. Уи изаҟаразаалак иаанагом ацәаныррa рмаҷны, аԥхьа© ахшы©ртцарахь дкылиғоит, асилогизмқуа рыла игуы ԥитцәоит ҳәа. Уи абраҟагьы имаурехуаша рацәоуп А. П. Чехов ишиҳәоз еиԥш, аилацалара аба©хатәра иаҳәшьоу апринцип дықуныкуоит. (Иафоризмхаз арҭ ажәақуа апрозазы мацара иауҳәахыу!) Абраҟа исҳәаз ахшы©тцакқуа рыртцабыргразы, ҳара ҳамцақуа, иаагап ааскьатәи иажәеинраалақуа рыҟнытә ҿырԥштәқуак. Ҳахуаԥшып ажәеинраала «Ан лҳақ». Ан лҳақ ашәара шыуада©у апоетцәа заҟа©ы ажәеинраалақуа ры©хьоузеи, ԥхьаҟагьы ир©раны иҟоузеи, аха Пл. Бебиа иажәеинраала ҳанаԥхьалак иҿыцэа ихаҳауеит уааҙа иахмаҳац акы, ҳагьарҳуцуеит иара. Ан ҿа лԥа хуҷы акы ихьырҳәа дшәаны лылаԥш еи©лыршәом, дицуп блала деимдо, дыхьчо, иара ажәеинраалаҿы иаабо ахуҷгьы ԥьара дузыртәома, иибо зегьы дырхьынҳало, изҿыцбарахан ддәықууп. Ан данкараха, лан лхы лыққукны ҿаалтит:

— Сан, ҳзааҙаз жәа©ык ахшара
Шәашьас ҳәа иамоузеи бҳақ?

Заку ҭакҳарызеи илылҭара ҳәа аԥхьа© дышхуцуа, аан лажәақуа:

Лыԥҳаи лматеи раԥхьа дгылан,
Анду дгурҧьо дырзыԥшуп.
Аҭакгьы лҳәоит иаалгудкылан
— Бара уи абыржэ баҿуп!

Иубоит им©ашьо ажәеинраала заҟа игулшәаз, заҟа ахшы©тцак хара ицаз. Ан лҳақ аԥҳагьы аԥагьы иршәарц азыхәан аԥшқацәа — Аԥсадгьыл азы аҭеицәа — ааҙалатәуп. Ауа©ы ииаҙарада уи аҳақ шәашьа

амам. Абас заҟа хшыҩцак уанаҳәоузеи абри ажәеинраала.

Ажәеинраала «Аҩызагьы» даара зҽлымҳара ззуша акоуп. Апоет араҟа далагом аҩызара анс иҟоуп, ас иҟоуп, зегьы ирыцкыуп ҳәа атавтологиатә цәажәара. Аха аҩызара аҧсҭазаараҽы иатҵанак'уа инарҵаулан уархуцыртә (узырхуцыз аҩымҭоуп игулшәаз, иҟалаз, аиааира згаз), Насгьы формала имарианы аиҿкаара илшеит.

Иааиҧылоит урҭ, рыблакуа ҧшаауеит,
Абгьы ихьшәашәаҙа иҧа дизҵаауеит:
— Закуи, ухала усзаауеит, Кутат,
Уаҳа ҩыза думаҙами, дад?!

Ажәеинраала ара инҵәоит, аха ахшыҩцак еиҳагьы иҧытлоит, иуҵанаҳәо рацәахоит.

Аб игуы инархьуеит аҧа идырехуо ихала дкылууа дахьизааруа... Аб иажәакуа: «Уаҳа ҩыза думаҙами, дад?!» рхәеит аҩызаразы иатахыу.

Пл. Бебиа ипоезиа амҽхак ҭбааруп, аҧсҭазаара ҵкар рацәала еилоу рҽы абырлаш еиҧш иалибааруеит ахаҽсахьакуа, ацәаалашәаракуа. Апатриот бжьы цаҳәцаҳә рхоуп, ҷыдала аҧсадгьыл абзиабара, ахатә ҷьынҷь, абызшәа иазкыу цәаныррашхала иҟаҵоу уи иажәеинраалакуа.

Абраҟа имыцхумшәа збоит иазгуасҭарц — Пл. Бебиа ажәеинраала бзиакуа дышравтору еиҧшҵәкьа урҭ ибзиаҙаны рыҧхьарагьы дазҟазоуп. Уи алитературатә хулҧазкуа рҽы иқугыларакуа ирыцуп аҧхьаҩ-азыҙыҩ ибла разкуеи амца зҵыдыдуа инапеинҟьаракуеи! Нас, аригьы аҧсуа лирика акуҽиаракуа ирызҳәаҙами! Азбаху аҳәара аҭахҙами!

Аимак-аиҿак аҽы лымкаала Р. Ебжьноу дазаатгылеит В. Амаршьан ипоезиа иамоу алшаракуа, имыррацәакуа ҽырҧштәкуак рыла. Акритик ииашангьы иҟаиҵеит, избанзар В. Амаршьан ихатәроу поетны аҧсуа литература далагылоуп. Сара уи ипоезиатә рҽиамҭакуа санрыҧхьо, лымкаала сыбла иаахгылоит Аҧсны нахьхьиҙа аахыс иҭатҵәахны иамоу абырлашкуа, абзиахуқуа жәпакы! Ипоезиа иаҟунызбаалоит аҧсҭазаараҽы аамысҭашәара, ацкьара аҧсуара. Ари ажәа омажә аҵанак'уеит ҳаҧсҭазаараҽы, ҳетикатә хымҩаҧгашьаҟны. В. Амаршьан ипоезиатә хаҽсахьакуа иргулҵҵааруа, уи абзиахураку зегьы агуалаҟара ду ҳарҭоит, гуадурас иҳауеит, ари атәыла ссир ҧхьаҟатәи аҧеиҧшгьы

ҳархуцуеит ҳаргуаҭеиуа. Аха иахьатәи ҳаҧсҭазаара лаша инаваргыланы, В. Амаршьан ипоезиа ҳҽаҧхьа иаацәырнагоит Аҧсны аҭоурых, иахнагахьоу ауадаҩаракуа... Цоуп. уи Аҧсны аҭоурых адаҟьакуа ирызкыу ҷыдала инеиҵыхыу поемакгьы шимҩыцгьы, иажәеинраалакуа рҽы имҩашьо иаабоит (иара убас ипрозатә ҩымҭакуа рҽгьы, ҷыдала аповест «Мрагыларахь зхы хоу акуасҟьа») иҧсадгьыл гуакьа аҭоурыхи уи ҧхьаҟатәи аҧеиҧши заҟа дрыхзыҙааны дрыхцәажәо! Урҭ ажәеинраалакуа, иҵабыргытәкьаны, имырдуцәакуа (ажәеинраалакуа рырхәоу-ҧшьоура, мчыла ирхханы реиҵыхра уи аханатә ицәаҩамызт), аха угуы ҵнаблааруа, удырҵәыуартә аҟынҙа (ахҵәара-хыҧсаара ашьҭахь ирҳәо мыткумамкуа) иҟаҵоуп. Апоет ҩымҭа хуҷык алагьы иугуалаиршәоит, ухаҷы ииаигоит ҳаҧсадгьыл иахнагахьоу азалымдаракуа. Дарбан аҧсыуоу згуы аҵан имнеиуа абарҭ ацәахәакуа:

Ҳҭоурых сназхуцыр, наҟ сеагулахала,
Шәхьаак ирк'уеит са сгуы еидырбуҧуала.
Сыкуша-мыкуша снықуҧшыр, иаразнак ала,
Иҟаҧшьҙа ишәушәа збоит ара зегь шьала.
Аҳәеи аҟамеи реинҟьабжь саҳауеит,
Ашәакь хытҟьара слымҳакуа ҵнах'уеит.
Аҽыкьыркьырбжьы, игутшьаагоу ахаҵа ибжьы,
Сгуы иалакшоит аҳәаццышә еиҧш итҵарны!

Апоет (аҧхьаҩгьы убасҵәкьа) ижәлар иахьатәи рыҧсҭазаара иамоу аизҳа-зыбҙара патриотк иаҳасабала дшазгудуугьы, игуы инархьуеит ирхыргахьоу ртоурых аҵанҙа дылбааны ианигуалашәо. Уи, акы, ииасхьоу аҭоурыхтә сахьакуа аҧсы рхаҵаны ацәаныррашаша унаҭартә иҟаитҵоит. Иара убриалагьы аҧхьаҩ дирхуцуеит, амилаҭ агуадура азирхауеит, дирҽыхоит, аҧсуа жәлар ирхыргаз атрагедиа ааирҧшуеит. Ҩбагьы иахьатәи асоциалисттә ҧсҭазаара лаша еиҳагьы бзиа иирбоит, дахзыҙааруа дҟанаҵоит. Убас иҟоу жәеинраалакуоуп: «Ашьапышьтыбжькуа», «Дал ақьаҧҭаҽы ара-ҵлакуа рымҵан», «Унеихьоума, уара, Цабал?», «Иҟан аамҭак ага инаркны...», «Аҵәыуара иаҽу абаху», «Ахра», «Адунеи уанихырц...»

Апоет ирҽиаратә ҭакҧхыкура иныруеит азоуп:

Зны зегь снаҵеит аҧсабара уахгьы-ҿынгьы
сзырҳуаҭеиуа,
Аҽара, агуамч, абаҩхатәра — урҭ мракаҧхароуп.

Акакала исымнахырц иалагар сышнеи-шнеиуа,
«Сыҧсадгьылаз инысххьеит», — аҭак наҳароуп!

Итцегьы ыҟоуп уззаҭгылаша В. Амаршьан ипоезиаҿы, аха уаҳа ҳалацәажәарым, иазҳархап. Амала, хыхь иаазгаз апоетцәагьы рырҿиамҭаҿы, рпоезиаҿы игхоуп, иҟазарц, аҧхьаҩ ибозарц иахуҭаны исыҧхьаҙоит амилаҭ аҳәааҟуа маҷк инҭытцырц, иахьатәи адунеитәи апоезиа ишьтнах'уа аглобалтә зцаарақуа рахь философиатә дунеихуаҧшышьала иазнеины ихьаҧшларц, ускан, жәаҳәарада, аҧсуа поезиа алирика алаҧшҳәаа иаҳа иартбаауеит, лассы игылараны иҟоу XXI ашәышықуса ауаатәыҩса рзеиҧш гуҭыхақуа аҧсуагьы уажәнатә дшаргуаҭеиуа ҳнарбартә еиҧш. Иахьа, абжьааҧны еиҧшымкуа, ауаҩы дзықугылоу адгьыл шәарҭоуп, ихьчатәуп. Уи ахьчаразы апоет иажәа зны иҟумшәышәу, аҿазных ицьбароу, алирика аҟара амч змоузеи!

Сара абри сыстатиаҿы аҧсуа лириказы критикк иаҳасабала атцкыс дукатк, хьчаҩык ипозициала сазнеизшәа збо дыказаргьы ҟалоит. Усгьы акузааит. Аха уи сара сацәшәом, иҧхасшьом, избан акузар ҳаимакҳаиҿак ус аҭахызшәа снарбеит. Агура згоит, иагыуиабзоу ыҟазаргьы, аҧсуа поезиа зынза ишьтаханы ишыҟам, зны-зынла ауадаҩрақуа ахтынхьаауазаргьы, аизҳазыҧьара амҩа ианылан ҩада аҟазара аҩазарахь ицалартә еиҧш ахи-амчи еизхоит. Ус шакуу артцабырг'уеит ааскьа ҳаҧсадгьыл ахҭны-қалақь Москва алитераторцәа рцентртә Ынаҿы ҳдоуҳатә ҧстазааараҿы ихҭыс дуны иҟалаз Ал. Гогуа иҩымҭақуа реилыргареи аҧсуа поезиеи ирызкыз алитературатә хулҧазқуагьы.

1985 ш.

АҦСРА АЗХУЦХА АНУМАМ

...Ажәытәгьы аҧацәгьа ихьацара
Шхалшоз ануп атоурых!
Б. Шьынқуба

I

Аҧсабара шьыжьаахыс имҟулха иахажьыз аҧстҳәа еилачқуа анааилыҩры, ишашаза иаацәыртцыз ааҧынтәи амра иоунажьыз ашәахуа губзыҧқуа аҧенцьыр тшәақуа иртасаз асаркьа еицарсақуа ианаарыдыччала, маҷ-

зак илацәа аахитит Вианор Смел-иҧа. Убасҟан уи агага еиҧш илаҧш даатцашәоит ахалатц шкуакуа зышәны иаҧхьа игылаз ауаҩы, аха макьана издыруамызт дахьыҟаз, дахьаныз, ибла иабоз дызустаз, дҭахәахаа ацәа еиҧш акы далан, иҭахын алтцра, аха имч азхом, «тынчрак» ихан уаҩ дахьыҟазам хара дагон. Еимгеимцаран уи иааизцәырҟьаз ихдыррагьы аҧшқа иеиҧш инаимпыцазит. Уажәшьта акгьы игуалашәомызт, ихааза иҿаччоз амрахуагагьы мчыдан.

Аху дыҕуҕуан, аҳақьым дихагылан...

Ахулбыехарахь инеиуа ианалага, Вианор Смел-иҧа ҩаҧхьа илацәа аахитит, аха уажәы еиҳа деиҧьын, цабыргыуп, игуы аҟушра амчра амоуп, аха дызлаз «ацәа хаа» инагзаны дзалымтцыц, илабҿабоушәа, иҧхызушәа, еихьыс-еиҧысуа, иҧсыхушаха рҿаархеит дахьынтәааз, дахьыҟоу иазҳәо агуалашәаракуа.

Абар, жәытәза аахыс аҧсуа ихуштаара мца згым ақыта Тамшь; Арха дгьыл чашәқуа, ирылсны инеиуа аҙиас-зыхьқуа Бзана, Дҕамшь, Ҭоумышь... Ара-тцла дуқуа зтагылоу иабацәа рашта, ашәшьыраҿы, шьыбжьонхәа итәарц иаацәыртцит Смел, Куата, Зыку, Чоҧ. Имҩахәа итәарц иаацәыртцит Смел, Куата, Зыку, Чоҧ. Имҩашьо илымха итаҩуеит дхучаахыс школк изаҩызаз иаб Смел иажәа ҟушқуа: ачхара — хатцароуп, ахуцра — амал дууп, дад, ишәхашәмырштын. Имхуцкуа ацәажәара уаҩ дзырҧхашьо гра бааҧсуп. Ишәгуалашәыршәа есымша...

Аху ҩаҧхьа «ацәа» ииааиуашәа ибоит, аха имч-илша ааизакны уи иеалаирхууеит, иқырбычха дызлоу игуалашәарақуа еита днарылалоит: дад, сыцкунцәа, атцара пату акушәтцала, бзиа ижәбала, ишәылшозар — сашәацрымтцын, ауаа шәрыхуо шәҟалаанза шәаҿыз, сара уи азы, иага аҧьа шәыдызбаларгьы, саашьом, схы рацәасшьом, дад, шәахьнанагалакгьы, шәзықушәалакгьы, шәапҧсуара жәдыруаз. Аҧсуара иаанаго саҧсыуоуп хәа аҳәара мацара акузам. Уи харазаа инаскьоит, иаҳәо шьардаза ыҟоуп, ирацәоуп. Аҧсуара ламысуп, аҳатырқутцара иатәуп, аҧьа аус иатәуп. Аҧсуара анаҳаҳәо, дад, зегь раҧхьзагьы Аҧсадгьыл абзиабара, ауаҩы ицкьара-ламысла адгьыл ақузаара ауп...

«...Ахурацәгьа ахатца иҧышәагоуп!» — ҳәа иабацәа ирҳәоны иахахьаз ажәақуагьы илымха итаҩуеит итцрыхутцәаза.

Абас ихааза, иҧшзаза, изтынчраза иқуха ицоит 22 шықуса раахыстәи аҧстазаара аҟынтә игуалашәо ахтысқуа еишьтагыланы.

— Аҩыза Занҭариа, анцәа иҵьшьоуп, уажәшҭа арыҕьарахь шәгьежьит, — иҳәан, дааихагылеит ҧаса «иҭынчра» иаҧырхагамхакуа ицаз аҳақьым амедицинатә еиҳәшьа дицны. Уи афронт 15-ҟа километра иацәыхараз арратә хушәтәыртә аҳақьым хада, амедицинатә маҷзура аподполковник Барамизе иакун. Уахьихуаҧшуазгьы иҩашьомызт ахаҭареи ауаҩы ибзиабареи зегьы-мыз аҙәы шиакуз, насгьы иҿцәажәара хаан илакҭа ҧшҙакуеи мыцхуы агукра зҵаз хаҭаны дҟарҵон. Аху, ашоура шимазгьы, уажәы илакҭа еиҳа ицкьан.

Сеиҧьзаргьы, шәара аҳақьым шәымчала, — иҳәеит уи аарла.

— Ҳаргьы иҳалшаз ҟунаҳшьом, ҳәарада, аха шәара шәычҳареи шәыҧубуареи ирыбзоуроу рацәоуп. Агумшәара ахушә бзиакуа иреиуоуп, иаахиркушеит аҳақьым иажәа, нас ҿымҭҙакуа ачымазаҩ ихуаҧшра дналагеит...

Вианор Смел-ипҵа ахақьым дихытцны дцеижьҭеи акыр цуан. Амшгьы хулахьан, аҳақьым амедицинатә еиҳәшьеи «идыраапҳсоз», «идыргуашаз» ишьапы иҿыцҙа ицәырнагаз ахьаа хеыгас иҟаиҵарц итахызшәа, ҩаҧхьа иҿериҵоит ууанҙа ихааза дызлаз агуалашәаракуа.

Аҧхыҙеиҧш, аха игуалашәоит ашкол данҭалаз аҧхьаҙатәи амш. Уимоу, иаҳауеит, усҟан ашкол аҟынтә аҩны данаайиз иаб иихәаз ажәакуа: «Шәуааха, дад!».

Ахү иқьҭа гуакьа ашкол ҧстазаара иаҧхьа иниаҟьҟьа ианца, инашьҭархны иаацәырҵуеит 1939 шыкуса, Аҟуатәи арҵаҩратә училишьче, итара, иҩызцәа, иқалақь гуакьа аҧсабара ҧшҙа! Уимоу, Гумста аҩхаа иташьқьырны ащьхаратә иаауа аҳауа цкьа лбааидозшәагьы игуы иабон. 1941 шыкусазы далгоит аучилишьче, иҿазыҟаиҵоит аинститут аталара, дрызгудуеит, дырҿыҧшуеит иашьцәа еиҳабацәа Валикои Валодиеи. Урҭ аҿарҳакуа реиҧш еихых-еитцых, рыблакуа ҭыҧхо, акала исзыҟандаз ихәон ирыхуаҧшлак.

— Аҧсынҵры ду анцәа ириҭар, урҭ акы шрылҵуа, ҳшыдмырҧхашьо здыруеит, — хәа ран илхәоз ажәакуа ихааза илымха итаҩуеит.

Итцаратә шыкускуа изырбоз агулашәаратә сахьакуа еиха-еиха реыҧхьарк'уа, урҭ рхаҭыҧаны ицәырҵуа иалагеит ицәа-ижьы иаҧыруаз, игуы ҭзырҙызоз аибашьратә хҭысқуа. Урҭгьы рхы рк'уеит Аҧсны, иқыҭа гуакьа Тамшь, иаб иашҭаҿы. Абыржәы иҳәошәа иаҳауеит данынаскьаргоз иаб иихәаз ажәакуа: «Дад, уашьцәа еиҳабацәагьы уахь иҟоуп, аибашьра иалагылоуп,

Аҧсадгьыл рыхьчоит, шәҩызцәа реиҧш шәаргьы ишәыхүтоуп, ишәуалҧшьоуп, ҳара ара аҩны иахыу ҳашәмырҧхашьан, хьаас ҳҟашәымҭан, шәаб иҩнаҭагьы шәхашәмыршҭын!..»

— Абарҭ ахушәкуа аҩбагьы уаха чан ашьҭахь ибжьамыжькуа ижәжәыроуп, — ҳәа деихаччо, ақаруеиҧш лыблакуа ҭыҧхо, афырцьан еиҧш лыхуда ткуцәаа иҟаз амедицинатә еиҳәшьа лхалаҭ шкуакуаҙа данааихагыла, игуалашәаракуа дызлаз атҳарцәҳәа даалтцын, ибла-иҿы аахитит, днарылаҧшит еилахха ишьҭаз ахуцәа зегьы. Уажәы урҭ рхьаакуеи дареи еибарҟаран аҙәгьы ибжьыҳәа гомызт, ҭынчран.

Вианор Смел-ипҵа, ауха ҩаҧхьа ихьаа маҷк аҿарбуҩуеит, аха ачҳареи азҩыдареи имаз ирыбзоураны, ихаҧыц еихарбуҩуа, ауха, акраамҭа ахьааи иареи аикуҧара иаҿын, иҿеиҭомызт, иара ахьаа атҟьыс иаиааирызшәа иҧхьаҙон игуалашәаракуа рынагҙара. Абар иаацәыртцит иҿаҧхьа 1941 шыкуса, октиабр мза! Ихьаагьы наҟ аҳарҭа-сытра ыҟамшәа аҿеатҙәахит. Ашьабыста еиҧш, икала-калаҙа, аҿара ахаацәа рхьыкукуа, рыблакуа ахьшьыцба еиҧш иҭыҧхо, гыгшәыгцас иҳажәлаз аҕа хумга ицәымбра рыҧсахы еибанарк'уа Ҳаҧсадгьыл ахьчаразы ргуы цхлымуа, шәарак ззымдырзо, аха бзанҭык аибашьра мцабз иаламгылац, ахьыбҿар дрылагылоуп иаргьы.

Ари Гори ақалақь аполктә школ аҿоуп. Иоунашьҭуеит асержантцәа. Иддырҵоит абзарбзан архысшьа. Уахьынтә — ишиашоу афронт ахь, Аҧсадгьыл ахьчарахь! Орҧьоникиҙе ақалақь ахьчаразы ицоит хыцәнмырха аибашьрахь. Вионор Смел-ипҵа абраҟа раҧхьаҙа акуны дыҧнашәоит аибашьра мца — аҧстазаара еснагь ахуц па иахьакыу, аха зныкгьы уи дзазхуцзом. Еибашьроуп... Афронт аҿы диқушәоит аҵара ицызцоз Цьота Тапаҕууа, иқытантәи Шьалуа Гадлиа... Ақалақь Орҧьоникьиҙе дырхуит, аха уиаҟара ибыргымызт, ирласны иҧьеит, ҩаҧхьа Аҧсадгьыл ашьауҩцәа днарывагылт. Афашистцәа Кавказ Нхытцтәи ақалақьқуа ирыхцаны икарцон... Ус 1943 шыкуса, абраҟа иаагылоит уи ихуцра, еиҧхьбоит иара изы афронттә хҭысқуа. Ҩаҧхьа арратә ҵара — афицарцәа ахьазыҟартцоз, Подольсктәи артилериатә училишьче. Уаҟа Вианор Смел-ипҵа аҵара ицон шыкусык. иоуит алитенант еихабы ичын, нас ддәыкутцан аинрал Чиуков напхгара ззиуаз актәи Белоруссиатәи афронт 62-тәи ар ашҟа. Уинахыс Вианор Смел-ипҵа Берлин амҵан

дшеибашьуаз дназеит. Заҟа қытеи, қалақьи, зиаси дыр хысзеи! Урт реиқуҧхьазаратцәҟьа абанзанеиуеи?! Уи жәы дахьышьтоу изцәырцуеит агуалашәарақуа рахьта абар епизодк: маҧ, иҟам аҽакы абри аибашьра аҟара ауаҩы дызэрыжәуа, ауаҩи-ауаҩи еизгуакьаны иҟазцо... Варшава аладахьы азиас Висла изхытцит, аплацдарм рымпытцархалт ҳар, аха аҧа атанкқуа рыжәитцеит Висла азы итеицаларц. Иара командирс дызмаз атанкқуа ирҽагылаз артиллериатә батареиа, ахьгылаз ахь амҩа иаҧыланы, иҳәазо, иоумагаха, иааиуан аҧа итанкқуа. Артиллериастцәа ргуы мтрысит. Уи уажәы ирымбеит. Абзырбзан мца рыжәитцеит. Даргьы аапкын иргудлеит. Амца ркит атанкқуа: акы, ҩба, хҧа... Аха ихьатцуам. Атанкқуа рцәа иахьтатцәиуа рҕызбжьы, итҟьоз абзарбзанқуа рытцәаабжьы ирылҩуан ахытҟьара иаҩызаз ауаа рыбжьы. Иахатәеит ибылуаз атанкқуа ирхылбыбуаз алҩа еиқуара, ахушәбылфҩыла итәын аҳауа. Еидшылазан еиҽахысуан атанкқуеи абзарбзанқуеи. Икаҟьҟьон ауаа, итахаз итыҧан егьи дгылон. Абри аидысараҽы ирыблит жәеиза танк, егьырт хынҳәит шьтахьҟа. Уи иааира дуун. Аха иҟубаса ицеит абзарбзанқуа руакы, ауаагьы итахази ихузи еиҳан зыҧсы ҭаны иаанхаз раасҭа. Маҧ, абри аамҭазы ауаҩы ицәызуеит ашәареи алаҕырзи. Уаҟатәи ахтысқуа ирыликаауеит акы. уи уажәы иаҧхьатцәҟьа иааины ибла иаахгылт, абар иапыла днаскьысыртә ухәаратәы. Уаҳа дызлаиҳхрааша акгьы анизымдыр, дигудҳәҳәаланы дышьтиҟит ҕубуала ихуз, зшьа злабахьаз, тынч ҽымтқуа аҧсра иаҽыз Виктор Лединцов. Уи иҧсеиҧш бзиа иибоз, 18 шықуса иреиҳамыз, абырфын иаҩызаз, ҧшзакы иакун. «Аа, аа, иубо исыхьыз!» — иҳәозшәа илақуа траа дышихуаҧшуаз иҧсы ааихытцит, уи аурыс рҧыс гумшәа.

Абас ҽымтзакуа фырхатцарыла иҧсуеит ауаа ари аибашьра адәаҽы, — еихьыс-еиҧысуа илаҧш итцашәоз асахьақуа ирзыҟаитцон алкаагьы. Аха уаҟа дзаагылом, ицоит ихуцрақуа дрыма... Ахуцәа ргара иаҽын, ишьыз цьарак еизыргеит. Абри аамҭазы дызлааиз рызгуамтазакуа ҩыцьа-хҩык ауаа ицны даарыдгылоит рдивизиа акомандир аинрал Григориев. Изҽыз иаиҳәарц днаидгыла: «Избоит, избоит, ҳәара стахзам,» — иҳәан, даааникылоит. Уи зыҧуҧуамта итагылаз, зыҧсадгьыл ахурақуа ҕубуала згуы иалакьакьоз аҙәы шиакуз аҳәон иҽыҧшыларагьы. Ахатца еибага аинрал абылра иаҽыз атанкқуа блала еимидеит, бзарбзан-цыҧхьаза иахьгылаз днеит, алҩақ рҽатата, рыла ахьтоу умбо игылазаибашьцәа азәазәала днарҽаҧшит, аҧсцәа днархагылан ихылпҧа ааихихит. Нас даахьаҳәын зыҧсы ҭаны инхаз днарыхуаҧшын: «Ишәасҳәари, сара аҧшыхуратә пункт ақынтәи избон шәара иҟашәтцоз — ҳәашьа змам афырхатцара, снашәҽаҧшындаз ҳәа ауп сзааизгьы», — иҳәан ашырхәа иҽынеихеит.

Абар илаҧш иаатцагылаз зегь реиҳа игутшьаагоу ахтысгьы. Аҕа итанкқуа дара ахьгылаз аҭыҧ гуатаны иаауеит амца аркзаны. Иҟалеит аибашьра ҭакар. Ижжаза иааиуаз абзарбзан хы аҧеыха амацәыс еиҧш, инеиҽаҷҷеит, даапшызар абар иҩыза ихы ихагылазамызшәа иааихнакуцәааит, арахь ихуамц камҳазакуа игылан... Вианор Смел-иҧа усҟан еиҧш, уажәгьы ицәа ҭнарзызаait. Ауаҩы ихы ихагылазамкуа ихуаҧшра ачҳара уадаҩуп. Уи игуалашәоит абри ажәылара иалахуз аибашьцәа рахь иаанхаз ҩыцьа затцәык — иареи акомандир Борис Ремезеви шракуз...

Уажәы дахьышьтоу Вианор Смел-иҧа агурагара ицәыуадаҩуп Орцьоникизе инаркны Берлин амтцанза аибашьра мцақьоуқьад далагыланы дшыназаз. Ари аамҭала уи дырхысит зқьы километрақуа, ижит хыҧхьазара змам атабиакуа, атраншеиқуа, анышәынтрақуа... Аха уи амца ҭакар дшалазгьы, дазымхуцит аҧсра. Еснагь агуамч бубуа имази, ачҳареи, асолдат ишиҩаҩаз еиҧш, Аҧсадгьыл абзиабареи, аҧа ицәымыҧреи иларцон амагиатә ҟазшьа змаз мчык, иртон аҧстазаара иабжоу губрак.

...Асовет ры гитлертә фашизм аҭыҩраҽы аташуатшуара иаҽуп. Ижәылоит ҳар амца арк'уа, хыхь иҟоу ҭаҟа ихалон, абцьармца анатшуа еиҧш ихтәалон, ахауатцәҟьа хушәыбылфҩыла ихушәыркын. Иара дызлаз абатареиа иаатшумтзакуа абзарбзан хкқуа ҭдырббуан, иҳәазо иааиуаз аҕа итанкқуа, урт ирышьтагыланы иааиуаз афашистцәа аҳартқуа реиҧш икаҳауан... ас заҟа аамта цаз здырх'уада, ишнеиуаз нат-натгьы ахысра еиқутәеит. Ус иахьынтәаахыз сеидру, иаатҟьаз абзарбзан ахы аҧеыха шааиуаз, уи иарҕьа шьапы инахьысит, уиакухеит, дааилышшан, дзыдгылаз абзарбзан ашьшьыхәа днаваҳаит, иаразнакгьы инырит иарҕьа шьапы иара ишитәымыз, ашьагьы гыланы аҽырҳәа аҽынанахеит... Абри аамҭазы аимгеимцара иналибаант афашист ишәакь аҧса цырцыруа дахькажьыз илиҳәарц дызиаша дшааиуаз.

Минутбжак аҧхьа адауы иеиҧш, амца иалагылаз,

инарҳара, итеитҧш нага, ихы-иҽы лаша, илахь кьаҡьара, ахатҵа илактҵа, урҵ хазыртәаауаз агукра — дарбан ҧхәызбоу ихнамхрыз? Дарбан хатҵаз итҵамшьыцрыз? Иара убастҵәкьа ари ауаҩы илактҵа цьбарара ианатҵахыз дырбан ҧаз згуы тҵнамкьарыз. Аха уажәгьы изыбжарак иҡуҧсааны, ила акакаҷ ытҵашәо, арҩаш еиҧш ишьа итҵкьасо, ихы дамыхуо дшышьтоугьы, аҧсра аҽаҧхьа изаҡаразаалак игуы мытрысит. Итахыуп хатҵатҵас даҧыларц, даҽа зныk иадамхаргьы, иҧсадгьыли иашьцәа гуакьаҡуеи ршьа иурц. Абар иааскьазеит аҧа ишәакьҧса. Уаҳа ахуцха изтадаз, иҧуҧуаз иарҧьа напы наиҵарсны, акы дакҙамшәа, деибга-дызҩыда дзааҙаз идгьыл гуакьа дыкугылазшәа, дҩышьтыҧеит абжьас еиҧш деитҵас, уиакухеит, иманшәаланы иҩнапык рыла имҧыхьашәеит ихудацәа, убриаҡара ҧсеибакрала ирҧуҧуеит, афашист изымычҳакуа, иикыз ашәакьгьы наимкутцыҩрын агуараҳәа цаҡа инкаҳаит, даргьы ахыҧ-сыҧхәа рыҧскуа рылышәшәаны инеиваҳаит. Ус, иҧуҧуаз аҙәы дҩеихан даашьтихит. Уи абатареиа акомандир, иҩыза Васили Загурски иакун. Аха уи иҩнапык дрынҵаны, аҧа ихҡуа уажәы-уажәы ишихашәышәуаз, дима ирласны иҽынеихеит еиҳа иахьшәартамыз атыҧ ахь. — Сааныжь... уеиха... ҧхьаҡа!» — абарт ажәакуа иҳәаҩ итахын аху, аха иҽы тбахьан, ибыз иххуцуамызт. Васили Загурски ихатә ҧстазаара ишәартазгьы дцоит ишьабоз иҩыза дысзеиҡурхозар ҳәа, деиханы. Ус иагьыкаитцеит. Аимгеимцара зхы иархуаны иааКылкьаз асанитарцәа ахуцәа ҩышьтыхны иргеит, ааигуа иҡаз агоспиталь ахь.

II

Аҧхьаҩ гураз, араҡа зыҙбаху сымоу Аҧсадгьыл асолдат, Аҧсны атҵеи гумшәа, макьанагьы 22 шықуса зхымтцыц, анемец дгьыл агоспиталькуа руак аҽы ҕуҕуала ихуны ишьтоу, зыҧстазаара аҡазааре и аҡамзаареи ахуц па иакыу, абжьуаа рҽы ҳатыр зкуз анхаҩ бзиа Смел Зантариа иҧеитцбы Вианор иоуп. Уи дангуакʻуаз хаха-хымш иҧхыҙушәа, илабҽабоушәа, иаҧхьа имҩасны ицаз, аҧхьаҩ ихуы-ижьы қақаҙа изыргыло агуалашәарақуа азмырхакуа, инарыштцаны хҽынаххап ҧхьаҡа.

Ааскьа исымҧыхьашәаз Вианор Смел-иҧа имшынцаҽы саҧхьеит абас: «...Сара сеиҧш ҕуҕуала ишьабахьаз, зшьа цахьаз ахуцәа, хымҧада, аҧсра акун иаҳзы-

ҧшыз ххақьым Барамизе (уажәгьы сгуы иалоуп ихьз ахьысзымдыруа) иакумзар. Ҳаиқуирхеит. Сара иахьа рыҧсы схоуп, ахучы иеиҧш, знапы санцаны, амца салызгаз Васили Загурски агоспиталь аҳақьым хада Барамизеи...»

Арҵ ажәакуа ирҳәоит аибашьраан чыдала асовет ҳақьымцәа иаадырҧшыз афырхатцара.

Вианор Смел-иҧа ихура шәартамкуа ианыкала — дышиашаз Варшаваҡа ддәықурцоит.

Акыргьы цуан уи Аҧснынтәи салам шәкук имоуижьтеи. Варшава агоспиталь акынтә иҩит дышхуз, дышшәартам, макьана аҳақьымцәа инагзаны дыбзиахаанза дшоурмыжьуаз, дрызцаауан аҩны, аиашьара, ақыта зегьы шыкоу, иара хьаас дшырымкыша уҳәа ирацәаны, аха изаҡаразаалак нахьхьи Берлин амца инижьыз... азы акгьы иҩуамызт. Игуы итҳо дазцаауан иашьа Валико ихабар ҳәа акыр раҳахьазар. Егьи иашьеиҳабы Валодиа илахьынцахаз идыргушьон, итааршәыраха игуы итажьын избаху аҳәара имчхомызт...

Вианор Смел-иҧа ихьаа дырцәахьан, ахура ашьшьыҳәа аҧьара иаҽын. Ашьабыста еиҧш, икаҧо адәы икуз аҧлам иаҩызаз, згуамчхара ҕуҕуаз, зычаҧашьа ҧшзаз, гармониала еиҽкааз, наунагза ишьапы ааитцшьуа, аныкуара шилахьынцахоз анааигуалашәалак анышәара ицәыуадаҩын, агукаҳарагьы изнарцысуан. Аха ари аҧсихологиатә тагылазаашьа хучы-хучла ихнакьон, гуадуракгьы ҩнутҟала изцысуан зегьы Аҧсадгьыл ахьчаразы, аиқурхаразы ишыкалаз анааидихуцлалак. Абри аибашьра ду аҽы хатала иара итәыкгьы ахьалаицаз Аҧсадгьыл уаҩытәыҩсак иаҳасабала, аҧсыуак иаҳасабла иуал-ҧшьа шынаигзаз анигуалашәалак — аамтала ихалоз агукаҳара дыкказа даалцуан.

Ес шьыжьхьа ашьтахь, ари абжьарак ишыкаитцо еиҧш Вианор Смел-иҧа дзышьцыламыз илабақуа ҕуҕуаҕуҕуа иргыло, дахьышьтаз апалата дындәылтцны, рҽаҧхьа иҡаз абаҳчара реиҳа иманшәалоуп ҳәа игуы изаанагоз, абҕа кыдтцарта зманы, ихухуаза игылаз арымз ахахьшәа дныкутәеит. Уантәи аибашьра афыртын зхызгаз ақалақь фырхатца азыхутак дахьалаҧшуаз илымҳа цнахʻуа иаҳауан «Варшава адгьыл иакаратәтәуп!» ҳәа Гитлер игыгшәыгтә жәакуа. Афашистцәа ари ақалақь ду иага аибашьратә уеиа баапсы ахыргазаргьы, апоет, асолдат Чичико Цьонуа ишиҳәо еиҧш, амца-қьыуқьад иаларыжьзаргьы, иҩашьомызт ҩаҧхьа аҧеиҧш бзиа шазыҧшыз. Ари адгьыл ахакуит-

разы зҟьоыла рхы ақуртҽеи асовет солдатцәа.

Виано Смел-иҧха Зантариа атцараҽы агуртқуа бзиа змаз, артдаратә техникум арратә училишьҭ ирылгахьаз изымдырырц залшомызт атоурых ду змоу адунеитә ахазынартаҽы зыхъз хьтәы ибанла иану атеицәа хазынақуа зхылтцыз аҧи атәыла алитература, ақазара, анаука, атоурых. Уи данқуҧшыз шәҟула иитдаи атәыла шьапыла дахысит, бҧьар мцала ихьчеит. Уажәы лабҽаба далаҧшуеит аполиак жәлар рахтныкалақь Варшава, игуы инархьуеит ахушәбылфоы хыртәаланы афашистцәа ахьахыс. Аха агура игоит акы иатдахараны ишықам, аҧа иҽаҧхьа бзантцык зшьамхы азмырсыц Николаи Коперник, Мариа Склодовскана — Кюри, Адам Мицкеевич, Фридерик Шопен реиҧш агеникуа зхылтцыз атәыла... Абри дазхуцуеит, дагьазгудуеит уи дахьтәоу.

Виано Смел-иҧа есааира ихоит иҧсадгьыл ахь, раҧхьа ибла ихгылоит Москва, шанатцас ауаоытәыоса ихшыо иарҽиаз Кремльтәи абаашқуа, уантәи ишьтхысаа ихуцракуа, даргоит Кавказка. Абар ашьхақуа ирхыҧраан «ахыуҳәа дахьаанаго итәыла гуакьа Аҧсны, иқыта Тамшь, уархалтцас ашьац иатцәа ахькаршәу иаб ишта. Уака икубақушәо иахыуп, ихандеиуеит иан, иаб... Урт рлактақуа ирытцибаауеит агуҧра ацыҧхькуа. Ихоит аҧсадгьыл ахь, аха асолдат макьана дыҧуҧуам ахақьымцәа друрышьтыртә, амоа хара дыкулартә еиҧш.

Иааит уи амшгьы. Виано Смел-иҧа Варшавантә дааит Москвака, арака агоспиталь аҽы дышьтартцоит. Аха уажәшьта аоны дыкоушәа ихы ибоп...

III

Рыоныкакуа ихыцхәуан еиқухаз Аҧсадгьыл асолдатцәа, анбашьраҽы ирывыршьааз роызцәа, рыкулацәа рхаҽы лашақуа ргуы итахухуа. Урт ирыцны иаауан ҽык-бзык иазымхәо агурҧьара!.. Раара еиҧхьымбацызт архутақуа рқынтә ашәацьхәара зуаз ашәкуқуагьы. Урт ирыцын арымзаа алаҧырз, агуроа, иахьагьы еиқумтәац...

1946 шықуса ианвар 22 аены агурҧьара ду атааит Смел Зантариа иашта. Уи агурҧьара убриакара амч аман — алаҧырз аанагартә еиҧш. 1941 шықуса октиабр мза аахыс зегь реиха изгуакьоу иани наби рлакта хаа дтамҧшыц, имбац иуацәа-итахцәа, игулацәа, агухьаагареи агукреи денмарк'уа абар иаб нашта даатцалеит Виано Смел-иҧа.

Ажәала кузентамхэо агурҧьара иартдасыз лылаҧырзи лгуи еилатцәо, деиханы иангьы диҧылоит, атдхқуеи амшқуеи еиҧшьны акраамтазо дыззыҧшыз лҧеицбы. Ашта ыкуртәааны игылоуп итахцәа, игулацәа... Аҧшәма Смел Зантариа илабашьа аеыохәа иныцарсны, ашта агута иқуланы иааиуаз иҧа заҟа иеиҧсахыз гуеитарц итахызшәа, лаҧшы царыла дааимидеит, аха игунамзареи игурҧьареи рхәаақуа ахьыкоу узеилмырго. Убаскан уи ихуаҧшлак ихаеы ианибаалон аибашьра шықусқуа раан аҧьабааи агурошеи рацәаны ишихигозгьы, аҧшзареи, аразреи, акуҧареи, ахычҳареи згымыз ари аҧсуа бырг бзиа онутқала имаз акультура харакы. Уи «спа дааит!» хәа (иҧа иаара заҟа деигурҽьаз ихурбҧьыцны ишизыкалаз атәы ҳәарада, еилкааун) абзиабара, агурҧьара иоуз жәлары зегьы ирбо, «адәахьы» ицәыримгеит, избанзар, акы, ус аныкуара иаҧсыуарам хәа иҧхьазон, обагьы, уака игылан зыцкунцәа хнымхәыз абацәа, анацәа.

Агурҧьара мшынха изталаз ашта агутаны аби аҧеи рылаҧшқуа гухьаагарыла итәны нак-аак иааикушәеит, аха аҧа дзымтцысуа дцыхза дааннакылеит мчык. Убри инагзаны иаадырырц азыхәан хаҧхьап аҧа имшынтца акынтә епизодк. Уи еиҧьны даеазәы илшом аҳәара.

— Ииашоуп, ҽыц Москва исытцадыргылаз сарҧьа шьапы, макьана иареи сареи хаишьцыламызт, «хаицәыҧхашьоны, аха хаинымшәар ҧсыхуа зламамыз ала, хучы-хучла снапаеы иаазгон, раҧхьа исхымхуцуаз сшьапы. Схучы аахыс атдыргыла сахыҧо, сыоуа сахьтаз саб наша санынтала, сшьапқуа сыцымныкуо иалагеит, снәа-сжьы адырдырхәа иоасхыҧеит, саб плакта сантаҧшы, акыр рылтцып, иуаахап хәа дзыкугуб'уаз аџьа ду здибалахьаз иҧеихабацәа, ныхак еиҧш сызхуаҧшуаз сашьцәа рылымкаа ҳашта сшьапы аннықусыргыла, унакухеит, ихьааны сгуы итцалеит урт рыкамзаара, уимоу, рҽаҧхьа харак сыдызшәа схы сыҧхьазон. Ас шсыхьуаз аханатә издыруан. Аха, нас, сеаасырбубуашәа сҽынасхеит, зегь акоуп аарла акун сышнеиуаз аоныка, испылозгьы, сызпылозгьы рацәак сыбла намбауа. Уамашәа иубартә стагылазаашьа сылахь иапныккала ибан дула ианылазшәа саб дахьгылаз абырсаатк «даҧхьеит». Абар уи зыртабырг'уа: — Дад, уара ууалҧшьа, излазбоала, ицагзаны уааит, хаумырҧхашьеит, улахьынтца, уоныка

умҩа археит. Уашьцәа аҩныҟа ахынҳәра рынасыҧымхеит, урҭ рылымкаа уаара ухы ахыубаар, уиашам. Дад, насгьы, ҳара ҳтәқуа рхала роума, зыхшара афронт аҿы иаанхаз. Ари жәлары зегьы ирзеиҧшны иҟалаз акоуп, ҳзаҵанакызеи ҳәа ҳҳәар ауама... — ҳамҭак дааҭгыланы, нас ибжьы еиҳа ирмаҷны ихы аасыҟукны иҳәеит: — Хыҩхацәа шәахьцаз, аҙәы шәмааргьы ҧхашьаран, насгьы, лажәра шәырцәгьоң шәан, уажәшьҭа илыбаргузеи, уеибга-узҩыда улзааит, — иҳәан сханытә сшьапы аҟынҙа лаҧшы хаала сааимидеит. Саргьы, аиашазы, абарҭ исаҳаз саб иажәақуа рышьтахь даҽа ҧсихологиатә ҭагылазаашьак сыманы, уанҙа сызцаланы сааиуаз аидара агуараҳәа инасхыроны икаҳазшәа збеит, схы сҩахан аҧсабара санлыкуҧш, ҳашҭа иауршәаны сыла иҭаҙны иааҧшуаз ҳашьхақуа реибаркыра ааскьаҙаны саҧхьа иаагылазшәа збеит, насгьы «даҽа цеикгьы аибашьра мца далцны аҩныҟа дхынҳәит» ҳәа рҳәаазшәагьы саҳаит.

IV

Ицеит уи аахыс 40 шыкуса нҭакукуа. Ари аамҭа аҩнутцкала ҳтәыла аҭоурых адаҟьақуа хьтәы нбанла иазынхоу аиҭакра дукуа ҟалеит... Ашьта-мта умбо еималахьеит абомба иҭнажәаз, абзарбзан хқуа еиҟуржәаз адгьыл, ажракуа, аҭабиақуа, иҿыцҙа игылеит аҧа ирхуашаз ақалақьқуа, ақыҭақуа, афабрикақуа, азауадқуа, аҙиас дукуа ирхылеит икакукуо ацҳақуа, ишшәыр-шшәырҙа ишьҭалеит амҩақуа... Урҭ зегьы згуамчхара ҕуҕуо, ахықукы лаша змоу асовет жәлар рцьатә ҧсҭазаара иабзоуроуп. Урҭ роуп адунеиаҿ зегь раҧхьаҙа акосмос ахь амҩа тҕухаа ишьҭазцаз!..

Абас шакуугьы, аибашьра иахаану, иалахуз ауаа ҧсыҭбарала ироуз агуахуарақуа бзанҭы ҕьашьа рымам, рыдунеихаан хаштра зкум шәахсҭаны иаанхоит рыҧсҭазааращәы, ииасхьоу аамҭа, иага ргуы аҟычзаргьы, ирхыргахьоу агуаҟракуа маҷк инахараны иаргылазаргьы.

40 шыкуса уажәаҧхьа иҩызцәа — Аҧсадгьыл асолдаҭцәа — зегь реиҧш, 22 шыкуса иреиҳамыз, Асовет ар афицар, хьзла-ҧшала ихынҳәыз Вианор Смел-иҧа Занҭариагьы иҧсҭазаара ауаажәларразы хуартара аланы, иаб ихуштаарамца хужжаза иакызарц аиҿкаара амҩа данылеит. Ус аҭахын абцьар мцала ихуз, иблыз аҧсҭазаара. Цабыргыуп, имариамызт уи

амҩа, иацын ауадаҩракуа, иаман ахцәрырҭакуа, аха дшыҷкунзаз афронт ҧсҭазаара иҧнашәахьаз Кавказ-Нхытц инаркны Берлин амҭанза шьапыла иахысыз, акыр қалақь, акыр тәыла збаз, аҧсреи абзареи ирыбжьагыланы хыцәнмырха Аҧсадгьыл ахьчаразы икуҧоз, зызбжак уи иазҭаз, ҧсабарала агуртҟул змоу ауаҩы изын дҧызк'уаз акгьы ыҟазамызт.

Вианор Смел-иҧа, хыхь ишҳәо еиҧш, Аҟуатәи арцаҩратә техникум даналга арра дыргоит, раҧхьа дсержантын, бзарбзан рхысыҩны деибашьуан, Кавказтәи 58 армиа дрыланы, ашьтахь Кавказ ахы ианакуитыртә дталоит Подольсктәи артилериатә училишьче, уи даналга, дахырҧхьаҙалоит Белоруссиатәи актәи афронт аинрал Чуиков напхгара ззиуаз 62 армиа. Уи нахыс иазыҟатцаз фицарын. Аибашьраҿы иааирҧшыз афырхатцаразы уи иатәашьан аиҳабыратә ҳамта дукуа: «Абираҟ Кампшь Аорден». «Аҧьынцьтәылатә еибашьра актәи астепен Аорден», «Аетцәа Кампшь Аорден», амедалқуа рацәаны...

Аханатә Вианор Смел-иҧа жәлар рцара аус бзиа ибон, хыкукыс ишьтыхны иман, аибашьра мца даналтц ҩаҧхьа дыкулеит арцаҩратә мҩа гук-ҧсыкала иҭахны. Уи 1946 шыкусазы дталоит Аҟуатәи аҳәынҭқарратә рцаҩратә институт (1979 шыкуса раахыс иуниверситетхаз) аурыс бызшәеи алитературеи рфакультет, дагьалгоит 1950 шыкусазы, иара убри ашыкусан аурыс бызшәеи алитературеи рцаҩыс аусура далагоит Куачаратәи абжьаратә школ аҿы. Вианор Смел-иҧа шыкусык уаҟа аус иуан, ашьтахь диасуеит ишкол гуакьахь — Д. И. Гулиа ихьз зхыу Тамшьтәи абжьаратә школ ахь литераторс.

Уи аахыс (1963—1968 шыкускуа рзы иуааажәлар аҳәара злаҟарцаз ала, Тамшь ақыта аколнхара хантәаҩыс дахьамаз аҙбаху ҳамҳәозар, иазгуататәуп, иара убаскангьы ажурнал зынза ишышьтеимтцаз, аиҳабыра классқуа рҿы аҧсуа литература шыдирцоз) 35 шыкуса нҭакукуа ицеит ари арцаҩы ашколи, ахучкуеи, урҭ рыҧсҭазаареи дрыдхәалоижьтеи. Арҭ ашыкускуа рыҩнутцкала уи жәлар рцара аусхк аҿы илиршазахьоу рацәоуп. Иахьа хреспубликаҿы еицырдыруа рцаҩуп, литераторуп, Аҧснытәи АССР аҟны зеаҧсазтәыз рцаҩуп. Истахыуп убригь, маҷзак иадамхаргьы сазаатгыларц абраҟа.

Зегь раҧхьаҙагьы исҳәарц стахыуп ацара узырцоз, умилат литература абзиабара ҕуҕуала иузыркыз (насгьы иара еиҳа аихулахаракуа анамаз, ианыгуца-

ракымыз аамҭазы) урҭ аҩы изкны ажәа аҳәара шыуадаҩу, ҧышәарак ишузаҩызоу, аха иага убас акузаргьы, уи ишҟа иумоу абзиабара лаша гуахуас иҟаҵаны азин унаҭоит агуаҧьра.

Арҭ амшқуа рзы ажурнал «Ашколи аҧсҭазаареи» аредактор хада И. Асазбеи (уи ажурнал иаҵанакʻуаз материалқуак иҭахын) сареи ҳаҟан Д. И. Гулиа ихьз зхыу Тамшьтәи абжьаратә школ аҟны. Уаҟа иаабеит ҳашкол гуакьа арҭаҩцәа Гьаргь Ашҳангьери-иҧа Бжьаниа (адиректор), Цьота Зыку-иҧа Занҭариа, Надежда Михаил-иҧха Кобахиа, Вианор Смел-иҧа Занҭариа... 1954 шықусазы сара сзылгаз, 1934 шықусазы идыргылаз) ашкол хыбра абаҟоу? Уи ахаҭыҧан иҧьазҧьазуа, аҵаразы иаҭахыу аусхққуа зегьы рыла иманшәаланы игылоуп ҩбаны еихагылоу ахыбра ҽыц! Араҟа аҵара рҵоит рыҧсҭазаара гурҧьахуха абиҧараҽа. Ҳаргьы ари аҭагылазаашьа иаҳиаҵон агуалаҟазаара бзиа.

Сара сыгуҭакы сызнеиз аус сырҭаҩы ианиасхәа, зынзакгьы дазыразымхеит, ихахьгьы иааимгеит, ҳаҧсадгьыл ду ашәарҭа иантагылаз иҟанҵаз омажә шыҟоугьы, имаҷшьаны, уи иарзнак алахьеиқура зныҧшуаз аҽыҧшылара иоуит, ҳамҭакгьы ҽымҭ сара исымбоз, избаргьы сылымшоз 40 шықуса зхыҵуа ахҭысқуа зну ҳдаҟьақуа ҽыц еихиршәшәозшәа ҳаҧхьа икыдыз ахсаала дагудыҧшыло дҭәан. Сара аханатә издыруеит уи ахзыргара иашьҭам дышреиуоу. Нас ибжьы рмаҷны, ишиҵәыхьанҵаз убо, дналагеит аҵәажәара.

Сара зҽлымхарала сизызырҩуан, уи зызбаху имаз иҵеибашьуаз, напхгара ззиуаз Аҧсадгьыл асолдатцәа рфырхаҵарақуа ртәы акун. Иара итанакʻуаз ахҭысқуа иахьынзазалшоз дрывсуан. Абри амацарагьы заҟа аҳәоузен. Сархуцуан сизызырҩуа сахьтәаз. Ахзырымгара мал думи, афырхаҵара иацырҟьоу акәми!

50-тәи ашықусқуа раан аҵара хзыртоз ҳартҵаҩы мыцхуы бзиа даабартә дҟазҵаз, даҳзааигуазтәыз аҟазшьақуа рахьтә истахыуп ҽырҧштәқуак абраҟа иаазгарц сышәкуы «Ҩ-лахьынтцак» аҟынтә:

«1952 шықусазы акун. Стан Д. И. Гулиа ихьз зхыу Тамшьтәи абжьаратә школ. Аҧсуа бызшәеи литературеи ҳиртцон Вианор Смел-иҧа Занҭариа. Уи, ҽнак иурок анҳамаз, иааигеит иаҳирбарц ҽыц итытцыз «Альманах» (Аҧҳәыншәкуҭыжьырта, «Альманах № IV, 1952 ш.) Ҳартҵаҩы уаҟа зҩымтақуа аныз рызбаху мҳәаҙакуа, зегьы даарҟуатцын, раҧхьаза дхаз-

рыҧхьеит х-жәеинраалак: «Авожд исахьа», «Аҳәыхәқуа», «Сыкула».

— Ишәгуаҧхама? — хәа дхазҵааит изырҩуа иаҧхьа итәаз итҵаҩцәа ихааза даахалаҧшын. «Иахгуаҧхеит», — аҭак ныҟахҵеит хаиҵеакны. Усҟан харҭ аҵеиҵәа аҧсышәала иҵәажәоз аҩымҭақуа зегьы хрызгушьуан, еиҟараны бзиа иаабон, зынзакгьы еиҧьыу-еишәоу ҳәа зҵаарак ҳаҧхьа усгьы иҵәырҵуамызт.

Сгуанала, ари аҩыза абзиабара халазҵоз х-факторк ыҟан усҟантәи ҳаҧсҭазааратеы: акы, зегьы раҧхьаза иргыланы ҳартҵаҩы Вианор Смел-иҧа Занҭариа ххатәы бызшәеи хмилат литературеи, инеиҧыкыланы иаҳирҵартә еиҧш, алшарақуа шимамызгьы, абзиабара халаҵан хахьиаазоз, иахьаҳирҵоз ракун. Ҩбагьы, аҧсышәала итытцуаз ашәкуқуа ахьмаҷыз, иасгьы дара урҭ уарла-шәарла итытцуазгьы, хара ақыта школхуҷқуа хҟынза иаазомызт, аха, изакузаалак, ианхаулак, ианҳамҧыхьашәалак ҳрызгушьуа ҳрыҧхьон, насыҧс иҧхьазаны.

Аҵыхутәан, ахҧатәи уи ххатәы бызшәала аҵара ахьеиҧкьаз, азин ахьҳамамыз, ҳахьалыхудаз, хашколқуа рҽы аҧсуа бызшәала иҩыз, иаҧҵаз хатыр ахьамамыз, иахьыхуаеыз аҟнытә ххатәы бызшәала иаҧҵаз аҩымҭақуа зегьы гула-ҧсыла иаҳзааигуаны, иаҳҭахытәкьаны иҟан, уи ашҟа иҳамаз ххуҷтәы бзиабара ду иара иацхраауашәа, иҽнахʻуашәа иахпарбон.

Хәарас иатахыузеи, ажәлар раҕа хумга Бериа иҵәгьаршрақуеи ахаҭара акульти ирхылтцыз азааморақуа рполитикатә ҵатҵуы инагзаны усҟан ххуҷтәы хшыҩ ишазеилымкаауаз дыруп, аха уамашәа иубаша, ҧсабарала иаҳныруан, ихақыз мчык ҳахон ан лкыкахш еиҧш хзааҙаз, ҳабаҵәа зкьышықусала азыблара иалганы иааргаз, еиқудырхаз абызшәахьы. Маҵәыршақу акузамызт Вианор Смел-иҧа аҧсуа бызшәеи алитературеи рыртцаҩы хаклассс ахь иҩналара атлаҩцәа зегьы хзы игурҧьаран, игуалаҟара бзиан изыҟалоз. Иҵабыргытәкьаны, усҟантәи патриот дук наҳасабала ирҵаҩратә усура, сара сыхутаахьала, сыҧсҭазаараҽы ашьтамта анымҵуа иаанатеит.

Ҳартҵаҩы усҟан ихаиҳәеит чыдала иалкааны дзыҧхьаз ажәеинраалакуа Нели Тар-ҧха ишылтәыз, дҵаҩуп хәа агуааанагара шимаз. насгьы аҧсуа литератураҽы раҧхьаза акуны апоетесса дцәыртдзар Ҟалап хәа агуҧра шиоуз, лҩымтакуа дышдыргурҧьоз, аҧсуа литературазы хҭыс бзиак Ҟалеит хәа. («Ҩ-ла-

хьынҭак», Аҟуа, 1984, ад. 44—45).

Вианор Смел-иҧа ус иҟазшьан (уажәгьы ус ауп ҳәарада), аҧсуа литература анаҳирҭоз, уи иаваргыланы, ҳдырра, ҳдунеиқуҧшылара арҭбаарц, литература бзиа иаабарц азын аурыс революционер демократцәа, ҷыдала иара бзиа иибоз Белински, Герцен, Чернышевски, Добролиубов, Писарев рыҧсҭазаареи рырҽиамҭеи ртәы зҳәоз, аинтерес зҭаз адаҟьа ссирқуа ҳзеиҭеиҳәон, ҳаланахалон, уиалагьы ишьақуирҧуҧуон иқуҧшыз ҳахдырраҽы асахьаркыратә литература ауаажәларратә ҧсҭазаараҽы иамоу атҵак ду анаҩсангьы, ауаҩы ихаҭара итҵоураны ашьақугыараҽы иамаз ароль.

Ҩажәеижәоху шықуса рыҩнутҟала Вианор Смел-иҧа заҟаҩ абиҧара ҿа ииаҙахьоу, иоуижьхьоу реиқуҧхьаҙарагьы мариам. Урҭ иахьа ҳреспубликаҽы еиуеиҧшым арҵаҩратә-ааҙаратә, акультуратә, анхаҩатә усхкқуа мҩаҧыргоит. Вианор Смел-иҧа аҧышәа ду змоу, иҧшаауа, еснагь аҽыц иашьҭоу, асовет педагогикатә, методикатә наукаҽы иахьа иҟоу аихьҙарақуа рыла еиқухаҧс еибыҭоу, насгьы ахархуара зылшо рҵаҩуп, ааҙаҩуп. Уи ирҵаҩратә-ааҙаратә хаҽсахьа итҵегьы игулҭәааны иаабарц азын исҭахыуп имшынҵа аҟнытә ҭыҧқуак аазгарц:

«Сцьатә ҧсҭазаара зегьы зқусҵо сыртаҩратә усура саназхуцуа, иҟасҵоит убри еиҧш алкаа — ашкол аҽы хадара зланы иҟоу, зегьы ирыцкыу арҵаҩы иоуп. Арҵаҩы иахьынҙазалшо ала, ахуҷқуа дырзааигуазароуп, ажәакала, аҵара дирҵозароуп, ииаҙозароуп излеиҟарам узырдыруа изаҟаразаалак «дистанциак» рыбжьамкуа. Ҳара зны-зынла арҵаҩы абзиабареи аҳаҭыри ахуҷқуа рҽы «мчыла» ирҳауа рацәак қьар шалам ҳаздырам. Ус «ҳәаҭыхла» ирҳау абзиабара хадгылацәоит аҵаҩи арҵаҩи еизуаарала, ргуы цәибамҟьакуа гурагаралеи хаҭырлеи ирыбжьалоу амч иамоу агухьаа мкҙакуа. Сара араҟа зынҙаскгьы схаҽы иаазгом «имариоу», ҷьабаада ирҳау аҳаҭыр зыекынҵа иашьҭоу арҵаҩцәа.

Арҵаҩы иусура еснагь аху шьалатәуп иоуз алыҵшәақуа рыла. Уи еиҳау шәага-зага ыҟаҙам ари азҵаараҽы».

Анаҩсангьы хаҧхьоит абас: «Бзанҵык иаххамышҭуазароуп абри аусҧшьаҽы аҭаацәареи, ауаажәларреи, акомҿартә, апионертә коллективқуеи рҵакҧхықурагьы. Ари ас шакуу еиҳагьы игулҭәааны иаабоит ашколтә реформа ҿыц аҟынгьы. Ашколи, арҵаҩи, аҭаацәареи, ауаажәларреи русеицура аҵла адаҷ-аҧашә еиҧш еиларсзароуп. Убаҟан ауп иахьатәи ҳаамҭазы ҳаҧсадгьыл ду иаҭахыу аҿар раазара аусхкы лытцшәа бзиала имҩаҧысларц аналшо».

Араҟа иаагоу амшынҵа ацыҧцәахагьы иаҳәоит рҵаҩык иаҳасабала Вианор Смел-иҧа ипедагогикатә хшыҩзцара заҟа итҵаулоу, ииашоу. Аха уи аҵаратә-ааҙаратә процесс аҭакҧхықура иамоу анаҩсангьы, ишымариам, ишыхьанҵоу идыруеит ашкол аҵара аҟуша дызлеиҳабуалагьы. Абри аус ахьанҵара — аҵаратә-ааҙаратә процесс — иара ҷыдала икуҧуҧуоит. Убри азоуп имшынҵаҽы изиҩуа абас: «Сара сусураҽы исыкушәалоит ахуахуеи аценизми сырҽагыланы акуҧара. Ҳәарада, иуадаҩуп уи ззеилымкааua, (араҟа аҵаҩцәа мацара ракузам сызҿу, уи иаҵанак'уеит арҵаҩцәагьы аҭаацәагьы азәык-ҩыцьак) ааҙара аус иныкурҩны иахуаҧшуа ауаа рхаҽы анагара».

Аҵаратә-ааҙаратә ус аҽы макьанагьы, ишырҳәо еиҧш, акутаҧь былгьо иҟам, ҧаса еиҧш уажәгьы, иага аҭагылазаашьа бзиазаргьы, ауадаҩракуа маҷым, иуҧылоит зхужәла баапҵсу ахуҷқуа, агупҧжәаракуа, алымшаракуагьы. Аха урҭ зегьы ауаҩы имч зыкухохымҧада дызиааиуа, ириашо акы акуны дахуапҧшуеит аҧышәеи адырреи змоу арҵаҩы Вианор Смел-иҧа Занҭариа.

«Иахьа ҳашкол аҽы ахулбыеха аҵаҩцәа имҩаҧыргон «Амцеилаҵа». Уи апрограмма беиан: ирацәан ахумаррақуагьы, аконкурсқуеи авикториақуеи. Урҭ зегьы аччара рытцан, агурҧьарақуа рыман, зегьы ччон, агурҧьара иамехакны иаман. Ашәа рҳәон, икуашон, ажәеинраалақуа ирыҧхьон. Сызхара сызрыхуапҧшуамызт. Заҟа иссируи, заҟа ихазынои аҽара? Заҟа ихьчатәуи, заҟа ииаҙатәуи уи!

Мап, мап, арҭ рныжьра уадаҩуп! Абар, уажәшьҭа сажәуеит, аха иҟасҵари, сыҧсаанҙа, сыла аапҧшуанаҵы ашкол сзаҧырымтцуазар акухап.

Амала, сызжуа срыҳәоит, скуба ашкол аганахь ихоу кылыртәарц ахуҷқуа — ашкол аҟынтәи рыбжьы саҳаларцаз... — иҩуеит имшынҵаҽы уи.

Арҭ ажәакуа комментариа ртахҙам, ирҳәоит Вианор Смел-иҧа иҧсҭазаара зегьы ашколи ахуҷқуеи ишрызкыу. Уиазы ихы-иҧсы дшамеигзо.

Аҧсадгьыл асолдат, артҵаҩы, ааҙаҩ изкыу абри аочерк инагҙаны изхаҭәааууам, литературатә критикк иахасабалагьы изаатымгылазар.

Вианор Смел-иҧа аҧсуа литература критикала итызтцааува дреиуоуп. Уи аҧсуа литература абзиабара икхьан, ицәа-ижьы иалалахьан икытаҷы ашкол данҭаз, аҩны данықаз, насгьы даныхуҷыз инаркны иабацәа рҟынтә иаҳауан аҧсуа жәлар рҳәамта ссирқуа, ҷыдала Нартаа дуқуеи Абрыскьыли ирызкыз ажәабжьқуа.

Вианор Смел-иҧа аҧсуа литература агубылра еиҳагьы иирқит Аҟуатәи артҵаҩратә училишьче аҷы атцара дзыртдоз Нои Гочуа. Уака итрыжьуаз анапылаимшынтцаҷы. Аибашьра ашьтахь Вианор Смел-иҧа Ҷыц аҩра иалагаз В. Ахашба, Ҷь. Куартаа, К. Гумба ражәеинраалакуа абри ажурнал аҷы иркьыҧхьуан. «Аҧхьатәиқуа ҩыцьа арра итахеит, абаҩхатәра змаз ҷарацәан, аибашьраҷы итамхар, хымҧада, литературахь икылсуаз уаан», — иҩуеит Вианор Смел-иҧа имшынтцаҷы. Аибашьра ашьтахь Вианор Смел-иҧа аинститут аҷы атцара рыцитдон Ал. Лашәриа, К. Ломиа. Урт дырҩыза бзиан, дырзааигуан. Аригьы аҧсуа литературәа дазааигуазтәуаз афакторқуа ируакын.

Вианор Смел-иҧа аҧсуа литература алшарақуа анмачыз 40-тәи ашықускуа рынтәаамта инаркны акьыҧхь аҷы дцәыртдит икритикатә статиақуа рыла. Уи аахыс (ирцаҩратә-ааҙаратә усура аамта рацаа ахьаго иахкьаны ирҷиаратә темп цдакымзаргьы) зегь акоуп, ихы алаирхууеит хлитературатә критика аҷиара апроцесс. Уи 50-ка статиа инареиханы инапы итцытхьеит. Ихаракыу гьама бзиала дрыхцәажәахьеит Б. Шьынқуба, Ал. Гогуа, И. Папасқьыр, Ал. Лашәриа, Ш. Ҭәыцьба, Қь. Чачхалиа, А. Ҷьонуа, Ч. Ҷьонуа... уҳәа аҙәырҩы рҩымтақуа. Иара убас аҧсуа литература апериодқуа, аҧьа атема, абиҧара ҿа раазара уҳәа еиуеиҧшым актуалтә зцаарақуа ирызкны астатиа ҟаиматқуа импытцытхьеит. Уи имоуп акьыҧхь зымбац астатиақуагьы. Урт аинтерес рытдоуп. Хыхь зызбаху схәаз амшынтцаҷы хаҧхьоит:

«Аҧсуа литература алақу иалиааз афырхатца иеиҧш иласны азҳазыҧьара иаҷоуп, аҧстазаара агақуа зегьы атцакны аттцаара иаҷоуп. Ицәыртцуа ахьҙ ҷыкуагьы алитературатә бахча ақатцара зылшо роуп. Ари уаҩы игуы иахуо, хмилат адоуҳатә ҧстазаара амчхара шамоу узырбо акоуп. Аҧсуа литература алалара ус имариазам, избанзар уа иҧуҧуаза иалагылоуп Д. И. Гулиа, С. И. Чанба, И. А. Коҧониа, М. А. Лакрба, И. Г. Папасқьыр, А. Н. Гогуа::: Урт злоу алитература уалаларц, урт зыҩназ, изыҩноу алитературатә хьытцәцара уҩналарц азын ушьапы бзиазаны иурыцқьароуп, ус аламала узыҩнахх'уам.

Ҳәарас иатахыузеи, зинтеллект харакыу иахьатәи аҧсуа ҧхьаҩ дитахыуп зинтеллект харкыу ашәкуҩы. Ус анакуха, аҧсуа шәкуҩы интеллект харакҙазароуп, иахьатәи амш днахыхәхәаны хараза днаҧшыртә еиҧш. Аҧсуа поезиагьы ахухуа-хухуа ҳәа агуы ҷыҧьызшәа имкуҧсычҳауазароуп, ишәаҧыр-хаҧуашәа имхутхутуазароуп. Аҧстазаара ганрацәала еилашуаҷы апафос атцаны аҷацаҳәа абжьы гозароуп. Аҧсуа поезиа уаҩы икунишьо икам, макьана изхымцыц, ибжьажьо изцахо аҳаракырақуа ыказаргьы. Сара хатала, сеигурҧьоит аҧсуа проза амчхара аманы иахьыкалаз».

Абас хара дхуцуеит аҧсуа рцаҩы, акритик имилат литературазы.

Вианор Смел-иҧа ихатәы ҧстазаара ххәозаргьы — анцәа ишиҳәара дыкоуп, иҧшәма Нора дыртцаҩуп, дааҙаҩуп, дынхоит деихачаҧа-еитцачаҧа иаб иҷьынҷь аҷы. Ихыҩҧацәа, иматацәа унаилаҧшыр — уреигурҧьап. Иҧацәа зегьы аинститутқуа ирылгахьеит, ауаажәлаҿразы хуартара злоу атыҧқуа рҷы аус руеит...

Смел Занҭариа иҩнатә Тамшь ақытан акум, абжьыуаа рҷгьы еицырдыруаз ҩнатан, уажәгьы знеиааи ҧкым, зчеиҷьыка ыкоу, згуы ааарту, атрадициа змоу, ажәытә-аҷатә ҳатыр ззақуу аҧсуа ҩнатоуп. Тамшь ақыта, хсовет тәыла аҟны еиҧш, уи анҭытәи асасцәа-ашәкуҩцәа, ажурналистцәа аҙәырҩы атаахьеит, избанзар ара инхон ҧсабарала иҟуҧаз, зыхьз-зыҧша хара инаҩхьаз, ашықус рацәа зхытцуаз ажәабжьхәаҩцәа бзиақуа, ҧахаимбарцәак реиҧш иҙыш-зышҙа иҟаз ауаа нагақуа, иаагап, Шхангьери Бжьания, Смел, Кута Занҭариа, Ҭемыр Барганҷьиа, Қьаскьынҷь, Бата, Дата Ануаа уҳәа итцегьы... Аишьцәа Смел, Кута, Зыку, Чоп Занҭариаа рҩнатаҷы данықаз ашьтахьауп афранцыз журналист Жиббер Блок исахьаркны ианиҳәаз аҧсуа ичеиҷьыка аху шәашьа амазам хәа! Англыз журналист Ральф Паркергьы даанагахьан абраҟа, уи гуахуара дула игуалаиршәон Тамшь хыхь зызбаху схәаз аҧсуа быргцәа бзиақуа рыхьзқуа.

Атрадиция змоу, аҧсуарала згуы еисуа, зыҧсы ҭоу ари а©наҭа аҽатә ҧстазаара апафос аҭаны ақьабз бзиақуагьы аҭоурыхгьы ахамыштуа ихужжаза иҧхоит ахуштаарамца!

Вианор Смел-иҧха иҧстазааращы заҟантә аҧсра абла хьшәашәа дҭаҧшхьоузеи, заҟантә ахуц-па аҟара рыбжьаны енниахьоузеи, аха уи зныкгьы машәыршақу игуы мытрысыц, дымшәац, илан, илоуп иабацәа нахьхьинтәи иаарго ахаҭара! Уажәгьы заҟантә игуалаиршәахьоузеи, ҷыдала бзиа иибо авенгер поет ду ҧсра зқум ицәаҳәақуа, Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқуба иссиршәа иеиҭеигаз:

Ухаҭазароуп, ахаҭа,
Уҟамлан кьынҵьаҭас.
Узбалак уеигудыртцо,
Иумоун лахьынтцас!

Вианор Смел-иҧа иҧстазааращы зегьы реиҳа ихамыштуа ихаҽы иаанхеит, иҧсы иалаҧьеит ©ышықусеи аа-мзи жәаф мши. Ус изизаанхаз ҳаҧхьап иара имшынҭа аҟынтә: «Ауа©ы ихамыштуа егьыҟам рҳәоит. Аха иҟоуп хашҭра зқум, еицакрагь зымуа. Уи ажәлаҧгьы адгьылгьы ирцәымҧыу аибашьроуп.

Ашықусқуа ирылшом иаххысыз Аҧьынҵьтәылатә еибашьра дуззаауа©ы игуалашәарақуа рҽы иааныхны, иҭыблааны иҟаларц. ©ын©ажәа шықуса ракум, ҭашәышықусақуа рышьтахьгьы абиҧарақуа ргуалашәарақуа рҽы иаанхоит ари аибашьра иарҽиаз афырхаҭарақуа. Макьанагьы аҳауа иалы©ны игошәа уаҳауеит аибашьра иахҟьаз аҧьаҭәы-ҧьаҭәбжьи асоветтә дгьыл иқушәшәоз абылф©и. Макьанагьы имҧьац иахааныз ауаа ргуаҭаҽы иннажьыз ахурақуа. Макьанагьы имбац анацәа рылаҧырз...»

Иҭабыргытцәкьаны, арҭ ажәақуа аибашьра иахааану, иалахуз ргуы иҭҳәааруп, зегьы неи©ымсрада агуаҿанызара ҳнаҭоит, иаҳнардыруеит иҳамоу аҭынчра, иаагаз Аиааира бҧьар мцала ишыхьчоу, ишеиқурхо. Ас аҳәара илшон инеиҧынкылан ©ы-шықусеи аа-мзи жәаф мши абҧьар мца иалагылаз ауа©ы.

Ақура рацәа нызтцыз абшьтра ирхаҭарнакыу, насгьы хаҭала иҧуҧуоу, из©ыдоу, аибашьреи, агуаҟреи, уи нахыстәи аҧстазааратә ҟыба-зыбақуеи, ҭакҧхықурала арҭа©ратә-ааҙаратә усуреи, ашықусқуеи иага рҽеизыркукуаны иқуҧуҧуарц, рхы аадырҧшырц зны-зынла ирҭаххозаргьы, макьана ари ауа© иҽаҧхьа мчы ры-

мам, дыриааиуеит, дрылҳәҳәоит ахреиҧш, дкуалкуало дагьашьҭоуп сылашара хуҷы еизыркукуаны даба ҷьара уа©ы ихуарҭоу акы сзыҟаҵарызар ҳәа.

Вианор Смел-иҧа нахьхьи аахысгьы Аҧсадгьыли ажәлари ирыхуоз аус акун дызҽыз, дыззааҧсоз, уажәгьы убри даҽуп, убри дазааҧсоит.

1986 ш.

АҦСТАЗААРА АХАҼСАХЬАҚУА

«Асовет жәлар рсоциалисттә мали рыбзазареи зыхьчо амилициа аусзу©цәа рхаҽсахьа ирҵабыргны, ирҧстазааратәны аарҧшра ихымҧадатәиу усуп асахьаркыратә литературазы. Ҳаҧсуа литератураҽы абри аганахьала итцегьы аҽазышәарақуа аҭахны иҟоуп», — ҳәа и©уеит В. Дбар ишәҟуы «Иҭахаз шаҳатра из-уам» иазкны Ҷ. Хьиба агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» (1985 ш. апрель 4) ианиҵаз астатиаҽы. Ари ахшы©-ҵак иашоуп. Аҧсуа литература абра макьанагьы иахьынзахуҭо ам©ехак азмыртбаац, избанзар ҷыдала уи атематика аус адызулауа ҟәык-©ыцьак роуп. Ҵоуп, асовет милициа рыҧстазаара иадҳәаланы ахҭыстә ©ымҭақуа рҟазшьа змоу зны-зынла иаҳҧылоит егьырҭ аҧсуа шәҟу©©цәа рпрозатә ҧҵамҭақуа рҽгьы.

Аҧсуа литература абри атемала а©ымҭа шьахуқуа уа©ы ибартә иалеигалахьеит ашәҟу©©ы, амилициа аусзу©ы аподполковник ҧхьатәа А. Кутцниа. Ари аус а©хыкгьы ааскьанза ихала дрыцаланы даауан А. Кутцниа уажәы дыҧуҧуаза дааивагылт апрозаик В. Дбар. Аха абраҵәкьа иазгуататәуп асовет милициа аусзу©цәа рыҧстазаара мацара ишазкым В. Дбар ирҽиамҭақуа ртематика. Ус шакуу шаҳатра руеит уи иҭижьхьоу, аҧхьа©цәагьы гуахуарыла ирыдыркылахьоу ишәҟуқуа «Раҧхьазатәи ааҧын», «Ашәҵқуа анпытуа», «Иҭахаз шаҳатра изуам».

В. Дбар ирҽиамҭақуа рҧьырак иахдырбоит иахьатәи аҽар рыҧстазаара, еиҳа ргуы зырхытхытуа азцаарақуа маҷымкуа, ҷыдала еснагь аҽара иацу, абзиабаратә гутцхақуа. Урҭ апроблемақуа — аҧстазаара излашьагуҭуала — хры© рзумурц залшом, рыкапан дууп, рҟыба-зыба рацәоуп. Ус анакуха, В. Дбар ирҽиамҭаҽы асовет милициа рыҧстазаара мацара акум иаабо, итцегьгьы ирҽиаратә тематика ҭбааруп. Аха, иаҳҳәап, асо-

вет жәлар рсоциалисттә мали рыбзазареи зыхьчо амилиция аусуӡцәа рыхҭыстә ҧстазаара амацара иазкны аӡымҭақуа аҧиҵозаргьы акала уаӡы иҟунишьо, илаҧи имааиуа иҟазам. Ари ҳауаажәларратә ҧстазаарағы акырзә зҵазк'уа зҵаароуп, насгьы уи атемала асахьаркыратә ӡымҭа шьахуқуа аҧҵахартә еиҧш алшарақуа ыҟоуп.

Сара абри ашәкуӡӡы куҧш ирҿиамҭақуа ирыцызбаауеит уаӡ дзеигурььо фактк — уи ааскьазатәи абиҧара ҿа ирейуоу апрозаикцәа ҿарацәа рбаӡхатәроуп. Урт аҧстазаара иацу ауадаҩақуа ауаӡы иӡнуҵкатәи дунеи, иҧсихологиатә ныррa цәырызго азҵаарақуа маҷымкуа рӡымҭақуа рҿы аханатә атыҧ ааныркылт. Абри аҟазшьа бзиоуп изыбзоуроу аҧсуа прозаик ҿарацәа иахьа ирымоу аихьзарақуагьы.

Ҳәарада, абраҟа иубоит А. Гогуа ирҿиамҭақуа иҟарҵо аныррагьы.

Ашәкуы «Итахаз шаҳатра изуам» аҧхьаӡцәа ишыргуаҧхаз зыртцабырг'уа фактуп хыхь зызбаху ҳәоу Ҷ. Хьиба истатиагьы. Уи змилат литература бзиа избо, аизҳа-зыбьара иазҿлымхау, издыруа, шдоуҳатә малу еилызкааua, насгьы абиҧара ҿа идзыртцо атцаӡы, алитератор игуаанагара аҧхьаӡцәа рыӡнутцка ауаажәларратә цакы амоуп, агура угоит. Ҷ. Хьиба хатала ҧхьаӡык, литераторк иаҳасабала лассы-лассы дыкугылоит акыҧхь аҿы, игуаанагара иҳәоит аҧсуа литература иаланагало аӡымҭа ҿыцқуа ирызкны.

Ари афакт сгуанала, ҳаҧсуа литература арцаӡцәа зҿыҧшыша акоуп.

Ашәкуы «Итахаз шаҳатра изуам» аилыргарахь сиасаанза, истахыуп иазгуасҭарц В. Дбар аханатә аҧхьаӡ бзиа дизырбаз х-цыдарак. Акы, дедективтәла, мамзаргьы ахҭыстә жәабжьқуа рыла, амилиция аусуӡцәа рыҧстазаара аарҧшра итематика хадакуа иахьыруакыу. Ҩбагьы, В. Дбар аҿар ирызкыу иажәабжьқуа рҿы иаабоит цәаныррa кумшәышәала итәу, ирҧхоу, жәабжьеитаҳәарала ицо ахҭыскуа. Цоуп, автор зегьыцәкьа инеибеиҧшны аҧстазааратә цацъуы иаша рытаны, насгьы исахьаркны раарҧшраҿы мақьана иҟазара ахьазымхо ыҟоуп. Ахҧатәи, уи агуахуара унатартә дрызкәазоуп аҧстәқуа, агыгшәыгқуа ирызкны ажәабжьқуа раҧцара. Ари афакт иаҳәоит апрозаик куҧш аҧсабареи ауаӡи реизыказаашьатә зцаарақуа иашаны ишеиликаауа, иахзааигуаны ишыкаицо. Абра аклассикатә литература анаӡсангьы, иара аҧсуа ли-

тература ацыхутәантәи ҩажәа шықуса рыӡнутцкала иаланагалаз аӡымҭақуагьы аныррa ҟарцеит, иааган, Ш. Цәыцьба, А. Гогуа, Ш. Ҷкадуа, А. Цьениа, Ць. Аҳәба... ражәабжьқуа, рповестқуа. Аха дарбан шәкуӡӡзаалакгьы атәым ӡымҭақуа иага аныррa иртаргьы, игуы дырцыхцыхыргьы, абаӡхатәра ахата ыҟамзар, аӡымҭа бзиа бзанцык изаҧцом. Ари дыруп макрада. Абри ахҧатәи иҷыдара, иҵәаӡа В. Дбар иара итәышьтраны ишыкоу ҩаҧхьа идыртцабыргит ашәкуы «Итахаз шаҳатра изуам» нагулалаз ажәабжьқуа: «Гумшәа», «Ауалҧшьа», «Каршә».

Амилиция аорган аҿы акыр шықуса раахыс аусзуа, аҧышәагьы змоу В. Дбар уи атематика иазкыу аӡымҭақуа шьахула ишицааиуа артцабырг'уеит ажәабжь «Бзиабарак атоурых». Автор араҟа имаурехуаша ирейуоуп, сгуанала, ажәабжь ӡ-цәаӡак — адедактивтәи, иара ус ибжьаапҧнытәу ажәабжьҳәаралеи ишьақугылоу акомпозициала иахьеиҿикааз. Аӡымҭа ганкахьала иахнарбоит амилиция аусзуӡцәа рыҧстазаара атәы зҳәо ахҭыстә жәабжьқуа. Даеаганкахьала, аҿара-цәа зхьыкукуо, азыхь еиҧш ицкьаза ицхураа зҿаазхаз аҿар ибжьаапҧнутәи рыҧстазаара иаабац, ҳзышьцыло ажәабжьҳәаратә астиль ала.

«Бзиабарак атоурых» аҿы аҧхьаӡ игуникыартә ицәыргоуп Натои Алики ҳәа ӡыцьа аҿарацәа куҧшқуа рыҧстазаара цкьа насыҧла аилатцараҿы изыкушәаз атоурых. Арт уеизгьы-уеизгьы макьана узыхцәажәаша тоурыхк рымам, аха наҟ-ааҟ гуаҧхеибашьарала ицәыртцыз рыбзиабарацкьа аҿиашьеи, изнысыз амӡа хучи — рынасыҧ еилартцаанза (Алик амилиция аҟынза днанагент, уаҟагьы ҳамтак дааныркылент!) рыҧстазаарагьы тоурыхми! Цоуп, ажәабжь аҿы ари «атоурых» амацара аҧхьаӡ иитаххашаз аӡымҭа азыкатцомызт, дара ирываргыланы, дара рыхтысқуа ирылархуны ахаҿсахьакуеи аперсонажкуеи цәыргамызтгьы. Иашатцәкьаны, автор штрих-штрих хасабла иахирбо ихадарам аперсонажқуа ицәырыргоит аинтерес зцо, ауаажәларратә цакы змоу, изыдгылатәу, иара убастцәкьа изыкузбатәу, изҿагылатәу аҧстазааратә зцаарақуа. В. Дбар уаанзатәи иӡымҭақуа рҟны еиҧш, араҟагьы иахҧылоит зусураҿы атакҧхыкура змоу, итцоуроу, аиаша иашьтоу, зыжәлар рсоциалисттә мал зыхьчо, апориадок ҟазтцо асовет милиция рхаҿсахьа. Убарт дреиуоуп, автор ихаҿра акыр иугуалазыршәо, амилиция аоперативтә усзуӡы Шарат Амҧар. Абри ауаӡ ззламыс цкьоу, аиа-

ша иашьҭоу, асоциалисттә закуан апринцип назыгзо, уиазы шәарак хьаҵрак ҟамҵо ихаҷсахьа ҩымҭак аҷынтә даҽа ҩымҭак ахь ииасуазаргьы (ас еиҧш иахҧылоит ахҭыстә жәабжьқуеи адедактивқуеи ржанр иатәу алитератураҷы), изаҟаразаалак ҧасагьы даадыруан, ҳаиқушәахьан ҳәа ишҟа гунамзарак уоуам, угуы иқуҷыҧьуам, избан акузар уи дцәыртцыцыҧхьаза «аматериал» ҷыцқуеи урҭ ирхылҷиааруа ахҭысқуеи роуп ҳазлаирҧшуа. Абас ауп ишыҟоу «Бзиабарак аҭоурыхгьы».

Аҧсҭазаараҷы абзиабара имажәзо зцаароуп. Уи еснагь иацуп аҟыба-зыбара, иахылцуеит атрагедиа, иара убас — анасыҧ лаша. Антикатә период аахыс уи заҟаҩ азышәаҳәахьада, заҟа лирикатә жәеинраала ссирзақуа, заҟа поема, баллада, ажәабжь, аповест, ароман, атрагедиа ахылцхьоузеи ари ауаатәыҩса рыҧсҭазаараҷы амагиатә мчы змоу абзиабара!

Асовет шәкуҩцәа абзиабара атема даҽазны еиҧшымкуа игуцаракны, ауаажәларратә цакы аҭаны иахуаҧшуеит, иахуаҧшуеит абзиабара иаша зылшо, изыхьчо шиакуу зегьы реиҳа иҵоуроу ауаҩы ҳәа. Аха ари нцәахук иаҩызоу аҧсабаратә ҳамҭа дузза зегьыцәкьа неиҩымсрыда иркуашьхом, ламысла амаҵ рзуам. Баша иаҳиҳәахыз В. Г. Белински: «Счастлив тот, кого любят, и кто способен любить».

Абзиабара ажәытәза аахыс арымзаа еиуеиҧшым аҩымҭакуа зхылцхьоу В. Дбаргьы дахуаҧшуеит иахьатәи аҷар рыҧсҭазаара аҵабыргхаҭа аблала. Абраҟагьы абзиабара атемаҷы — В. Дбар имоуп, уажәшьҭа иҟунумшьо аҧышәагьы.

«Бзиабарак аҭоурых» аҷы иаабо абзиабареи ицо ахҭысқуеи «Раҧхьазатәи ааҧын» аҷы иаабо абзиабареи ахҭысқуеи цакыла еиҧшым. Цоуп, «Раҧхьатәи абзиабараҷы» ицәыртцуа аҷара аҧсҭазаароуп, аха уи еиҳа иқуҧшуп, ашколтә ҧсҭазаара иаҧырымтцыц, иадҳәалоуп, насгьы бзиа еибабо афырхацәа рцәаныррақуа, иага иҵоуразаргьы, макьана рыҧсҭазааратә ҧышәа мачуп, зынза иҧшқарахыуп. «Бзиабарак аҭоурых» аҷы иаабо афырхацәа хыхь зызбаху ххәаз раасҭа еиҳабацәоуп, «аҧышәа» рымоуп, ашкол иалгахьеит, руазәк аргылараҷы аус иуеит, насгьы Натеи Алики рхатә ус азныкгьы мачк ихынтаҩынтахеит, ҳәарада, рҷараташ цкакра иахҟьаны.

В. Дбар иахьатәи аҷар рыҧсҭазаара, ҳаамҭа иауаршәаны ишрызҳауа, рхуцракуа, ргуазыҳәаракуа,

изыргуаҭеиуа, рыбзиабара, аҧсҭазаараҷы идеиас ирымоу, рхаҭашьатә ҟазшьакуа, насгьы ирыгыу уҳәа ибзианы рдырра, раарҧшра иҿазишәоит иҩымҭакуа рҷы. Ас шакуу, хара ҳамцаргьы, иаабоит ажәабжь «Бзиабарак аҭоурых» аҷгьы. Уи афырхацәа хадакуа — Алики Натеи аҷара ахаацәа зхьыкукуо, аҧсҭазаара ду анасыҧ ахь амҩа анылара иаҷу роуп. Урҭ ҭыҧк аҷы машәыршәа иахьеиқушәаз, бзиа еибабеит, ҵоуп, раҧхьа игуаҧхеибашьеит аҟароуп, ироуз ацәанырра закуҵәкьаз рхаҭақуагьы инагзаны ирзеилкаауамызт, (Ас еиҳарак изыхьыз Алик иоуп), аха ашьҭахьтәиқуа реиқушәарақуа ишьақудырбуьуеит бзиа ишеибабоз, аҧсҭазаараҷы, наунагза ишеимҩалацәаз, рыбзиабараҷы ҧынгылақуак роузаргьы, иеинасыҧхоит. Еилкааруп, абзиабара ҧынгылак амамкуа, агурҩа ацымкуа ахыбаара аҵамкуа, ус иҵынчза ҟалашьас иамоузеи? Нас уи уаҩ дызбылуа, аҧхара зхылцуа бзиабароума?

Автор иажәабжь асиужет аиҷкаашьагьы, нас ифырхацәа рцәыргашьагьы, аҧхьаҩ еиҳа аинтерес икыртә, дазҷелымҳахартә иҟаиҵоит.

Алики Натеи рхы, рцыхуа, изустцәоу макьана иҳаздырзом, арахь урҭ рус «ыршо» аҷааиахоит амилициа рҷы. Автор иажәабжь иманшәаланы азҷелымҳара уоуртә ахы ик'уеит: «Ашьжьымҭан аусураҷы ҳанааи, раҧхьа ажәабжьс иҳаҳаз ҳақалақь аҷтәи акуацкомбинат адиректор иҧҳа мазала хаҵа дышцаз ауп. Уи ҳара хусс иалааз, азбаб лан сыҧҳа дымтцарсны дыргеит ҳәа дыкумгылазҭгьы»[1].

Абас ахы цәырызгаз ахҭыс аҧхьаҟа ишҧацаришь ҳәа азҵааракуа аҧхьаҩ иҷаҧхьа иаацәыртцуеит, уиалагьы аҩымҭа азҷелымҳара аиауеит.

Алики Натеи, иҵабыргытцәкьаны, бзиа еибабеит, рыҧскуа еилаҵәеит, ииашоуп, рынасыҧ еилаҵараҷы агуыҧжәаракуа зыртцысыз ахҭыскуа ҟалеит амилициа аусзуҩцәа рыххатәыс ироуит. Аха дара рқуҧшра иахҟьаз анаҩсангьы Хьыма Чырқь-иҧҳа (Ната лан) илхароугьы рацәазоуп. Уи лыҧҳа мазала хаҵа данца дахьагаз, дызгаз уҳәа цқьа еилымкаазакуа, ишырҳәо еиҧш, амца алыркит, амилициа аусзуҩцәа ршьапы иқулыргылеит. Уи дызлаабо ала, ҧҳәыс ццакыуп, ауаа рзы цәгьара дук лыламзаргьы, хара ахуцра лыгыуп, бзиабарала зынасыҧ еилазцаз лыхшара дырҧырхагахарц даҷуп, насгьы автор иныкурҧшшәа иаҳирбозар-

1 Валентин Дбар. Иҭахаз шаҳатра изуам, Аҟуа, 1981, ад.3.

гьы, Хьыма Чыркь-иҧҳа амал ихнаххьоу аҙәы лоуп, омажә дыхжәоуп, аҵәажәашьа лыздыруам, атакт лымам. Аха, наҫыҧны, уи лыҧҳа Ната (автор дахьынзаҳирбаз ала) лан длеиҧшым, даҽа ҟазшьоуп зынза илымоу — асыс-мҟаа даҩызоуп. Ната лабгьы зынза дмаалыкьым, автор уи «ибиография» аҟынтә иааркьаҷзаны иҳаитто «адыррақуа», иаҳҳәап, ақалақь аҷы аҩын ду шизгылоу, амашьына шимоу, дышҧагьоу, ачарақуа рҷы икуашоз ахуҵқуа 25-25 маат шрито, иабхуараагьы рыбутәы куаскьа шықуигаз уҳәа иҳарҳәо маҵзам ихаташьатә ҟазшьақуа раарҧшраҷы, насгьы урт иаахтәаны иҳарҳәоит ҧсымцкьак, уаҩ тмыҳәҳәарахк шиакуу. Егьырахь, уаҳа автор даламлеит акуацкомбинат адиректор «ибиографиа» артытра, ус ҟаитҙазаргьы иееиу ҳәа акгьы уаҩы ишимбо еилкааун, насгьы автор хықукыс имамызт. Ашәҟуҩҩы итахын, иагьилшеит Алики Натеи рыбзиабара атоурых дазаатгыларц, егьырахь, амаҵ-саҵқуа штрих ҳасабла ицәыртцуа абри азтцаара хада иахьынзахьысуаз ала ҳрызхьаирҧшит, аха зҷелымҳара рзааурта еиҧш. Сгуанала, ииашангьы иҟаитцеит. Диашам. Ҷ. Хьиба абас ахьиҩуа: «...Ацэгьа инагзаны аҷаҧераз, ажәабжь иаҳа агулыртәааразы иатахын уи ауаҩ (акуацкомбинат адиректор — Р. Ҟ.) узҷу закузеи ҳәа инаидгылазарц. Уи иҩызцәа ҽснагь иахьырхутәуп» (Агазет «Аҧсны ҟаҧшь», 1985 ш., маи 4).

Аҩымтаҷы ахтыскуа злаабо ала, композициала излеиҷкаауала, акуацкомбинат адиректор ишьташәарыцара акумкуа иҧҳа лыҧшаара, иҟалаз, шыҟалаз аилкаара акун зтцаара хадас ирымаз, ус иагьыҟартцеит амилициа аусзуҩцәа. Араҟа урт руалҧшьа амат руит асовет милициа ишатцанак'уа еиҧш.

Алики Натеи иахьатәи аҷар ирхатарнакцәоуп, итцоуроу уааун. Урт рҟазшьақуеи рцәанырра цаулеи ирылшоит аринахысгьы ҳуааҩәларраҷы итцоуроу уааны ишаанхо. Цабыргыуп, наҟ-наҟтәи рыҧстазаара шышьақугылаша, ртаацәара шеиҷыркааша атәы зынза инагзаны атцдыраара уадаҩуп, избанзар атаацәаратә ҧстзаара иамоу аҟыба-зыбаракуа, ауадаҩракуа рацәоуп, еиуеиҧшым узқумгуҕ'уа, ацәыртцракуа ацуп. Аха уаҩ дзеигурҧьо — абзиабара цкьа еиднакылаз аҷара-цәа зхьыкукуо ҩыцьа ауаа рынасыҧ шылашахо агура угартә иахьыҟаитцаз автор.

Аҩымтаҷы имаҵым аҧхьаҩ чыдала иаликааша атыҧқуа, асахьақуа. Убарт иреиуоуп «Алик имшынтца

аҟнытә» ахута. Иара убриоуп амилициа данрымҧыхьашәа дҷызхыз — Натеи иареи бзиа ишеибабоз аазырҧшыз, Хьыма Чыркь-ҧҳа еитцалҟуаҟуаз ашшыҧхьыз — лышәҟуы ҷаҧызҽыз. Штрихла акузаргьы, иухамыштуа иҟатцоуп Алик Ҳамыт иаби иареи реиқушәара атыҧгьы. Алик иаб иҩызцәа ауаа ҧсыҽқуа, моралла илакуу, ҳаҧстазаара ана-ара иалаҧсами иаҳпымлон. Урт ма аҩы аҷаршьра ибжьнах'уеит, мамзаргьы аҳәса «ҧшзақуа» ркалт идырҩашьоит.

Алик Ҳамыт аҧстазааращы аитымра, абыдара ихигеит (иаб иҧсы штазгьы), аҧьабаа ибеит, аха дыбжьымсит, азанаат иоуртә атцара итцеит, Аҟуатәи аиндустриатә техникум далгеит. Абас азәы диҳуо, ихгьы дахуо данықала, «уаб соуп» ҳәа хатцак дааизцәыртцит. Аха абар аҧа иҟаитцо атак: «Уабаҟаз, саб, сҩызцәа уаб дабаҟоу ҳәа иансазтцаауаз? Уи еиҧш азтцаара сан ианлыстцалак, атцәыуара далагон, атак аусылтах'уаз... Уабаҟаз, саб, ашкол ахь санцоз исшәыстцо смоуа санықаз... Атаацәара уалалт, аҩн ду ургылт, амашҧына ааухуеит. Атцыс хшы угым уажәы, аха ахшара умам. Амал ду иурҳазгьы агуаҳәара унатом. Уажәы ара уааит. Аха раҧхьа сара сҷы акузамызт ааира ахьатахыз. Сан лҷы акун. Ушьамхышгыланы улыҳәар, уаталтцо, уаталымтцо лара илусын. Сара губҕан сызлытом. Хатала сара сыҧсы хуҷы ахьынзатоу абыс усзыҧхьазом...» (ад. 22).

Иаашаны дныкуеит Алик, избанзар уи абыдара бубуала иныҧшит, ҩнутҟала дархуҷит, игуы танарҷачеит, иҩызцәа дызраҟарамхеит. Имариоума ахуҷратә шықускуа раан абыда аҟазаара?!

Ашьаус аҧшаара ахута аначальник Ардашьыл Хуатхуат-иҧа Хышба ихаҷсахьала автор иаҳирбоит имилициа асовет уаа рпориадок, рсоциалисттә мал ахьчараҷы такҧхықуралатәи русура. Ашәҟуҩҩы хатала акыр шыкуса абри аус-ҧшьа инапы ахьалакыу иабзоураны идыруеит иколлегацәа русураҷы ирҧылоу ауадаҩракуа, агуҧжәаракуа, ашәартаракуа, аха зегьы рҷы ишхымпҽадатәиу ачҳара, аҕубуара, аламыс, аҳәынтқарреи ажәлари рҷаҧхьа ацқьара.

Ажәабжь «Анацәатыҧ» амилициа усзуҩцәеи урт зҷагылоу ауааи роуп изызкыу, адедективтә ҟазшьа амоуп, иаарҧшуп ацәгьоуцәеи амилициа аусзуҩцәеи рыхтыскуа. Сгуанала, абраҟа иаабоит аханатә аҧсуа литература иацәмаҵу ажанр аҷы В. Дбар алтцшәа бзиа иманы ишьапы даакугылар шилшо. Аҧхьаҩ ара-

ҟагьы иибо, ууанӡа ибзианы зусура идыруа амилиция аусзуӨцәа роуп, уи изымдыруа, ҽыц иҧыло ацәгьоуцәа роуп — Арсент, Куҵкан...

Ауааҟьашьқуа, ацәгьоуцәа рхыҧша еснагь ицәгьоуп, агурагара рыцәмаҷуп, убриазоуп зегьы латцыхуала, гурамгарала изрыхуаҧшуа. Ари ганкахьала ииашоуп. Нас ацәгьа зуз ауаӨы бзиа дызлаубарызеи, гуцәа злаихаукрызеи! Ари ауаӨы иҧсихологиатә тагылазаашьоуп. Аха рыцҳарас иҟалаз, убартҵ ауаа ацәгьоурақуа акымкуа-Өбамкуа иҟазцахьоу, итаркхьоу-итрыжьхьоу, ашьауҧа зыхганы иаахьоу амӨа иаша ҳанылоит ҳәа иалагаргьы, ауааӡәларраҽы ихуартоу аус рнапы аларкыргьы, иага рыҧсы тыҧьҧьаны, ламысла аус рургьы, акыраамтаза ргура ргом, ҧьара цәгьарак, рҳәрак, еисрак, шьрак шааҟалалак «анҵ роуп» ҳәа агуаанагара ҽаҽаза иаацәыртцуеит урҵ злоу ауаа рҽаҧхьа. Атакра-атыжьра акыр зхызгахьоу, амилиция аусзуӨцәагьы зыркарахьоу, зылаҧштцары итцырмыжьуа азәы иоуп Арсент. Уи атцыхутәаны ааӡаб аниба,абахтақуа дандыргуаша, насгьы дызқуз амӨа зегьы ишреицәаз, иштцарбгагаз анеиликаа ашьтахь далагеит хатә ҧьабаала ихы аныкугара, иӨызцәа реиҧш ламысла, асовет уаӨ ишиҟазшьоу еиҧш, ахымӨаҧгара. Абас иҟаз ауаӨы хылаҧшра изиуан ууанӡагьы иаадыруа амилиция акапитан Шарат Амҧар. Уи агура гангьы дыҟан дызхылаҧшуаз Арсент уаҳа мӨа ҟьашь дшанымлоз. Аха, цас иуашәа, иара аусура дахьалагаз атыҧаҽы акасса ҧырҽеит. Ааскьа абахтахьтә ихынҳәыз, арҳәрақуа рганахьала «збиографиа ҕуҕуаз», «атоурых змаз» Арсент, гурамгартас дыҧхьаӡаны, амилиция даанырқылеит. Аха ашьтахь ацәгьа зуз данеилыркаа (уи иара Арсент иашьа иакун), иара ишихарамыз анырба доурышьтит, Өаҧхьа иус ахь дхынҳәуеит.

Абас иҟоуп аӨымта атцакы. Аха уи аҽиашьа, ахтысқуа рцашьа — ажәабжь ахадаратә канва — аинтерес атцаны, адедективтә ҟазшьа аманы аҟатцара илшеит автор.

В. Дбар иажәабжь «Анацәатыҧ» аперсонаж хада Арсент ихаҽсахьа аҧстазааараҽы ишыҟаз иааирҧшит, иагымкуа, иацымкуа. Уи убриаҟара иҽеимкуа, цәгьоурала итәыз амӨа игуы ҧнатцәахьан, дарҟасахьан, амилиция аусзуӨцәеи, апрокурорцәеи, аӡбаӨцәеи иареи ргуы ҧибатцәахьан, изынеиҽампҧшуа аҟынӡа инеибагахьан (атцыхутәан хатцатцас ихаҽы ихшыӨ ааганы, дызныз амӨа мап ацәикит) азоуп амилиция акапитан Шарат Ам-

ҧари иареи Өаҧхьа ианеиқушәа изиҽаирцеиз. ҲарзызрӨып урҵ рдиалог:

«Ашә даалагылт Арсент, аха илаҧш шааҳақушәаз, еиҧш, уа дадырсызшәа дцыхӡа даатгылт. Иҽыҧшылара аацәгьахеит, нас илақуа цәыркшаҧаны днаҳазтцаит:

— Ишәтахыузеи?!

— Раҧхьа аҧсшәа еибаҳҳәап, нас иаҳтахыугьы науаҳҳәап, — сҳәан, сҽынасхеит.

— Сааигуара умааин! — ибжьы Өытцаны сгусеанитцеит. — Аҧсшәа еибаҳҳәаратәы, даара ҳаиҽынцәаауеит...

— Исзымдыркуа, арҳәцәа анышәзымк, Арсент ихгамзар ҟалап ҳәа шәааит» (ад. 37—38).

Абас дытцзырҟьоз, азыӡ еиҧш илакшоз ыҟан уи, избанзар дызныз амӨа данытцхьан, игуы каршәны аус иуан, аха ана-ара ҧьара ацәгьоурақуа, арҳәрақуа ҟалар, амилиция аусзуӨцәа ишҟа гурамгартас дыкны имӨахымтцлар, дтырымтцаалар ауамызт, избанзар ицәа цәгьан, иҧехьан, игура угартә ихатара зышьақумгылацызт. Убриоуп амилициагьы иара ишҟа изаауаз. Уи даргьы ирдыруан, даара гуеанызаарыла, имаршәа кны, еихьархьны, дтыртцаалар акун, деилыркаар акун. Ус иҟаз ауаӨы ихуз агыгшәыг даӨызахар ауан. Убри акун Арсентгьы дзыргуамтцуаз, ақуц дахаҧалазшәа цәымыҕра дула дызиацәажәоз Шарат Амҧар.

Аиашазы абас згуы ахура ану, ацәгьоурақуа акыр зымпытцҟьахьаз, иҟазцахьаз, аха хыхь ишҳәо еиҧш, арыҧьарахь игьежьхьаз ихаҽсахьа автор ҧсихологиала агура угартә иаҳирбоит. Итцабыргытцәҟьаны, уи хьымзҕык еиҧш идикылт идрыҧхьаӡалаз агурамгара, ус анакуха, ауаӨхара амӨа данылт.

Арсент дыбжьысыртә еиҧш ихуҷра хьанҵан узҳәомызт, цабыргыуп, уи иаб аибашьраҽы инылаз ахурақуа ирыхҟьаны заа дырцәыҧсит. Аха ран лхуҷқуа Өыцьа ахьта, амла иамыркыкуа илааӡеит. Иара ида зегьы таацәарахеит. Уи абжьаратә цара ибзианы далгеит, аха еиҳау атцараиурта дызтамлеит, ибжьысыз шьоукы дрышьтанагалан иееимыз амӨа ашҟагьы дымӨахырҟьеит. Аха уамашәа иубартә иҟаз раҧхьа дымӨахызҟьаз ирыҧстазаашьахаз акун. Урҵ уажәы зегьы ууанӡатәи иееимыз «рзанаатқуа» кажьны иҷыгуӡа инхон, интцуан. Еиуеиҧшым аҭыҧқуа рҽы ицәгьамкуан аус руан. АбжаӨыкгьы таацәаран. Арсент затцәык акат хуашьы дбалыбато далахеит акумзар» (ад. 29).

Аи, уи алцра ицәыуадаҩхеит, аха ацыхутәаны, иҟаицалак, игуаҧьит. Ауаҩрахьы дкылсит. Ари афакт автор иеиҧш аҧхьаҩгьы деигурҧьоит, иҵьашьатәу ҳәа араҟа уеизгьы-уеизгьы акгьы ыҟам, дшыҷкуназ ибжьысыз дызташәаз абахтақуеи уаҟа иоуз аҧстазааратә ҧышәеи (цоуп, имачымкуа иаҳҧылоит урт «ахушәқуа» зынза измыхуо ауаа. Аха урт ииазаахьоу аҧсы хьшәашәақуа рызцаара аҽакыуп. Ишҧааури, измузо, зыҽузымто, амҩа иашахь икылымсуа итыҧ ҳәагьы акы ыҟоуп!) иблақуа хыртын, аиаша мҩа данылеит. Ари уамашәа иубартә иҟазам. Уамашәа иубартә иҟоу Арсент иашьа Куҷкан иҟаицаз «афырхацара» ауп. Ари ахтыс иугуаланаршәоит аҧсуа ажәаҧка «Ацгуы икьыууа атцкыс имкьыууа» еицәоуп ҳәа ирҳәо.

Ацәгьа-мыцәгьа иашьцылаз иашьа дакып ҳәа уи аргыларатә усбарта №2 асеиф чаҧшьаҩы ихы ҧ̈ены ирҳәит. Абар аҩымта ацыхутәа шынцәо: «...Ушьта ҳхымларц азы (Шарат Амҧар иоуп изҳәо — Р. Қ.) уашьа ҳаигудутцеит уи иикыхьаз, инацәкьарақуа ртып зныз алабала ацәгьара ҟаутцеит. Уара агухьаа умкит, аихатә лаба Арсент дтанакырц ахьалшоз. Дтанамкыргьы, уиада уаҳа дызлаҳк'уаз шыҟамыз ала, дышҧаурмыцьтри ҳәа угуы иаанагеит, хымҧада. Аха ишубо еиҧш, амц ашьапы кьаҽуп... Ацәгьара знапы алакыз уашьа уатцкыс уаҩрала дҳаракыуп...» (ад. 50).

Абри аҩымтаҽы мачк угуы еихьнамшьырц залшом агурамгара унато акынза Арсент иашьа Куҷкан иҟаицаз аус. Ари ауаҩ ууанза дыбзиахуха дыҟан, дтаацәаран, анхара даҽын, зата ацәгьара ҟаимцарыз, иашьа иҟаицоз дакузбон, дацәыҧхашьон, нас иаалырҟьаны (акассир ҧ̈ҳәыс илхашцыз асеиф ацаҧха дышьтны иаадыргазар иҟалеи, уеизгьы-уеизгьы ацәгьоура даламлар амуа дзыргачамки?!) абас ацәгьоура амҩа дзанылеи ҳәа уазымхуцыр ауам. Цабыргыуп, ауаҩ ихатара закуутцәкьа интқааны адырра, аилкаара иҧсы ахьтоутцәкьа анеира уадаҩуп, уахь уназго амҩахуастақуа рхы рацәаны еиларсуп. Аха аҧстазаараҽы ҳазхуцып реалла абри афакт аҟалара алшо, иалымшо. Ҳәарада, аҧстазаараҽы иҟамло егьыҟам рҳәоит, аха алитератураҽы ашәкуҩҩы иаликааша атипра злоу, даеакала иуҳәозар, аҧстазаараҽы еиҳа атып змоу, уарла-шәарла акумкуа, иҟоу, лассы-лассы иҟало-ианылоу роуп.

Сыззааиуа, аҧсуа ҧстазаараҽы аешьа дызгаша аус аҟатара аиашьа изы имариам... Куҷкан иеиҧш

ҟаицар алшоит зынза итахахьоу, итаакукуалахьоу ауаҩы. Аха уанза, излаадыруала, Куҷкан дыбжьысмызт, дыкуоа-кушәо, анхара-антцыра даҽын, дтаацәаран. Убри аҟнытә иаапшыз афакт мачк агура ҳазгом.

Цабыргыуп, уи аҩымта акульминациатә куапҧ аиқуҳәаларазы, ушымгубзо ахтыскуа рцәыргара, рхыркушара ҟаиматла иацхраауеит, иарлахҽыхуеит, ахтыскуа аинтерес рытцаны досу ахьыргылатәу атыпқуа рзыпшааны аҟатараҽы. Уи еилкааун аозиа ишазҳәо, аха абраҟа зегь рапхьаза изызхуцтәу уи иадигало аҧстазааратә материал заҟа иҧстазааратәуоуп. Автор иааиго убри афакт злашьақугыло аматериал мачк иадамхаргьы агунамзара, агуҩбара атцубааua уалагар, ҳәарас иатахыузеи, асахьаркра аганахь иага иҧубуазаргьы, аҩымта ахатабзиара хьысҳахоит. Изхысҳәааua, абжьаапынтәи аҧсуа ҧстазаараҽы аиашьа аиашьа диҧалатуа, ачарҳәара изура афакт хпылом (даеазтцаароуп аҳра аимакреи акласстә купареи иҳарто афактқуа ртәы). Аҧсуа изыҳәан аешьа итанак'уа рацәазоуп. Абраҟа В. Дбар мачк дазхуцыр акун амилат ҧсихологиатә факторқуа. Урт рыгунымкылара, рывсра иахкьаны иажәабжь ахадаратә момент аҧсуа ҧстазаара атцабыргхата иавнагеит.

Ажәабжь «Анацәатып» азы ишхадарамгьы, атып бзиа ааннакылоит абзиабара атемагьы. Автор аҧстазаратә ситуациа хьантаҽы хшыҩзцарала ицәыриговт ацәанырра ссир — абзиабара иахылтуа амчқуа ртәы. Урт урцәымҩашьо, рыгура угартә иҟоуп, штрих-штрихла акузаргьы ишаабо. Арсент арыҧьарахь, абзиарахь дзыргьежьыз абзиабара ихааза, уааныа иееимыз амҩахь иҧхьоз, ицәамҧахьаз, игыгшәыгтә ҟазшьақуа наҟ инкажьны, аҧстазаара бзиабара блала игукза адунеи дныкунарҧшит.

Арсенти Мери рыбзиабара иманшәалаз тагылазаашьак аҽы иаабом, уи анааҧшуа иара ихаразамкуа аус данақушәа ашьтахь ицәыртцуеит.

Амилициа аусзуҩцәа Шарат Амҧар иҽаҧхьа дтәаны Арсент ииҳәо абзиабара иазкыу ажәақуа ргура мгашьа амазам:

«Сара убри сақумшәар, акинэ аҽоуп ари аҩызс ахьыҟало, сҳәарын... ёнак аусураҽы азбаб куҧш даасыдгылт, Арсент Быцьгур-иҧа, ҳдиректор дшәыҧхьоит ҳәа. Убаскан сшыҟалаз аҳәара уадаҩуп. Акы, еикушәоу (бжьынтәы итаркхьаз ауаҩы уаҳа ихазы ииҳәараны иҟааз! — Р. Қ.) азәы иеиҧш, сыхьзи сабхьзи еидкы-

ланы изҳәахьадаз, ҩба, лыҟумшәышәра, лыхаара, лыҧшҙара сыла иаахгылаз, наҙаҙа иаанхалт... Аҙҕаб куҧш бзиа дызбеит, аха ҳәашьак амамкуа. Абзиабара аҙбаху зҳәоз сара итҷәылсхʻуан, сырхыччон. Ус еиҧш иҟалом сҳәон, схаҵа сакушәааанҙа... Уи ашьтахь зегьы аахтны иласҳәеит. Исҳәазгьы дагьартҷәыуеит, ус уҟоуп ҳәа сыҟамызт, лҳәеит. Аҧстазааратәы акыр лбахьазма, ажәа лыстеит. Шьтахьҟа хынҳәышьа шыҟасымтҷоала сыгура га, схәеит. Лара лааҙаралеи лыгурагаралеи есымша слыршанхон. Итцегьы слыршанхеит уи аҽны: «Угура згоит», — анылҳәа.

...Сыҧстазаара даҽа гьамак ацалт, ларгьы бзиа узбоит анылҳәа. Лцәанырра дахымыццакырц налыдысцеит. Истахҙамызт срыцҳашьаны бзиа сылбар. Убриазын аамта дыҧнашәарц саалзыҧшит» (ад. 41.)

Арҭ ажәакуа изаҟаразаалак гуҩбара урҭом, рыгура угоит, насгьы уи зҳәо ауаҩы макьана зынҙагьы дышкамҳац, амҩа иаша анылара шилшо, ауаҩ дҳаразкʻуа ацәанырра дшалыхудаам ҳдырбоит.

Арсент игуаҧхаз, аҧстазаара ду ахь дзырхынҳәыз аҧҳәызба «...Макьана дкуҧшҙан. Деихатыруа, лыхуда цҟуашәааҙа, лҙара амацәаз таршәызшәа, лытцкы амаҟа хучы иакуз, уажәы-ушьтан иаахнатцәап уҳәарын, лхахуы еикуатцәакуа лышьтахьҟа икухәаны иҽаҳәан. Лхы-лҽы ашәаҙа еиҧш, ипашәҙа, макьана шәыгакгьы амбацт» (ад. 43).

Ажәабжь дырҧуҧуоит леитмотивк аҳасабала автор иалеигалаз абзиабара атемагьы. Уи иазкыу адаҟьакуа рацәамзаргьы, аҩымта идеиатә цакыла ихазыртәааауа, аситуациа баапсы иташәаз ауаҩы дшеикунархо, дшахьчо еилыхха иаҳнарбоит. Арсент ишьакуҟьахьаз иҧстазааратәы абзиабара насыҧны изцәыртцит. Цоуп, уааҙагьы уи харала итәу адунеи мап ацәикхьан, аха абриаҟара атцан илбаахьаз ауаҩы сеидру дшыҟалашаз, изынамыгҙаргьы ауан. Араҟа иҧсы иапҧшәмахеит абзиабара цкьа, уи наунагҙа ишьакунарҧуҧуеит цхьаҟатәи ираз̀кы.

«Анацәатыҧ» аҽы иаабо егьырҭ аперсонажкуа (амилициа аусзуҩцәа Гуас Леиба, Шамил Инырцәба, зсеиф цырҽыз акассир-цхәыс Чуча, аексперт-криминалист Мкан Чкотуа, ачапшьаҩ Куаста, ацапха ҟатцаҩы Дуда) аҩымтаҽы ицо ахтыскуа хадыртәаауеит штрих-штрих ҳасабла акузаргьы.

Абраҟагьы ҩапхьа иаабоит В. Дбар ихтыстә жәабжьқуа рыла уааҙагьы иаадыруаз атакзыпхыкуу амилициа аусзуҩцәа аҙәырҩы. Урҭ роператывтә усура

бзиа иабзоураны дҽапҧеын «аҙәгьы гуҩарас сикрым ҳәа» зеырмашьцаны ацәгьа зуз Куҷкан.

Асоциалисттә уааҽәларраҽы ацәгьа-мыцәгьакуа шьаҭанкыла иапҧырҟуҟуааун, рымҩа иҧшьоу асоциалисттә закуан апринципкуа инарыкуршәаны. Абас шакуугьы, иаҳҧылоит макьанагьы азеиҧш мал ацрыкуугьы, иаҳҧылоит макьанагьы азеиҧш мал ацрыхаҩцәа, атцартышагаҩцәа, аҳәынтқарра аҧьыба еиҩахаҩцәа, атцартышагаҩцәа, аҳәынтқарра аҧьыба еиҩазоу, иадыҧшылоу ауаагьы. Урҭ рхаҭакуа ахьыҧхастазоу, иадыҧшылоу ауаагьы. Урҭ рхаҭакуа ахьыҧхастарҧоу, ҳуааҽәларразы хуартара злам анырра ҟарцоит.

Асовет жәлр рекономикатә мчхара ианаздырҳауа, рдоуҳатә культура андырҽиоу, марксизм-ленинизм аидеиакуа рхалашаауа ҧхьаҟа ианцо, азакуан ианахьчо аамтазы угуы унархьуеит ҳауааҽәларраҽы иахьцәыртцуа иахьатәи ҳсоциалисттә ҧстазаара иацәтәыму, ацәгьа-мыцәгьа ҟазтцо, имараҳәуа, ауаа ҧхастакуа. Макьанагьы аҧстазаара аҙыхь зырхуашьуа, ихышхытцәаны акумзаргьы, аҩарзқуагьы алалоит. Урҭ нызкылаша иреиуоуп асахьаркыратә литературагьы...

Ацәгьоуцәа зыҧшаауа, изкʻуа амилициа рыҧстазаара ашәартара итагылоуп, зны-зынла ахуц-па иакхоит. Ус иҟоуп амилициа имариам рыҧстазаара ҳазҳәо аҧцамта шьахуқуа зну В. Дбар ишәкуы «Итахаз шаҳатра изуам». Урҭ, хыхь изыхцәажәо аҩымтакуа, «жьрацәарала» еизааигуоуп (амилициа аусзуҩцәеи ацәгьоуцәеи рыҧстазаара иахьазкыу), аха иҟало ахтыскуа, урҭ раарпшышьа, рҽапшышьа зынҙа ихазхазуп, еиуеиҧшым аҧстазаара иаҟутәа-ҟутәаны иҟоуп.

В. Дбар «ифырхацәа» ацәгьа зуагьы (аҧстазааратәы ишыҟоу еиҧш) еижәлам, еиҧшым; дыҟоуп хатә мал рҳагас, иара қьаф иуларц азыҳәан ацәгьа аниуа, ауаҩы данишьуа, данирҳәуа, иаагап Куҷкан иҩызцәа. Иҟоуп даҽа шьоукых иртахҙамкуа, уи еиҧш аус хуашьгьы ргуы итазамкуа ацәгьара баапсы аныруа, даагап ҽырпштәыс амашьынаныкуцаҩ Алиоша Фиодоров. Арҭ иҟартцо ацәгьаракуа цакыла еиҧшым. Аха ашәкуҩҩы дакузбоит, ицәгьара дуны иҧхьазоит Алиоша Фиодоров иҟаитцазгьы. Уи аҩы ыжәны амашьына дакутәеит, акгьы зхаразам машьынала дишьит, амҩа даныжьланы дцеит, нас аҙагьы симбеит ҳәа, ҽымтзакуа «агуаҟра» даҽын. Арахь иара ихәан еиҧш: «изымгуаҧит». Ашьтахь ааҙабла данырыҧшаа «уажәшьта стынчуп» иҳәеит, ҳәарада, иламыс дар-

гуамҵуан, аха имч азхомызт, имч хозҵгьы — аҩы ыжәны амашьынагьы дақутәомызт.

Аҧхьаҩ ухаҷы ииааги ацәгьа зуз — ауаҩы дышьны амҩаду даныжьланы ицаз иҧшаара мацара заҟа аамҵа акудырҙыз, заҟаҩ гурамгарҵас иркыз, иҵырҵааз, ирышьклаҧшыз. В. Дбар ари аҩыза ахаҷесахьа машәыршақу иҟаимҵазеит, урҵ рҩызцәа ҳаазқулаз лассы-лассы ҳаҧсҵазааараҷы ицәырҵуа иалагеит.

Иахьатәи ҳаҧсҵазаара азыхъ зырхуашьуа иреиуоуп «Амашьына агьежьқуа аҵзаауан»... аҷы иаабо ахаҷесахьақуагьы. Урҵгьы иееимкуа, ицәырҧхашьагахан ҳаҧсҵазаара иаҵииааз «абиҧарақуа» иреиуоуп. Иахьа асовет хьыбҷар, ҳтәыла амчхара есааира иҧуҧуахаларц махуҷеилҳәала аус аныруа, иандыргыло афабрикақуа, азауадқуа, аханқуа, ианыхандеиуа аколнхаракуеи асовнхаракуеи рҷы, ҳтәыла еиуеиҧшым амаденқуа адгьыл аҵантә ианаарго, БАМ андыргыло, акосмос анырҳәынчо, Хаҧсадгьыл иҧшьоу аҳәааақуа анырыхьчо аамҵазы ҧытҩык — амҩа иаша ихҟьаз, амашьынақуа рыгьежьқуа рытҳ'уа, аҧара рҳара иаҷуп. Абри аҵыхутәантәи ажәашықусақуа рыҩнутҟа ицәырҵыз «ачымазара» атәоуп В. Дбар дызқузбо. Аҧсуа литературахьгьы абри атема раҧхьаҙа (иҵахны акузаҕушьам уахь изнеигаз, инагатәхеит азоуп...) иназгазгьы иара иоуп.

Ашәкуы иану «Ашәҵ ҳамҵас» ҳәа захьзу ажәабжь иаҳәо афактгьы ицәаҧеыго акоуп — ҧсшьара ииаз зҧабк иееимыз ҳаҷкунцәа ддырҳәит. Ацәгьа зуз иага «ацә тәыҩа» дҵалазаргьы, амилициа аусзуҩцәа ирызбзоураны, дыҧшаахеит, дҷеаҧехеит.

Амилициаҟны аусура мариоу аиҳа ашәкуҩҩы изгьы имариам урҵ рус иазкны асахьаркыратә ҩымҵақуа раҧҵарагьы, еиҳарак аҧсуа литератураҷы. Ус шакуу арҵабырг'уеит урҵ ирызкны ҳлитература иаланагалахьоу аҩымҵақуа рхыҧхьаҙара амаҷрагьы.

Уажәшьҭа уаҩы ибартә В. Дбар ирҷиамҵаҷы аҭыҧ ааннакылоит аҧстәқуа ирызкыу ажәабжьқуагьы. Ашәкуы «Иҵахаз шаҳатра изуамгьы» иагулоуп ажәабжьқуа хҧа: «Гумшәа», «Ауалҧшьа», «Каршә». Сгуы ииаанагоит дарбан иаҧсыуа шәкуҩҩзаалакгьы, арҵ ажәабжьқуа игуы каршәны инапы рытаиҩыр илшоит ҳәа, избанзар, убриаҟара исахьаркны, ирҧстазааратәны, иҟаҵоуп арҵ аҩымҵақуа, насгьы ҷыдала ауаҩ зыгура игаша, ашәарҵара данҵагыло ацхыраара изҵаша, дзыхьчаша акы акуны ииарҧшуп. Арҵ ах-жәабжьк алақуа рыҧсҵазаара иахҳәаазаргьы, темак иатәызаргьы, ииа-

дырҧшуа афактқуа, ахҵысқуа хазы-хазуп. Актәи ажәабжь «Гумшәа»,.. ааго зар, уи зызкыу амилициа рыҧстазааароуп. Уаҟа Гумшәа ацәгьа зуа, асоциалисттә мал зҧьычуа рыкраҷы иарҧьажәҩаны ирыдгылоуп амилициа аусзуҩцәа. Автор уи ахҵысқуа рацәаҙаны ҟазарыла иаҳирбоит. Аҩымҵа компизициалагьы аҧхьаҩ зҷелымҳара азиуртә иҟаҵоуп, ановелла маҷқуа рыла ишьақугылоит («Аҧышәара», «Ақуҷиара», «Раҧхьатәи аҳамҵа», «Акрамплин плашьқуа», «Аестафета», «Ацәгьоуҩы хара дызцом», «Аиубилеитәи», «Аҩыза иеиқурхара», «Еиҵа адҵа анагҙара иазыхиоуп»). Ановеллақуа зегьы ҳауааажәларра иаҧырхагоу, иацәтәыму ацәгьоуцәа, ауаабааҧсқуа рахьырхура, ркра атәы зхәо ахҵысқуа ҳарҳәоит ирҵабыргны, агура аагартә, насгьы Гумшәа бзиа иаабартә. Ари ала ҟуш асоциалисттә мали ауааажәларратә пориадоки рыхьчаразы ашьапы иқугыланы амаҵ ауеит! Нас уи бзиа мбашьас иамоузеи? Сгуанала, зегь реиҳа Гумшәа бзиа иузырбо афактқуа ируакыуп уи ҧсабарала иамоу аҟушра, агуеилгара автор дақушәаны иахьааирҧшуа.

Иара убас угуы дырхытхытуеит ҟазарыла иҟаҵоуп егьырҵ ажәабжьқуа ҩбагьы: «Ауалҧшьа», «Каршә». Актәи ажәабжь «Ауалҧшьа» аҷы имҩашьо ииабоит алаҵәкьагьы ишалшо иразым, иееим, насгьы иара зҵахым идырра. Машәыршақу акузам Дамшә ргула Арушьан дзаҵәымыҕхаз, зны иҳәақуа ирхырҟьаны иахараҙамкуа абҕа ҧҵәаны ишьҭеиҵахьан, акыр аамҵа ичалан, ахы иамыхуо иҟан, аха аҵыхутәан ибзиахеит, ҩаҧхьа иҧуҧуаҙа иҟалеит. Амала гра дук аман-аҧстәқуа рахь иаҵәымҕын аҳәақуа, ус агулаҵәа ирзытрысуамызт, иабалак ирышьҭало иҟамызт. Ҽнак Арушьан шәарыцара данца, амҩа дахҟьаны асыҧсаҷы дыбҕалеит. Убаскан Дамшә деиқунархеит акумзар — дҵахон. «Адырҩаҿны ашьыжь Дамшә аниба, ахы аасшьашьып ҳәа иҿаназик, аҧаса еиҧш ааигуара днанамышьҭуа, ахаҧыц хырҧьаҧьаны инарбеит. Дамшә Арушьан иаҕан, иаҕаны ииаанхеит. Аха Арушьан арыцхара данақушәа, деиқунархеит» (ад. 125).

Аха иҟушыз Дамшә ауаҩы ацәгьара данақушәа ихьчара, иеиқурхара иара иауалҧшьаны иаҧхьаҙон.

Абри ахшыҩцак ауп аҩымҵа «Ауалҧшьа» ииаанарҧшуа.

Еиҳагьы ауаҩы игуаҵаҷы инеиртәы иҟаҵоуп ажәабжь «Каршәгьы». Араҟагьы угуы ихьу-хьууа инытҵалартә аҟынҙа иаарҧшуп ауаҩи алеи реизыка-

заашьакуа. Каршэ аҧшэма данықсы, данырж иазыхгатцэкьомызт, уимоу, дытцысх'уеит ҳэа акухап, анышэынтра итцалан ашьапкуа рыла абҧьатра изалагазгьы. Атцыхутэан Каршэ изааҙаз, еикузырхаз аҧшэма ихықсаанит дыгухьааганы.

Автор иажэабжьгьы хиркушоит абас: «...Жэытэнатэ аахыс ала ауаҩы иҩызаа бзиаҙоуп ҳэа ирҳэо шиашоу есааира агура згоит» (ад. 140).

В. Дбар алакуа ирызкыу иажэабжькуа рҽы иаабоит ацэгьа ҟазцо, ацэгьа зыршо даара ибзиаҙаны ишырдыруа. Урт иееим, иразым, ацэгьа зуз фҩыла деилыркааугит, цэаҩала дырдыруеит. Абартқуа зегьы ҷыдатэ ҟазшьала, ттаарак аҳасабала ҟаиматла иаарҧшуп В. Дбар хыхь зыҙбаху ҳамоу иажэабжькуа рҽы.

Агыгшэыгқуа, аҧстэкуа ирызкны аҧсуа литератураҽы аҩымтакуа рцэыртраҽы алшара бзиакуа ҟалазар — акыр рытцарк'уеит ҳэа сгуы иаанагоит 50-тэи ашыкускуа рынтцэамтазы ицэыртцыз. А. Гогуа иажэабжькуа «Такар аблакуа», «Аеыхуа». Абарт рышьтахь ауп аҧсуа литератураҽы абри ажанр аганахьала ажэабжь бзиакуа ҳлитература ианаланагала, ҳашэкуҩҩцэа ҿарацэа аназхьапш. Жэаҳэарада, убас анырра знатаз дреиуоуп В. Дбаргьы.

Аҩада акырынтэ ишысҳэахьоу еиҧш, В. Дбар аҽара, абзиабара иазкыу ажэабжькуа аҧитцахьеит, аринахысгьы еиҧны иаҧитцартэ алшаракуа шимоу ибаҩхатэра агура ҳнаргоит. Иазгуататэуп абраҟагьы уи имоу ҷыдарак — ибзианы изымдыруа, изааигуам, ихтнымхьаац аҧстазаара, «аттцаара», аарҧшра дшашьтам.

Абзиабара иазкыу ажэабжь (повестк иаадҩылоу иҟоу) «Ашьаҟьар» иҳанаҳэоит астудентцэа — адырра мҩа иану, илахҿыхыу, агутцха зцу, ахыбаареи абзиабареи згым рыҧстазаара аҟнытэ епизодқуак. Ари ажэабжь аҽы аҧхьаҩгьы иҧылоит иҽара игуалазыршэо тыҧқуак, епизодқуак. Ихуҷымкуа изызҳахьада! Даут ацхарпа еиҧш ихаацкуакуараза игуы икыдлаз рапхьатэи ибзиабара имцаха ицралеит, аха иманшэаланы иара ишитахыз изыкамтцеит. Уи Тера илнитцаз ажэа дахьакушаҳатымхаз игуы канажьит. «Исыкулашьцеит амра ташэааназа» (ад. 119) иҳэазаргьы, агукаҳара дукгьы ыкам. Арҧыс ҟубҷа длакҩак'уазаргьы, инасыҧ лаша агура игоит.

Ажэабжь аҽы арахуц ҟаҧшь еиҧш иагулсны ицоит абри еиҧш ахшыҩцак — аҧстазаараҽы амч дуззаа змоу рапхьаҙатэи абзиабара иҧнашэо ауаа

лашэымхарц, рцэанырра атцкыс рыхшыҩ еснагь иаиааларц (аҧэанырра амч дуззоуп, акырза атцанак'уеит ауаҩытэыҩса иҧстазаараҽы, аха уи ахшыҩ атцкыс наиааиуа бзантцы икамзароуп, маи анакуха, ишэартоуп), рынасыҧху зныкҩынтэ раҟара аҧыкуслара аиоузаргьы (абзиаху ҧсабарала еснагь аҧыкуслараку ирцэыхьчам), агурагара ацзароуп.

Абри аганахьала уахуаҧшуазар В. Дбар иажэабжь «Ашьаҟьар» абзиабара иазкыу, аҽар рыҧстазаара атэы зхэоу иаҧитцахьоу иреиҧьыу ируакыуп. Уи агуамҷхара змоу, амҩа иаша иану аҽар рыҧстазаара агуеисыбжь ахыҩуан, иаанарҧшуеит ирҧстазааратэны абзиабара иацу цыхуаҧтцэара зқум акыба-зыбакуагьы.

«Итахаз шахатра изуам» иагулоу ажэабжькуа бжакы ҳнаргулаланы ҳрыхцэажэеит, даеа ҧытқгьы зеиҧшшэа, мамзаргьы, рхадаратэ зтцаарақуак, хырхартақуак ҳарзаатгылеит.

Аранза иҳэоу итцегьы рхартээаразы ирыцыстцарц стахыуп ҷыда згуатақуак. В. Дбар ирҽиаратэ мыруга хада — абызшэа цқьоуп, иласуп, еилыхха икоуп, иаабац, аханатэ иаадыруа ажэабжьеитахэаратэ формала дыҩуеит имырхьаазакуа тынч, иааирҧшуа аҧстазаара, ахтыскуа, ахаҽсахьакуа жэпакы адинамика шрытцоугьы, иштынчымгьы. Уи иеазишэоит ареалтэ ҧстазаареи асахьаркыратэ хытҳэааи раairбра, реиласара, аидеал лашакуа ирытцаеырбо аҽар рыҧстазаара агуеисыбжь сахьаҩыратэла агункылага, ҷыдала ахшыҩзцара азура. Аха, сгуанала, аҧхьаҩцэа В. Дбар шэкуҩҩык иаҳасабала еиха дыргуазырҧхо, дырзааигуазтэуа аҧсуа литератураҽы макьанагьы имачу адедективтэ ҟазшьа змоу аҩымтакуа рапцара ицааиуа дахьаҽуоуп...

В. Дбар рапхьатэи иажэабжькуа жэпакы актэи ахаҽы «сара» иеитаҳэарала ицоит. Цабыргыуп, ари аҩышьа ацэаҩа аҧсуа прозаҽгьы иҽыцым, иадыруеит, аха иумбарц залшом В. Дбар иара иитэу, хаарак зцоу бжь ҿыцк шахоу. Афырхацэа рхаҽала ацэажэара — ари имариоу формоуп ҳэа ишьтимхит автор. Сгуанала, исахьаркны игутакы аарҧшразы аҩымта ахшытцак артцауларазы, нас ифырхацэа иаха дырзааигуахарц азы иалихит «методк-дкыларак» аҳасабала.

Абри аҩышьа ацэаҩа еиҳагьы игултээаны, амчхара аманы иаабоит уажэы ҳзыхцэажэо ашэкуы иануылымкаала адедективтэ ҟазшьа змоу иажэабжькуа рҽы. Ари афакт иаҳнарбоит В. Дбар аханатэ ишьти-

хыз ацәаҩа камыжькуа, ҟазарыла амахуҭа-шьахуҭа аҭо дшааӡа.

Ашәкуҩы дзырманшәалоу арҽиаратә мыругакуа, матәахукуа, жәаҳәарада, ирацәоуп. Убарҭ иреиуоуп аматериалкуа, афактқуа, аекономистцәа ртермин ала иуҳәозар — «аза», уи ахархуарахьы инеиааназа аҭцаара, аилыргара, анализ азура. Ихымҧадатәиу усуп арҽиаҩы изы аформа, астиль. Убриалоуп ашәкуҩы итема злааирҧшуа, идеиа хада злашьакуирбуб0уо, ахҭысқуа, ахаҽсахьакуа аҧхьаҩ иалкааны иблаҽы ибартә, игуаҽы инеиртә, ихаҽы иаанхартә «амаанакуа», асахьаркыратә матәахукуа иҿырызцәылхны, аоригиналра рыланы аҟаҵара дзашьтало, асиужет акомпозициа, афабула иашьаршәаланы. Хымҧада абарҭ ирыцзароуп, ирыдгыланы «амаҭ руазароуп» аметафоракуа, аепитетқуа, аиҿырҧшракуа.

Изхысҳәааӡа, В. Дбар иҩымҭакуа рҽы абарҭ хыхь иаагаз афактқуа есымшаҵәкьа акумзаргьы, иқуманшәаланы ихы иаирхуоит, иҩымҭакуа рформеи рҵаки ҭибагоит, ршьаҽакуа еиқушәо инеиуеит, хҭак еицтахысыртә еиҧш.

Ахҭысқуа, ахаҽсахьакуа ҷыдала излеилукааша асахьаркыратә мыругакуа ҟазарыла анапаҽы аагара ашәкуҩы дзырманшәало ҟазшьа бзиоуп. Ажәакуа рсахьаркра аҭахзам асахьаркыратә ҩымҭакуа раҧцараҽы, иатахыу урҭ еилацаланы реиҿкаароуп ҳәа зҳәогьы ыҟоуп. Аха ари ахшыҩцак ус алкаа ҟаутцартә зынзаҵәкьагьы ииашам. Амала еилкааӡп аҩымҭа ахы инаркны аҭыхуанза исахьаркны ахҭа иҭашәо, ацәкьара кыдызҧааӡа аметафоракуа, аепитетқуа, аиҿырҧшракуа рыла маҷара ишьақугыло аҧҵара шзалымшо.

В. Дбар иажәабжькуа асахьаркыра шрыгым реализтәуа, изыртцабырг'уа ҿырҧштәқуак аагап:

«Лара дзымгара дызустадаз, деихатыруа, лхы-лҿы ашьа ыкуҧхааӡа, дшәыртатаха, еинаалак лакун» (ад. 3). Араҟа автор Хьыма данкуҧшыстәи лтеитҧш игунукылартә иҵихит. Цоуп, ашьтахь уи иацназгоз аҵакы лмоугушьеит умҳәозар. Ус шакуу рҳәоит абарҭ ажәакуа: «...Уихуаҧши уара, «шәтәакуа», ҳәа даауеит. Ара ҳтәаны ҳазбаб даҳзыҧшаӡама? Иаха аахыс акгьы ҟашәымтцацт, баша шәмилициацәоуп» (ад. 4—5). Уи нахыстәи лцәажәашьагьы митәык хаарак аҵам, ииашоуп, агуаҟра дакушәеит, лыҧха дыргеит, аха ацәаажәашьа, аамысташәара уцәызыр ауама, насгьы еилкаатәыми дымцадырсу, дымцадмырсу,

лхала дцоу, дымцоу, абартқуа рышьтахь ами амилициа адырра анрытатәу... В. Дбар абас иараизнак ухаҽы иаанхартә (итцоура, итцоурам) ицәыригоит иҩымта афырхацәа, аперсонажқуа. Ажәабжькуа рылагашьагьы уагулазхало ахҭысқуа рыла ршьапы ик'уеит, аха ихьанҭоу, еилахулапашь иҟоу аситуациақуа рҽынтә акумкуа, имариоу аҭагылазаашьа аҟнытә.

Иаагап аҿырҧштәы: «Ашьжьымтан аусураҿы ҳанааи, раҧхьа ажәабжьс иҳаҳаз ақалақь аҿтәи акуацкомбинат адиректор иҧҳа маӡала хатца дышцаз ауп. Уи ҳара ҳусс иалааз, азбаб лан сыҧҳа дымтцарсны дыргеит ҳәа дыкумгылазҭгьы» (ад. 3.)

Абас аҩымта имырхьааӡакуа ахы акышьа злаҟоала аҧхьаҩ аинтерес имкырц, даззелымҳамхарц залшом. Уи ауха цхыбжьонынза уаҟьан-чаҟьанда иҟан. Аоперативтә гуҧ иалаз, уажәшьта усгьы шаанза ацәгьара ҟалазом ҳәа аҩныка ацара ҳҿеазаҳкхьан. Аха аҭынчра иҟаз ааиланахуеит аҭел аҵәцәабжьы. Хатцак иҧсы ихуда итцахх адырра ҳаитон ақалақь алагамтаҿ амотоцикл хышәтны ишкаҳаз... иакутәазгьы ихы изымдыруа дыҟазаарын» (ад. 51).

Абри ашьтахь иҟалаз закуи ҳәа аҧхьаҩ мцаашьа имоума...

«...Аҧстазааратеы избахьоу рацәоуп, аха абжеиҳарак — ацәгьароуп. Уаасыхуаҧш. Сзамҩакуа акаҷырақуа ааргуеит. Схахуы абжеиҳарак каҧсахьеит, иаанханы иҟоугьы, аарҩара икунакызшәа, ашлара аҿазнак'уеит. Сира ашыкус ззымдыруа, акура ду сымоу ҷьишьоит. Уиазы аҙәы губҕан истом. Схы зыкусыршәаз ауп. Аҵыхутәантәи азы сантакыз, ииашатцәкьаны аамта рацәа сыман, сыҧстазаара ахы инаркны сазхуцратәы» (ад. 40).

Ашьаусҧшаара ахуҭа аначальник Ардашьыл Хуатхут-иҧа иҿаҧхьа дтәаны иихәаз Арсент иуазажәакуа итеитыҧшгьы тырх'уеит, игуатцагьы ҳтадырҧшуеит асаркьеиҧш, избанзар иҟатцоуп агура угартә, имцым, деитаиит ауаҩы, еиликаait дызкуу амҩа штцарбгагоу.

«Ус ҳааҩсан амардуан дҩаҿалт уажәада исымбацыз зҕабк. Зоура-зытбаара акы агмыз, лхы-лҿы агукра ыкуҳәхәуа, аикуара аахыҩуеит азуҳәаратәы иҟан, лкьышәкуа аазтцаҕашәа, лыцьымшь еикуатцәакуа икахухуа-кахухуа икыдын...» (ад. 90).

Знапы ҟазаз, аха арыжәтә иагахьаз Дуда ихаҿсахьагьы шьахула иҟатцами: «Ашә аартны амилициа асержант шәпак Дуда длыҩнеигалт. Акыр мшы ихы-

иҿы адалақь амбацызт, иаб дыҧсызшәа иҧатҵа еиқуатҵәа иҿабабан. Ихахуы еилажәжәан, уажәы аиарҭа даалтцызшәа. Арыжәтә иагаз илақуа тыҟаҧшьаазә, икьаҿ ахуда маҿак алымт ақун. Инапқуа штцыстцысуаз ҳамбар иҵахын, иаҧхьаҟа иааигаларын, зны ишьҭахьҟа иҩаларын, даҽазных иҵьыба иҵеикшәа ҟаиҵаларын, аха цьаҿак иҩнаҟукны агуамфҩы иҩнышәшәоз ихышәшәон» (ад. 45—46).
ад. 45—46).

Аҩы иагахьоу ауаҩы ари еиҧьны исахьа ҿааста аҵыхра мариам.

В. Дбар ифырхацәа, иперсонажқуа, ахҵысқуа сахьаркырала алҩаара дшамароу еиҧш ауп ишицааиуа аҧсабара — апеизаж аҵыхра, ахҵысқуа ахьцо аҵыҧқуа, илирикатә фырхацәа рнаҧш-ааҧшрақуа, иҟарҵо алирикатә хьатцрақуа раарҧшра. Урҵ аҩымҵа дырлах-ҿых'уеит, аҧсы еивыргоит. Иааган убас иҟоу ҵыҧқуакгьы: Ҭагалан цхын, еилган. Аеҵәақуа куалыкуаҧьо ажәҩан иаҵаҧсан. Аҧхын аҵхқуа изларейҧшымыз акгьы ыҟамызт, иҿыхьшәашәааза иаҿаз аҧша иархьаҧтон акумзар» (ад. 51).

Мамзаргьы: «Амра узцәымгыло ашәахуақуа арцахьан» (ад. 82). «Аҵандар-цлақуа аулица иахагылаз бҕьыцда, махуҵа мацараха, ихахаза ажәҩан иалан. Акы-ҩба бҕьыцқуак макьана иҩежьза амахуқуа ирҿаханы иҟаз аҧша лас иааиланаршьқьыруан» (ад. 97). Хаштшьа амоума абри асахьагьы: «Аҟуа ашьха иаавцыз амра, ашьшьыҳәа ахаҿы лашаза еиҧхьытта иааунажьуаз ашәахуақуа аҧсабара иқунарҧхон. Бҕьы рацәак зҿамыз аҵлақуа ашәахуақуа рылсны амҩа ианыҧсалон. Урҵ рымахуҵақуа рҿы азаза цәыкубарқуа разынҧсараха иахьахьынҳалаз икуалыкуаҧьон (ад. 98).

Абар абзиабара иаргуаҵеиуа ауаҩгьы дшааирҧшуа автор:

«Уажәы-уажәы сгуы данаатамшәоз ыҟамызт. Усҟан сыла ахаарацәа лыҟунны даахгылон, лыцьымшь еиқуатҵәақуа икахухуа-кахухуа икыду, ацха ҧштәы змоу лыхцәы, игукаҵагоу лҧышәырччара, ихааза лыҧсшәа ҳәашьа уҳәа... цәаныррақуак сыртәны сыргон. Сыргон зынза иссиру даҿа дунеик ашка. Атыша ҵа змам еиҧш саргьы ампытцытцра сҵахымкуа гула-ҧсыла сҿамаздон. Сыкуша-мыкуша иаасыкуршаз ссирхон, даҿа гьамак, даҿа хаарак рытцаланы иҟалон. Иссирхон уи амшгьы, аҵхгьы, адунеигьы, аҧстазаара ахаҵагьы» (ад. 106).

Ҳәарас иаҵахыузеи, ари апрозиак раҧхьатәи иҩымҵақуеи уажәтәиқуеи еиҿурҧшыр — гыдрала еиҟарам, аизҳара амҩа дшану, ҧхьаҟа ацара дшаҿу убоит. Ус шакуу артцабырг'уеит «Иҵахаз шаҳатра изуам» ашәҟугьы. Аха иага убас акузаргьы, иҟоуп макьана уи ирҿиамҩаҿы игуцареикша, ихы зцәихьчаша, хшыҩзцара ззиуша иҩымҵақуа рхатабзиара аиҧьтәреи аидеиатә цакы арҕуҕуареи ирытцарк'уа азцаарақуа.

Ашәҟуҩҩы акритика бзиа ибазом, аха уи абжьгьы дазызырҩлар акухоит, уи агунымкылара залшом, еиҳаракгьы уи ирҿираратә ҧышәа анмачу, аизҳара амҩа данану.

«Иҵахаз шаҳатра изуам» иагуло аҩымҵақуа акыкҩбак ирыгыугьы ыҟоуп. Истахыуп уртгьы мачк иааихшьалашәа сырзаатгыларц.

В. Дбар ииашамкуа иоуижьуа, мамзаргьы дызвысуа, акоуп хәа сгуы иаанагоит илитературатә бызшәа зынзас иахьаныҧшуа хаҧсуа бызшәа иамоу аҩдиалектк рбеиара. В. Дбар хыкукыла бзыҧтәи адиалект дызлахаҵарнакыу ала, иҩымҵақуа рҿы ицәгьамызт иҵегьы ихы иаирхуозтгьы абжьыуатә диалект иазымдыруа бзыҧтәи адиалект иатәу ажәақуа. Ишдыру еиҧш, адиалекттә ажәақуа аамҵа цацыҧхьаза ихушәхоит, имачзахоит. Урҵ асахьаркыратә ҩымҵаҿы иахьахуто, ишахуто, ианахуто (еиҳарак афырхацәа рдиалогкуа рҿы) ахархуара роур заҟа иарҧшзозеи, иарбеиоузеи асахьаркыратә ҩымҵа абызшәа. Ари ибылгьу аиаша азәгьы мап изацәк'уам, ҳлитературатә бызшәа азырхуанчом, иацхраауеит акумзар. Ҿырҧштәык аҳасабала иахгуалаҳаршәапи М. А. Шолохов ҧсра зкум ироман «Дон Ҭынч». Донтәи аказакцәа аҭыҧантәи рыҿцәажәа ачыдаракуа ароман аҿы заҟа алагалоузеи! Урҵ афырхацәа ирхәо ажәакуа уралаа, сибраа, Мрагыларатәи наскьаа, мамзаргьы москваа ирмахазац, ирыздырзом, ирхәазом, рхы иадырхуом, аха уи зегь ирзеиҧшу аурыс сахьаркыратә литературатә бызшәа аҿиара иаҧырхагоуп, ианымаалеит ҳәа азәыр иҳәахьоума? Раҧхьа изхәаз ҟалазазаргьы, ишиашам рхатақуа ирбеит.

Аҧсуа литературатә бызшәа атәы ххәозар, уи арбеиаразы иахьазы инханы иамоу аҩдиалектк уаҩцас рмаршәа кны, иацклаҧшны, ишәаны, изаны рхы иадырхуауазароуп, ашәҟуҩҩцәа зегьы.

Хыхьтәи ҷыдала иазгуастахьеит, насгьы иаагоу

аҽырҧштәқуа агура хдыргоит В. Дбар ибызшәа шыцкьоу, ишыласу, ишымариоу. Уи иҳәоуқуа реиҽкаашьа аформа акырза иугуаладыршәоит аҧсуа шәкуҩы бзиаху Шоҭа Ҷкадуа ипроза. Иаагап ари агуаанагара зыртабырг'уа аҽырҧштәқуа. «Лара дааччеит. Дыччеит зынза лара илтәыз аччарала. Лыбжьы тымгазакуа, ихааза, игукза» (ад. 15). «Ашамтаз аҭел аҭәҭәабжьы саанарҧшит. Саҧхьа иқугылаз асаат снахуаҧшит. Быжьба рышка аус ауан. Уажәазы аҭел исзасуазар, цьара ҽеирак шыкамлоз сцәа иалашәон. Сгуы самжьеит» (ад. 30). Арт В. Дбар ицитатақуа роуп, уажәы иаагап Шоҭа Ҷкадуа икнытә: «Аб ус дышьтан. Иҽы аҭзамц ахь ихан. Иихуцуаз уара идыр.» (Ш. Ҷкадуа, иалкаау, Акуа, 1982, ад. 30). «Ахуы ҧшза иқугылан мыцху идумыз аҕутәы ҩны. Ауаа ирдыруаз, акырзхытцуаз.

Инхон хҩык аиҳәшьцәеи рашьа заҭәи. Раб идунеи иҧсаххьан. Ран дычмазаҩны аиарҭа даман.

Ара аҳауа цкьан.

Шьха-қытан.

Аиҳәшьцәа ашьеи ахши еилатәо рызхауан. Иҧхашьаҩцәан. Ргуашә илсуазгьы рчеиҷьыка иадмыркьашьыр руамызт» (иара уа, ад. 77).

Арака аҧхьаҩ имбарц залшом арт аҩворцәак рхәоуқуа реигуцхура, рыртәашьа, рырмариашьа, имырхьаазакуа йаахтәтцәа-хытцәтцәаны агутакқуа раарҧшра. Амарйара, арласра аганахьала Шоҭа Ҷкадуа ипрозатә бызшәа икалап еиканҩы дамамзар (ари азтцаараҩ лымкаала азааҭгылара зтахыу акакуны икоуп). Ахтыскуа, асахьақуа цьара адраматизмра анрытцоу, иалкаау аситуациақуак рҽы акумзар, ианеиҧынкыланы Шоҭа Ҷкадуа имыруга хада — ибызшәа — еснагь еиҷаҳарала (ажәа мыцхула умшьаҳакуа) иаразнак иитахыу ихәоит. Абри ашәкуҩҩы ицәаҩа бзиа даҽыҧшит, анырра инатеит апрозаик куҧш В. Дбаргьы. Цабыргыуп, уи макьана инапказара иагыу ыкоуп, аха аҧшаара даҽуп, аизҳара амҩа дануп.

Арҿиараҽы В. Дбар алшарақуа шааирҧшуагьы, аҧхьаҩ игуы иахуо амҩа дшанугьы, бызшәа цкьала дшыҩуагьы, иҩымтақуа рҽы иаҳҧылоит итцегьы литературатә бызшәа аразара, ацклаҧшра ахьатахыу атыҧқуа.

Асахьаркыратә ҩымтаҽы ажәа уашәшәырамзароуп, амалыр амамзароуп, мап анакуха, угуаҽы иҷыхьаза анырра канамтарц залшом, уиалагьы аҩымта ахата-

бзиара иагханы ианыҧшуеит. В. Дбар ишәкуы «Итахаз шахатра изуам» аҽгьы иаҳҧылоит ииашамкуа, иаҧсыуамкуа ахархуара змоу ажәақуа, ираzам, зцакы инагzаны иззаамырҧшуа, ма ииашамкуа иаазырҧшуа аҳәоуқуа. Иаагап ҽырҧштәқуак: «Иахаахыс акгьы ҟашәымтцацт, баша *шәмилициацәоуп»* (ад. 5). «Ҳәарада, *иллахьынцахаз дафахьан»* (ад. 7.) «Даҿа шьоукыхазы иатцагыланы *рхы-рҽы рызәзәон»* (ад. 13). *Ахышә* шаадмыртыцызгьы ауаа рацәаҩны иадгылон» (ад. 19). «Акино ҳазхуаҧшызгьы *зегьы цәгьала* иаҳгуаҧхеит» (ад. 19). «Инапқуа уасҟак ишытцысуаз узгуатомызт, аганқуа рҟуҷуа ачаз хылҧа *ишкыз даҭиуан* акумзар» (ад. 21). «Сҩагыланы *аболкон сҩықугылт»* (ад. 22). Арсент затцәык *акаҭ хуашьы* дбалыбато далахеит акумзар» (ад. 29). «— Иазхоуп, *мама.* Баша ҳаицәажәар ҳтахыуп ахьырхәаз шәмаҳаи» (ад. 3). «Сара сырбаандаҩра атахым, схала *снеилоит»* (ад. 38). «Астол *сқамк* аадхны днатәеит» (ад. 40). *«Ашьтахь данҭашәа* — сгуы иамукуа сааит» (ад. 43). *«Ҩынтә еихачаҧа* игылаз аҩны ҳндгылеит» (ад. 44). «Аршак ахушәтәырта *дҭатцоуп»* (ад. 66). *«Шәҽы* атамзаара шьтастцоит...» (ад. 68). «:::*Сқамк* дааханы астол аҧхьала днадтәалеит» (ад. 79). «Иаарласzаны ацәгьоуцәа злаҳкша *аусмҩаҧгатәқуа мҩаҧгатәуп»* (ад. 85). *«Аҧкара»* «Ашьацҳәа» анапхгара азтоз Ардашьыл Хуатхуатиҧа иакун» (ад. 88). «...*Ачехотка рыхьызшәа* мчыла аимҳәара иалагон» (ад. 94). «Итцәахны игылаз аҧсабара *ахала аеатиуан* акумзар» (ад. 96). «...*Аҧырҧқуа сгуы итахазшәа ихьанҭыцьza* икалон» (ад. 104). Ускан *ибзеиҧьасшьоит* амҩа бзиа» (ад. 110). *«Схы-сҽы рыцқьатәын,* шәымтақуак рыла иаасрыцкьеит» (ад. 111.). *«Устеит,* фырцьанк ҳазкы» (ад. 125). Арт ацитатақуа иаагоу рҟнытә иалкаау ажәақуа, аҳәоуқуа инагzаны зҽахуы зымҳәо, игултәаам роуп мамзаргьы иаҧсышәам, даҿа бызшәак еиуоу, аҧсышәала зыҧсахра алшоз роуп, иаагап: «абалкон» — асоф, «асқам» — акуардә уҳәа убас итцегьы.

Асахьаркыратә ҩымта аҧцараҽы абызшәа ацклаҧшра, араzара омажәza атцанак'уеит. Абри хшыҩзышьтра азиуазароуп хьысхарак алазамкуа дарбан шәкуҩзаалакгьы.

В. Дбар, хыхь ишҳәо еиҧш, идедективтә жәабжьқуа рхатә хаҽра, оригиналра рыланы акатцара иҿазишәоит, илшахьоугьы маҷзам, аҧхьаҩгьы убриазоуп игуаҧханы изидикылаз. Аха иазгуатазарц ахутоуп араҟа итцегьы аҿырбубуара шатахыу. Идыруп, адедективтә

жанр ишацәаҩа хадоу аҩымҭаҷы иҟало ахҭысқуа адинамика рыцаны, ркомпозициа, рсиужет, рфабула зҳәаз еиҧш, рхеиласарҭақуа, рцәыргашьақуа узкумгуҧзо ахҭыстә ҟазшьақуа рыманы ишаарҧшлатәу, насгьы ишҧацо ахтысқуа, иабакылсуеи аҩымҭа афырхацәа, аперсонажқуа (итҵоураз, итҵоурамыз) рлахьынтца хәа аҧхьаҩ игуы хытхытра иманы. Убасҟан ауп адедективтә, мамзаргьы ахҭыстә ҩымҭақуа аҧсуа литератураҷы иҧуҧуаза ршьапы ианықугыло, ихатәраны ианыҟало. Абри аганахь В. Дбар алтҵшәа шьахуқуа имазаргьы, уи изхом, ҷыдала адедективтә тематика иазкыу ажәабжьқуа макьанагьы ирымоуп аҧсыҿақуа, игултәаам аҭыпқуа, еиха ииашан иухәозар — имарианы иаадырҧшуеит имариам азҵаарақуа. Ацәгьа зуз, зеызцәахыз, нас уиазы ипрофессионалхахьоу ауаҩы имарианы иҿуитом, дузк'уам, иҧшаара цәгьоуп, иагьшәарҭоуп. Абри аганахьала уахуаҧшуазар, ажәабжь «Итахаз шаҳатра изуам» ҟаҵоуп ибзианы изцазк'уа ажанр аҩазара аҟынза инаганы. Уаҟа ицо ахтысқуа — ацәгьа зуз ауаҩы (ҵоуп, уи ихуцны иҟаимҵеит, арыжәтә иижәыз иахҟьеит, аха уи еиҳагьы еицәами, уи иаанаго ишудыруа ацәгьа ауроуп!) икразы, иҧшааразы амилициа аоперативтә, усзуҩы, акапитан Шарат Амҧар аҧхьаҩ зыгура игаша, насгьы дыррала, усла, ишатахыз ала аҧшаарақуа «маанала» имҩаҧигоит. Уи акухеит, ацәгьара ахьыҟалаз аҭыҧ аҷы ахыуҳәа днанагоит, ахара зду ауаҩгьы дааҧшуеит. Уи, ҳәарада, аҧьабаа ду ацын, иуадаҩын, амилициа аусзуҩы изгьы, ашәкуҩы изгьы.

В. Дбар ихҭыстә жәабжьқуа рҷы иаабо амилициа аусзуҩцәа рхатарнакцәа, аиаша ами уаҩы иихәаша, ауаа еилҟьақуоуп, шамахазак акумзар, зус бзианы издыруа, ҭакҧхықурала иазнеиуа, иназыгзо, асовет уаа рсоциалисттә мали апориадоки зыхьчо роуп. Уи бзиоуп, аха аҧхьаҩ маҷк игуы еихьнашьуеит В. Дбар идедективтә жәабжьқуа зегьы рҷы амилициа аусзуҩцәа уааназагьы иаадыруа ахатарақуа ахьракуу. Избан урт еитанеитасуа ҩымҭак аҟынтә даҿа ҩымҭак ахь изиасуа, изаабо? Еиҧьны ҟаҵашьа амазами? Уи мзызс иамоузеи? Хуанаа аҧа дроун — агара рмоуит аума иаанаго?

В. Дбар аҧхьаҩцәа зыкугуҧ'уа прозаикыуп, ус шакуу ихы ааирҧшит итытцхьоу ашәкуқуа рыда. Убри аҟнытә итцегьы азҷлымхара азиуроуп ирҷиаратә тематика артбаа-тыцәра. Цабыргыуп, дарбан шәкуҩцәзаалакгьы чыдала имоуп лымкаала изааигуоу, дызмыртынчуа ихатә тема. В. Дбар изы иҟоуп амилициа аусзуҩцәа рыҧстазаара атәы зҳәои, аҷара, (ашколхучқуеи астудентцәеи рыкура еиҳам) аҧстәкуеи ртематика. Уи бзиоуп, аха ашәкуҩы, арт ахтемак рҷы, ишмачымгьы, дмаагылозароуп, уи азхом. Аҧстазаара аганкуа рацәазоуп. Ус анакуха, ашәкуҩы ирҷиаратә мехакы ҭбаазароуп, еиуеиҧшымзароуп, акы-ҩба тема рымацара дырхаанымхароуп. Ус аҟатара дармацьаноит. Сыззааиуа, В. Дбар аҧстазаараҷы уажәшьта аҧышәагьы аҳәатәгьы мачымкуа имоуп, аҳәашьагьы идыруеит. Аҧхьаҩ уи иҟнытә итахыуп ҳсоциалисттә ҧстазаара еиуеиҧшым аганкуа рыла иаазырҧшуа аҩымта ҷыцқуа.

Иара убас истахыуп В. Дбар ихҭыстә жәабжьқуа рфырхацәа рзы згуатарак ҟастарц. Уи — урт еиуеиҧшым аҧстазааратә ситуациақуа рҷы рыҩнутҟатә дунеи, рҧсихологиатә фактор атцабыргхата, атагылазаашьа атәы. Абраҟа автор ифырхацәа итцегьы ҧсихологиала рыртцабыргра, ҩнутҟала рыртцаулара атахыуп.

В. Дбар ишәкуы «Итахаз шаҳатра изуам» иахьатәи ҳуаажәларратә ҧстазаараҷы асовет уаа рсоциалисттә мали рпориадоки рыхьчара авахтаҟны даҿа аамтаныk еиҧшымкуа актуалра аманы иҟоуп. Уи аҳәынтқарратә тцак ду змоу «Арыжәтә аҿаршьреи алкоголизми раҧыхра аусмҩаҧгатәқуа рзы» ҳәа КПСС Ацентр Комитет иаднакылаз Акутцара иакуҷнатуеит. Ус анакуха, аҷареи абзиабареи рзышәаҳәара мацара акумкуа аҧстазаара макьанагь иамачабны иамоу амалырқуа раарҧшра, уи нықузго, амҩа азто ауаа ҧаршеиқуа ирмеигзакуа рахьырхуреи рҷаҧереи рҷы, имачзаргьы, итцоуроу ахутаа аланатцоит В. Дбар ишәкуы «Итахаз шаҳатра изуам».

ҬОУРЫХТӘ ЛАХЬЫНТЦАЛА

Аҧсуа жәлари акыртуа жәлари зқьышықусала ақура змоу ртоурыхтә лахьынтцақуа еизааигуанатәеит, ашәартара иантагылаз, агурҧьара анрымаз наҟааҟ ешьара рзеибауа, ишьтибах'уа иҟанатцеит. Ус шакуу зегьы раҧхьазагьы шаҳатра руеит ртоурых доухатә культуратә еимадарақуа, хаталатәи аилырақуа, ркьабзқуа, рҟазшьақуа:

Ари аҧстазааратә факт акыртуа литература аха-

тариакцәа аҙәырҩы иатцшьны иазгуартон, иҳаракны, иҙырганы иахцәажәон аҧсуа ифырхатцара, игумшәара, игутбаара, иҧсадгьыл азы имоу имыцәоу абзиабара, ичеиҷьыка, иламыс, ипату уҳәа убас итцегьы ихаташьаратә чыдаракуа.

Аханатә закуанҧкара кеиҧш иаауаз аҧсуа жәлари ақыртуа жәлари рдоуҳатә-культуратә еимадаракуа ишьақудырбуеит азеижәтәи ашәышықусазтәи ақыртуа литература аклассикцәа, атцарауаа. Убартҵ рхыҧхьазараҿы иҟан Акаки Церетели, Илиа Чавчавазе, Важа Пшавела, Егнате Ниношвили, Георги Церетели, Сергеи Месхи, Иакоб Гогебашвили, Иване Мачабели, Тедо Сахокиа уҳәа убас егьыртгьы.

Арҵ ауаа еихарҳаз атрадициа форма ҿыцла ашьапы дырбуеит, еснагь ҧхьаҟа ицалартә амҩа ианыртцеит ақыртуа совет поетцәа, ашәкуҩцәа, атцарауаа Галактион Табизе, Георги Леонизе, Константине Гамсахурдиа, Симон Чьанашьиа, Иване Чьавахишвили, Арнольд Чикобава, Қьетеван Ломтатизе, Георги Чьиблазе, Иракли Абашизе, Мурман Лебанизе, Чьансыху Черквиани, Шота Нишнианизе уҳәа убас егьыртгьы.

Ҟҩыжәларк риашьара зырбуҩуо абри акультуратә еимадаракуа аҧсуа литература ашьатаркҩы, Аҧсны жәлар рпоет Дырмит Гулиа раҧхьатәи ирҿиаратә-наукатә шьаҿақуа анеихига нахыс хшыҩзышьтра азиуит, игуцареикит. Убри азоуп итцагылаз абиҧарагьы ишьтра изхылаз. Даҽеакалагьы ҟалашьа амамызт. Аиҳабы, аҧыза, илих'уа амҩа ауп аитцбагьы дызнылауа.

Асахьаркыратә ажәа, ашәа, аишьцәа еилибакааyа, мыцхуы еизааигуаны, еилатцәаны, ргурбьара, ргуаҟра еицеиҩнашо иҟоу доуҳатә хкыуп. Дырмит Гулиа аҧсуа жәлар идирдырт ақыртуа литература ахатарнак дукуа рҩымтакуа. Уи иами раҧхьаза ҧсра зкум Шота Руставели ипоема «Абжьас-цәа зшәу», Акаки Церетели ипоема «Абаззеи», «Даниел Чонқазе иповест «Сурам абаа», Илиа Чавчавазе ипоема «Абрагь Қако» аҧсуаа рхатәы бызшәала ирыҧхьо иҟазтцаз. Абартқуа зегьы ҩы-жәларык доуҳатә культурала еиласны иҟанатцон.

Убри аитага ус инаваргыланы, Дырмит Гулиа дрызгудууа ашәа рзиҳәон Қыртгәыла, уи иахылтцыз атцеицәа дукуа, тоурыхтә хьзла иҩычо акалақьқуа. Абар аҧсуа поет ду Гори акалақь азы ииҩуа:

Санычкуназ анкьа зны,
Атцара стон, сыҟан убра,
Убриазы акуушь сгуы нтгурьбьааyа,
Убри абара сзеилаҳауа?
Санахуаҧшлакь атцара ахьыстцоз аҩны,
Сгылоуп, саанхоит уа сшанханы.
Сгуазхара убри сызбазом,
Иныскаштынхәагьы ҟалазом.

Дырмит Гулиа апоезиатә цәаҳәа ссирқуа рзик'уеит Руставелии уи ирҿиамтеи, Амирани. Уи инаукатә литературатә усураҿы иарбьажәҩаны дрыхуаҧшуан ақыртуа анаукеи акультуреи рхатарнакцәа. Урҵ рахьтә имаҷҩымзт хатала иидыруаз, дырзааигуаны ҩызцәақуас имаз. Уи еиҳагьы иарбуҩуон ҩы-жәларык риешьара, рдоуҳатә культура.

Дырмит Гулиа ишьтеитцаз асовет жәларқуа риешьара атрадициа еихазҳауа, ҧхьаҟа изго дреиуоуп Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқуба. Уи аҧсуа советтә сахьаркыратә литература еитаганы иалеигалеит ақыртуа поет ду Николоз Бараташвили иеицырдыруа иажәеинраала «Арашь», атоурыхтә поема «Қыртгәыла алахьынтца», ақыртуа литература аклассик Александр Қазбеги иповест «Хевисбери Гоча», иара убас иреиҧьу ақыртуа совет поетцәа ражәеинраалақуа жәпакы.

Б. Шьынқуба иаҧитцеит ақыртцәеи аҧсуааи риешьара, рдоуҳала реизааигуара аазырпшуа аҩымта ссирқуа. Убартҵ иреиуоуп ажәеинраала «Қыртгәылахь». Уи аҟны иҩуан:

Ашәа узысҳәоит, нас Қыртгәыла,
Абар ихиоуп сыҧхьарца.
Ашәа узысҳәоит нас гуртәыла,
Сашәа умреиҧш ихааза.

Аешьа иашәа есымша ихаауп, игукыуп, имыцәо аҧхара амоуп, еицамк'уа агурагара атцоуп.

Қыртгәылаҿы аешьцәа ахьеидгылоу
Уара угербгьы лашауеит.
Убаҳчаран еижәхашьшьыла,
Есымшааира узҳауеит.

Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқуба ақыртуа поезиа анцәаху Шота Руставели изикыз ажәеинраала заҟа напҟазара дула исахьаркны, агуы атцатцаны ицәажәоузеи:

Ашьаркуаста зыкугоу мрагылара, ашәаҧшь ссир зыцралоу,
Зәырҩы аибашьцәа ахьеиҧылоз, о, урт рыбаҩкуа энып̧салоу,
Аҳәа цырцыр, арашь тубан, рыхьыз-рып̧ша зегь зыншьало,
Уа ууазеит, уагьазцәажәеит, уара уҩымтаҿ қыртбызшәала.

Баграт Шьынқуба агуамчхара змоу, аи@ызара ду аазырҧшуа агенитә поет изик'уа ажәеинраала хиркушоит форизмла ицәажәо ацәаҳәақуа рыла:

Мап, адуззаа дызго мчы ыҟам, дгьыли жә@ани ирыбжьанеиуа!
Ҳгуаҷы дыҟоуп хаштра иқум, Шоҭа дыҟоуп аи@ызараҷы,
Уи дрылахууп анасыҧқуа, мыцху иссиру абзиабараҷ,
Уи адуззаа, уи дыҟами ажәларқуа зегь риешьараҷ,
Мраны дкыдуп уи дкыдымшәо, апоетцәа рашәаҳәараҷ!

Иара убас иазгуаҭатәуп Баграт Шьынқуба ҟазара дула ишеиҭеигаз ҧсра зқум апоема «Ажьас-цәа зшәу» ацыҧтәаҳақуа.

Қыртәыла аҳҭны-қалақь Қарҭ заҟа ажәеинраала ссирқуа азыркхьоузеи апоетцәа. Аха аҧсуа дгьыл апоет ду Баграт Шьынқуба илирикатә жәеинраала «Мҭатцминда инавтцалеит амра» акы иала@ашьо иҟам, уи урҭ ақаруеиҧш ирылҧхааура, иахылтцуеит агуатца иты@уа апоезиатә бжьы.

Мҭатцминда инавалеит амра,
Лбааҟа иссиру апроспект.
Ашоура здышлоз аханра
Ашәшьыра амтцәыжә@а ахаҧеит.

Рыхудақуа аеарҳа еиҧш итыхны,
Ицәыртцуеит ассирқуа шьта.
Рыҧшышьа ҧагьаза ишьтыхны,
Ицәыртцуеит ассирқуа шьта.

Аҧсуа литератураҷы иажәеинраалоу раҧхьатәи ароман «Аҷатә уаа» аҟны инартбааны иаарҧшуп аҧсау жәлари ақыртуа жәлари риашьара, реизааигуара, реицхыраара апрофессор Нико Знелазе ихаҷсахьала.

Иҧстазааратәны иҟатцоу ари ахаҷсахьа иҳанаҳәо, иаҳнартцо рацәоуп. Уи иаҳнарбоит ҳажәларқуа ртоурых, ркультура, репбатахра, ҳсоциалисттә уаажәларраҷы реицхыраара.

Аҧсуа қыта Амзара аар@ара аныцәгьаха, ачаи бҧьы аҟата ахылымтцуа ианалага, ачаиқуа азы рықутәаразы аз@агага зхуцыз, иаҧшьызгаз аҧсуа нцьныр Арсана Хымтәба дицхыраарц даауеит Амзараҟа апрофессор Нико Знелазе. Ари гурҧьаран атцарауа@ ду дызтаз рзы. Арҭ атыҧқуа ароман аҷы напҟазарала, цәаныррa иашала иҟатцоуп, угуы мхытхытуа узрыҧхьом.

Апрофессор Нико Знелазе, итцабыргытцәҟьаны, Амзараа дыртаауеит даныртахытцәҟьаз. Урҭ аар@ара иаиааиртә ириҭеит ацхыраара.

А@ыза гуакьа, аиашьа, уимоу агуала узицәзом, иоумҳәар ауам, ицхыраара утаххоит, имч зықухо акы акузар, деигзом.

Аҭоурыхтә цабрг узавагылом. Апрофессор Нико Знелазе Амзараа данырҭаа аамҭазы иҟаз авбакуа ирыхҟьаны Аҧсны аамҭала еилаган ленинтә милаҭ политика. Уи иартцысыз ахуракуа ртәы амзараа акы мзакуа иарҳәоит рысас дахь. «Аҭәы алартцоит уажә ҳаазқулаз, ҳаиашьара @ы-жәларкы. Қыртуеи ҧсуеи иац еибамбеит, Жәытә аахысгьы еилахууп. Уажәтәи аамҭаз, ранаҷьалбеит, Ари зымбо рыбла аш хыуп». Асас дандәықулоз ас азтцаара шиауаз заа избахьан. Закуандара аилагара, Аҧсны ишыҟаз иаҳахьан.»

Иҟалазеи? — цәгьа игур@еит,
Ианиаҳатцәҟьа дазцаақуеит,
Хьымзҕ усуп ҳәа азгуеиҭеит,
Аха имчыз акгьы имбеит.

Нико Знелазе амзаратәи анхацәа иреиҳәо аҟны иаабоит @ы-жәларык риешьара заҟа иҕуҕуо, ашьапы цаулоу, аамҭала ацәгьара зыршуа шьоукы аҧықусыларц ртаххазаргьы, рыгутакы шзрзынамыгзо. Абар уи иажәақуа:

Иршанхаҳоу амратәыла,
Еиқузырхаз ахацәарҧар,
Уи зхы акузтцаз хатца гула,
Рхатгун сеихырхуоит избар!
Ашьхазыхь еиҧш ахьхьа-хьхьаҳәа,
Аҧсшәа бзиа избоит сара.
Иамамзааит хьаҳәа-ҧаҳәа,
Иқу@лааит Аҧсынра!
. . . . . .
@ы-жәларк аишьцәа еидынхало,
Еичырчан ҧхьа дцаларц,
Агуаҕ, ацәгьа рыбжьазгало
Наҟ-ааҟ ҟаматцас дыкшарц.
Иабҧьар ҧынтца атцарыра,
Игуы иақушәоит, итарзом.
Ихуом уи аҳаракыра,
Дахьтәазаалак уи дзацәцом!
Амшын еиқуа атиатцәаара,
Иалшоит змахтцас итабар!

Аҳа ҳара ҳаиашьара,
Бзаиҵык иалшом еилахуар!
Иаҳа-иаҳа иара шьҭыҵуеит,
Уи ҭоурыхла аҧышәа ҕуҕуоуп.

Зеиҧш статиа хуҷык аҿы ишахуҭоу еиҧш узахцәажәом Баграт Шьынқуба ироман «Аҿатэ-уаа» аҟны ақырҵцәеи аҧсуааи наҵьнатэ риешьара, реицхыраара атэы узырбо апрофессор Нико Знелазе ихаҿсахьа. Уи инарҵауланы хара ихуцуа, ҩ-жәларық акыр ҳазҳәо, 40-тэи ашыкусқуа раантэи аҧсуа ҧсҭазаара аҵабырг аазырҧшуа хаҿсахьоуп.

Апоет фырхаҵа Қьаазым Агумаа ирҿиамҭаҿгьы иубоит еилыхха ақырҵуа алитературеи уи ахаҭарнак дукуеи рышҟа имаз абзиабара цқьа. Уи иааирҧшуан наҧицоз илирикатэ-граждантэ жәеинраалакуа рҿгьы. Апоет ибзиазаны идыруан ажәларқуа реилибакаараҿы, реиҩызара арыҕуҕураҿы рҵеицәа дукуа рдырра, бзиабарала ргуаларшәара, рҩымҭакуа рҵара. Ус шакуу артцабырг'уеит Қьаазым Агумаа ақырҵуа поет дуззаа Николоз Бараҭашвили ихьзниҩылаз ажәеинраала ҟуамшәышә «Уара уашәақуа». Араҟа ҳаҧхьоит:

«Цәеи-жьи ҧсыргьы иаанхоит ашәа...
Агуаҵа итыҩуа ашәа хьшәашәом.
Ажәаҳу бзиа инужьыз, ҧшьаала
Ашьҳа зыхьеиҧш са сгуы италеит.
Скармацысны сыбжьы гаргьы,
Счамгур рахуцны са скаларгьы,
Иреиҕьхо сашәа узысҳәоит сгуала...

Абар егьи ақырҵуа поет ду Важа Пҧшавела изкны Қьаазым Агумаа ииҩуа:

Чаргал ашьха ғылан ҧшьаала.
Аҧшьав иҳәамҭа рыҧсы алан,
О, апоет — Важьа Пҧшьавела! —
Инужьыз ашәа аҧша ҩеилап...

Қьаазым Агумаа ирҿиамҭаҿы ақырҵуа жәлари аҧсуа жәлари реиҩызара амотив иалхны иҟоу ацәаҳәа ссирқуа маҷым. Урҭ иаадырҧшуеит акы, ақырҵуа литература аклассикцәа аҧсуа поет ибзианы ишидыруаз, рҵаҩцәас ишимаз, ҩбагьы, урҭ ижәлар рылартцәара доуҳатэ ҭахраны дахуаҧшуан, имилаҭ литература арҿиара иацхрааруан. Қьаазым Агумаа ҟазарала еиҭеигеит Николоз Бараҭашьвили, Симон Чиковани, Иосиф

Гришьашьвили уҳәа ақырҵуа поетцәа азәырҩы ражәеинраалакуа.

Аҩажәатэи ашәышықусқуа рынцәамҭазы ицәырҵыз, афашистцәа ирҿагыланы ҳаҧсадгьыл ду ахьчараҿы фырхаҵала иҭахаз, абаҩхатэра змаз аҧсуа поет ду Леуарса Кутциа еснагь дазҿлымхан асовет жәларқуа риешьара. Уи асахьаркыратэ ажәа ажәларқуа еизааигуазтэуаз, наҟ-аақ реизыҟазаашьа бзиазазтэуаз цҳаны дахуаҧшуан. Иҭоурыхтэ лахьынцала еиларсыз аҧсуааи ақырҵцәеи риешьаратэ традициа пафос ҳаракыла, гула-ҧсыла ашәа азиҳәон асоциалисттэ ҧсҭазаара агуеисра иакуршәаны.

Леуарса Кутциа иҧсадгьыл гуакьа Аҧсны еиҧш дазгушьуан Қырттэыла аҭоурых, ахьз-аҧша, аҧсҭазаара ҿыц ианаҭаз алшаракуа. Уи «Апоет иашәа» ҳәа хыс изманы ииҩызқ аҿы ҳаҧхьоит:

Ашәҭ фҩы зхылҵуа, о, Қырттэыла,
Узбаху хәара ғурҕьа ччароуп,
Урха ишәҭуа, унаа ҧшзара
Апостцәа ирашәахәароуп».

Ас ажәа хьыршәыгуқуа згуаҵа иҭытцуа аешьа иаша иоуп!

Леуарса Кутциа ибзиазаны идыруан абжьаратэи ашәышықусақуа рзгьы аиҩызара, аидгылара, агумшәара, ахақуитра, абзиабара цқьа иазышәаҳәаз агенитэ поет Шота Руставели ақырҵуа жәлар ркультуразы дбаҟаны ахааназ дшыҟоу. Аха ари ауаҩ ду ақырҵцәа рымаҵара дыртэым, ажәларқуа зегьы дырзеиҧшуп, дзыхьуп дара рзын. Абри атэоуп иаҳәо Леуарса Кутциа иажәеинраала «Руставели Изыхь», «Абжьасцәа зшәу», «Чамгуршәа уи зегь рлымха аҟынза иназоит» — ҳәа иҩуеит апоет. Иахьа адунеи ажәларқуа азәырҩы рхатэы бызшәа иаҧхьоит илашьцаз ашәышықусақуа ирылпҳааруа ирылҵыз ҧсра зқум аҩымҭа «Абжьас-цәа зшәу».

Аханатэ аахысгьы апоетцәа дукуа ажәларқуа еизааигуазтэуа аҩымҭақуа аҧырҵоит. Уиалагьы рмилаҭ аҭахы, адыр, азгукцәа рхыҧхьазарагь аздырҳауеит. Убас иҟоу дреиуоуп налукааша аҧсуа поет Иван Ҭарба. Уи анрацәала зхы еиларсу ирҿиамҭақуа рҿы аҭыҧ ҕуҕуа ааннакылоит асовет жәлар риешьара азышәаҳәара.

Ҷыдала Иван Ҭарба Қырттэыла иазкны ажәеинраалакуа маҷымкуа иаҧицахьеит. Урҭ ирхыҩуеит ираэыу

хжәытә-ҩатә ҭоурыхла издыруа, хатыргьы ззакуу аиашьа ибжьы. Ари аҧсуа поет Қыртҭәыла акыр дныҟуахьеит, ибахьеит, инаҧш-ааҧшра ҭбааup, иҧсадгьыл гуакьа Аҧсны еиҧш идыруеит. Убарт иныҟуаракуа ирыбзоураны ҩы-жәларык риешьара атрадициа зырбуҩуо аҩымҭакуа аҧитцеит. Урт зегьы ақыртшәахь, аурысшәахь еиҭагоуп. Убас иҟоу ажәеинраалакуа иреиуоуп. «Битцменди», «Апоет иахь», «Сигнахтәи атцх», «Ширақи», «Алазани аҧшаҳәа», «Сигнахи амузеи» уҳәа убас итцегьы.

Қыртҭәыла иазкыу Иван Ҭарба иажәеинраалакуа иреиҧьыу ируакыуп «Мҭатцминда». Қыртҭәылазы иҧшьоу ҭыҧуп Мҭатцминда. Уи ашьха ашьапаҿы иагутцаҳәҳәауа иамоуп ақыртуа жәлар ртцеицәа дуқуа, ақыртцәеи аурыскуеи риешьара символра азызуа Александр Грибоедов. Убри азоуп аҧсуа поетгьы ари иҧшьоу ашьха данхала, ихуцракуа аҭоурых ахь дымтцарс дзыргаз. Ари адгьыл аҿы уи даҧшәыманы ихы ибоит. Абар ажәеинраала «Мҭатцминда» ахы шик'уа:

Мҭатцминда ажәҩакуа ҧшьаала инеитцых'уа,
Аҿышьтых'уа иҩеиуеит наҟ хараҙа,
Сыла ианхгыло, сгуҧхара сышьтых'уа,
Саман лцоит уахь, ахыцәқуахь зынҙа.

Араҟа Мҭатцминда са схалан сахьгылоу,
Акалақь сагулаҧшуа избоит сгуазхара,
Исгуакьо с-Қартҭ, ҳаизыҟоуп ҳартҭ гула,
Угуразра иеибнатоит са сымч-гуазҳара.

Аҧсуа шәкуҩцәа, апоетцәа рыреиамтакуа рҿы аҭыҧ бзиа рымоуп ҩы-жәларык риешьара иазкыу атематикагь. Абри атемала иреиҧьу аҩымҭакуа аҧырцахьеит Иван Папасқьыр, Миха Лакрба, Леонти Лабахууа. Алықьса Лашәриа, Алықьса Цонуа, Цықыкуа Цьонуа, Кумф Ломиа, Гьаргь Гублиа, Нели Ҭар-ҧҳа, Борис Гургулиа, Платон Бебиа, Никуала Куҭниа...

Ҩ-жәларык риешьара атрадициа бзиа иҧуҩуаны ашьапы кыуп, ҧхьаҟагьы еихазҳауа абиҧара ҿа азгылоуп. Ауаатәыҩса ртоурыхтә ҧстазаараҿы ажәларқуа доуҳатәла риешьара, реиҩызара реидгылара иаҧызго мчы ыҟазам. Уи ҧгара зқум уасхырны наҙаҙа иазышьтоуп ленинтә милаттә политика.

1976 ш.

Руслан Хуаней-иҧа Қапба
АҦСТАЗААРА АХАҨСАХЬАҚУА
Литературатә-критикатә статиақуа

რუსლან ხუანეის ძე ჭაბა
ცხოვრების სახეები
ლიტერატურულ-კრიტიკული სტატიები
აფხაზურ ენაზე

Руслан Хуанейевич Капба
ОБРАЗЫ ЖИЗНИ
Литературно-критические статьи
На абхазском языке

ИБ 1386

Аредактор **З. Бытәба**
Асахьатыхҩы **Л. Евменов**
Асахьатыхратә редактор **П. Цквитариа**
Атехникатә редактор **Л. Евмечов**
Акорректорцәа **Е. Адлеиба, Н. Шьаматаа**

ушәарахь ирытоуп 17. 11. 1989 ш. Аформат 84x108¹/₃₂ 508. Акьыҧхьразы анапы атцаҩуп 22. 02. 1989 ш. Атипограф. № 1, алитература. гарнитура. Акьыҧхь харак. Иҟатәкьоу ҧхь бҕьыц 6,38. Иныкурҧшу акьыҧхь бҕьыц 10,71. Иныкурҧшу тәы хкьыҧхьаа 10,86. Атыжь. хыҧхь. бҕьыц 10,46. Атираж 800. Азаказ 8110. Аху 85 кап.

Ашәкутыжьырта «Алашара», Аҟуа, Ленин иул., № 9.

ҧснытәи АССР Министрцәа Рсовет аҟны иҟоу атыжьыртақуеи, аполиграфиеи, шәкула ахухахутреи рускуа рзы Аусбарта. В. И. Ленин ихьз зхыу Аҟуатәи атипография, Аҟуа, Ешба иул. № 168.

Аху 85 кап.